

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

Szerkeszti
NAGY MIKLÓS

R E G É N Y E K

2.

JÓKAI MÓR

SZOMORÚ NAPOK
(1848—56)

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1963

Sajtó alá rendezte
SZEKERES LÁSZLÓ

Lektorálta
ARATÓ ENDRE
FÁBIÁN PÁL
HANKISS JÁNOS

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1963

AK 269 k 6366

Mag. u. I. 3.
82,578

Printed in Hungary

I. A HALÁL MADÁR

Halál! Halál!

Jaj annak, aki született! — Jaj annak, aki meg nem halt! —
Az isten keze nehezül . . .

Halál! — Halál!

Véres napok, fekete éjszakák jönnek. A pusztulás angyala
szárnyra kelt . . .

Halál! Halál!

Ki nyitja meg száját a halálmadárnak, hogy a nyugodalmas ház ormára ülve jövődőt mondjon a benne lakozónak?

Ki kényszeríti rá, hogy éjnek éjszakáján vijjongva a holdvilág sütötte ablaknak repüljön, s szárnyaival verdesse annak tábláit, s ha hétszer elhajtják, hétszer visszarepüljön ismét, s éjjel látó nagy szemeit kimeresztve, fülébe sikoltsa a félig aluvónak, hogy készüljön az örökkévaló álomra? . . .

Mi kínozza a láncra kötött ebet, hogy mikor minden alszik, oly hangon, minőn soha nem szólt, elkezdjen üvöltöni, mintha láthatlan kísértetre ugatna, ki gazdája küszöbén ki s bejár, a házat kerülgeti s az ablakokon beleskelődik? — Mit lát, mit érez, mi ösztön gyötri öntudatlan állat-lelkét? Reggelre az udvaron mély gödröt miért kapar; ki számára ásta meg azt; ki tanítá meg rá, hogy valakinek sírra lesz szüksége?

Midőn éjjelenként az alvószobában az asztalok, ágyak, bútorok elkezdnek ropogni, pattogni — ki jár ott? Kinek

lépte alatt recsegnek a deszkák? Éreznek-e valamit? Irtóznak-e azon fekete bútortól, melynek neve koporsó?

Él-e minden tárgy, mi az embert körülveszi, s míg kívül oly holtak, oly léttelennék tetszik, lát-e, tud-e többet, mint maga a mindent fürkésző emberi lélek?

Vagy tán van az emberben is egy alvó ösztön, mely ha lelke kifordult helyéből, akkor fölébred; ha megőrült, ha eszét elveszté, új világ nyílik meg előtte, s míg a múltakat elfelejti, megtudja a jövőket, míg saját életéről nem eszmél, megéri az idegen halált?

★

Ki Hétfalu egyetlen hosszú utcáján végigmegy, három házat fog ott észrevenni, melyeknek külseje mutatja, hogy bennök senki sem lakik.

Az első kívül van a falun, egy magas, zöld dombon, mely körül nyugodtan legelész a falu tehéncsordája, s csak olykor hőköl vissza egy-egy tulok, ha legelés közben a fűben elfészkelte fehér csontvázat vagy kitört ökörszarvat talál.

A háznak nincsen teteje, a korom, mit falán végigmosott a sok évi esőszakadás, mutatja, hogy egykor leégett az, s most fehér aszú fűszálak lengedeznek omló párkányzatán.

Ablakaiból a vasak ki vannak fessegetve, küszöbén nagyot nőtt a bógács és tövis. Útnak nyoma sincs felé – talán nem is volt?

Különben a mező körülötte tele van mindennemű illatos virággal.

A másik épület a helység közepén uradalmi kastély. Szomorú, elpusztult hely. Ledúlt kőkerítés falazá el egykor az utcától. Most ennek csak egyes palánkjai állanak fenn, mikén az elvadult jázminsövény túlnőtt, kihullatva az útra mérges, piros cseresznyéit.

A kapu csak ímígy-amúgy van bálványai közé támasztva; látszik, hogy egykor sarkaiból volt kivetve, s azután röstellték újra helyre tenni.

A ház különben egészen ép, csak ablakai vannak mind

téglával berakva. Be van falazva minden ajtó, deszkával be-
szegezve a padlás szelelő ablakai, a tornácra felvezető fehér kő-
lépcsők fel vannak szedve s a falnak támogatva, mint szinte egy
vörös márvány kőpad is a tornác alatt.

A ház elejéről itt-ott lehullt a vakolat, s ott a vörös
téglarakás kilátszik; másutt nagy halom kő hever előtte; a há-
tulja, mely a kertre néz, be van meszelve; látszik, hogy ott is
egy vagy több ablakot raktak be, s hogy nyomaik se maradjan-
nak, az egész falat bemeszelték; körüle több gyümölcsfa
látszik kitördelve, a többit is esztendőnként háromszor eszi le a
hernyó, senki rájuk sem néz, úgy vesznek ki egyenként, sárga
rozsdával ellepve.

A harmadik ház egy kicsiny viskó a túlsó falu végén, egy
nagy, ormótlan magtár háta mögé rejtőzve, udvara tele laboda-
füvel, közepén görbe, kankalikos kútágas; két kicsiny ablakában
megvakult az ónszegélyes üveg, fonott kaskéményéről leko-
pott a csapó föld, s egész teteje szép zöld, mint a bársony, a
buján tenyésző mohától.

E három házban huszonöt év óta nem lakik senki.

E három ház eseményei iszonyú varázscsomóval vannak
összekötve.

Azon kisdéd viskóban, melynek nádpadlatán most a
csuvisk költi tojásait, élt ezelőtt huszonöt évvel egy eszelős
vénasszony.

Magdolnának hitták.

Rég ideje lehetett már, hogy eszével nem bírt; némelyek
azt mondták, hogy úgy született, mások, hogy a padlásról
leesett fejtetőre, agyveleje akkor rendült meg. Némelyek
szerint az volt tébolyodásának oka, hogy egyetlen leánya
hóhérhoz ment nőül. Mások emlékeztek időkre, midőn ez
asszony igen gazdag, igen tehetős volt, s egyszerre koldussá
lett, s azóta féleszű.

Ez asszony saját szerű befolyást gyakorolt akkoriban a
babonahívó népre.

Valami félelmes, ihletszerű lelkesülés látszott lényegén, ha olykor küszöbét átlépte, melyen belül rendesen szenvtelen, hallgatag szokott lenni.

Ha ilyenkor az utcákon végigment, a kutyák összevonítottak az egész faluban, mint szokták, ha a gyepmestert érzik azon menni. A vele szembejövők félve suhantak el oldala mellett, mert nemegyszer jövendölte meg egyiknek vagy másiknak halála óráját, s volt rá eset, hogy beteljesült az.

A hajadonokon megismeré, hogy ki hordja méltán a pártát, ki nem. A gyermekek arcáról megmondá, hogy ki fiai; s gyakran úgy esett, hogy az egészen más volt, mint akinek nevét viselik. Ezért a leányok és gyermekes asszonyok reszkettek előtte.

Megismerte a szekér előtt a lopott lovat, s megmondta gazdájának: „Ezt loptad, most lopd vissza!”

Máskor a templomajtóba ült, s mankóját végigfektette a küszöbön, s várta, hogy ki meri azt átlépni. Jaj volt annak, ki a tízparancsolat ellen vétett! Egész nyáron lelte a hideg, marhái elhulltak, vetését felverte a gaz, nyilallások vették elő, vagy a korcsmában verték meg.

Gyakran órákig eljajgatott honn a labodabokrok között; ilyenkor hitte a köznép, hogy valahol a jégeső el fogja verni a határt. S néha hetekig elbolygott, ki tudja hol, ki tudja miért, s azalatt iszonyúan elszaporodott a sáska, szöcskő, földi bolha, tábort járó pókok s más istencsudái a határban, mik, mihelyt megjött, mintha magvok szakadt volna, egy nap alatt eltűntek, kipusztultak.

Egyszer azt hitték, hogy haldokol.

Kifeküdt a kút mellé, s szüntelen itta a vizet. Végre úgy elérőtlenedett, hogy nem bírta kezét megmozdítani.

A mellette elmenők látták, hogy szomjazik, hogy hörg és nem tud meghalni. Ha egy ital hideg vizet adtak volna neki, mindjárt megszabadult volna az élet kínjaitól, de senki sem mert hozzá közelíteni, hogy megitassa.

Azon nap éjjel háromszor ütött le a villám a faluban, s oly felhőszakadás támadt, hogy az utcáról a víz a házakba befolyt.

Másnap az asszonynak semmi baja sem volt; kinn járt öszszetöpörödvé, reszketvé, mankójára támaszkodva, mint egyébkor.

Midőn az 1831-dik év tavasza elmúlt, mindenfelől rémséges előjelenetek kezdének jóslani azon nagyszerű csapásról, mely az emberiséget meglátogatandó volt; a népet a természet maga is nyugtalanítá; csillagok hullottak, véres eső esett, halálfejes pillangók repkedtek estenként, farkasok jöttek be a faluba megszelídülve, mint az ebek, s agyon hagyták magukat veretni a házak küszöbei előtt.

Mi fog történni? Senki sem tudá.

Sejtett, félt, érzé a gyászban közelgő jövendőt minden, minden. Az állatok siettek egymással kibékülni; csodálatos volt, mint szünt meg üldözni egyik állat a másikat.

A fák siettek virágozni, siettek mentül hamarább megérlelni gyümölcseiket. Az egész természet nem tudta, mit tegyen, legkevésbé az ember.

Ez időben, midőn egy igaz szó, egy világos gondolat életet ért, egyetlen prófétája a környéknek egy tébolyodott nő volt, ki lelkének őrült, kínos ihlettségében gyakran vaktában oly dolgokat mondott, mikre a jövendő igazság pecsétét nyomta rá, leggyakrabban száz értelmű jóslatokat, miket ahány ember, annyifelé magyarázhatott, s mik, bármi történt, a jövendő titkait rejtélyül hordák magukban.

Midőn a nyár jött irtóztatós meleg napjaival, a nő őrülsége a dühig látszott fokozódni; egész éjeken át sikoltozva járt-kelt a faluban, a kutyák kibújtak elé a kapuk alatt, s ő melléjük ült, átölelte fejüket, s úgy üvöltöttek együtt irtóztatós, undok pár-éneket. Azután bement a házakba, sírva, nyöszörgve kért egy pohár vizet, megmosta kezeit, szemeit. Egyik helyütt azt mondta: „Miért nem füstölítek ki a szobát, nagy benne a halottszag?” Másutt imádságos könyvet kért, s a haldokló

imádságát behajtotta benne. Vagy a másvilágra izent fennjáró, ép, egészséges emberektől. Kérte őket, hogy el ne felejsék izenetét.

— Készíttess egy keresztet magadnak!

Ez volt legsűrűbben intő szava.

Jaj volt a családnak, melynek ablakán ezt kiáltá be:

— Készíttess két keresztet!

— Három keresztet!

— Magadnak, feleségednek, minden fiadnak, minden leányodnak egyet!

A nép kétségbeesés várakozásában élt; futott volna, ha lehetett volna hova.

S mit tettek ekkor a bölcsek, az írástudók, kik jól tudták előre a közelgő halálveszélyt, mert olvasták tetteit, látták lerajzolt arcát, tudták, hányat lép egy nap, merre jó, kiket bánt leginkább; mit tettek, hogy a népet megnyugtassák aggodalmi közt, s bizalmat öntsének belé isten irgalmába?

Külön temetőt árkoztattak ki azok számára, kik ez év folytán *rakásra fognak halni*.

II. A HÓHÉR CSALÁDJA

Milyen lehet egy hóhér háza belül?

Milyen lehet egy hóhér szíve belül?

Tudja-e őt szeretni valaki; azon szomorú embert, kinek keze arra van elátkozva, hogy gyilkoljon, bárha szíve a haláltól visszaborzadoz is?

Láthatja-e őt mosolyogni valaki? Láttá-e mosolyogni valaki az élő halált? Azon arc, mely annyiszor nézett szembe a haldokló kínvonagló tekintetével, kit talán szánt, *talán szeretett*, s kit meg kellett ölnie, mert a törvény úgy parancsolá. Nem fagyott-e meg, nem maradt-e örökké mereven, mintha szüntelen véres főket s vértelen arcokat látna maga előtt?

Van-e, ki őt, a *bűnök büntetését* örömet lássa maga mellett ülni; ki eléje menjen, ha jó, utána nézzen, ha távozik? Van-e, ki azon kezét meg tudja csókolni, mely mindig halált adott, kegyelmet soha, mely mindig átkozva, soha áldva nem volt?

Van-e, ki azon szomorú házat meg tudja vele osztani, mely az emberek lakaitól messze száműzve, kitagadva a társaságból, világ ijesztésére épült?

Körüle magas kőfal, kapuja szegekkel kiverve, előtte elcsenevészett ákászfák.

Még az élőfa sem szereti közellétét.

Ablakai nem látszanak a kerítéstől. Tetején néha mintha fekete zászló lebberne meg. Egy-egy fekete holló az, mely a háztetőre szállott. Semmi állat sem szereti őt. A kutyák

utánavonítanak, a tulkok bógve futnak el előle, csak a hollók ismerik meg benne gazdájukat. Ezek az ő madarai.

Késő este volt, a nap rég lenyugodott; kilenc, tíz óra felé lehetett az idő, s mégis szokatlanul világos vala az ég. Mindenünnét visszaverődő visszfény kínzá az ember szemeit; nem látszott felhő, sem csillag az égen, hanem valami tartós, homályos sárgaság fogta be az egészet, mint egy világító köd, mintha az éjszaka rendes, szürke öltönye helyett most sárgát kezdene magára venni. Ha olykor hallatszának hangok, úgy tetszék, mintha azok is végtelen távolból jőnének, tompán, enyészetesen . . .

A közel látkörön Hétfalu hegyes tornyai voltak kivehetők; fekete csúcsaik éles ellentétül rajzolák magukat a láthatár egére.

Pusztá, elhagyott volt a vidék. Máskor nyári estéken a hazatérő földműves nép vidám csoportjait látni, amint napi munkáik végezte után tikkadtan sietnek falvaik felé. Az estharang szava hallik mindenfelől, a mezőkön jókedvű porleányok édes-bús danái hangzanak, s a hazatérő nyájak aprózott kolomphangja és a gazdáik elé ugató ebek örömcsholása . . . Most néma minden, a szántóföldek nagy része ugaron maradt, fölverve soha nem látott tövisek- és gyomoktól; másutt le van kaszálva a felgyomosodott zöld búzavetés. A zárvonalak miatt minden közlekedés megszűnt; az országút kétfelől szélesen begyöpösödött, az emberek kendőt tartanak szájuk elé, s nem mernek lélegzeni, s a harangok nyelvét előre kiszedték — minden falu végén ott áll körülárkolva egy jó darab négyszegű föld, benne imitt-amott jókora sírok előre megásva.

— — E kietlen magányban hirtelen vad, ijedős kutyaordítás hangzik végig, melyre a távol falubeli ebek kezdenek felegetni. A hóhér házának ajtaján két férfi zörgeti a kilincset, s benn a láncos eb ordít az idegen szagra.

— Ki az? — kérdi belülről egy éktelenül idétlen rekedt hang, csitítva a nagy ebet, mely szaglászva dugta ki orrát az

ajtó és az eresz között, melyen egyszer-másszor lyukat harapdált.

— Nyisd ki, Mekkipiros, ne kiabálj! — válaszol az egyik jövevény, nyugtalanul öklözve befelé az ajtót. — Nem szükségs kicsuknod, aki jön; ha nyitva hagynád, sem tévedne be más, mint édes körösztapád az ördög, meg magam la.

Ez ismerős hangra megszűnt ordítani a komondor, s amint kinyílt az ajtó, vígan kiszökött s a jövevény nyakába ugrált, nyüzsögve, vinnyogva.

— Vidd a tatárba ezt a piszkos medvefókát, Mekkipiros! Még lecsókolja az orrom.

A megszólított sajtáságos csudája volt a természetnek. Egy egészen női ruhába öltözött, zömök alak a legdurvább férfiarculattal, gömbölyű vastag fej, kurta, bozontos, fésületlen hajjal, széles, vastag száj, tömpe butyok orr, kiülő homlok, mély, durva ráncokkal, vastag tüskés szemöldök, s a cserepes bőrű arc egyik felén idétlen szösös barkó.

Ez az emberi állat női ruhát viselt — a jövevényt látva megkapta nagy csontos kezeivel a borjú nagyságú, vihogó ebet örvénél fogva, s hanyatt rántotta azt, s aközben éktelenül vigyorgott, röhögött minden ok nélkül.

Nő-e ez, kit a természet így tett csúffá, vagy nem az, s ő akarja csúffá tenni a természetet?

— Na lépj be te is, ne nézz ott a semmibe — szólt a jövevény, visszafordulva társához, ki mélán elbámulva állt ott a küszöbben, talpig egy nagy szűrbe bújva, fejében széles karimás kalappal.

A kutya a konyhaajtóig kísérte a betérőket, az utóbb menőnek sarkába szaglálva, mialatt Mekkipiros vigyorogva kapaszkodott az örvébe; orra alatt vérrel vagy szederlével rémséges bajusz volt neki mázolva, mit ő szörnyű öntetszéssel iparkodott észrevetetni.

— Itthon a gazda meg az asszony, Mekkipiros? — kérdé az elsőbik jövevény.

— A gazda énekel, a gazdasszony meg táncol — felelé a félelmeber állatian röhögve.

— Mondd meg nekik, hogy megjöttünk; no eredj, szaladj! — s ezzel hátba ütötte és oldalba rúgta a monstrumot, ki egy ideig vigyorogva nézett rá, mintha azt várná, hogy még egyszer hátba üsse, azután ügyetlenül, vihogva beugrott a konyhaajtón.

A két jövevény azalatt künn maradt az udvaron.

Az egyik talpig zsíros bőrbe öltözött, magas, szőke legény volt, elmosott, gömbölyű vonásokkal, ajkaiban sok megszokott nyugalom, tengerszínű szemeiben hideg egykedvűség volt festve. Az egész arcon feltűnő volt az a hallgatkozó, kémkedő természet, mely kívül dőreséget, szórakozottságot iparkodik mutatni, míg minden kiejtett szóra fülel, mint az a kígyó, mely ha megfogatik, holtnak tettet, megmerevíti magát, s inkább kettétörik, mintsem megmozdulna.

A másik fiatal, sápadt arcú férfi, vonásai végtelen csüggetegség által lehangolva, kis fekete bajuszának szálai mind a szájába folynak, kalapja egészen lehúzva a szemére. Látszik rajta, hogy lelke és teste nem bujdosnak egy úton.

Ott álltak a bakó udvarában. Valami megragadó ellentét volt ez udvar tekintete azon kietlen eszmével, mely egy bakó nevével van összekötve. Szép zöld pázsit teríté be az egész udvart, a falak mellett fügefák, őszibarackrostélyok terültek, a tér hátulján szép szőlőlugas, a pázsitból szív alakúra kivágott virágágyak, tele gazdag ibolyabokrokkal s a legsajátosabb erdei virágok minden nemeivel; odább dinnyefészkek szétfutó indákkal, piros ribiszkebokrok, egy-egy szomorúfűz, amott sárgarózsbokor, ezerszínű, teljes pipacsfejek s a pázsiton futó, piros szemű, fehér házinyulak . . .

Mily fájdalmas gúny!

A szem piros virágokat lát, zöld pázsitos udvart, futó dinnyeindát, ingó pipacsfőket, szomorúfűzfákat, sárga virágokat, kis, fehér nyulakat.

A lélek ezalatt lát véres kőpadot, jéghideg vasakat s lobogó kötelet; lát lehullott, véres főket, szomorú bitófát, sápadt, holt arcokat, fekete hollókat . . .

Hisz itt a hóhér lakik.

— Bejöhettek! — kiálta belülről egy erős, átható csengésű, női hang, s egyszersmind Mekipiros lódult ki az ajtón, nagy bozontos fejével előrerohanva. Látszék, mintha belülről hatalmas tenyér adott volna fejének tetemes mozzanatot.

A bőrködmenes erre beteretél maga előtt szomorú társát, s a hóhér háza becsukódott utánuk.

A konyhába léptek. Semmivel sem különbözött az más ember tűzhelyétől; az edények ragyogtak a tisztaságtól, minden volt minden, a tűz vígan égett a kémény alatt, s mégis — mégis a gondolat szünetlen talált minden tárgyon valamit, mi borzasztó eseményekre emlékezteté.

Az a bárd, mely a tűzhely előtt egy tőkébe van vágva . . .

Két év előtt a hóhér egy apagyilkost fejezett le . . . Talán éppen e bárd . . .

Az a kötél, mely a vederre van kötve . . . az a görbe vas, mely a tűzben izzóvá vörösült . . . az a nehéz lánc, mely a kéményből alálóg . . . Ki tudja minő átkos, iszonyatos esemény tanúi lehettek valaha . . .? Talán semmié, talán nagyon is egyszerű céljuk volt eleitől fogva.

De itt a hóhér lakik.

A falon itt-ott sötét foltok vannak . . . Mik azok? Talán vér? A szem nem bír letévedni rólok, szüntelen visszabotlik rájuk, s a lélek nem bír e gondolatra jőni, hogy az állatvér is lehet, a leghitványabb hizlalt állat vére, mit az ember megööl, hogy megegye . . .

Hisz itt a hóhér lakik.

A tűzhelynél egy nő süttött, főzött; magas, ideges teremtű némbor, izmos karjainak, domború keblének, piros, sugárzó arcának s égő szemeinek vad, boszorkányi tekintetet adott a lobogó tűz; szép fekete haja nagy kontyba volt csa-

varva feje hátulján, vastag szemöldei szinte összeértek, s dagadó, piros ajka felett barnult a férfias pehely.

— Üljetek le! — kiálta erős, dörgő hangon az érkezteknek. — Megéheztetek ugye. Mindjárt. Ott az asztal. — S tovább főzött, és rakta a tüzet, hogy a kéményig lobogott, pokolbeli színt adva piros arcának.

Ez volt a hóhér felesége.

A csüggeteg ifjú öntudatlanul leült az asztal mellé, a másik odament a tűzhely mellé, s elkezdte suttogni az asszonnyal, mialatt sűrűen mutogattak az asztal mellett ülőre.

A férfi suttogását nem lehet hallani, de az asszonynak csaknem minden szavát érteni lehet, ki a legnagyobb erőtellessel sem bírta erős, dörgő hangját annyira lágyítani, hogy suttogássá váljék.

— Ismerem — mondá —, majd megszoktassuk itt... Senki sem fogja keresni... Elmenni? Nincs mód reá...

Azután egy tál tarhonyás húst tett a jövevények elé. Az egyik szomorúan, nyáimmogva evett belőle, a másik mohón látott hozzá, s aközben hol hátra beszélt, hol társát kínálta, hol a kutyának hányt csontokat, s azután oldalba rúgta, ha elkapá.

— Nem beszélhetni az öreggel? — kérde a nőtől.

— Hagyjátok most abba, az öregget megint az ördögök gyötrik, nem halljátok, hogy énekel? Úgy énekel, mint akár-melyik tót diák Luca napján.

És valóban a legtávolabb szobából mély, zúgó hangon zendültek át az ének szavai töredelmes, fájdalmas reszketésséggel:

— Uram, bűneink soksága,
Undoksága
Érdemli haragodat.
Méltók vagyunk, hogy ellenünk
Szent Istenünk
Felemeld ostorodat. —

Oly bús, oly szívfacsaró volt a bűnbánat, mit e férfias, harangszerűen zúgó hangok kifejeztek! Zsoltári ének egy hóhér házában!

A csüggeteg ifjú zavartan rezzen fel e hangokra. Végigfutott egypárszor homlokán kezével, mintha eszméletet akarna lelkében költeni, összefüggést találni annyi zavart, kietlen esemény között, azután lassanként ismét visszasüllyedt elébbi méla csüggetegségébe.

Kis idő múlva azonban újra hallaték ugyanazon ének, de nem az elébbi harangzúgású férfihangon; mennytisztá gyermeki hang kezdé énekelni, búbájosan, csengve, mint az üvegharmonika hangja:

De tudjuk, hogy ki megvallja
És átallja
Bűneit, s hozzád megtér,
Azt nem űzöd el előled,
Sőt tetőled
Bűnbocsánatot az nyér.

Angyalok nem énekelhetnek szebben a mennyországban, mint minő e szózat zenéje volt! Ki lehet ő? Bűnbocsánatot hirdető angyal egy hóhér házában?

— Hát ezt a leányt még mindig üveg alatt tartja a vén fojtogató?

— Szentet akar belőle nevelni, mintha azzal is engemet akarna bosszantani, tudja, hogy sohasem szívelhettem semmit, ami szent.

— Az öreg, úgy látszik, hogy tökéletesen megbolondult.

— Ördögök vannak vele; a múlt héten három legény szökött meg tőle, mert nem állhatta a kegyességit tovább; ebéd előtt fél óráig olvasott nekik mindig a bibliából, s ha valamelyik nevetni talált, kidobta az ajtón, mint egy kölyök-kutyát; képzelheted, milyen szép lehet egy hóhér, ki a más-világról prédikál, s ököllel hirdeti az isten igéit.

— Talán már Mekipiros is tanult tőle valami imádságot?

— Hahaha! Hívd csak be! Te medvebocs! Mekipiros!
Mekipiros bejött.

— Gyere ide, hadd ütlek pofon. Nesze. Mégis vigyorogsz?
Nesze még egy. Sírsz mindjárt! Csinálj savanyú képet. Úgy.
Tedd össze a kezed. Hunyd be a szemedet.

— Már most kezd rá.

A monstrum elkezdte mondani az imádságot. Az ember azt várta volna, hogy érthetlenül fogja azt eldarálni. Nem. Érthető, komoly hangon mondta végig, szemei hunyva maradtak, arca emberi alakot kezdte elsajátítani, s szemeiből azon igéknél, melyek a bűnök kölcsönös bocsánatát hirdetik, két nehéz könnycsepp gördült elő, s végigfolyott ráncos, durva arcán.

— Hahaha! — kacagott a hóhérmű, s homlokon ütötte tenyerrel az imádkozót. — Hát a „kedves egészségére kívánom” hol maradt?

Mint lecsapó villám visszhangzó dörgése, szólalt meg ez embertelen gúnykacaj közepett a mellékszobából reszkettető hangon a dicséret verse.

— A villámos égben ki mennydörög ott fent?
A földnek reszkető ingása kit jelent? . . .

Az üstből kifutó forró víz egy percre eloltá a tüzet, minden sötétben maradt, minden megnémult, midőn hirtelen kicsapta a szél a félig betett ajtót, s a döbbenés némulatában hangok hallatszának, minők a halálmadár sikoltása, vagy mintha futó őrült vijjongna, önlelke elől szaladva.

— Halál! — Véres halál! — Irtózatoss halál!

Az utolsó hangok már a messze távolban vesztek el. A láncos eb rémülten vonított utána.

S midőn a meggyújtott kénygyertya némi világot derített a sötétben, három alak látszott térdre nyomva az ijedelemtől. A két hóhérlegény és a monstrum. A dacos, kevély nő megvetően fordult az egyik legényhez, s büszkén nézett le rá.

- Hát még te is?!
- Nem hallád — rebegé ez — a haldlmadárt? . . .
- Mit félsz tőle? *Hisz anyám az*, a félbolond.

— — — — —

Éjente a padláson hálnak a hóhérlegények. Maga a bakó az udvarra nyíló szobában. Mekkipiros pedig kinn az akolban a láncos kutya mellett.

Minden elcsendesült. Künn elállt a szél, falevél sem mozdult, az alvó sóhajtását meg lehet hallani.

Ilyenkor a legkisebb hang oly csodálatos félelemmel tölti el az álmatlanul virrasztót. Majd mintha az ágy alatt elrejtett ember fészkelődne — vagy mintha a kilincset fordítná valaki — vagy az ajtót zörrenti meg a szél, mintha valaki rázná kívülről — kopognak, suttognak az ember körül — éjjeli bogarak valahol papirosra akadnak, s úgy megzörögnek vele, mintha írna valaki a sötétben; — künn az utcán az emberek futnak, halkán dörögve egymás közt. A tornyok sorba háromnegyedet ütnek; nem tudni, hányra. Az idő irtózatossá válik, az éjszaka mélységes fekete.

Szénából vetett ágyon, durva takaró alatt egymás mellett alszik a két hóhérlegény. — Alszanak-e igazán? — Lehet-e ilyen helyen alunni? Szemeik hunyva vannak. Nem, az egyik nem alszik. Amint észreveszi, hogy társa nem mozdul, lassan félrehajtja magáról a takarót, s négykézláb a padlás belsejére lopózik, ott lehasal, a gerendák közti hasadékon lenéz. Azután felkel, lábhegyen a kémény mellé suhan, a deszkafalon háromszor kopogtat, azután lemászik a hágcson a padlásról, a hágcson a nyílásról elveszi, s füttyent a kutyának, az előjön; hallani amint láncos örvét megrázza nyakán, s morogva, nyüzsögve a padlásajtó előtt lefekszik.

A másik legény pedig félig nyitott szemekkel amannak minden mozdulatát ügyelve kísérte. Ha feléje fordult, úgy tett, mintha alunnék, de mihelyt elvette róla tekintetét, felnyitá szemeit, és utána nézett.

Amint az utósó nesz elhallgatott, felszökött emez is álmatlan fekhelyéről, s a padlás belsején felkereste azon nyílást, hol társa lenézett. Könnyű volt rátalálnia, alulról lámpavilág tört keresztül a gerendázat hasadékán, mely a bakó szobájából jött.

Óvatosan hajlott oda, és lenézett a keskeny nyíláson.

Szigorún bútorozott szobát látott maga előtt. A fal mellett fekete szekrény állt, hármassal lakattal bezárva, a szoba közepén keményfa asztal, két ágy egymás végiben, egy nagy és egy kicsiny, s két kartalan, háromlábú szék, az ablakban néhány elviselt könyv, az ágy felett nehéz, rezes puská. A halavány fényű lámpa az asztalra volt téve. Mellette egy gyermek olvasott a bibliából. A gyermek lábainál egy férfi feküdt, arccal a földre borulva.

Egy roppant termetű férfi, egy óriás, amint nagy, bozontos, szürke hajjal fedett fejét egy gyermek lábaihoz fekteti, kinek szépségén megáll a szem, fogva marad a lélek.

Egy kedves, kis, szőke fejű angyal — tizenkét-tizenhárom éves — haja csaknem ezüstszőke, mint az árvalányhaj, mint a holdvilágsugár — arca menyeeien fehér, mosolygása mint angyalé — a fehér arc mosolygása oly túlvilági, mintha nem is öröm, nem is jókedv volna az, mi benne festve van, hanem valami magasabb érzemény, melyet ismerni még nem eléggé tiszta az emberi szív. Tán a buzgó hívó előtt jelenhet meg ily kép, midőn lelkét testéből kisírva, láthatlan védszentjéhez felzokog, s az egy mámoros ihlettség percében megjelen előtte, oly alakban, minőnek ember nem képzelé, és lemosolyog reá, mintha mondaná: „Győztél az égen!”

A vénember ott fekszik a földön, ujjaiával hajába markolva, s nedves marad a föld, hová arcát lefekteté.

Az árvalányhajú gyermek pedig tiszta, mézédés hangon olvas a szent könyvből bűnbocsátó hangokat, kis kezével olykor a lapokat fordítja, s szelíd szemeivel áhítattal tekint fel, midőn az isten neve fordul elő.

— Imádkozzál, imádkozzál én angyalom! — Az isten meghallgatja a te szavaidat. Óh, a te apád oly bűnös, oly bűnös!

A gyermek leszállt hozzá, és megcsókolá ősz fejét, és tovább olvasott.

A vénember sírt keservesen.

— Óh, a te apád kezei oly véresek! Ki mossa le azokat? Annyi embert megölni, ki engem sohasem bántott, ki nekem semmit nem vétett. Hogy féltek a haláltól, milyen szomorúak voltak, hogy várták a kegyelmet, mint nézték, hogy nem jön-e az a fehér zászló! Óh, mint kértek, mint csókolták kezeimet, hogy még csak egy pillanatig ne, . . . hiszen az élet olyan szép. És énnekem meg kellett őket ölnöm. Meggyilkoltam — mert a törvény parancsolá.

A vénember mély, keserű hörgésbe fojtá el sóhaját.

— Ki fog felelni majd helyettem, ha isten kérdeni fogja mennydörgő szavával: „Ki merte az én műveimet elrontani? Ki merte a halált osztani énkívülem?” Ki fog felelni, ki fog kimenteni engem, midőn bírám is oly halvány, hideg alakok lesznek, mint azon eszköz, ki kezökben halál és ember félelme volt? — S ha van találkozás ott fenn, vagy tán — ott alatt, hóhér és kivégzett egy asztalhoz ülnek! Óh, e véres lelkek, mik fej nélkül járnak a másvilágon! Óh, irtózatoss, irtózatoss! Embert fejétől elválasztani . . . S hátha ártatlan volt, hátha vére felkiált az égbe, hátha tévedt a bíró . . . Hatalmas mennybéli atyám! . . .

Az ősz óriás iszonyú kínlódással fetrengve hanyatt fordult, s ökleivel veré mellét. Ekkor meglátszék arca. Vihardúlta, kemény arc volt az, megbarnítva sok év napjától, szakállában egy-egy csomó megöszült, szemöldei feketék voltak. Alakjából egészen ki volt véve, minden izma vonaglott, reszketett.

A kislyán leszállt hozzá, s kérlelve simogatá veritékes homlokát, ölébe vette nehéz fejét, s nem látszott félni tőle, pedig oly irtóztató volt. — Mint egy elkárhozott — a síron innen.

A vénember összecsókolá a gyermek kezeit, lábait, s félénken, gyöngéden átölelve nagy, ideges, reszkető kezével, odabútt hozzá, arcát ölébe rejté, s suttogva, meg-megszaggatva, fojtottan beszélt, mintha az iszonyú szavak alatt kiszakadna nagy melléből a lélegzet.

— Lásd, kisleányom — egyszer a bírák egy fiatal gyermeket halálra ítélték. — Én istenem, még szakáll sem volt arcán — olyan fiatal volt. Három napig ült a siralomházban; minden ember siratta, aki látta — ezen fiatalembert azzal vádolták, hogy apját megölte. Nem tagadhatta, ott aludt a szobában, s a kés az ő véres ágyába volt elrejtve. — Hiába mondá, hogy ártatlan, hiába hitta az istent tanúbizonysággul, — meg kelle halnia. — Mely nap lefejezteték, a kocsi mellett, mely őt a vesztőhelyre vitte, két asszony futott sírva-ríva, fekete gyászruhában. Egyik az édesanyja volt, a másik édestestvére. Hiába sikolták, hogy ártatlan ő, hogy nem szabad meghalnia, s ha vétkes volna is, megbocsátának neki azt a gyászruhát, hiszen csak ők az árvák, ők vesztettek mindent! Hasztalan, meg kellett halnia. Mikor leült elém a halálos székre, letevő ruháját, még akkor is felém fordult, és azt mondá: „Fáj, hogy meg kell halnom, mert ártatlan vagyok”. Bekötém szemeit. De kezem reszketett, mikor hozzávágtam, s a kezemre feccsent vér égetett, mint a tűz . . . Óh, gyermekem, e vér ártatlan volt. Egy év előtt egy országos zsványt végeztem ki; mikor a hágcsóra léptem vele, nevetve hozzám fordult, azt mondvá: „Ezen a helyen kend egy szép, fiatal gyermeket fejtenített meg, kit apagyilkolásért elítéltek; annak az apját is én gyilkoltam meg, s a kést ágyába rejtém el. Kössen fel hamar” . . . Óh, leányom, te fehér angyal — könyörögj istennek, hogy e szavakat hagyja elfelednem. — Hisz én nem vagyok oka e vérnek.

— Eredj alunni, édes jó apám. Az isten jó, az isten nem haragszik senkire. Minek sírsz? Hiszen te nem vagy rossz ember, mert ha az volnál, engemet nem szeretnél. Lásd, a múlt nyáron két kisgyermek a faluból az erdőbe ment virágot

keresni, ott az égiháború utolérte őket, s amint egy fa alá menekültek, hogy meg ne ázzanak, ott a villám mindkettőt agyonütötte. Pedig a villám az isten fegyvere, s ezek is ártatlanok voltak. Ő tudja, hogy miért ad életet és halált, mi nem. Eredj alunni, jó apám! Az isten mindenütt közel van, s nem fordul el senkitől, ki szemeit hozzá felemeli. Lásd, én mindenütt látom őt. Fejem fölött van, ha alszom, kezemet fogja, ha a sötétben járok; látom, ha az égbe nézek, látom, ha szemeimet behunyom. Őnem kerül senkit. — — Csókolj meg, és eredj alunni!

A nagy, izmos ember lassan, inogva állt térdre. Keblére szorítá a fehér gyermeket, s felemelé durva, kemény arcát. Feltekinte, s ajkai rángatóztak, álla reszketett, mintha imádkoznék, s könnyei megeredtek. Azután felemelkedék. A kisleány átkarolta favastagságú, izmos karját. Hagyá magát tántorogva ágyához vezetetni, s ruhástul végigdőlt abban. Percnyi hánykolódás után dörgő horkolása reszketett a szobában végig, nyugtalanul meg-megszakadva. Olykor álmában szorongva, aggodalmasan kiálta fel, érthetlen, eszméletlen szótagokat, s nyögött irtózatosan.

A kis, fehér leány pedig eloltá a lámpát, mielőtt levetkőzék; a feljött holdvilág sápadtan sütött át az ablakon, s arcát még fehérebbé, haját még ezüstösebbé varázsolta. Odasütött hófehér ágyára. Rásütött szelíd szempilláira, mosolygó arcára, imát rebegő, kedves ajkaira.

Így szállt rá az álom hófehér holdsugar képében. Mosolygó arccal, összetett kezekkel, imádkozó ajkkal aludt el; az őriző angyal hófehér ágya fejénél . . .

Hallgatva bámulta e jelenetet a padláson az ifjú. S midőn fölállt, sokáig elgondolkodva támaszkodék a padlatgerendának, merően bámulva lábai elé, melyek alatt oly két különböző lélek aludta álmait.

Nagyot fohászkodék. Az éj csendében úgy tetszett, mintha fohásának visszhangjaul suttozó szavakat hallana. Figyelt — világosan kivehető a hóhérnő erőteljes, dörmögő hangját,

mely úgy tetszék, mintha a ház ellenkező feléről, valahonnan alulról jőne.

Ment a hang után, s amint azon helyre jutott, hol társa a kémény mellett a padlatot háromszor megkopogtatá, világosan hallá, hogy két ember halkán beszél egymással. — A hóhérnő volt az és szeretője.

Undorodva fordult el onnan az ifjú. Azonban úgy tetszék neki, mintha e heves szóváltás tán mégsem szerelemről beszélne. A hóhérnő szava gyakran felemelkedék. — Pokolba vele! — kiálta.

— Csitt, csitt! — suttogott a férfi. — Valaki meg találja hallani.

— Eh, aluszik ilyenkor isten és ember!

Mit beszélhetnek ezek? Kit akarnak bántani? Szeretni nem tudnak ők senkit. Jaj annak, kiről ők megemlékeznek.

Lassan odalopózék, és hallgatott.

— Ha ezek fölkelnek, nem marad kő kövön — monda a hóhérlegény.

— S hiszed, hogy elindulnak szavaidra?

— Gondoskodtam róla. Ez a nép urait nem szereti, mert nincs is oka rá; nyúzták, köpködték, alábbvaló volt a kutyánál. Egy üszköt kell közé vetni, s lángra lobban. Maguk az okosabbak, kik valamit tanultak, a legrövidebb eszűek, két hír közül mindig azt hiszik el, amelyik legképtelenebb; mondtam, hogy készen legyenek a veszedelemre. Vigyázzanak kutaikra, szérűikre, mert az urak meg akarják őket mérgezni. Ha kérdezték miért, elmondám, hogy az ország úgy körül van véve ellenséggel, mint egy kert, s most az urak dögghalált akarnak csinálni az országban, hogy be ne merjen jőni. A nép gyanút kapott szavaimra, mert régóta hallá, hogy az urak várják a dögghalált, s miután ez volt az első magyarázat, mit egy előre megjövendölhető járványról hallott, ezt hitte el. Gyanúja megvolt. S midőn az urak azt az okosat találták ki, hogy eleve külön temetőt árkoztassanak el a kolera halottak számára,

persze azért, hogy a többi holtakra el ne ragadjon a betegség, úgy hitte a nép szavaimat, mint a próféciát, s várja, hogy az urak hogy fogják megmérgezni a szegény embereket; látva, hogy előre készülnek hozzá.

— Ördögien dicső fiú vagy, Iván.

— Ehhez jött a kassai orvosnak azon nyilatkozata, hogy ha a nép a mentő vismuth porokat be nem akarja venni, erővel tölteti belé, kutakba önteti, szérűkőn szóratja el. Mintha minden ember a mi kezünkre dolgoznék.

— Nem sejt ez a fiú odafenn valamit?

— Nem gondolnám, de beszéljünk lassabban. Azt ígértem neki, hogy majd itt el fogom rejteni. Azt hiszi, hogy kapitányát agyonlőtte. Szeretőjénél kapta, s rálőtt, az ember elesett, de nem halt meg. A fiú pedig megszökött a katonaságtól. Régóta biztattam e szökésre; nagy szükségem volt rá, mert már harmadszor szökik, s ezért okvetlen felakasztják. Nem rossz gondolat, éppen a hóhér házához szökni. Másutt akárhol fogják kereshetni, csak az akasztófa alatt nem. S ha itt megtalálják, nem messze kell neki fáradni.

— Haha! Ha hallaná!

És hallotta.

— De más célom van vele. Üldözőit mindenesetre nyomába hozom, kik őt elfogják, s elviszik Hétfalura, hol a hadbíró kimondja majd rá a halált, s ekkor kiteszik a siralomházba. A hétfalusi környék népe szereti a fiút mint tulajdon fiát, de apját gyűlöli, mint a sátánt. Nem lesz nagy mesterség ily zavargós időben felbujtogatni a népet, hogy mikor a fiút akasztani viszik, kaszára, vasvillára kapjon, őt kiszabadítsa, vállára emelje, s azzal nekirontson apja kastélyának, ki a fiút teljes életében üldözte, azt lerombolja, s ezzel meg van kezdve a lázadás.

— De akar-e majd a fiú e kezdetnek feje lenni?

— Ne aggódjál! A halál iszonyú kép. Nincs oly irtózatosságot, melyre rá ne lépjen az ember, hogy azt kikerülje. Különben

is olyankor az ember nem bír az eszével, hogy magával tenni mindent öntudatlanul, s ezáltal saját neveink kimaradnak a lázadásból, mely ha el fog fojtatni, főnkül őt ott fogják találni. Ránk a gyanúnak árnya se szálljon.

— Csókolni való vagy, Iván.

— Soha meglepőbb lázadás nem ütött ki a nép között, mint ez leend. Mint szálland a hír faluról falura, saját fia támadt a méregkeverő apa ellen bosszút állani a nép élire, s felkoncolá apját, testvéreit, s lerontá ősi házát. Irtózatos fekete esetek fognak szétfutni az országban. A nép örült dühbe fog jöni ezek hallatára, míg az urak eliszonyodva, a sejtetlen veszély kitörtével azt sem fogják tudni, hogy hol vannak.

— Ördögi fiú vagy, Iván, hadd öleljelek meg . . .

Az ifjú minden ízében reszketve kelt föl kémhelyéről. Minden szót hallott, mi ott alatta kimondaték.

Percig félőrületen, eszmétlenül állt ott elbámulva, magánkívül. Majd a kétségbeesés eszméletével kezde körültekinteni, mint a verembe hullott vad, mely keresi a menekülést, megfeszíti minden erejét, küzd, találékonnyá lesz, a szabadságérzet elfeledteti vele az élet ösztönét, nincs félelme semmitől. Sikertelen erőszak után kétségbeesetten adja meg magát, lefekszik, behunyja szemeit, s perc múlva ismét újra kezdi a sikertelen menekülési harcot.

Lenézett a padlásnyíláson. A hágcsó el volt onnan véve, s alatt az udvaron a nagy, lompos kutya cammogott morogva s örvét rázva nyakán. Olykor a bundáját tépte fogaival, vagy a farkát harapdálta, s a holdvilágra morgott.

Az ifjú kezében egy jó éles kés volt, azt fogai közé szorította, és széttekintett. Szükség esetén megvívott volna a kutyával, s lehet, hogy megölte volna. De ez nem eshetett volna meg zaj nélkül. S neki mindenáron észrevétlen kellett menekülnie.

A kerítés is magas volt, hogy juthasson azon keresztül? A hágcsót nem látta sehol.

A ház tulsó felén, a hóhér szobájának ablaka előtt volt egy nagy eperfa, melynek terebélyes ágai ráhajlottak a háztetőre; ennek ágairól könnyen a kerítésre lehetett jutni; onnét aztán csak egy merész szökés kell, alig másfél ölnyi magasról.

Mint a kalitkájából menekülő párdúc, mászott ki a padlás szűk ablakán az ifjú, szájába fogva kését. Hason csúszva felkapaszkodott a ház gerincére, ott óvatosan végigmászott az eperféig, megfogta annak egyik lehajló ágát, felkapaszkodott rá, s átlépett a tulsó felére... Csendesesen, legkisebb nesztől... .

Itt azonban a kerítésig jókora ugrást kellett tennie, s eközben túlszámítá az ág erejét, melyen állt; nagyot reccsenve tört le az alatta, s ő félesésben, kezeivel kapaszkodva maradt a kerítésen.

A nagy reccsenésre észrevette a komondor a menekülőt, s üvöltve rohant neki, s míg az magát a kerítésen túlvetni erőlködve hánykolódott, öltönye egyik szárnyát elkapta, s annál fogva dühösen rángatta lefelé.

— Ki az? — dörgött közbe egy felriadó hang. A hóhér felébredt az ablaka előtti zajra, s kinézett az udvarra. Egy embert látott ott a kerítésen mászni, ki előtte egészen ismeretlen vala, amint kutyája lefelé ráncigálta. — Ohó, megállj, akárki vagy! — ordítá, s eszeveszetten puskát ragadott, s ráfogta a szökevényre. Szemei vérben forogtak. Ekkor egy fehér kéz lenyomta fegyverét, s erős, csengő, gyermeki hang kiálta rá onnét belül:

— Ismét gyilkolni akarsz, apám!

Az ember keze aláhanyatlott. Percig mozdulatlan volt, arca elsápadt. Azután ismét visszanyeré nyugodt tekintetét. Átölelte a gyermeket, ki fegyverét lenyomta. Azután oda célozott. A lőszer eldőrdült... A nagy láncos eb ordítás nélkül esett le a földre, s végigmeredt rajta. A szökevény egy lódulással átugrott a falon.

III. GYERMEKGONOSZTÉVŐ

Azon ház, mely most Hétfalu közepén oly elhagyottan áll, nem volt mindig oly szomorú tekintetű.

Ablakai, mik most be vannak szegezve vagy téglával beakva, egykor virágokkal voltak tele; azok a fák, mik most körüle kiszáradva állnak, mintha urokat gyászolnák, s nem akarnának többé kizöldülni annyi iszonyat után, mi alattok történt, egykor gazdag árnyékot vetettek az alattok helyezett márványpadra, hol komor, öreg úr szokott estenként üldögelni, s gyönyörködött a pompás ibolyákban, mikkel udvara tele volt.

Gyönyörködhetett, hiszen szíve tövissel volt tele.

Ez volt Hétfalusy Benjámin.

Azon két ablak előtt, mely a kertre nézett, s mely most be van falazva, egyetlen szőlőtőke volt ültetve, melynek indái gyümölcscsel rakodtan kapaszkodnak fel a háztetőig. Most elvadulva fekszik ez a földön, s éretlen egreseivel a közel bokrokra tekergőzik.

Ez ablakok sűrűen le voltak függönyözve. A sárga selyemfüggönyök beteges fényt árasztottak el a szobán, hol minden oly csendes, oly szomorú volt.

Beteg volt a háznál. Hétfalusy Benő leányának, az egykor oly kevély Leonóranak kislia, Ödönke.

Ezt a szegény asszonyt sok csapás érte. Lázás kalandok közt leélt fiatalság után férjhez ment a becsületes Zihanyihoz, s lett két szép gyermeke, egy fi és egy leány.

Ödönke és Emma voltak neveik. E gyermekek szüntelen civakodtak egymással; de hisz ez oly mindennapi dolog testvérek között.

Egy napon a kisleány eltűnt; senki sem tudta, hova lett. Keresték erdőkön, mezőkön, a közel tóban, szerte a vidéken, a kedvenc leány sehol sem volt.

Ödönke e naptól elkezdte betegeskedni. Elveszté arcszínét. Étlen, álmatlan lett. Ágynak feküvék, szüntelen a láz gyötré. Éjente félrebeszél, s ilyenkor szüntelen Emmát, kistestvérét hitta, kiáltozá, és sírt, és megmereszté arcát és szemeit, mint egy őrült.

Az orvosok azt mondták, hogy a nyavalya töri. Gyógyíták mindenképp. Mi sem használt neki, napról napra rosszabbul lett, s apja, anyja reggeltől reggelig sírtak ágya mellett.

Éppen úgy, mint azon este, mikor künn úgy zúgott a szél, úgy csapkodta a jéggel elegy záport az ablakokhoz.

A gyermek sírt, nyögött az ágyban, künn ugattak a kutyák, fűtyült a szél, az elszabadult kútostor nyikorogva himbálta magát az ágason, mintha kísértet énekelne odakinn.

— Ah — nyögött félálmában felneszezve a beteg —, Emma! Eresszék be a kis Emmát! — Nem hallják, hogy sír odakint! — Nem tud bejönni az ajtón! — Fázik, fél a sötétben. — Menjenek ki, nézzék meg! . . .

— Nincs senki ott kinn, kisfiam, édes, beteg fiam.

— Van, van, én hallom, hogy ott van, az ajtót kaparja, a kilincset zörgeti, a kutyákkal enyeleg; nem hallják, hogy nyög, édesanyám, édesanyám . . .

— Aludjál kedves betegem, nem jöhet ide senki, minden zárva van.

— Meghalt, meghalt — nyöszörgé hagymázosan félrebeszélve a fiú —, megölték a rossz emberek, mikor az erdőn járt virágot szedni. Követ kötöttek a lábára, beledobták a sárga tóba. Istenem, istenem! — Miért nem sietnek, mindjárt belefulladás! Ah istenem, — hogy vérzik a homloka . . . Ah . . .

A szögletben az apa térden állva imádkozott. Az anya könnyes szemekkel takargatá a beteg fiút, s az ősz öregapa mereven bámult maga elé.

— Hah! — Nem hallják, a kis Emma megint sír, nincs jól eltemetve a föld alatt, ki akar jöni. Csitt, csitt, ne menjenek oda, talán majd elhallgat.

Künn rázta a fákat a zivatar.

— Jaj — zörgetnek az ajtón. Engemet keresnek. Meg akarnak ölni. A kis Emmát hozzák. Istenem, ne hagyjanak! Mondják, hogy nem vagyok itt. Zárják be az ajtót! Apám, apám, ne hagyj!

Oly irtózatos volt a kétségbeesés e halvány, izzadó kór, gyermekarcon. Angyalokat szoktak kisgyermek alakjában festeni. Ha valaha festőnek eszébe jutna négyéves gyermek arcával festeni ördögöt, elesett, elkárhozott lelket, ilyen lehetne az.

— Isten, könyörülj rajta, és vedd őt magadhoz — hörgé az asztalra roskadva arcával az öregapa. Nem nézhette a gyermek emberfölötti kínjait; míg a gyöngé, elkeserült apa sírva nyögé:

— Egyetlenegy fiam, kedves szép reményem!

A gyermek futni, bújni akart, minduntalan felugrált ágyából, s irtózatos képeket látott, és azokról beszélt, s küzdött és vergődött magában, mint kit kígyó bánt belül.

— Jer leányom, fiam, jertek! — nyögé az öreg Benjámín, és letérdelt. — Térdeljetek mellém, imádkozzunk érte, ha bűneink büntetése megért, ránk szálljon az, ne e gyermeke.

S a három szülő letérdelt az ágy mellé, egymás kezébe tette kezét, és sírt, és az istent hitta, és gyógyulást kért.

E percben a kapun három erőszakos ökölütés hallék, az ebek vonítva futottak végig az udvaron, s éles sivöltő hangon hallék e szó: „Halál! halál!”

Az imádkozó öreg föluggrott térdéről, dühösen, mint kin az őrülség üti ki magát, átkozódva kapta le fegyverét a falról, s kirohant az udvarra, és kereste, hogy kit lőjön agyon, ki kiáltott.

Tán ha az égből jött volna e kiáltás, az égbe lőtt volna!

Ah! Az életért imádkozónak ámenére halált kiáltani!

És ismét hangzék a sivító hang: „Halál, halál!” Éppen úgy, mint azt a kuvik szokta mondani.

A halálmadár ott állt a rácskerítés előtt, szemeivel az ablakokra nézett, fehér volt arca, mint a halotté, fehér haja lobo-
gott a fergeteges éjszakában.

— Tiéd a halál, őrjöngő boszorkány! — ordítá rá Benjá-
min, s alig tíz lépésnyiről rásütötte fegyverét.

A halálmadár ránézett, és meg sem mozdult. Benjámint kábultan ejté ki kezéből a fegyvert, nem jutott eszébe, hogy a golyókat ő saját kezeivel szedte ki abból, nehogy egy kárhoza-
tos percben önagyát szakítsa szét velök.

— Mit akartál, Benjámint? — szólt sértő, nyugodt hangon a vénasszony. — Nem tőled jön a halál, hanem hozzád. Engem nem ölhet meg senki. A halál itt felejtett engem, nem gondol, nem törődik velem, hágy elevenen lélekké változnom. Vén vagyok és rút, a halálnak sem kellek már; az is jobb szereti a szépet, a fiatalit; a szép, ifjú nőket, mint a te leányod, az erős, derék férfiakat, mint vőd; a gyenge piros gyermekeket, minő unokád, s az olyan kövér, érett gabonát, mint te magad, kinek több már a bűne, mint a hajszála. — Hét-falusy Benjámint, én láttalak téged fiatalnak, mikor házamból kipöröltél, s kivetted kezemből a száraz kenyeret is. Ugyan meghíztál tőle! De panaszos volt az árva-könnyel áztatott kenyér, nincs rajtad isten áldása. — Megvénültél. Meghalsz. Nem hagysz magad után senkit, te temeted el mind, akiket szeretted. De én élve maradok, hogy sírodat meglássam. Kibőjtöllek a világból, hogy meglássam, hogy pusztul el minden, ami a tied volt. Ez a szép ház mint marad üresen — ezek a fák hogy száradnak ki egyenként — földeiden hogy osztoznak meg idegen emberek. — Eredj haza — úgysem sokáig fogsz itten lakni. *Odakint* majd meglátogatlak.

A halálmadár fölegyenesedék e szavaknál, még egyszer nagyobbnak látszék így, mint szokott összegörnyedve lenni; mankójával a temető felé mutatott.

A kutyák rémesen ugattak a ház háta mögül, és nem mertek előjöni.

A vénasszony ismét összehanyatlék. A kerítés mellett nagy rakás deszka volt felrakva, mankójával hozzáért: „Mennyi szép koporsónak való fa!” — mormogá magában, s dűnnyögve, bicegve, mankójára támaszkodva odább ment.

Hétfalusy Benjámín az udvaron ájultan feküdt, s midőn magához tért, nem bírt szólani többé. Nyelvét megütötte a szél.

Másnap hajnal előtt, mikor a háznál mindenki aludt, egyedül, lopva, senkitől nem kísérve távozott el a háztól Zihanyiné, s a kerteken keresztül Magdolna viskójához sietett.

Ez az úri asszonyság mívelt külseje dacára minden babonát és kuruzslást hitt és használt, s e gyöngesége miatt nem első eset volt nála, hogy a vén javasasszonynál megfordult.

Ott ő magának kártyát vettetett, jövődőt mondatott, italokat főzetett, miktől a férjek hűségesek lesznek, szavakra taníttatá magát, amiktől a szűnyogok elvesznek, balsamokat használt, miktől a bőr megfchérül, s hitte a vénasszony minden szavát.

Magdolna sokáig hagyta őt az udvaron várakozni, míg az ajtót kinyitá neki. Azt mondta, hogy sokat imádkozott, s behúzta maguk után az ajtót.

Az úri asszonyság leült egy szalmaszékre, és elkezdte sírni. A vénasszony pedig egy számolyra kuporodott, és gombát tisztított az ölében.

— Magdolna asszony, nem segíthet-e fiamon? — zokogá Zihanyiné.

— Nem.

— Mindencmet odaadom annak, ki őt meggyógyítja. Óh, ha látná, mennyit szenved, ember annyit nem szenvedett soha.

- Tudom; még fog többet is szenvedni.
- Egy orvos sem tud rajta segíteni.
- Számára nem termett gyógyító fű a mezőn, mindegy volna, ha balzsamban fürösztének is.
- Meghal . . . ?
- Jó volna lelkének, ha még csak meghalna.
- Hát mi van még a halálnál több?
- Elkárhozik!
- Te őrjöngsz! Egy gyermek, ki négy év előtt még angyal volt az égben, egy négyesztendő gyermek . . .
- Vétkezett, mennyi egy hosszú életre, s egy örök kárhozatra elég.
- Úgy annak a véteknek még nincs neve az emberek előtt.
- Van: átkozott és iszonyú. — Testvérgyilkolás.
- Irgalmas isten! — Ne halljam, amit mondasz.
- Minek kérdeztél? Én nem szóltam senkinek. Eredj haza, nagyságos asszony, az isten kegyelmét nem adják pénzért.
- És mégis úgy van. Szüntelen testvérét emlegeti. És — óh — milyen arca van olyankor.
- Tudom. Az utcára kihallik nyögése. Szegény ember gyermeke, ha úgy jajgatna, a kútba dobnák.
- Szólj; hol, mint eshetett az?
- Künn játszott a két gyermek a tóparton, én a túlsó parton szedtem a nárdusfű virágát. Egyszer egy partos sziklán a két gyermek egy szép virágot vett észre. Mindkettő sietett leszakasztani. A lány hamarabb odaért, s amint leszakítá a virágot, a fiú elkezdte vele civakodni, s amint egyet rántott rajta, a kisgyermek leesett a partról, fejét egy kemény fa gyökerébe csapta, s ott maradt mozdulatlanul. Elsápadva állt mellette a fiatal Kain, ijedten, elmerülve nézte, mint folyik testvére halántékából a vér. Láta, hogy meggyilkolta testvérét, s hasztalanul kérte, ráncigálta, hogy ébredjen fel újra. Azután elkezdett sírni, mint a kétségbeesés, nekifutott a tónak. Én láttam, mint tekintte le a vízbe, és sokáig nézett bele, tán bele

akarta magát fojtani. Félt attól az arctól, mely a víz színéről felnézett reá tulajdon szédült arcától. Lassan visszalopózék ismét; fehér volt, mint a halál és ajka kékült. Széttékinte: nem látta-e valaki? Azután hirtelen felölelte az élettelen testet, s képtelen erővel vonszolta azt egy árokig, melyet sűrűn benőttek a bokrok, s ott betemette azt ágakkal és falevéllal. Még ekkor volt élet a lánykában; amint a fiú a ráhalmazott leveleket lábával letaposta, felnyögött, és azt mondta: „Ne temess el, Ödönke, Emma nem sír, Emma nem mondja meg mamának...”

— Óh, kedves kisleányom!

— A fiú, amint e szót hallá, elkezdte futni, futott, míg alétan lerogyott az erdőben, hol makkoló kanászok találtak reá, s azóta szüntelen a forró hideg leli.

— Álomnak is iszonyú!

— Igazat mondtál, ilyesmit csak a te családod érdemelt meg; testvérgyilkos már négyesztendő korában. A ti bűneitek siettetik a világ elmúlását.

— S hova lett kedves, ártatlan leányom picike holtteste?

— Másnap kerestem, de nem találtam; aznap nem mertem odamenni, mert féltem, hogy majd azt hiszik, hogy én öltem meg. Néhol egy-egy rongy akadt fenn a bokrokon kis, rózsaszínű ruhácskájából, meg egy kis, piros, aranypillangós cipő s a tarka szalagok, mik hajába voltak fűzve. Éjente sokszor hallom, hogy azon a tájon a farkasok ordítanak. Azok tán tudják, hogy hova lett.

— Bárcsak meghalna ez a fiú! — kiálta kétségbeestében az anya.

— Ha nem kívánnád is, meglenne. Vén ember tán meg tudna élni e lelki ráksebbel, de a gyermeket meg fogja az emésztetni. Óh, a lélek férgeit nem hajtja el semmi orvosság.

— Sokáig fog-e még kínlódni?

— Ha nem akarod küszködését látni, állj meg ágya előtt, mikor kívüled senki sincs ott, vess keresztet magadra három-

szor, s mondd neki a szavakat, miket haldokló testvére mondott: — „Ne temess el, Ödönke, kis Emma nem sír!” — és ő meg fog halni.

— Mint fogja apja siratni! Neki ez volt kedvenc gyermeke, nem a kisleány.

— Mint fogja öregapja siratni mind a kettőt. Neki kedves volt mind a kettő.

IV. ISTEN LÁTOGATÁSAI

Sötét volt az egész vidék, fele múlt el az éjnek, az élet nem volt sehol.

De e sötétségben nem lakott az álom. Isten rettenetes szava elűzte azt az emberek szeméről, úgy mennydörgött az ég, mintha szét akarta volna morzsolni e ködös csillagot itt alatt. — Ki bírt volna alunni ilyenkor?

Egyik villám a másikat követte. Ha néha a harsogás szünetet hagyott, lehete hallani a harangszót, mivel hitbuzgó népek szálltak táborba a világijesztő fergeteg ellen.

Hallgatva imádkozik ilyenkor minden lélek néma fekhelyén. Egy ablakban sem ég a gyertya, szem-behunyva fekszik takarója alatt az álmából fölriadó, s bűnei jutnak eszébe s azoknak büntetése — a halál.

Csupán egy háznál nem alszanak. Talán senki sem alszik ott a ház urától kezdve a házörző ebig. A földesúr háza ez, ablakai mind ki vannak világítva, ajtajai zárva mind.

A kertre nyíló szobában egyedül volt az anya és beteg gyermeke.

A gyermek forrólázban volt, iszonyúan félrebeszél; arcvonásai változtak minden percben.

És az anya minden szavát értette halálos lázálmának; azon vonások minden kifejezésiben feltalálta a gondolatot, melynek iszonyú változatai alatt egy férfiszív is meg tudott volna szakadni.

Mit kelle szenvednie!

Ki mérget vesz be, iszonyúan hal meg, egyenként szakadnak el erei; inai, ízei ropognak, velője összeég. Óh, de mi ez azon halálhoz, mi a megmérgezett léleké! Amabból tán van gyógyulás, emebből soha. Amazt tán bevégzi a sír, ezt az sem; innen is, túl is rajta átok az emlékezet.

Megbünteti az isten az apák bűneit a fiakban és az unokákban negyedíziglen. Beoltják vérük rosszását fiaikba; egyik nemzedék a másiknak adja azt át; nyomorék, mikor születik, bűnös, mikor eszmélni kezd, kárhozott, mikor meghal.

A gyermek homlokáról gyöngyözött az izzadság; olyan már három nap óta, mint a halál. Nem olyan, mint a halál! Mint valami a halál után.

Az orvosok azt mondák: lehet, hogy megél, de örök időkre tébolyodott marad.

Minő jövendő egy négyéves gyermekélethez! Terheül a világnak, terheül önmagának, a lélek halála után évtizedekig élni. Örökre tébolyodottul!

Jót tenne vele, ki meg tudná ölni...

Fogja-e isten tenni? ... Vagy élve akarja őt hagyni, hogy az élő kárhozat arcával rettentő példát mutasson a népnek, eleven tanújelét büntető kezének? ...

Elfogad-e váltságul ennyi szenvedést az apa, az anya, az öregapa összes bűneiért? Vagy amilyen hosszúk voltak a vétkezés évei, oly hosszúk leendnek a büntetésé?

Ki lesz, aki szenvedéseinek véget vessen? ...

Hallgatva ül ágya fejénél az édasanya ...

Nem, ő nem teheti azt.

Hiszen ő mégis anyja neki. E fiatal virág gyökerei félig még az ő szíve földébe vannak növe. Jótét volna ugyan rá nézve a halál. S tán jobban el lehetne őt feledni, ha már a föld alatt volna. De az életet nem adja ember, a halált sem szabad neki adni. Várnia kell, míg a kimért napok utósója eljön.

Pedig az csak néhány szóba kerülne.

A halálmadár megsúgta a bűvös mondatot, melynek hallatára a halál megjelen.

De ki merné őt ilyenkor hívni, mikor a mennydörgéstől a föld alapja reszket?

Szegény asszony!

Csoda, hogy ő is meg nem tébolyodik. Már sírni sem tud; keble mint piheg; nem volna jó embernek tudni, miről ő gondolkozik.

— Hívnak! hívnak! — rebegé a gyermek. — Fejetlen emberek. — Szaladnak utánam. — A fekete kutya kaparja a földet. — A halott keze kilátszik. — Szegény kis Emma!

Az asszony reszketve állt föl fekhelyéről, csendesen, nehogy zörögni találjon, állt fel székéről, az éjjeli lámpát az asztalon nem bírta elfűni; lélegzete kevés volt reá, leverte azt onnét, úgy oltá el.

Azután a sötétben az ablakhoz ment, megnézni: vajon be vannak-e jól húzva a függönyök, nem néz-e be valaki onnét kívülről, tűzszemekkel, mik keresztüllátanak a fekete éjen. Hah! Minőt villámlott a szeme közé! Azután ismét sötét lett; — senki sem látta — senki . . .

. . . Elhatározta-e magát?

Visszament lassan az ágyhoz. A gyermek rémségesen nyögött. Fájdalmas hörgése közt szavakat mokogott.

— Milyen kék — a szája . . . Milyen véres — a homloka . . . Szegény kis Emma!

Az asszony odahajolt ágya fölé. Meg-megjelent kísértet-halvány arca, amint néha a villámfény átlobbant az ablakon.

. . . . Elhatározta-e már magát?

— Szegény kis Emma . . . — nyögé a fiú.

E nyögésre a nő háromszor keresztet vetett magára, s tört hangon, elfulladt szóval mondá:

— Ne temess el, Ödönke, kis Emma nem sír . . .

Mint a szíven talált vadmadár sikoltása, oly hangon kiálta fel e szóra a gyermek; azután hosszat, nagyot sóhajtja, és elhallgatott.

— Hah! — ordíta kétségbeesetten az anya, mintegy föleszmélve bővös kábulatból, melynek hatása alatt szenvedett.

— Segítség, segítség! — s őrjöngve futott a csengettyűzsinór felé, mely a kandalló felett csüggött alá.

Megkapta az aranyzsineget, a csengettyű szólt, mint a lélekharang, midőn hirtelen földrendítő csattanás hallaték, a villám beütött a kandalló kéményén át a szobába, végigfutott, mint fényes tűzkígyó a csengettyű sodronyán; a csengettyű érce olvadtan hullt le; ekkor vakító fénnel futott végig a csengettyűzsinór aranyos bojtján, s halk pattanással elenyészett.

A csattanásra összefutott az egész cselédség.

Rémült, ijedt arcokkal jövének egyenként, lepedőkbe, ágyruhába burkolva, ki mit kaphatott magára hirtelen, mint kísértetek, fehér gyászruhában.

A szobában két halott feküdt, az anya és gyermeke.

Holt, sápadt tetemek; arcaikat úgy feledte a halál, amint kimúltak: a rémület és kétségbeesés pokol-kifejezésével.

Keserű jajkiáltás hangzott szét a házban.

Jött futva az apa és nagypapa.

Vijjongva, sikolta, mint valami soha nem látott vad, rohant halottaira az édesapa, a gyermektől az anyához és ismét vissza, csókolta, tépte őket. Kebléhez szorongatá, és üvöltött, mint kit az isten irgalma elhagyott.

Tántorogva, némán jött a nagypapa. Fehér ruhában, dúlt fehér hajakkal, mint kísértetkirály.

Nem tudott szólani. Szélütött nyelve egyetlen hangot nem adott kietlen bánatának. Térdre esett halottai előtt. Arcát fölemelte. Mint erőködött csak egyetlen szót szólani! Egyetlen fájdalmas jajszót, mely az egekbe harsog. És néma volt örökre. Szája mozgott, mintha beszélne, de nyelve hallgatott...

Óh, mennyit kellett e családnak vétkeznie, hogy annyit szenvedjen?

V. A NEM SZERETETT FIÚ

Nagy nehezen megvirradt. Hideg, borongós lett a reggel, mint szokott viharos éjszaka után.

A halottas háznál nagy járás-kelés volt; szemfedőt, koporsót kelle csináltatni, a halottakat öltöztetni. Az öreg úr akará, hogy a temetés pompás legyen.

Az udvart tisztára separték. Minden gazdasági eszközt félretakarítottak. Komor ünnepi készüllet volt ez, minő minden családnak kijut.

Az utcaajtó ilyenkor nyitva van; hadd jöjön be a nép a halottat bámulni, hadd tanulja meg róla, hogy a halál a nagy uraknak is bírása; hadd lássa, mint iparkodnak a gazdagok még halálok után is ragyogni, mint fényesítik ki koporsójukat, mint verik ki aranysegekkel, mint hímezik ki szemfedőjüket rózsákkal és aranyfonalakkal, hogy úsznak a halotti ágyon is habos, fehér selyemben, mely drága balzsamtól illatoz.

És a balzsam nem bírja elnyomni a halottszagot. Az emberek kendőt tartanak szájuk elé, mint a szegény ember halottjánál.

Mert a halál igazságos bíró.

Egy rongyos ember jött be az ajtón. Sáros volt és egészen át- meg átázott; az éjt, azt a fergetegest, ez is aligha tölté földél alatt.

Lábai kivoltak takaróikból, haja összecsapzott a homlokán, szemei be voltak esve, képe csupa csont, ajkai kékek és csügdtek.

Bejött az udvarba tétovázva, mintha lopni jőne és nem tudna hozzá, s ott megállt a tornác előtt, s vállával a küszöbnek támaszkodott, és szemével lenézett a földre.

A kutyák odamentek hozzá, körülzaglásták, és rámorogtak.

Csak egy kutya, egy öreg, sovány kopó nyüsgött nyugtalanul a többi között. Odafutott a jövevényhez, feltette rá két első lábát, megnyalta lelógó kezét, s félvigan ugatott reá.

Erre kijött a mindenes, egy öreg, fehér bajuszú, napbarnított férfi; adott egy nagy darab kenyeret a szórtlan jövevénynek, s azzal útba igazította.

— Na mármost isten hírével mehet kend, ne álljon ide, ahol útjában lesz a jövő-menőknek.

A jövevény nem mozdult, hanem maga elé nézett, álla és ajkai rebegtek, mintha a sírás erőltetné.

A mindenes nem vette észre. Hanem a vén kopó ismét odafutott, s ráugrált a jövevény kezére, s úgy csaholt fel rá, hogy szinte érteni lehetne, hogy mit akar *mondani*?

— Na, induljunk szaporán, édes földim, ne ugattassuk itt magunkra a kutyákat hiába — szólt a mindenes, s ezzel megfogta a jöttment kezét, s kifelé fordította.

Ekkor tekintette arcára.

A rongyos ember szeméből sűrűn hullott a könny, sírva, zokogva borult a falnak, és arcát elrejté.

A vén szolga megijedve állt meg. Először nem akart hinni saját szemének, azután összecsapta kezét, s csodálkozva kiálta:

— Maga az, Imre úrfi? Istenem, istenem! — s aggódva ment hozzá, és kérlelni kezdte, s azután nyakába borult, és együtt sírt vele.

— Senki sem ismert rám — zokogá az ifjú, kinek bal keze erősen vérzett. Igen megütötte, mikor a hóhér kerítésén átugrott.

— Óh, minek jött most haza? — sopánkodék a szolga.
— Csak ma ne, akármikor az esztendőben; szomorú tanya ez a mi házunk, két halott van benne.

— Ki holt meg?

— Ágnes asszony és a kis Ödönke. Mint sírnak odabenn.

— Én leszek a harmadik.

A szolga hallgatott. Tán gondolá: „Téged senki sem fog siratni.”

— Harmadszor szököm az ezredemtől.

— Boldogtalan! S miért jött megint haza?

— Apámmal akarok beszélni utoljára.

— Nem beszél azzal az istenen kívül senki.

— Nem kérem tőle, hogy nyájas legyen hozzám. Meg akarom neki mondani, hogy halála nem messze van, kerülje ki.

— Szemközt menne neki, szegény öreg, nem hogy futna előle; de az úrfit meglátják itt, felismerik, visszaviszik és . . .

— Fölakasztanak? Ne félj. Töltve van az a pisztoly, mellyel kapitányomat meglőttem, nekem is elég lesz egy lövés, hogy a bitófától megmentsen. — Mutasd meg, hol van apám!

— Csak menjen, ahonnét a legtöbb sírás hallik, ott van ő.

Az ifjú ment, s hol a sírást hallotta, benyitott a szobába.

A terem be volt sötétítve egészen, a tükrök és képek sötét fátyollal behúzva, a közepén állt két ravatal, benne két sápadt alak, mint fehér viaszkép.

Nem lehetett volna rájuk ismerni.

A ravatal mellett nagy ezüst kargyertyatartókban négy szál viaszgyertya égett, közepén kis asztalkán aranyzott feszület volt felállítva.

Lenn a két halott lábainál egy ősz ember térdelt, hol egyikre, hol másikra nézett, összekulcsolt kezeit szájához szorítá, s lassan hörgött, mint ki mélyen álmodik.

Oly szívszorító volt e tekintet. A vén, fehér hajú ember összeroskadva az isten keze alatt, nyögve, mint a halálra vált vad, de szótalánul, könnytelenül.

Kinek isten fájdalmakat ad, könnyet is ad hozzá, melyben bánatát kísírja, és szavakat, mikben kínjait elbeszélje; tőle ez is meg volt tagadva. Ott térdelt megostorozva, földre tiporva, mint letört ág, mely száradni indul, és nem panaszkodik.

Az ifjú tántorogva, fájdalomtól zsibbadt lélekkel lépett hozzá, s halkán, nesztelenül melléje térdelt.

Az öreg ránézett merően, sokáig bámult reá. Nem szólhatott, nyelvén még élteben úr lett a halál; fia azt hívé, hogy nem ismert reá. Tán ez elkényszerült arc, e rongyos mez, kuszált hajak, nem hagynak emlékezni rá.

— Fiad vagyok, kit elkergettél, s nemsokára halottad, ki itt marad — szólt, s érzékenyülten nyúlt az ősz ember keze után, hogy megcsókolja.

Iszonyodva kapta az vissza kezét. Látszék arcán a borzadály, mintha legszentebb fájdalmában az ördög nyúlt volna kezéhez.

— Megérdemlem, hogy utálj, hogy ne ismerj. Vétettem ellened sokat. Korán megöszültél miattam. De mindez egy halállal le lesz fizetve. Nem szeretted engemet soha, kivertél házadból, mit egy kutyáddal sem tettél soha, elhagytál pusztulni nyomorúságomban, gyermekéveimtől fogva egy jó szót nem kaptam tőled, pedig talán akkor minden másképpen lett volna. Kiket úgy szeretted, isten vette el; kit nem szeretted, magad taszítád el, most egyedül vagy a világban.

Az öreg némán mutatta, hogy ne szóljon tovább.

— Nem jöttem tőled kérni semmit, oly rövid időre, mint az én életem, nem kell útravaló. Egy iszonyú, pokoli tervet akarok felfedezni, mely ősz fejedet, családotat s tán hazádat is fenyegeti. Apám! Tíz perc múlva nem élek, nem fogják szavaim háborítani lelkedet, halálom óráján ne taszíts el magadtól.

Az öreg lassan felemelkedett, véghetlen megvetéssel nézett le rongyba öltözött fiára, s ajka, mintha beszélt volna, mozgott, hebegett, de szó nem jött ki rajta.

A fiú nem tudta, hogy apja szélütött és beszélni nem tud.

— Egy szavad sincs számomra. Legyen az jó vagy rossz szó, áldás vagy átok: egy szót hozzám, apám, mielőtt halva látnál! — szólt, s térden csúszott lábaihoz az öregnek, ki reszketve támaszkodott a két ravatal közti oltár széléhez; haja szerteállt, szemei forogtak. Megragadta az aranyzott nehéz feszületet, lassan felemelte azt jobb kezével magasra, mintha a térdeit átölelő fiút akarta volna lesújtani vele.

E fájdalmas jelenet alatt megnyílt az ajtó, lábhoz ütött puskák csörrenése hallék, három katona jött egy káplár kíséretében.

Imre visszatekinte a zajra. Egy percre holt halvány lett arca, a katonák háta megett rossz ördöge arcát látá bepislogni, a hóhérlegényét. Érzé, hogy veszve van.

Körültekinte, kihez fusson ótaloméért... Mellette két halott, hideg, részvétlen arcával... A harmadik leghidegebb, legrészvétlenebb... Élő és mégsem élő. Édesapja, ki még mindig úgy állt ott: felemelt öklében a nagy, nehéz feszület...

A káplár odalépett a fiúhoz, s megfogta gallérját. Mit bánta az, hogy két halott volt mellette, leterítve szemfedővel, mit érdekelte őt a bánatos jelenet? A katona szökött, a katonát el kellett vinnie.

Erre kétségbeesetten kezdte föleszmélni az ifjú. Fölébredt benne az önfenntartás ösztöne. Egy mágikus perc végigfuttató lelke előtt a rémjeleneteket, miket a jövőendő készített számára. A hideg börtönfal, szűk rostély őrzötte ablakával — a nehéz csörgő lánc — a vallató bírák — a felolvasott ítélet — a nyílt síralomház — a bámuló népség — a fehér vesztőing — a halál embere, a bakó, ki egy kezében a zsoltárt, másikkban a kötelet viszi — a gyalázatos halál — a fekete hollók...

— Áh — ordíta kétségbeesetten, s az örültség vas erejével taszítá el magától a káplárt, ki nekiesett a kandallónak, s azt bedönté dühös zökkenésével.

— Ide jöjjön, ki halni akar! — rikoltott Imre a düh elszánt csatahangján, s mellén széttépve az öltönyt, egyik kezébe kést, másikba nehéz huszárpisztolyt ragadott. A szárnyaszegett sas így fordul vissza üldözőire, véres száját gyilkolásra nyitva, s fél szárnyával arcul csapva megtámadóját.

A katonák hátrálni kezdtek a dühödt elől, ki vérben forgó szemekkel, tajtékozó szájjal fordult vissza rájuk, s félelemből vagy szánalomból utat nyitottak neki.

Ekkor a fehér, ősz ember hátulról megkapta fiának gyilkolásra feszített ökleit, s visszarántá.

~~Imre~~ Mint a fiú e hideg, reszketeg kezeket karjaihoz nyúlni érzé, kiesett mindkét kezéből a fegyver, karjai zsibbadtan estek alá, egész teste összehanyatlott, szédülten, ájultan rogyott le a földre. A katonák felvették vállaikra, kihurcolták a szobából, láncot tettek kezére, lábára, és elvitték.

Az öreg ember hidegen nézett utánuk. Mikor elmentek, ismét odatérdelt a két koporsó közé, fehér haja arcába lecsüggött, kezeit összekulcsolta s rebegő ajkához emelte, és nézett, nézett sokáig hol egyik halottjára, hol a másikra.

Egyetlen könny — egyetlen könny sem jött ki szeméből.

VI. KÉT FAMÓZUS NÉPNEVELŐ

Egyik volt a kántor, tisztos Kordé Mihály uram.

Másik a rektor, Bodza Tamás.

Kordé Mihály uram talpig nevelt ember volt, leszámítva azon virtusát, hogy a bort rendkívül szerette, és sohasem tudá, hogy mikor van délelőtt, mikor van délután.

Életében sok mogyorófát elnyűtt, melyet konvencióképpen minden tanítványa maga tartozott beszerezni, de volt is láttatja. Kik az ő keze alól kikerültek, nem néha a vármegye ápoló kezei alá kerülve, meg sem mozdultak a huszonöt bot alatt. Annyira ki voltak készítve.

Az iskolaház éppen az ő házával nézett farkasszemet. Mióta felépült, azóta soha meszelve nem volt, de annál inkább teleirkálva a falu valamennyi ott megfordult sihederének kereszt- és vezetéknevével, mely után a később érkezők nem mulaszták el szorgalmasan asinust, csacsit és szvinyát regisztrálni — akiben festői hajlamok voltak, vörös krétával huszárokat pingált a falra, kétlábú fejeket, hat orral, egy szemmel, nagy tajtékipipával; néhol falhoz vágott kalamáris pecsétmaradványi s iszonyú bokkréták cseresznyébe mártott ujjal festve, mikből csak itt-ott hiányzott valami, hol a falról a vakolatot az irodalom népe porzónak apránként lekörmölte.

A hosszú lágyfa padok, kidült-bedült oldalaikkal, összevissza faragva nevekkal és emblémákkal. Az ablakok jobbra kitördelve s tört helyeiken beragasztva írott papirossal, az

egész házban por és összegyűlt szemét. A szegletekben lelógó pókhálók szőnyegzete.

Ilyen szép volt Kordé Mihály uram akadémiai magaziuma, hol ő harminc év óta osztogató a tudományt és a pofleveket. Mily sikerrel? Alább meglátandjuk.

Mikor a bakterek alunni mentek, s a kakas hajnalra kezdett kukorítani, akkor tért meg rendesen tisztos Kordé Mihály uram az ő díszes lakásába a kocsmából, s végigordítá a falut harsány éneklésével, hogy a falu minden komondora utána vonított.

Ez éneklés arra szolgált, hogy ezt meghallva otthon a tisztos kántor életpárja, előtte az utcaajtót jó korán kinyissa.

Mert noha kerítésnek nyoma sem maradt a kántor háza körül, de az utcaajtó még mindig ott állt a kapubálványokkal egyben, s Mihály úr azt tartá, hogy tisztességes embernek nem illik a kerítésen bemenni, mikor utcaajtó van — kerítés pedig nincsen.

Othon aztán a feleségét egy kicsinyt megverte, egyet-mást, ami keze ügyébe tévedt, összezúzott, ordítva, káromkodva felfeküdt a padlásra, pipára gyújtott és elaludt és horkolt, mint egy vadártány.

Isten őrzötte, hogy naponként magára nem gyújtotta a házat.

Reggel aztán, mikor a gyerekek begyülekeztek az iskolába, s elkezdtek iszonyatos zajt ütni, föltápáskodott a gyönyörűségés népnevelő, kirázta a szalmát a hajából; széttörülte a bajuszát, s emberevő képpel nézett szét a padlásablakból, nem jutva egyhirtelen eszébe, hogy hol van.

Bizonyosságba helyezvén magát afelől, hogy az iskolaház még mindig nem szökött meg előle, lecammogott, fogott két pálcát a kezébe, s ment tanítani.

A fiúk ezalatt egymással szörnyű hadakat viseltek. — Kinek képe volt lekarmolva, kinek az orra beütve, mikor a mester belépett, rendesen minden pad felforgatva, s ahány kéz, annyifelé cibálta a másik üstökét.

Amint Kordé Mihály uram beütötte a képes felét az ajtón, a kis zendülők rögtön szétröföntek, s iparkodtak helyeikre jutni, ahonnét is a nagy egzекutor egyenként előszólongatva szittyáit, a médiumon végighasaltatá, s saját becses kezeivel sorba vágta az egész klasszist.

Erre a commotióra egy kicsinyt kiment az álom a szeméből, s mikor a fiúk valamennyire alábbhagytak a bögéssel, kimért nekik arasszal egy nagy darab katekizmust meg valamiféle Hübneret, hogy azt tanulják fennhangon, maga pedig ment a pálinkásboltba. Onnan izent néha a fickókra dél felé, hogy már most hazamehetnek.

Azok aztán rontottak ki az ajtón, mint mikor a csürhét hazaeresztik, mindenik első akart lenni a hazamenésben, megfelelő rúgás és öklelőzés és ruhaszaggatás közben.

Vasárnapként rendesen kikeresték a fickók, hogy hova mennek labdázni a lutrános gyerekek, ők is odamentek, összebeszéltek, vittek botokat magukkal, telerakták zsebeiket kövekkel, s azokkal ott ünnepélyesen összeverekedtek.

Akinek aztán hétfőn reggel a képe meg volt karmolva, vagy a feje beütve, azt Kordé Mihály uram lelkiismeretesen sós vízben áztatott virgáccsal még egyszer megverte.

Vasárnap kétszer templomba is elvitte őket, hol prédikáció alatt a padok alá bújva legyeket fogdostak, vagy pitykővekkal játszottak a kis múzsák, vagy ha igen szépen akarták magukat viselni, nekitehenkedtek a padnak és aludtak keresztényi módon.

De meg is látszott rajtuk a fölséges nevelés még felnőtt kamasz korukban is.

Ki a faluban a legügyesebb csirkelopó volt, ki legjobban értett a veremfeltöréshez, az bizonyosan Kordé uramnál járt iskolába.

Kit minden vasárnap kidobtak a kocsmából, kinek a fejét legtöbbször bevették, ki legtöbbet ült a vármegye tömlőcében, az is mind Kordé uramnál rakta le tudománya első alapjait.

Ki hazudni, tagadni legjobban tudott, ki legtöbb pálinkát meg tudott vedelni egy hajtókában, ki a feleségét legtöbbször megverte, ki apját, anyját ki tudta verni a házból, ki legrestebb volt a dologban, kinek legrondább volt a háza, ki legjobban ütötte, verte a lovát, ki legtöbbet ült a kalodában: az egyik Kordé Mihály uramtól tanulta az életbölcsséget.

Ki is harminc év óta terjeszté ekképpen a tudományt Hétfalunak az ő helységében.

A másik népnevelő, mladipan Bodza, egy inkarnátus pánszláv.

Kevés ész mellé sok tudomány. Olyan ember, ki azt, amit hallott, mind megtanulta, de meg nem értette; féltudós, az emberi nem legveszedelmesebb osztályából.

Egy nap Kordé uram szokatlanul leitta magát.

Mikor azt mondom, hogy szokatlanul, az alatt azt értem, hogy szokása ellenére már éjfélkor azt sem tudta magáról, hogy fi-e vagy leány, s bőgőhegedűnek nézte a csillagos eget.

Künn volt a szőlőkben Csicseri Márton urammal a pincében borokat kóstolni, s ott úgy megverte magát mind a két férfiú, hogy bajos lett volna tőlök megtudni, mi nyelvet beszélnek.

Elindultak azután hazafelé, vállaikat egymásnak támasztva. Csicseri bíró uram talált egy árkot az országút mellett. Esküdött mennyre-földre, hogy az paplanos ágy, aminthogy ugyancsak bele is feküdt, és elaludt.

Kordé uram egy ideig húzta-vonta kifelé, hol kezénél, hol lábánál fogva. A bíró minden rántásra felserkent egy kicsinyt, szidta a feleségit, hogy miért vetette olyan alacsonyra a feje alját, de többre nem is vitte a dolgot; aludt, mint a káposztakő.

A kántor elhagyatva érzé magát ez idegen országban.

Előtte volt ugyan az országút, s a faluja csak vagy háromszáz lépésnyire, de a bor rossz kompasz az ember fejében, hol ide, hol amoda mutatja az északot.

Elhatározta tehát, hogy visszamegy a pincéhez. E becsülendő szándék következtében nekiindult ismeretlen hegy-, völgynek, belebódorodott a kukoricaföldekbe; neki kendernek, ugarnak, bejárt véghetetlen utat, mászott négykézláb árkokon, bakhátakon keresztül, belevágtatott a mocsárba, és keresztülgázolt rajta. Józan korában bizonyosan belevész, hanem a részeg embereket pártolja a fátum.

Végre is beletévedt az erdőbe, csörtetett keresztül-kasul cserjéken, bozótokon, mint egy szakállas farkas, meg-megfogta magát a kökénybokrok közt; utoljára egy rongyos csőszházhoz vetődött, melynek nyitva volt a kapuja.

Már ekkor nem ismert sem embert, sem állatot.

Az udvarból egy nagy lompos, renyhe komondor cammogott elibe, ki is midőn látta, hogy négykézláb közeledik felé valami ismeretlen állat — embernek csak nem nézhette — odacammogott hozzá példátlan flegmával, s elkezdte körülszaglászni.

Kordé uram pedig fogta, átnyalábolta a nagy kuvasz nyakát, s kezdte azt összevissza csókolgatni, mondván, hogy „Kedves barátom, régi kenyeres társam, be régen nem láttalak, ismersz-e még édes, hajdani iskolatársam?” S ezzel oly konfúzióba hozta a nagy ebet, hogy az leült mellé nagy meglepetésében, s elfelejtett ugatni.

Kordé uram tökéletesen el volt érzékenyülve, s miután véletlenül feltalált barátját még egyszer összeszorongatta, vele együtt az udvarra becammogott. Panaszkodott neki, hogy földönfutóvá lett, hogy hivatalából elcsapták, hogy ezentúl barátja nyakán fog élni, sírt, rítt, és könnyeit törülte, és fogta a komondor farkát.

Ez pedig annyira meg volt lepetve, hogy magát semmiképpen fel nem tudta találni. Néha rávicsorította fehér fogait az idegenre, s morgott magában, de bántani nem merte. Alkalmasint félt, hogy jobban tud harapni, mint ő.

Így szépségesen beballagtak az udvarba mindketten négy-

kézláb. A kutya megállt háromszegletű óla előtt, mit Kordé uram oda magyarázott, hogy a becsülettudó házigazda vendégét előre akarja bocsátani, mely ajánlatot ő érzékenyen elfogadva, bepréselé magát a szűk kutyaólbá, míg a künn szorult kutya elbámulva ült le háza nyílása előtt, nem foghatva föl, hogy mely jognál fogva bitorolja ez idegen vadállat az ő ősi telkét.

Kordé uram pedig elkezde horkolni odabenn oly félelemgerjesztő hangon, hogy a kutya kiült az udvar közepére féltében, s ordított torkaszakadtából, mintha szurkot evett volna.

Ami ezután következik, afelől nagy a kétség, hogy Kordé uram szemeivel látta-e e dolgokat, vagy pedig részeg fővel álmodá, s eleven képzelődése oly erősen rajzoló azt emlékébe, hogy utóbb is valóságnak hitte.

A holdvilág lement, s a csőzslak udvarán nagy zaj volt.

Egy lámpás volt a félszer alá kitéve, körülötte tömérdek ember állt, sápadt, mogorva férfialakok, kik figyelve dugták össze fejeiket egy hosszú, sovány, kaputos ember körül, ki egy levelet olvasott fel előttük.

A felolvasó közellátó volt, s amint a levelet betűzgeté, egész arcát eltakarta a papiros.

— Mi az ördög? — gondolá magában Kordé uram, amint kitekinte a kutyalak hasadékán — Mit keres itt az én kollégám, a myops iskolamester? Ni, hogy húzza végig az orrát a papiroson . . .

— Mit olvas? Szavait szélesen meghúzza, olykor kétszer is elmond némely dolgot, sokat rögtön tóra lefordít, azután ismét a szeméhez kapja a papirost, oly közel, mintha nemcsak látni, de egyszersmind meg is akarná harapni a betűket.

„Kedves sógor uram! (Ezeket olvasá a rektor a levélből.)

Sürgetve tudósítom kegyelmedet, hogy az ellenséges seregek már az ország határain vannak. Mi célja van az ellenségnek, azt nagyon jól tudja kegyelmed: ez országot haddal elfoglalni, a magyar földesurakat kipusztítani, s földeiket felosztani a parasztok között. Mit tevők legyünk? Parasztjaink

haragusznak ránk, mert rosszul bántunk velök, kegyelmed főképpen nem sokat bízhatik bennök. Mikor a házát építette, három hétig folyvást robotoltak a jobbágyai; mikor fiatal volt kegyelmed, sok parasztembernek feldúlta a házi boldogságát, a közlegelőt elfoglalta majorsági földnek, a tempommal sohasem gondolt, a papot egyszer megpálcázta, jus gladiit gyakorlott, noha nem volt rá hatalma; ott felejtette a tömlőc-ben négy-öt esztendeig a szegény legényt, azalatt üttette, verette; ha a szegény ember épített, nem adott neki sárt vályognak, nem adott nádat a tetejére valót, ott rohadt a deszka az udvara végében, s mikor két szegény fiú koporsóra valót lopott belőle az apjának, kiköttette mind a kettőt az égő napra, s iglicetüskével veretett a meztelen testére; egyik hatodnapra meghalt napszúrás miatt; kelmed egy béresének leütötte a csípejét, maig is nyomorék; kelmed mikor a birkái elhullottak, a bőreiket az iskolaházba rakatta száradni, ha mindezek a dolgok eszibe találnak jutni a kegyelmed jobbágyainak, rossz következhetik belőle. De mi többiek sem vagyunk különben. Mi sem gondoltunk soha népeink nevelésére. Felnőttek, megvénültek, a nyomorúságon kívül semmit sem ismertek életökben, s most bizony semmi okuk sem lehet rá, hogy bennünket szeressenek. Mit tehetünk mi, ha nyílt összeütközésre kerül a dolog? Ötszáz ezer nemes hússzor annyi paraszt ellen! Egyikünk feje sem marad ott, hova azt az isten terem-tette. Nekünk védelmeznünk kell magunkat a kétségbeesés minden fegyvereivel. Most már késő volna a pórnépet hozzánk édesgetni akarni, mint ezt némely atyánkfiai akarják, kik most nyakra-főre bort, gabonát osztanak ki alattvalóik közt, kórházakat alapítanak, a papokkal előre józanságra, istenben biza-lomra, földesuraik becsülésére intetik a jobbágyokat. Most már késő. Ezzel csak gyanút gerjesztünk. Nekünk a halált kell segít-ségül hínunk. Azért is mi elhatároztuk titkoskonferenciánk-ban, hogy a népesség rettentésére legelsőbb is kordonokat fo-gunk felállítani, minden határszélben katonai őrszem fogja

megvizsgálni a jövő-menőket; ez azért lesz, hogy egyik faluból a másikhoz ne csoportosulhasson a népség; szükség azonban őket minden módon kevésíteni. Evégett küldök kegyelmednek ezen levelem biztos vivőjétől egy iskátula port; hintesse el ezt kegyelmed a szérűkön, a mezőkben, hol a tehéncsorda legelész, kiváltképpen pedig kutakba, melyekről az ivóvizet hordják. A nemes vármegye gondoskodott róla, hogy ahol e módszer nem sikerül, ott a megyei orvos erőhatalommal adassa be ezt a parasztnak. Mi ugyanakkor nagy lármát fogunk ütni, hogy a szomszéd országból behozták a dögmirigyét, s az emberek halni fognak. Kelmed ezalatt, míg ennek híre megy, keríttessen egy nagy darabot a majorsági földeiből temetőnek. Ajándékozhat kelmed nekik, úgys tőlük foglalta el. A harangok nyelveit szedesse ki, hogy felöltő ne legyen a sok halálozás. A templomban imádkoztasson e csapás elfordulásaért, s ezalatt a porokat hintesse széjjel. Azért ásson pedig külön temetőt, nehogy később ez a mirigy az úri rendre is elragadjon. Ezáltal két cél lesz elérve. Egy az, hogy a parasztság idebenn megritkul, és az egészet isten csapásának tulajdonítva, félni fog egy általános felkeléstől; másik az, hogy az ellenség azon hírre, hogy országunkban a dögmirigy uralkodik, félni fog táborával bejöni, nehogy úgy járjon, mint Senakérib király, kinek seregeit éppen így ölték el egy éjszaka, mint ezt a biblia tanúsítja.

Egyébiránt szíves jóakaratóba ajánlom magamat, kedves sógoromnak szerető atyafia

Ligety Ambrus,
főszolgabíró.”

A levél hátára írva: Nagyságos Hétfalusy Bálint úrnak atyafiságos indulattal. — — —

— Istentelenség! Istentelenség! — ordítá vagy három-négy ember, míg a többi félelmetes bámulatából magához térni nem bírt.

— Csendesesen, barátim — szólt a rektor csitítva. — Nem kell elhamarkodnunk a dolgot. Annyi bizonyos, hogy életünkre törnek, hogy el akarnak bennünket emészteni.

— Bizonyos! Miért olyan nyájasak most hozzánk? Miért osztanak oly bőven ennivalót? Eddig sem kértünk mi az uraktól alamizsnát, de amink volt is, kivették volna a szánkából, miért hízelkednek most? Mert félnek.

— Mert el akarnak bennünket veszteni. Tegnap is a pálinkaházban egy pohár pálinkát adtak innya. Láttam, hogy nem olyan, mint a többi, s hogy próbára tegyem, kenyeret mártottam bele, s a kutyának dobtam, és nem ette meg.

— Hát a papok miért prédikálnak annyit az isten csapásairól, a döghalálról, hiszen sohasem volt olyan jó termés, mint most; mint tudhatják ők, hogy halál lesz? Amit istenen kívül senki sem tudhat előre, csak aki ölni akar.

— Függesszétek fel ítéleteiteket jó barátim! — szólt a rektor tettetett kegyességgel. — Látjátok, az isten keze mindnyájunkkal szabad, ő tehet nagy csudákat, minek eljövetele nem lehetetlen. Láthattátok az égi jegyekből, minő nagy változásoknak kell történni a földön. Nagypénteken a mádi hegy táján véres eső esett; nemrég három éjszakán át égő kard látszott az égen; a földön mindenütt csodálatos nagy gombák vetik föl magukat, miket ha leszakít az ember, rögtön kékre, zöldre változnak. Ég és föld érzi előre, hogy az isten keze nehezedik.

(Hogy a kő vágja le! — gondolá magában Kordé uram a kutyalyukban. — Hogy bolondítja a népet ez a népnevelő.)

— Láttátok ugye felebarátim, két hét előtt mint vándoroltak végig a patkányok fényes nappal az utcákon, mint szöktek meg a földesúr gabonatarából, s elmentek más falut keresni, s úton-útfélen megdermedve hullottak rakásra.

— Ott van ni — ordítá egy fülelő —, meg van mérgezve a gabona a magazinumban.

(Ott gebedj meg — ordítá magában a kántor —, a patkányok voltak megmérgezve, nem a gabona.)

— Pedig ezelőtt két héttel ebből a gabonából kaptunk mindnyájan kölcsön aratásig.

— Majd visszafizessük jó interest mellett — ordíta közbe egy, vasvilláját rázogatva kezében.

(Ez az én tanítványom, mert verekedhetnék — gondolá a kántor.)

— És én már ettem is e gabonából kenyeret; isten engem! Megkékült, mint a bolondgomba, mikor leszakasztják.

(Igen, balgatag, mert a konkolyosából és csermelésiből kaptál, az tette kékké.)

— S aztán majd szétvetett, mikor megettem.

(Persze, mert cupákossá sütötte a feleséged, s forrójában pofáztál belőle.)

— Meg vagyunk mérgezve, megettük a halált mindnyájan.

— Engedjete szóhoz jutnom, felebarátim — szólt a kegyes rektor —, tudjátok, hogy én mindig javatokat akartam, de lássátok, ez a halálveszedelem más környékeket is meglátogat, miről *talán* csak isten tehet; van olyan falu, honnét minden házból halt ki két-három ember, másutt egész családok az utolsó szolgálégyig egymás után mentek; volt ember, akinek még ma kilenc fia volt, holnap kilenc halottja a háznál.

— Az urak gyilkolták meg azokat is!

— Úgy van! Mi szüksége volna istennek annyi holt emberre?

— Legyetek csak egy pillanatig türelemmel; én nem mentem az urakat, de igazságtalanul vádolni sem akarok senkit; ha van valami igaz e borzasztó vádban, előbb-utóbb napfényre jövend, s akkor az isten keze sem rövid.

— Köszönjük szépen, ha már egyszer a föld alá dugtak bennünket.

— Hozzátok elő azt a suhancot, aki ezt a levelet hozta.

Két legény egy farkasgúzsba nyomorított sihedert hozott elő a vállán, s a nép között letette.

— Ez az a drága madár, aki a halálizenetet hordja? — mondák a lázongók, körülállva a fickót; egyik a haját cibálta meg, másik a fülén rántott egyet, harmadik az orrát peckelte fel; mindegyik örült, felbőszített kegyetlenségének hűtő tárgyára akadhatni.

A fiú hallgatott, és fogait csikorgatta.

Szegény Mekipiros volt. Az ő sörtés ábrázatja, az ő félállati arca, összekínózva, gyötörve. Nincs iszonyúbb, mint egy megkínzott állat, aki beszélni nem tud.

Egyike azoknak, kik őt ide hozták, a hóhérlegény volt.

Néhány szót sugdosott a rektorral, azután a megkötözött monstrum háta mögé állt, s arca hideg kegyetlenség színét ölté magára, ajkait beszítta, és szemeit kimereszté.

— Hallod-e édes fiam — kezdé szelíd hangon a rektor —, ne gondold, mintha mi teneked bántásodra akarnánk lenni, mert hiszen te arról nem tehetsz, ami abban a levélben írva van; hanem ha azt akarod, hogy semmi bántásod ne történjék, felelj igazán, kényszerítés nélkül azokra, amiket tőled kérdeni fogok.

A hóhérlegény vonagló arccal néze feszülten a vallatottra.

— Ki adta teneked ezen levelet? — kérdé a rektor.

Mekipiros ült kétrétbe görnyedve, feje térdei közt, és nem vette észre, hogy hozzá beszélnek.

— Oda hallgatsz! — sугá rekedten a hóhérlegény, karjába csípve.

A monstrum felordított, de csak egy percre, azután ismét néma lett, arca nem változott.

— Ugye bizony, édes fiam, ezt a levelet neked egy úr adta? — kérdé ismét a rektor megfordítva a kérdést.

Mekipiros nem felelt.

— Fogsz beszélni, csoda! — rivallt rá fogcsikorgatva üldözője, s megrázta fejét izmos üstökénél fogva jobbra-balra, hogy a fiú eszéhez térjen.

Ez pedig ordított addig, míg a haját tépték, szemei egészen eltűntek, a feje szélesebb lett, mint hosszú; amint a haját elereszték, ismét vigyorgott, és nem felelt.

— Fiam, gondold meg, hogy mi neked bántásodra lenni nem akarunk, ha mindeneket megvallasz; ellenben kegyetlenül fogunk büntetni, amint megérdemled, ha átalkodottan megmaradsz hallgatásod mellett; ki adta neked ezt a levelet?

— Na, nyomorú kutya — mire tanítottalak? Ki adta neked azt a levelet? — súgá fülébe a hóhérlegény.

— Kend adta maga — felelt dacosan a siheder.

— Nesze semmirevaló — ordítá dühösen a kérdező, s felrúgta a megköttözöttet —, még rám akarja kenni a vétket. Kötelet ide!

Az ember arca fehér volt, mint a fal, tán féltében, tán dühében. A rektor is elsápadt egy percre.

— Igen, kend adta maga a kezembe, azt mondta, hogy fogjam rá . . .

— Nem hallgatsz, nyomorú! . . . Nézzétek . . . ez a parasztkölyök! Csak olyan rongyos, mint akármelyikünk, s rá hagyja magát venni, hogy saját földieit megrontsa. Elfogom, mikor a kútba fehér port hint, a kútban a víz még lángol, még bugyog a méreg erejétől, s imhol kitagadja magát belőle.

— Azt a port is kend tette a zsebembe.

— Jó, megállj, hát ezt az erszény aranyat is én tettem a zsebedbe? No, bámulj. Mondd, hogy tőlem kaptad, majd elhiszik; nálam szakajtóval áll az ágy alatt az arany, persze. A gyepmester ilyenrel fizeti a legényeit ugye?

— Ejnye megátalkodott gonosztevő — kiáltá egy vénember —, kötelet neki, föl vele a fára, cégérnek.

— Nem, barátim, megölnetek nem szabad öt, szükségünk van rá, hogy éljen, mert sokat tud.

— De hát ki vele, amit tud.

— Ki fogja mondani . . . — szólt a hóhérlegény, s keresztbe vetett karokkal állt meg a fiú előtt . . . — Fiú . . . Tudod-e,

hogy én hat esztendő óta vagyok hóhérlegény? Tudod-e, hogy én meg szoktam embert és állatot hidegvérrel kínozni és megölni? Emlékezzél arra a mosolygásra, amivel áldozatom kétségbeesésére szoktam felelni, s fagyjon meg a koponyádban a velő, ha rá emlékezel; amit csak átkozott mesterségem tudnom engedett, mindazt remekben elpróbálom rajtad, ha mindent el nem mondasz úgy, amint akarom.

— Én nem tudok már semmit.

— Semmit?

— Elfelejtettem, amire kend tanított.

— Hazug kigyó! Én tanítottalak valamire? Nézzétek ezt a kitanult akasztófa bimbóját; mindenképpen nyakamba akarja a maga bűneit varrni. — Hiszen majd eszedbe juttatom! — mormogá fogait csikorgatva. — Vigyétek őt oda a gerenda alá. A lámpást el kell oltani, mert akadna ember, aki ha rá nézne, meg találná szálni. Tegyétek ide a tőkére. Hol az a kötél? Egy dézsa vizet, majd ha el talál ájulni . . .

E perctől fogva a kántor nem látott a sötétben semmit, de képzelete annál irtóztatóbb képeket feste az egyes elkapott szavakból, mik a félszer alul hozzá jutottak.

A hóhérlegény hidegvérű mormogása.

A rektor vallató szavai.

A körülállók dühös káromlása.

S egy-egy kétségbeesett felordítás, mit a monstrum hallatott, s melyre a kutya szűkülve ordított, s félve kaparta a kapu alját, hogy kifuthasson.

A kántort a hideg kezdte rázni.

— Mégsem vall a fertelmes csoda — ordítá a hajlékban egypár dühödt hang.

— Ne bölgj, hanem arra felelj, amit kérdek! — rikolta a rektor, türelméből kikapva.

— Kifáraszt a nyomorú — dörmögé a bakó. — Összeharapja a fogát, és szemem közé nevet, mikor a csontjai ropognak.

— Mondj igent, és szabad vagy. Eleresztünk.

— Még föl kacag rá.

Azután ismét sokáig lehet hallani, mint dolgoznak odabenn. Hidegvérrel, nekitürkőzve, mintha nagy, sietséges munkát végeznének, hallatszék a sok lábdobogás, az erőködés lélegzetfúvása.

A csoda ez idő alatt folyvást röhögött, és közbe nagyokat ordított, s szidta, akasztófáralozta az egész gyülekezetet.

— Tüzes vasat ide — ordítá végre egy elmérgedt hang, s rögtön futottak hárman a konyhába; néhány perc múlva látta a kántor, mint szaladtak vissza a félszerbe, izzó vörös tárgyakat fogva kezeikben, mik szikrát hánytak a szélben.

— Vallasz-e? — hangzék odabenn.

A csoda rémesen felordított, s azután vad hörgése hallatszék . . . Az emberek egy percre elhallgattak odabenn, azután a bámulás és meglepetés hangján suttogák egymásnak:

— A kölyök elharapta a nyelvét . . .

A kántor használva az általános megdöbbenés pillanatát, kimászott a sötétben rejthelyéből, a kapu alatt az ebek nyílásán kicsúszott, s akkor elkezdte futni; rohant, mint ki hegyről fut alá, futott behunytt szemmel, s reggelre háza küszöbén lelték félholtan összerogyva.

Mikor feleszmélt, odahitta néhány bizalmas jó emberét, elmondá nekik titokban, hogy miket látott; beszéde közben irtózáttal fordult félre, mintha szemével látná a csoda véres arcát.

Azok pedig fejcsóválva mondák egymásnak, hogy bizony iszonyú dolog az, mikor az ember úgy szereti a bort, hogy három nap sem tud kijózanodni.

Senki sem jött arra a gondolatra, hogy valami igaz lehessen a dologban. Kordé uram nem most álmodott először rézorrú bagókkal.

Ha azt mindig elhitte volna az ember, amit ő beszélt!

VII. A V A S E M B E R

Vértessy tábornok több év óta parancsnokolt Magyarhon egyik felvidéki hadőrségi helyén.

Annyi idő alatt az emberek megismerkednek egymással; a katona egészen családtaggá válik, a városban úgy kezdik emlegetni, mint aki a többi úri rendhez tartozik, nagyobb multságok nem történhetnek meg nála nélkül, s az utcákon a polgári rendűek is köszöntéseket szoknak vele váltogatni.

Számos nagy jelentőségű szolgálatáért a megye kinevezi őt táblabírájának, a város elvlasztja díszpolgárául, s elvégre egyik legtekintélyesebb nemesi család egyetlen leánya, meghatva a derék katona jeles tulajdonai által, nejévé lesz, s ilyenformán a tábornok mint polgár és táblabíró, mint férj és földesúr a legerősebb kötelékek által fűzetik azon földhöz, melynek oltalma rá mint katonára van bízva.

Ismerőit általában mind bizalommal vannak hozzá, jobbagyai hálálkodva emlegetik, mert irgalmasan bánik velök; a polgárok bámulják, mikor a tűzveszély idején kirukkoltatja katonáit, s saját maga mász legelől az égő háztetőkre, a veszély közepéből osztogatva parancsait, mintha csak annyit törődne az életével, akár egy kiszolgált közkatona; az iskolás nép örvend láttára, mert közvizsgálatok alkalmával mindig ott szokott lenni az ünnepélyen, s a legjobban felelőknek húszast és tallért osztogat, s biztatja őket, hogy egyenesen álljanak. Mikor találkoznak vele az utcán, úgy vetik hátra fejüket a kis

múzsák, s úgy düllesztik mellöket kifelé, hogy gyönyörűség nézni. Aztán a tábormok nagyon is szereti a gyermekeket; sokszor behajítják az ablakát labdával, bigefával, még csak meg sem szidja őket, labdájokat is visszaadja. Gyermekek még, hadd játsszanak.

Társaságokban igen vidám, mulatságos ember, hölgyeknél finom és délceg udvarló, közhelyeken jó szándékú, értelmes és illő élcekkal fűszerezett beszédei által tünteti ki magát, a polgári osztály furcsaságai irányában türelemmel viseltetik, s viszont nem iparkodik arra a katonai különlét sajátosságai által visszahatni. S ha mindjárt első tekintetre az ismeretlent tartózkodóvá teszi is e még akkoriban a katonai rangnál szokásos simára borotvált arc, de amint megszólal, e jó, tiszta kiejtésű, teljes magyar ércükben megmaradt hazai hangok annál jobban megnyerik azt számára.

Hanem mindez csak a kaszárnya ajtajáig tart. A kaszárnya udvarán belül azután vége van minden barátságának, atyafiságnak, komaságnak, patrónusságnak, táblabírósnak, díszpolgárságnak és udvariasságnak s minden egyéb tulajdonságnak, ami az embert kellemetessé teszi. Itt Vértessy csak katona, a szigorú, hibát el nem néző, meg nem bocsátó, kérlelhetlen parancsnok.

A jó iskolás gyermekre nézve nincs kedvesebb biztatás, mintha azt mondják neki, hogy „majd *eljön* a generális úr, és megveregeti a válladat”, de a rossz gyermekre nézve sem lehet nagyobb fenyegetés, mint az, hogy „ha nem akarsz tanulni, majd *elmegy* te a generális úrhoz, s majd megveregetnek ottan vállodtól sarkadig úgy, hogy megjavulsz tőle”.

Annyi igaz, hogy a legkényesebb, makrancos kamaszokat, kiket minden iskolából kicsaptak, ha végre nagy, anyai sírás-rívás után beadták a tábormok tanodájába, azok egypár év múlva úgy kerültek ki onnan, mintha kicserélték volna. Pontos, rendes, férfias alakok lettek belőlük, emberségtudók és szófogadók, csinosak, mintha skatulyából vették volna ki. Hogy micsoda kikészítések történtek velök ott a skatulyában

azalatt, azzal rendesen egyik sem szokott dicsekedni; hanem annyit a laikusok is gyaníthattak, hogy odabenn a kaszárnyában nemigen vesztegetik az időt a sok beszéddel.

Biz a tábornok a vétkes katonákat meg is vesszőztette, és nem kérdezgette tőlük, hogy ki fiai. A büntetés egyformán járt ki nála, mint az egyenruha, s a hadsorban nem ismerte meg az embereket, hogy „ez a komámuram fia, az meg a tisztartómé”. Itt csak káplár, szabados és őrmester teszi a különbséget; a többi „legény”, aki ha valamiképp ki találja magát tüntetni azáltal, hogy a kabátja ronda, az rajta úgy kiporoltatik, amint csak illendő.

A tábornok a szolgálat alól sem igen szokott senkit felmenteni; a drága kadét uracskák csak úgy meredtek a silbakon a hétfontos puskával a vállukon, mint akárki más, ha a szíve szakadt is meg a nagyságos mamának, mikor azon kocsikázott; a kényes betegek sorsa pedig éppen irtóztató volt nála. Az úrfiak sohasem kérezkodtak egyszerűen többször a kórházba. A nagyságos mamák kétségbeesetten futottak a tábornokhoz, s könnyezve mondák el neki, hogy ez meg emez úrficska halálos betegen fekszik a kórházban, engedje meg, hadd vitessék haza, vagy legalább hadd ápolja őt édesanyja a kórházban, hadd küldjön neki betegnek való gyöngé ételleket, hadd járassa oda bizalmas házi orvosát! Semmit, semmit sem! A tábornok állig be volt gombolkozva, sehol sem lehetett a szívéhez férni. A „legénynek” jó helye van a kaszárnyában, kap illendő ápolást, mint öfelségének mindenik katonája, az ezred orvosa elégséges tudománnyal bír őt kigyógyítani. Rendesen azután négy-öt napon át folytatott egy tányér árpakása leves s négy lat komiszkenyér úgy kigyógyította az úrfit minden nyavalyájából, hogy soha annak többet semmi porcikája sem kívánt a kórházban mulatni, hanem inkább felvette a mindennapi kötelességeket.

Tisztei sem igen dicsekedhettek valami nagy engedékenységgel. Irtóztató volt, ahogy el tudta őket foglalni

egész nap; tanulmányok, hadgyakorlatok, írás, számadás, katonai ismeretek betölték a nap minden óráját; a kávéházak pipázótermei s az utcai verőfény nagyon ritka alkalmat találtak arra, hogy Vértessy tisztjeit csoportokban leljék együtt. A tisztnek mindent kellett tudni, amit a tábornok tőle kérdezett, s nagyon rövid utasításokból saját esze után kiokoskodni a kivitel részleteit. Azt tudta mindenki, hogy legkisebb gyávaságot el nem tűr; amelyik tisztén sérelem esett, annak meg kellett verekednie, vagy ki nem állta az ott maradáást. Ha pedig a városbeliek valamit megtudtak a párbaj kimeneteléről, akkor azért büntette szigorúan embereit, mert a dicsekvést a gyávasággal egyrangú hibának tartotta. Ez a szigorúsága aztán azt is eredményezte, hogy katonái iparkodtak békében élni a polgári renddel, miután egy kaputos emberrel végbement párbajnál meggátolni, hogy az másnap a város mind a négy végén közbeszéd tárgya ne legyen, csaknem lehetetlen dolog.

El is volt ismerve országszerte, hogy Vértessy ezredének tisztjei a legmíveltebb, rendesebb és komolyabb férfiak, és hogy ez eredmény mind annak a „vas embernek” tulajdonítandó.

Erre a névre olyan könnyű volt rájönni.

Arc, termet és kifejezés úgy hozzá illett. Magas, egyenes tartású alak, széles vállakkal, domború mellel; a fő szinte kicsinynek tetszik e rendkívül kifejtett termethez, rövidre nyírt gesztenyeszín hajjal, arca erősen piros, álláig simára borotválva, két kis, félkör alakú szabályszerűen nyírott oldalszakállal; egyenes orr, kicsiny száj és éles, szürke szemek; és azután minden, ami ez arcon van: orr, száj, szemek, a legkisebb vonás is, együl egyig kemény, szigorú katonai fegyelem alatt látszik lenni, melynek a parancsnok akarata ellen mozdulni nem szabad, melyre ha egyszer rá van parancsolva a szigorú, hideg érc tekintet, az ajknak nem szabad megmozdulni az örömtől, szemnek elborulni fájdalomtól, szemöldöknek haraggal összehúzódni, vagy akármiféle vonásnak gyaníttatni, hogy arra,

aki odabelül lakik, valami befolyással vannak a körüle történő dolgok.

Különben ezt a megtisztelő elnevezést nem a békés időkből kapta a tábornok; hajdan Drezda alatt, mikor még alig huszonöt éves alezredes volt, érdemelte azt ki, amidőn csatateri helyét oly keményen állotta meg, mintha igazán vasból lett volna öntve, s törhetlen ellenállása által egész szétzavart hadtestét menté meg a diadalmas ellen üldözése elől. Maga az ellenfél vezére mondá rá: „Ki az a vas ember ott, aki nem akar sem törni, sem hajolni?” Innen hozta még a vas prédikátumot.

Később aztán, hol csúfolták, hol dicsőítették vele; lehetett kötekedésnek is venni, félelemnek is, hódolatnak is, ahogy mondva volt. Természetesen csak háta mögött, mert a kötekedéssel igen rosszul járhatott volna nála az ember, a hízelkedéssel pedig, ha lehetséges, még rosszabbul.

A vas ember előszobájában áll az ordonánc, kezében nagy pecsétes levéllel.

Egy magas, granátos termetű vitéz, keményen kipödört két hegyes, öklelő bajússzal, melyek úgy állnak előre, mint két veszedelmes szurony, két piros pofáján egy-egy kemény ránc vonul végig, élő tanúbizonyúságaul, hogy a vitéz már nem mai gyerek. Álla meg van támasztva erősen a kemény nyakszorítóban, s csákója lekötve áll a hegyére a viharcsatlóval. Kabátja fehér, mint a kréta, s gombjai úgy fénylenek rajta, mintha most hozták volna a boltbul; a melle közepén ott ragyog díszesen az a nagy rézérem, mire hajdanában olyan büszkék voltak a vén hadastyánok. A vitéz mozdulatlanul áll az ajtófél mögött, keblébe dugva egy nagy pecsétes levél; semmi íz sem moccanik meg rajta, sarkai egymáshoz nyomva, két tenyere a zsinóron, csak a szemei járnak néha lopva félre, de a nyaka akkor sem mozdul meg.

Járnak pedig a szemei félre azonképpen, amint egy kis tömpe leány, valami faluról hozott pesztonka, gömbölyű, ragyogó orcával, hátul leeresztett pántlikafarkú hajjal, jön-

megy a szobában, mintha valami dolga volna ottan, s loppal felkacsingat a szál katonára, s látszik, mennyire szeretné neki mondani: félek ám én kendtül.

— Ugyan mér nem ül le katona bácsi, no? Itt a szék ni. — Meg is törülte a széket kötényével szépen.

— A volna szép — viszonz a hadfi —, ha az ordinánc leülne a generális szobájában. Majd készen volna a kurta vas.

— Hát mért jött, hallja?

— De biz azt nem kötik a te orrodra, hűgám.

— A generális urat keresi? Odabenn van az asszony szobájában; menjen be!

— No, te szép emberséget tudsz. Az ordináncot beküldenéd a nagyságos asszony szobájába.

— Hát adja ide azt a levelet, majd én beviszem.

— Nem azt, hűgám. Nem szabad az ordináncnak más kézbe adni a levelet, mint akinek írva van.

— Tud kend írni, ordinánc bácsi?

— Hát te tudsz-e? No, hát mit kérdezed másról? Ha írni tudnék, régen őrmester volnék.

— Mért nem teszi le azt a csákót? Nehéz lehet a.

— No mármost hűgám, elég volt a szép szó: Fordulj! Indulj! Takarodj! Hínak a konyhában.

A pesztonka szaladt; a veteránt bosszantani kezdé már a sok együgyű indítvány.

Kis idő múlva visszabandzsalgott a kis, kurta leányzó, elébb csak a fejét dugta be a konyhaajtón, mintha kémlelni akarná, ha vajon nem harapja-e le az orrát az a nagy katona? Pedig így is elég pisze volt.

— Ordinánc bácsi. A szakácsné küldött három pogácsát magának.

— Hát jól van.

— Vegye el hát no — szólt messziről nyújtogatva neki a tepertős pogácsákat, mint valami harapós *ugatárnak*, aki lánra van kötve.

— Azt nem tehetem — válaszolt szilárdul a hadfi.

— Hát nincsen keze?

— Az nincs. Hanem ha akarod, hát beleteheted a tölténytartómba ide hátul.

— Ebbe ni? — kérde a tömpe elbámulva. — Hátha puska-por van benne?

— Tedd közé, nem árt az annak.

— Nem sül ez el?

— Ha csak a te szikrázó szemeidtől nem.

A pesztonka félve nyitotta fel a katona táskája fényes fedelét, fel-felnézve rá, ha nem ijeszti-e meg, s aközben kíváncsian nézegette azt a sok furcsa gömbölyű dolgot, amiktől úgy szeretett volna félni.

A hadfinak ugyan nem volt szabad megmozdítani a kezét, de annyit mégis megtett, hogy a két ujjával hátra nyúlva, jót csípett a leány kövér karján.

— Ejnye, de rossz ember kend, katona bácsi.

— Elhiszem azt, nem is nőttem volna meg különben ilyen nagyra.

— Hát aztán tudja, mért küldte magának ezt a szakácsné?

— Azért, hogy megegyem.

— Jaj, be rossz ember kend. Mindenre olyan rosszakat mond. Azér küldte, hogy majd ha vesszőzés lesz, hát aztán megmondja neki.

— Szereti a szakácsné a vesszőzést nézni ugyé? Szépmulatság is az. Hát te láttad-e már?

— Nem én.

— No, azt megnézd! Ez leányoknak való. Annyi úri asszonyság van ott olyankor, mint valami komédián.

— Jaj, csak már lenne mentül hamarébb. Nem lesz mostanában? Ugyebár azt a generális úr rendeli el? Ha én generális volnék, mindennap reggel vesszőztetnék, este muzsikáltatnék.

— Az nagyon jó lenne. Gyere ide hát, majd meg-súgom!

— Igazán? — kérde a leány a katona felé fordítva fél képét. — De nem kiált a fülembe?

Mikor azután olyan közel volt a katonához, hogy az a fülébe súgathott, ez egyszerre kegyetlen mérges csókot cuppantott a piros pofájára.

A leány az ajtóig ugrott ijedtében, de ott megállt, kék kötényével dörzsölve orcáját.

— Maga ugyan rossz ember, ordinánc bácsi. Aztán még csak azt sem mondta meg, hogy mikor lesz hát vesszőzés?

— Ne búsulj, hűgám. Lesz annál is szebb. Főbelövés lesz nemsokára.

— Főbelövés? No az derék. Kit lőnek főbe?

— Katonát, hűgám.

— Talán éppen kegyelmed lövi meg?

— Az bizony meglehet, hűgám.

— Jaj, katona bácsi.

A tömpe leányzó el is pusztult abból a szobából, ahol olyan kegyetlen ember áll, aki még az eleven embert is megölvi, s odakinn a konyhában azután sokáig eltanakodott a szakácsnéval, hogy milyen mulatság lehet az, mikor valakit főbe lőnek. Akkor majd korán fel kell kelni, mert bizonyosan hajnalban történik meg; bárcsak el ne aludnák az időt, bárcsak ki volna már téve a főbelövendő a siralomházba, vajon mit véthetett? Hátha meg találnak neki kegyelmezni? De iszen az nem fog megtörténni, a tábornok nem ad kegyelmet senkinek; ha tulajdon fia volna sem kegyelmezne meg neki, aki vétett; mert az „vas ember”.

A vas ember pedig odabenn ül neje szobájában, egy kis hímzett kartalan székecskén; átellenben egy magas, emelvényes dívánon neje foglal helyet, egy kis, finom, átlátszó asszonyka, olyan arccal, mint az alabástrom, s kezecskékkal, amikkel egy tízéves gyermek is meg volna csalva, ha osztályképpen jutott volna neki. Apró, epernyi szája alig látszik beszédre alkotva

lenni, annál többet tudnak beszélni nagy, sötétkék szemei, mik e pillanatban arról beszélnek, hogy aki szeret, az nagyon boldog.

A vas ember ott ül előtte, két könyökét térdeire téve, s két karját előre tartva. Ezen a két karján van egy tekercs cérna kifeszítve, amit a kis, finom asszonyka nagy gyorsasággal gombolyít le onnan.

Csak egy kissé kellene a karjait szétfeszítenie, s az egész tekercs szétszakadna róla, de tud vigyázni, hogy a szál el ne akadjon, s nagyokat kacag fölötte, ha ügyetlenül hordozta karjait, hanem azután bocsánatot kér, és ígéri, hogy jobban fog ügyelni.

— Kedves édes. Van nekem egy régi kardom a francia háborúból; nem tudná valami hasznát venni?

Az asszonyka elneveté magát, olyan kedvesen tudott nevetni. Mintha az üvegharmonika harangjai ütődnének egymáshoz.

— Értem a célzást. Ha a gazdáját tudom gombolyításra használni, a kardját használhatnám olló gyanánt.

— Igazán mondom.

— Nem használ semmit. Önnek el kell várni, míg a fonal lejár.

— Természetes, azt én igen helyesnek találom. Nem is engedném másnak. A cérna tartásához nagy lelkiereő kell, azt nem minden ember állja ki; akinek szédelgős a feje, az megbukik vele. Ez tudomány. Aztán én meg is esküdtem a pap előtt, hogy „*véle tűrök, véle szenvedek*”. Íme tanúsítom. Ahol ni. A fonal megint bogra akadt. Mármost, ha ezt a szobalyány tartaná, ön bosszankodnék, az én kedves kis feleségemnek pedig nem szabad bosszankodnia. Tudja? Nem szabad bosszankodnia.

Az asszonyka kibontá a bogot, a férj gyöngéden megcsókolá a közel jutott kezét; az asszonyka úgy tett, mintha észre sem vette volna, pedig tudta azt igen jól.

— Lássá édes kedves, engemet ön tanított meg arra, hogy én önmagamat rendkívül derék embernek tartsam. Azelőtt ha mondták, hogy Vértessy tábornok ilyen meg amolyan ember, én csak hallgattam magamban: beszéljeteK, beszéljeteK; én tudom, hogy Vértessy tábornok olyan félénk, mint egy gyermek; van egy dolog, amitől úgy fél, mint akármelyik iskolás gyerek — a cérnagombolyítástól. Mikor kisdíák voltam, kétszer szöktem el hazulról emiatt. És lám, az én kis feleségem felvilágosított engem, hogy Vértessy tábornok ettől sem fél! Tisztelet! Vértessy tábornok bátor ember.

— Persze, *Herkules* is a tizenharmadik munkája által lett leghíresebb, mikor *Omphale* asszonyságnál tartotta a fonalat karjain.

— Ez volt legnagyobb hőstette. Önök, delnők, nem képzelek, mekkora zsarnokságot gyakorolnak a férfinemen, mikor e rettenetes rabszolgaságra kényszerítik. Láncot viselni tréfaság, de mikor megkötik az embert szál cérnával, egy vékony fonálkával s azt mondják, hogy azt elszakítani nem szabad: ez kegyetlenség. Miért is nem találnak fel az angolok valami gépet erre a célra; törték a fejüket a gőzhajón, a nő-emancipáción, a négerék felszabadításán, hanem ettől a bilincstől, ettől! . . .

— Ügyeljen a cérnámra!

Valóban a veszélyes bilincsek nagy veszélyben forogtak, hogy a tábornok egy mozdulatával igen apróra fogja őket szakítani.

— Mindjárt elveszem öntül, ha szépen nem viseli magát. Ki látta azt: ennyit lamentálni egy kis cérnagombolyítás miatt!

— Óh, én nem magamért beszélek. Én szokva vagyok mindennemű strapáciákhoz. De különösen sajnálom a szegény ártatlan gyermekeket, akik e természet elleni járom alatt nyögnek. Csak vegye fel kedves édes: egy olyan ártatlan, nyolc-kilenc esztendősi fiúcska, akiben még olyan elevenen

pezsg a vér, aki látja az ablakon besütni a napvilágot, hallja a pajtások lármáját odakinn, amint labdázna, aki szeretne maga is futni, hajigálózni és kurjongatni, szeretne birkózni és bukfeneket hányni, és azután ott kell neki állnia a szoba közepén, megkötve egy szál pamuttal és jártatni a kezeit, mint valami igen együgyű gépnek, és egyik lábáról a másikra állani és várni a véghetetlen cérnának végét. Csodálom, hogy a fiúk mind buták nem lesznek emiatt. Csodálom, hogy ezt a tanárok be nem tiltják. Ha énnekem gyermekem volna, annak nem lenne szabad cérnát tartani. Nem, az én fiam nem fog gombolyító gép lenni soha . . .

S úgy látszik, hogy már ez több volt a tréfánál, mert a derék hadfi egészen elfeledkezék a karjaira bízott tekercsről, s gyöngéd elragadtatással ölelé magához piruló kis nejét.

Az asszonyka türelmesen bontogató ki a zavarba jött fonáltekeres labirintjait, s azután nagyot sóhajtva monda:

— *Aközött még az élet és halál van . . .*

Ők tudják, hogy miről beszélnek.

A *félbenszakadt* munka ismét újra kezdődött; a vas ember most már egészen elhallgatott, csak arca öntudatlan derűjén látszott, hogy lelkét valami kedves eszme foglalta el, s most mulat legjobban, észre sem veszi, hogy a fonál lejárt.

Akkor azután azt mondja, hogy:

— Kezdjünk másikat.

Nagy mulatságát találhatja benne.

Az asszonykának most már gombolyítandó *selyme* is van. Ez magasabb jele a gyöngédségnek. A népdal is megbecsüli vele a szerelem rabját, midőn foglyul *selyemszálra* köti.

— Hanem kedves édes, mikor én kisgyerek voltam, s aztán cérnatekeres kellett tartanom, nekem akkor a néném meséket szoktak mondani, azzal kárpótoltak.

— Szívesen.

— Tehát: „*Hol volt, hol nem volt*”.

— *Volt egyszer egy leány, aki mindig halni készült.*

- Aha! Ez aligha az óperencián túl volt.
- Szüntelen sápadt volt, és bóknak vette, ha azt mondták, hogy olyan fehér, mint a halál.
- Sok nyers kávé és krétát evett bizonyosan.
- Kérem, én mesét akarok mondani, nem emberszólást.
- Hallgatok.
- Néha annyira mentek bizarr eszméi, hogy táncvigalmakban fekete szegélyű, fehér ruhában jelent meg, fején mirtuszkoszorúval, ahogy a halottakat szokták öltöztetni; mellű gyanánt halálfőt viselt egy gyöngyszemből faragva, s dicsekedett, hogy kesztyűje egy megholt barátnéja koporsójából való.
- Nem követek el gyöngédtelenséget, ha mosolyogni találok?
- Nagyon kérem, hogy ne tegye azt; igen meg fogná bánni egy perc múlva.
- Ah, ah. Én ismertem egy embert, aki abba a hölgybe szerelmes volt.
- Annál inkább.
- És azután nagyon kiszeretett belőle.
- Ne siessen ön ítéletével.
- Dehogy sietek; négy évig tanulmányoztam ezt a pert.
- Mint alperes?
- Hol felperes, hol alperes. Azt a lyánkát nekem kellett volna nőül vennem. Óh, még akkor ön kicsike volt; ilyen pici kis leány, mint az ujjam, akkor tanult táncolni; fel sem tűnt.
- Ön az esküvő előtti napon hagyta oda ezt a leányt.
- E tettem okait, úgy hiszem, sohasem tudta meg senki.
- Azt mondták, hogy ön megtudta, miszerint Hétfalusy Benő, a leány atyja, sokkal adós, s azért lépett vissza.
- Én ráhagytam a hírt; Vértessy tábornokra olyan jól illett az a vád, hogy pénzért akart nőszülni.
- Önnek azután nagy ellensége lett a Hétfalusy-család.

— Sértettek, de nem sebesítettek.
— Ön megbocsátott nekik érte.
— Nem törődtem velök.
— Mondja, hogy megbocsátott.
— Nem akarok magamnak hízelegni. *Elfeledtem őket.*
— Mármost folytassuk a mesét. Ezt a szegény családot nagyon súlyos csapások érték ez időkben.

Vértessy arca nagyon elkomorult.

— Kedves édes, attul tartok, hogy elszakad karomon ez a fonál, ha ilyen meséket mond. Ne szóljon nekem Hét-falusyék bajáról. Ha örömük van, engem nem érdekel; ha bánatuk van, arról se tudjak. Örökké keresve keresték a fátumot, nem csodálom, ha megtalálták; de nem akarok róla tudni; arra, hogy balsorsukat szánjam, nem vagyok elég jó; arra, hogy rajta örüljek, nem vagyok elég rossz. Ne erről, kedves Kornéliám.

Kornélia letette kezecskéiből a gombolyagot, levette férje karjairól a tekercset, s azután mellé ülve a kis zsámolyra, addig könyörge neki azokkal a kis kezecskéikkel, addig simogatá velük arcát, míg az ismét felderült, s megadta magát, mint a jó gyermek, hogy nem bánja hát, hallgatja a mesemondást.

— Szegény Eliz, igen boldogtalan volt házasesetében.
— Pedig vágyai célját érte el benne.
— Nem értem. Ön, úgy látszik, mesémből többet tud, mint magam.

— Én csak a boldogságig tudom. Férje volt ifjúkori ideálja.

— Ezen csodálkozom. Valahányszor újabb időkben összejött velem, mindig tele volt panasszal, hogy minő szerencsétlen; én azt hittem, hogy Széphalmihoz csak daczból ment hozzá, midőn ön elhagyta.

— Megsúgok neked valamit, édes kedves, amit kívülem csak egy lélek tud még. Te nem fogsz szólani felőle senkinek,

mert jó vagy, az az egy pedig hallgat, mert fél. Az a halvány delnő, aki úgy szerette a halált emlegetni, aki mirtuszkoszorúval járt a dalidóba, s fehér ruhát viselt fekete szegéllyel, egy vénasszony házában, rossz faluvégi viskóban szokott találkozni egy ifjúval, aki nem más, mint Széphalmi, mostani férje. A dolog oly titokban ment, hogy senki sem tudott róla semmit. A megbízott vén, nem tudom mi okból, éppen azon a napon, midőn a hétfalvi kastélyban voltam már a menyegzőre készen, elárulá előttem e titkot. Úgy volt, ahogy mondá; az én halvány holdsugárom, midőn mindenki aludt a kastélyban, porleány-ruhában, fejét virágos kendővel bekötve, egyedül suhan át a kert ösvényein a faluvégi házhoz, hol a kapuajtóban fiatal juhásznak öltözve várt reá kedvese. Óh, az régi, régi viszony volt. Én hallottam őket beszélni. Az első düh tanácsadására oda akartam rohanni és meggyilkolni mind a kettőt; hanem lassankint eszemre tértem, elgondolva, hogy nem nagyobb gyalázat-e az rám, egy katonára, hogy egy nő után leskelődtem, mint azon nőre, hogy engemet megcsalt? Aztán mit tehetett arról, ha mást szeretett? Igaz, hogy akkor nem kellett volna nekem ígérnie kezét. Kezet szív nélkül — és becsület nélkül . . . Nem szóltam semmit, senkinek egy szót sem. Visszamentem a kastélyba; másnap a leány atyja előtt olyan anyagi követelésekkel léptem fel, miket tudtam, hogy az zavart pénzviszonyai mellett nem teljesíthet. Ezen összevesztünk. A házasság elmaradt. A vendégek széjjelmentek. A világ kacagott. Engem kikiáltottak nyereszkezőnek, s sokáig olyan hírben álltam, hogy ha egy tisztességes leányt nőül kérek, kockáztatom, miszerint annak rokonai ajtót mutatnak. Az én kedves kis Kornéliám bizony nagy lélekerőt tanúsított, amikor hozzám mert jönni, aki arról voltam híres, hogy a menyasszonya elől megszököm.

— És önnek emiatt tömérdek üldözést kellett kiállania.

— Igen sokat. A Hétfalusyaknak hatalmas rokonaik vannak, akik mindent elkövettek, hogy az életet kellemet-

lenné tegyék rám nézve. Egy unokaöccse Benőnek a testőrségtől a nyílt utcán megsértett. Ellenben felsőbb helyekre a leggyűlöletesebb sugdosásokat tették; intézkedéseimben nyíltan gáncsoskodtak; a megyét összeütközésbe akarták velem hozni; bevádoltak fent és alant. Én védtem magamat, és hallgattam. Megvívтам, megfeleltem, túrtem, és el nem árultam azon hölgy titkát. Tartogasd azt szívedben kedves édesem, ahogy én tartogattam eddig.

Kornélia megcsókolta férje nyílt, magas homlokát.

— Tehát az is büntetés volt szegény Elizen, hogy akiért epedett, midőn megnyerte, az által lett boldogtalan. Széphalmi csapodár volt.

— Kedves Kornéliám, a szerelemhez becsülés is kell. Mikor Széphalmi elvette nejét, már akkor csak a nő kétségbeesése kényszerítette rá. Sokszor beszéltek, hogy Eliz úgy táncol a dalidókban, mint aki el akarja magát ölni, s mikor leghevültebb állapotban van, jéghideg vizet iszik. Az akkor már nem volt színlés többé. Minő jelenetek történtek otthon közte és atyja között, azt én nem fürkésztem, hanem azt jól tudom, hogy a leány egy napon egyenesen Széphalmi házához ment, és valami borzasztó dologgal fenyegette azon esetben, ha őt nőül nem veszi. Azt, hogy mivel fenyegette Eliz egykori kedvesét, én teneked soha meg nem mondom, mert az a te tiszta, szép kedélyedet nagyon feldúlná, arra a te szívedben nincsen eszme; hanem annyi bizonyos, hogy Széphalminál erősebb ok volt a félelem, mint a szerelem, mely őt oltárhoz vezette. Hanem én mégis úgy tudom, hogy a házasság nem maradt áldás nélkül: két gyermekük van.

— Csak volt.

— Ah. Meghaltak?

— Borzasztó sors nehezült az egész családra. A kisleány, atyjának kedvence, egyszer minden nyom nélkül eltűnt, s a másik gyermeket, midőn anyja betegágyánál virrasztott, a vilám megütötte anyjával együtt.

A tábornok megrendült e szóra. A vas ember szíve reszketett.

— Boldogságos isten . . .

— Az öreg Hétfalusyt félig megütötte a szél, amint a csapások érték.

— Nem, nem érdemelt ennyi szenvedést. A sors szigorúbb hozzá, mint ahogy érdemelte.

— És még ez nem volt elég; te ismerted Hétfalusynak azt a fiát, akit katonaságra adott?

— Ismertem. Heves fiú volt. Háborúban talán jó katona lett volna.

— Ez Lengyelországban összeveszett kapitányával, és rajtament, s pisztollyal rálőtt.

— Ez nagy baj, igen nagy baj — szólt a tábornok, olyan erősen összeszorítva ökleit, hogy ha akármi lett volna bennök, csakugyan összetörött volna.

— E tény után azonban a fiú megszökött.

— Ez még gonoszabb — mormogá a tábornok, s még erősebben szorítá össze azokat a vasöklöket.

— S ha jól tudom, ez már harmadik szökése.

A tábornok homloka izzadni látszott, kezével végig akarta azt törölni, de nem lehetett, mert öklei nagyon össze voltak szorítva, s az nem jutott eszébe, hogy azokat ki is lehetne nyitni.

— Kérem önt, kedves Kornélia, ha ön tud valamit arról, hogy ez a fiú hol van, arról nekem ne szóljon semmit. Tudja, hogy ezt nekem nem szabad hallanom.

— Pedig nagyon hamar meg fogja ön tudni; a szerencsétlen fiú éppen azon a napon, amidőn testvére és annak fia koporsóban feküdtek, jelent meg az apai háznál.

— Akkor már el van fogva — kiálta sebesen a tábornok.

— Hogy gondolja ön ezt?

— Mert akkor tulajdon apja szolgáltatta kézhez!

Kornélia bámulva nézett férjére.

— Nemde úgy van, ahogy mondom? — szólt ez indulatosan, felállva helyéről. — Hétfalusy kiadta szökevény fiát, erre esküdni merek, mielőtt valaki tudtomra adná.

Kornélia csüggedten mondá:

— Valóban úgy történt.

— S hogy tudhatod te ezt elébb, mint nekem jelentve lenne?

— Szolgabíró nagybátyám mondá, ki kocsin jött onnan, míg a szökevényt gyalog kísérik fel.

— Ide, ide, énhozzám — hörgé nyugtalanul a tábornok, és elsápadt bele. — Nekem fogják általadni. Nekem kell rá ítéletet mondanom!

Úgy félt, úgy irtózott ettől a gondolattól.

— Rosszabb mesét nem mondhattál volna nekem — monda a tábornok, visszatérve nejéhez s annak szelíd fejcskékjét ölébe véve. — Ez nagyon szomorú mese volt.

— De a vége még hátravan.

— És az a legszomorúbb benne, hogy a vége az én kezemen van.

— Én azt hiszem, jó helyen van.

— Hogy mondhatod ezt? Nem személyes ellenségem-e az egész Hétfalusy-család? Nem kell-e emlékezni arra, ha mindent elfelejtettem is, hogy bántalmaztak téged; maga ez a szeles fiú nyílt multságban megsérte mint nőmet, és most őt, a család utósó ivadékát, a sors úgy veti elé, mint bírāja elé, akinek halált kell mondani rá! Az egész világ azt fogja hinni, hogy örültem a szomorú alkalomnak, melyben magamért véres, példás bosszút állhattam ellenségemen. Hogy bitófára ítéltém ellenségem fiát, mert szomjaztam vérét! S te azt mondod, hogy ez jól történt így.

— Azt mondom. Én meg vagyok abban nyugodva, hogy te meg fogod őt menteni.

— Én? — kérdé a tábornok, s bámulva nyitá fel nagy, kerek szemeit. — Az lehetetlen.

— Én azt hiszem, hogy Vértessy tábornok, a szigorú, hajthatlan férfi, akit tisztelői és haragosai vas embernek hírnak, aki soha semmi rokonáért, barátjáért a fegyelem szabályaiban kedvezést nem tanúsított, mindent el fog követni, hogy egyszer életében kivételt tegyen a törvény szigora alól, hogy megmentse ellensége fiát. Óh, én ismerem ezt az urat jól; bizonyosan tudom, hogy így fog cselekedni.

— Az lehetetlen, az lehetetlen. Ha testvérem volna, sem menthetném meg ily balhelyzetben.

— Testvéredet nem; de ezt igen. Én meg vagyok abban nyugodva, hogy te addig meg nem nyugszol, amíg a szerencsétlen ifjú megmentésére valami módot ki nem gondolsz.

És amidőn ezt mondta, olyan jól tudott olvasni annak a vas embernek a szíve, lelke mélyében.

A tábornok nyugtalan kedéllyel hagyta el neje szobáját; de amint kilépett abból, már akkor arca e nyugtalanságról nem tanúskodott.

Az ordonánc ott állt az előszobában akkor is, s sarkon fordulva tábornoka felé, átnyújtá neki a keblébe dugott pecsétetes levelet.

Az volt a hivatalos tudósítás a szökevény elfogatásáról.

A tábornok inte a katonának, hogy elmehet.

Azután szobájába vonult, kiteríté maga elé az iratot, hozzá ült, fejét két tenyerébe hajtá, és sokáig, sokáig küzdött nehéz, lélekfárasztó gondolataival.

VIII. A LENGYEL NŐ

— Ki van itthon? — kérde egy erős, csengő hang a hóhér lakában, mialatt egy szürke köpönyegbe burkolt alak lépett be a konyhaajtón.

A tűzhely mellett Iván és asszony ültek, odakinn sötét zivataros éjszaka volt; az idő tíz óra körül, és minden ajtó zárva.

A férfi és a nő csak bámult az idegenre, és nem felelt neki.

— Ki van idehaza? — kérde ez újra, közelebb lépve a tűzhöz, melynek lobogó fényénél szép, ifjú, sima arca látható lőn, élesen rajzolt szemöledeivel, vékony, de erőteljes ajkaival s bátor sasszemeivel, amik merészen tekintének az emberek arcaiba.

A nő és a férfi egymás szeméibe néztek. Iván szinte félve kérdezé felelet helyett:

— De hogy jöhet ide be valaki?

— A kerítésen szöktem be — válaszolt az idegen, minden kínálás nélkül leülve a tűzhely mellé. — Zárva volt az ajtó. Kétszer, háromszor zörgettem, nem nyitotta ki senki; kénytelen voltam vele.

— Hát a kutyák? — kérde hűledezve a házi nő.

— Nem bántottak. Én tudok az ebekkel beszélni. Van valami módom. Gonosz, zivataros idő van, az eső csak úgy szakad. Nem várhattam odakinn sokáig.

— De hallja, mit akar itt? — kérde a nő csaknem félelmesen tekintve az idegen arcába.

— Azt majd megmondom kedvesem. Előbb adjon egy pohár vizet; erősen szomjazom.

A nő önkénytelenül kényszerítve érezte magát engedelmeskedni.

— Te meg barátom, terítsd le addig a köpenyemet ide a tűzhely mellé — szólt Ivánhoz fordulva, s lekeríté nyakából a bő köpenyt, melyről csurgott a víz.

A nő és a férfi mintegy megigézve teljesíté parancsait.

Köpenyét letéve, karcsú, idomzatos termetet láttatott az idegen, mely férfinak nagyon is gyöngédnek tetszett, kezei finomak és fehéreknek látszottak, amint a nyújtott poharat elvette.

— Ez valami asszony — suttogá a hóhér neje Ivánnak, gyanúsán összevont sűrű szemöldei alól kémlelve az ismeretlent.

Azután közelebb lépett hozzá, s jól szemei közé nézve, monda neki:

— Galambom. Maga úgy látszik, hogy nem jó járatban van. Kit keres?

— A gazdát — felcst az idegen röviden, s a tűzhelyre könnyökölt.

— Maga tán azt gondolja, hogy ez a ház vendégfogadó, hogy úgy a város végire esik.

— Nem gondolom, szép asszony. Itt Zudár gazda lakik, a becsületes révézsmester.

— Révézsmester?

— No igen; aki ebből a világból a másikba átszállítja az embereket.

— Honnan ismeri maga a gazdát?

— Én sohasem láttam, hanem azért jól ismerem. Most nem lehet vele beszélni ugyebár, mert már imádkozni ment, s rendesen egy óráig szokott imádkozni, s azalatt nem jó őt

háborgatni. Önök is azért húzódtak ki ide a konyhába. Ön, szép asszony, Zudár uram felesége, nemde, s ez a fiatal ember itt a legénye. Én jól ismerem önöket is.

— De hát maga kicsoda? Szóljon. Mit akar? — kérde a nő szorongva.

— Azt majd megmondom a gazdának odabenn, ha elvégezte ájtatoskodását. Mielőtt lefekünnék, ki szokta sütni puskáit; akkor majd bemegyek hozzá. Üljön le addig mellém. Nézze, elférünk ketten is a lócán; beszélgessünk egyről, másról.

Az idegen leemelte kerek kucsmáját fejről, s hosszú, fekete haja tömött fürtökben göndörült alá vállaira.

— Ez nő! Ez nő! — suttogá egymásnak Iván és a háziasszony.

Az utóbbi most már merészebben közelít a rejtélyes alakhoz, s helyet foglalva mellette, elkezdte vele beszédbbe elegyedni.

— Mi dolga lehet magának az én urammal?

— Ej, kedves jó asszony. Maga is mindig mást kérdezget, mint amit kellene. Ahelyett, hogy azt kérdezné tőlem, nem vagyok-e éhes, vacsoráltam-e már. Pedig erre igen hamar tudnék felelni.

A nő fölkelte nagy duzzogva, s valami faliszekrényből egy tál lepényt vett elő, s azt az idegen elé hozta.

— Ha nem utál a bakó tányéráról enni, uram!

— Ejh, hagyja azt. Hátha én magam is az vagyok.

— Ah, persze. Ezekkel a fehér, puha kezecskéekkel; nem is olyanok, mintha férfi kezei volnának.

De amint e szavakat kimondta, egyszerre el is sikoltotta magát a némbér, mert a tapogatott, fehér kacsók egyike úgy megszorítá vastag, húsos tenyerét, hogy a csontjai is ropogtak bele.

— Ez férfi, hogy a sátán vigye el, férfi — suttogá a nő sziszegve Ivánnak. — Olyan a keze, mint a vasfogó.

Az ismeretlennek igen jó étvágya volt. Hagyott is, nem is a tányér fenekén valamit.

— Ejnye, pedig ezt tán nem is kellett volna mind elfogyasztanom. Alkalmasint valaki számára volt eltéve, aki még nincsen itthon.

— Óh, csak tessék! Mi már mind vacsoráltunk.

— Tehát senki sem hiányzik a családból? Vannak önnek gyermekei?

— Igen — felelt a nő, de szeméit nem merte az idegenre emelni. — Van egy leányom.

— Tulajdon, saját gyermeke?

A nő tétovázva kétszer is az idegenre tekintett, a szó kétszer is megakadt a torkán:

— Igen, saját gyermekem.

— Hát több legénye nincs Zudár gazdának, csak ez az egy?

— Nincs. Minek volna?

— Hogy győzheti másodmagával a mesterségét? Hisz az annyi mindenféle dolgot ad.

— Lelkem! Ne beszéljen a hóhér mesterségéről.

— Miért ne? Üzlet az is, mint a többi. Csak olyan tisztességes, mint akarmi más. Sőt annál jövedelmesebb, minthogy olyan kevés ember adja rá magát. Látja, énnekem éppen ez a szenvedélyem. Én most csak azért jöttem, hogy ha megegyezhetem Zudár gazdával, megveszem tőle a mesterségit, amit ön úgy utál, szép asszony.

A hóhér neje bámulva és kétkedve nézett a beszélőre, s gyanakodva hebegé:

— De ilyen fiatal ember létére?

— Óh, galambom, ne gondolja ám, hogy én minden, a mesterséggel járó alkalmatlanságban gyönyörűségemet akarom találni; én tartani fogok több segédet, magam benn a városban lakom, ott ülök az első vendéglőkben, kávéházakban; ki mondja rólam, hogy mi vagyok? Gavallér vagyok. Csak

akkor lépek hivatalomba, ha megillető végrehajtás vár reám: valami csinos nyakazás s más efféle. Óh, én nagyon vígan fogok élni mellette.

Zudárné úgy érzi, hogy testét borzongatja valami. Nem mert az idegenre többet pillantani.

— Hanem ez baj, hogy nincs több most egy legényüknél. Úgy látszik, önök nagyon elhanyagolták ez üzletet. Azt restellem. Nehéz lesz újra jó lábra állítani. Nem is volt több ez egynél?

— Volt. Igen — rebege önkénytelen kényszerítve Zudárné.

— Hát azt mért eresztették el? — kérde az ismeretlen, mialatt a tűzből egy parazsat rántott ki finom mutatóujjával; azt puha tenyerébe felkapta, megrázogatta, s kisdud pipájába helyezé.

A nő és Iván egymás szeme közé néztek, mintha összeszólalkoznának adandó feleletért, azután a nő sebesen válszolt:

— Elment maga jószántából, megutálta a szép mesterséget.

— Hm. Bohó ember lehetett. Hát azután jobb dolga van most?

— Azt nem tudom — felelt durcásan a néember —, én csak nem járhatok valamennyi elment legényem után, hogy mi lett belőle? Megunta, s mást kezdett.

— Önnek tökéletesen igaza van, szép asszony. Nem minden ember való erre a mesterségre. Kell már arra valami hajlammal lenni az emberben. Én például sohasem fogadnék meg olyan embert, aki valami börtönben nem ült még, aki úgy öt-hat évet két-három ízben ki nem töltött a hűvösben; mert a többi mind visszakíváncozik a szép társaságokba, mindjárt a városban akar lakni. Mindjárt azon sóhajtozik, hogy őérte kár, hogy ő nagyon jó ehhez az állapothoz. Az ilyen embereket nem szeretem.

— Az való igaz.

— Aki erre a mesterségre való, az már korán kimutatja a foga fehérít; azok a gyerekek, akik a verebek szemeit kiszúrják, akik a denevéreket szétfeszítik, akik a kiskutyákat szeretik nyíllal lövöldözni, azokbul lehetne jó legényeket nevelni nekünk.

— Hallja, maga valami hóhér fia lehet, hogy úgy ismeri az állapotokat.

— Eltalálta, bizony az vagyok; az apám is az volt, az öregapám is; firól-fira szállt nálunk a mesterség.

— Hová való?

— Lengyelországba, Rochowban lakik az apám. Ugye venni észre a beszédemen, hogy lengyel vagyok?

— De az arcán is.

— Megosztottunk a bátyámmal; ő a rochowi mesterséget kapta, engem pedig készpénzzel kifizetett, hogy keressék magamnak másutt állomást. Én azt hallottam, hogy a hétfalusi gypmester már megunta a hivatalát; öreg ember ugyebár? Nono, maga bohó menyecske, azért ne fortyanjon fel. Elég öreg embernek van szép, fiatal felesége. Aztán nem baj az. Csak azért kérdeztem, hogy öreg ember-e, mert akkor valószínűbb, hogy inkább kíván nyugalomra térni.

— Biz ifj'úr, annyira utálja az a mesterségét, mint ahogy csak valaki méltán utálhatja azt.

— Pedig az nagyon mulatságos. Én sokszor bementem Lembergbe, gavallérosan felöltözve, melltűvel nyakkendőmben, arany óralánccal, kis halháj pálcikával a kezemben, elbolondítottam két-három asszonyt, bevezettettem magamat a legfényesebb társaságokba; s az volt azután a mulatság, mikor megtudták, hogy ki vagyok. Hahaha! Mint sápadtak el az emberek, hogy álltak hajuk szálai az ég felé.

— Nem ugratták meg azután?

— De biz egyszer egy fiatal kadét párbajra is kihívott. Magasabb rangú tisztnek nem illett ilyen emberrel megívni, azok legfeljebb kiugrattak az ablakon. Ez egy magyar fiú volt,

akinek meg is ígértem, hogy megjelenek a kitűzött helyen. De biz az várhatott rám sokáig. Szeretek vért bocsátani, de csak úgy, ha engem nem bánthatnak.

Mind a hárman kacagtak ez ötleten.

— De hallják csak, még folytatása is van ennek a mesének. Az én apámnak az a jó szokása volt, hogy senkit sem szeretett úgy legényül fogadni, mint szökött katonát. Tudta, hogy az ilyen fajta ember nem kívánkozik a világba. Hát egyszer ki toppan be hozzá, este későn, sárosan, rongyosan? Az én hadapródom, aki velem párbajt akart vívni. A szeretője miatt rálőtt a kapitányára, s emiatt szökni kellett szegénynek.

A nő és Iván önkénytelen rezzenéssel néztek egymás szeme közé.

— Képzeltetik, hogy kacagtam szegény fiún, ahogy megismerém. Valahányszor elém került azután, mindig azt kérdeztem tőle: „No, hát vívunk-e párbajt?” Az nem is állhatta sokáig a vegzát, megszökött harmadnapra; s nem tudom, hová lett szegény. Bizonyosan föbbe lőtték azóta.

— Ha még nem tették is, de aligha van messze tőle — szól Iván.

— Sz-sz-sz! — sziszegett a néember feddő figyelmeztetéssel.

Az ismeretlen nem látszott ezt észrevenni.

E percben hangzottak a bakó ablakából a lövések. Éjszakára mindig ki szokta lőni fegyvereit, hogy azokat újra megtöltse. Attól tart, hogy nappal valaki hozzájuk férhetett, s vagy a golyókat szedte ki, vagy a lőport nedvesítette meg. Nem érzi magát biztonságban saját házánál, s szobája ajtaját be szokta zárni, mielőtt lefekszik.

— No most beszélhet vele, ha akar — monda a néember. — Majd mindjárt kijön a leánya, szokás szerint vizet visz be neki éjszakára, attól beizenhet, hogy itt van, és szólni akar vele.

Nemsokára nyílt az ajtó, egyik kezében égő méccsessel, másikban üvegkorsóval kilépett rajta a holdfehér leányka;

olyan csendesen, mintha félne zajt költeni; szép szőke fürtei le voltak már bontva éjszakára, s szabadon tévedeztek sima hóvállain, apró, mezítelen lábcskái csak csókolni látszottak a földet, nem rajta járni.

Az ismeretlen bámuló gyönyörrel nézte a szende gyermeket, ki őt nem látszott észrevenni a félhomályban, midőn mellette elsuhan, a tornácon keresztül sietve a kútra.

— Ez a kegyed tulajdon gyermeke, szép asszony? — kérde az ismeretlen, bátor sasszemeit a nő szeméibe villantva.

— Igen, tulajdon gyermekem.

— Milyen szőke és milyen halavány.

A néember kacagott.

— Én pedig milyen barna és milyen piros vagyok.

És azután újra kacagott.

Az ismeretlen arca mélyen elpirult. Esküdni lehet rá, hogy nő! Ez a szemérem pírja az arcon.

Néhány perc múlva visszatért a gyermek, a telt korszóval kezében.

— Kedves leánykám — szólítja őt meg az idegen, nyájas szeretetteli hangon.

A gyermek összerezzen.

— No! Mit ijedezel? — förmedt rá a néember. — Nem halod, hogy ez az úr beszélni akar veled? Jól félj, leharapja az orrod.

Azzal durván megkapta a gyermek kezét, s odarántá őt az idegenhez.

Az gyöngéden megsimogató a lyánka fejcskáját.

— Ne félj tőlem kislyánykám, semmit se félj. Hogy hívnak?

A néember felelt:

— Böske.

— Ah, minek Böske? Ilyen durva nevet választani ilyen gyöngéd gyermekhez. Elizke, én úgy foglak hívni, hogy Elizke. Egy névből van mind a kettő.

— Nono, csak bolondítsa az úr is, nem eleget bolondítja már az apja? Parasztember leányát Erzsunak hívják meg Bös-kének; úri kisasszonyok neve Eliz, Lizinka. No, erre ne hallgass te! Hanem eredj be és mondd meg az apádnak, hogy egy úr van itt Lengyelországból, aki mindjárt akar veled beszélni, hát addig le ne feküdjék.

A gyermek félve csúszott ki az idegen kezéből, ki alig akarta elereszteni apró kezecskéit, s sietett apja szobájába.

Az idegen rendbe szedte öltözetét, haját kétfelől lesimítá halántékaira, miáltal arca szelíd, nyájas küllemet vőn fel, s halkán bekocogtatott az ajtón.

— Szabad — hangzék belülről a mély, melankolikus hang.

Az ifjú ismeretlen benyitott, s gondosan becsukta maga után az ajtót.

Amint az ajtón belül volt, egészen eltűnt arcáról az iménti könnyelműség kérkedő mosolya; a szilajon hánytvetett fej szelíden hajolt meg; a vékony ajkakon, a fátyolozott szemeken áhítatos ihlet vonult el; egész termete keskenyebbnek látszék, vállai összebbhúzódtak, melle behajlott; az egész arc és alak egy kegyes misszionárius jellegét viselte magán.

Valóban egy kegyes misszionárius állt a bakóval szemben.

A herkulesi ember reszketve kelt föl előtte, s kezével aggodalmasan keresve lyáncája kezét, alig hallható szóval kérdezé az idegentől, hogy mit kíván tőle. Talán nem is érthette az, oly lassan mondta.

— Áldás, békesség e házra — szólt az ismeretlen szelíd, malasztteljes hangon.

— Ámen. Ámen — sietett utána mondani a bakó.

— Szálljon a te szívedbe az ég kegyelme, *fiam* — szólt az ifjú az ősz emberhez, áldóan nyújtva felé kezét.

— Ön lelkész? Lelkipásztor? — rebegé a bakó. Valóban egész külseje azt bizonyítja.

Zudár Péter lehajlott az ifjú kezéhez, és megcsókolá azt. Nem mert kezével hozzányúlni, csak ajkaival érinté azt.

— Lelkész az én házamban? Leánykám, vezesd kézen fogva e jó urat a karszékhez, ültess le; a te kezeid szép tiszták, hozzáérhetnek. Óh, az én házamban lelkész? Soha nem remélhettem ezt.

— Én messze földről jövök — szólt az ifjú ismeretlen, leülve az előre tolt karszékbe, míg a vén bakó levett föveggel állt előtte, nagy izmos kezeit összetéve; a kisleányka karjába öltve kezeit, állt mellette.

— Én messze földről jövök, nem is vagyok e nemzetből való, bár nyelvét céljaimhoz képest elég érthetően beszélem. A szent hit hajdani követői egyszerre nyerték az égből az idegen nyelvek ismeretét, nekünk méltatlanabb utódoknak sok fáradsággal kell megszerezni azt, hogy szólhassunk minden nép nyelvén, hirdetve nekik az ég vigaszait. Én Angliából jövök. Tagja vagyok egy ájtatos társulatnak, mely nevezi magát az „égi vigasztalásról”. A mi célunk az, hogy felkeressük a szenvedőket a társadalom minden osztályaiban, minden rétegeiben, és igyekezzünk velök a mennyei vigasztalást közölni, melyet oly ingyen osztogat az isten minden tört szívűnek. Az emberiség minden osztályait külön küldötteink járják be, akik szüntelen egynemű rétegben forogva, annak általános szenvedéseit okaikkal és orvoslataikkal jobban kitanulhatják. Egyik a paloták urai, másik a gunyhók lakói között jár, mert mindegyiknek más szenvedése van, és mindegyiknek nehéz a magáé. Egyik választá vigasztalása köréül a börtönöket, másik a családélet titkos bánatát vagy a munkás osztályok nélkülöző tömegeit; némelyek a bukott kereskedőket választák ki lelki betegeikül, mások a halálra ítélt rabokat: — nekem jutottak a bűnösök rémei, a bakók.

Az idegen szilárd tekintettel nézett e szavaknál a férfi arcára, ki lesütött szemekkel, rebegő ajakkal állt előtte.

— Nyolc év óta járok e saját világban — folytatá az

ifjú. — Megmértem a legmélyebb sebeket és a legmagasabb bánatot. Ez osztály szenvedése többnyire mindenütt hasonló. Némelyik jobban tudta titkolni, másik kevésbé. Vannak hideg, hozzájárulhatlan kedélyek, zárkózott szívek, mikhez nehéz férközni. Vannak könnyelmű, kicsapongó, szenvedélyes lelkületek, akik külső vígságban, borban, gyönyörben hiszik a kábulást feltalálhatni. Vannak ismét dacos, kérkedő jellemek, akik pompáznak azzal, ami másoknak félelem, de a szív fenekén ugyanaz a féreg mindenütt. Egyik elhal fiatal korában, másik megöszül, s késő vénséget ér. Ugyanaz a féreg ölte meg az egyiket, amely a másikat nem engedte meghalni. Ismertem olyat, aki bármennyit ivott, nem bírt ittas lenni soha; ismertem másikat, aki irtózott a bortól, és nappal is álmokat látott. A baj egy. És az isten irgalma is egy.

— Az isten irgalma is egy — rebege után a férfi.

— Ha ez irgalom végtelensége nem fedné be a földet, ki mentené meg az ítélettől mindazokat, akik élnek. Ha egy napon azt mondaná az Úr: „Igazság legyen irgalom helyett a földön!” nem lángoknak kellene összecsapni fejük fölött, amik mindent megemésztenek? Az Úr nem a külszínre, hanem a szívekbe néz, elítéli ő a templomajtóban alamizsnát osztó kegyest, azon bűneért, mit az lelkében gondosan eltakart, és fölemeli a tört szívű bűnöst, ki elbukott a kísértés alatt.

A bakó lassanként térdére ereszkedik az ismeretlen széke mellett, s két összetett kezét odatevé annak kartámjára.

— Mik vagyunk mi? Erőtlen eszközök egy világépítő hatalom kezében. Nagyobb öelőtte az alázatos erőtlen, mint az erejére büszke, kedvesebb a megtért bűnös, mint az erkölcselével kérkedő. Ajándék volt minden, amit bírtunk, és minden az ő urához tér vissza. Porrá lesz az erő, üres hang az érdem; csak az Úr kegyelme az, ami örökkön él. Az ég mindenki előtt nyitva van, aki azt keresi.

Az ifjú szelíden érinté az öregember kezeit, míg az remegve akarta azokat visszavonni.

— Óh, uram, ne érintsd az én kezeimet.

Az ifjú erővel megfogta azoknak egyikét, s odavoná magához, hol a kézre, hol az ember arcára tekintve.

Egyik kezének finom mutatójával a férfi homlokára mutatott.

— Itt egy ránc keresztülszeli a másikat. E baljóslatú kereszt a homlokokon a szív nehéz tudását jelenti. A te kezéd azért remeg az enyémben, mert ártatlan vér foltjait érzed rajta.

— Igen, igen! — hörgé az erős ember, eltakarva arcát kezeiben.

— Te kivégeztél egy elítéltet, akinek ártatlansága később napfényre jött.

— Úgy van. Szívembe látsz. Úgy van minden.

— És ez a gondolat most nem bírja elhagyni lelkedet, ott van a helye homlokodon.

A bakó homlokán mélyen látszott e percben az egymást keresztte vágó, baljóslatú redő.

Az ifjú odatevé hús kezét égő homlokára a férfinak.

— Pedig ki tudja, miért rendelte ezt így az Úr? Ki tudja azt, hogy a vaktában kivégzett nem érdemelte-e meg büntetését? Nem volt-e gonoszabb szívében, mint az, ki a vértettet végrehajtá; nem óhajtá-e apja halálát, gonoszabbul vétkezve, mint az, ki ez óhaját teljesíté? Keleten egy bölcs király egykor tizenkét rablót akasztatott fel az országút mellé, s öröket rendelt éjszakára oda, akik a hullákat őrizték. Az örök elaludtak, s azalatt a rablók társai fővezérüket levágták a kötélről és ellopák. A felébredt örök büntetéstől féltükben egy azon jövő pórt akasztának a hiányzó hulla helyébe. Egy ártatlan embert. És íme, amidőn a pór öszvérén megvizsgálák a málhát, abban egy meggyilkolt utas véres tetemeit lelék meg. Ez volt az isten ítélete!

De hátha valóban ártatlan volt az ifjú, aki igaztalanul öletett meg? Ah, ki mondja akkor azt, hogy a halált büntetésül osztogatja az ég? Hátha jutalmul volt ez ráküldve. Rég idők-

ben egy istenfélő pár ikerfiainak istenhezi hűségeért a legnagyobb jutalmat kérte az égtől, s reggelre halva voltak mind a ketten. Ki tudja, minő sorstól őrizte őt meg az ég e csapással? Nem lett volna-e silány, elvetemült? Nem veszett volna-e el nyomorban, elkárhozottan? Nem lett volna-e egykor öngyilkossá? Nem veszett volna-e ugyanazon vérpadon méltán, megérdemelve halálát? Erre csak az felelhet, ki a meg nem történt jövődöket tudja. Mi pedig homály által látunk, és tükörből csupán, s még csak azt sem tudjuk, mikor sírjunk, mikor ne vessünk.

Az ifjú elvevé kezét az öreg homlokáról, s íme azon el volt simulva a gonosz ránc, a bakó könnyes szemekkel tekintett fel a magosba, s kezeit összetéve ziháló nagy mellén, halkan kezdé el rebegni:

„Mi atyánk isten, ki vagy a mennyekben.”

Az ismeretlen ifjú felemelé őt gyöngéden az „ámen” után, a kis halavány leánya átölelte a vénember karját, úgy simula hozzá.

— Nem az ég irgalmát hirdető angyal-e ez itt körüled? — szólt az ifjú a szép gyermekre mutatva. — Nem úgy küldötte-e őt az ég le hozzád, tudtod-, sejtelmeden kívül; anélkül, hogy tudnád, honnan jött?

A férfi megtépte keblén ruháját, és azt mondá:

— Olvass szívemben! Te mindent jól tudsz, uram.

Az idegen most a lyánkához fordulva, őt szólítá meg nyájas, bizalomgerjesztő szóval.

— Jó gyermekem, szólj odaki a cselédnek, hogy lovat, mely a kapun kívül maradt, vezesse be valami földél alá, ne ázzék kinn a zivatarban.

— Majd magam bevezetem — szólt a gyermek —, és enni, inni adok neki.

— Köszönöm leánykám.

A kis Erzsí valamit keresgélt a falszekrényben, s azt kötényébe rejtve, ment ki.

Az idegen utánanézett, míg az kilépett az ajtón; azután ünnepélyes csend maradt a szobában, az ifjú hallgatva nézett az öregre, mintha várná, hogy beszéljen.

Zudár Péter kis idő múlva az ajtóhoz lépett, kinyitá azt; a konyhában sötét volt már.

— Alszanak már — suttogá félig az idegenhez, félig magához intézve szavát. — Az asszony alunni ment; a legény a lovakhoz; a gyermek kinn fog maradni a konyhában, valami dolga lesz; már tudom. Van időnk beszélni, jó uram. Künn éjszaka van és zivatar; úgysem bocsátanám önt ma tovább.

— Üljön mellém!

Az öreg csak unszolásra fogadott szót, és leült az ifjú mellé.

— Én vén vagyok uram, deres hajam igazat mond; nagyon sokat éltem. Apám is bakó volt, nagyapám is az. Úgy maradt rám a „mesterség” örökségül. Ifjabb férfiéveimben könnyelmű, szilaj valék; szerettem a tivornyát, a bort, az örömköket. Valami nehéz, kimondhatatlan teher nyomta szívemet örökké, valami elkábító sötétség, amit úztem volna magamtól, ahogy tudtam. Ez a nehéz léleknyomás, ez a fárasztó homály mindig kínzóbb kezdett lenni rám nézve, ahogy az évek szomorú emlékei szaporodtak, és én annál inkább ittam a bort, és annál jobban ordítottam a trágár tivornyaladokat, hogy ne halljam azokat a csöndes sóhajtásokat magam körül, amik olyan rémségesen bántottak, mikor semmi hang nem volt szobámban, mikor egyedül maradtam. Azért csúfoltak is ismerőim, hogy olyan ember vagyok, aki egymagában danol és iszik késő éjszakán is, mint ahogy csúfoltak később, hogy egyedül zsoldárokat énekelek.

A férfi nagyot sóhajtva pihent meg, mintha szétágazó eszméi fonalát keresné.

— Látott ön talán egy asszonyt odakinn? Ez az én nőm. Megházasodtam, azt gondolva, hogy ez lelkemnek nyugalmat fog adni. Az a képzeletem volt, hogy ha nekem egy gyermekem

lenne, milyen boldog tudnék lenni; akkor volna valami, ami az élethez, a világhoz visszakössön. Nem, az nem fogná utált sorsom átkát örökölni tőlem; választanék neki pályát, melyen boldog lehessen, melyen becsüljék, tiszteljék; szereznék neki vagyont, neveltetném tőlem és házamtól távol, hogy derék, mívelt, okos ember legyen belőle. Pár évig voltak ilyen ábrándjaim. Ezekben olyan boldog valék. Lelkem egészen felderült e reményektől. Azután — újra elkezdtem a keserves ivást. A gonosz emlék még jobban elkezdett gyötörni, és a jó remény még jobban elhagyott, mert a nő szívében, óh, uram, élet és halál van, ki az egyiket, ki a másikat leli meg benne. Újra kerülgettek az éjszakai suttogások, a némasági nyögés, a rettegett magányos hangok, amik ébren és álmomban üldöztek, és én ittam és daloltam újra.

Az ember két kezébe hajtá csüggedt fejét. Még most is meghajolt az e súlyos emlék alatt, ha visszagondolt rá.

— Egyszer azután elkezdtem siket lenni. Valami folytonos zúgás lepte meg füleimet, mely örökös kábultságban tartott. Nem értettem a szót, hacsak a beszélő ajkaira nem néztem; nem vettem észre, ha valaki bejött hozzám, csak amidőn hirtelen megláttam. Óh, ez valami borzasztó kín, a siketség! A világbul ki van zárva az ember, jobban, mint a vak. Titkoltam eleinte e bajomat, nehogy csúfot üzzenek belőlem miatta. A siketség iránt senkinek sincs szánalma. Azt hittem, hogy ha két ember halkal beszél előttem, rólam árulkodnak; félttem elaludni, attul tartva, hogy megölhetnek, anélkül, hogy meghallanám, ha valaki rám töri az ajtóm; és azután az éjszakában, a sötétben, a magány-, némaságban, annál jobban hallottam azokat a nyögéseket, sóhajtásokat, miket kívülem nem hallott senki. És hiába ittam, hiába daloltam; minden pohár bor után mintha mélyebben merültem volna egy zúgó, feneketlen tengerbe alá, s végre saját ordításomat sem hallottam többé. Ekkor megrendült bennem a lélek, kétségbeesve vettem magamat ágyamra, és először életemben jutott eszembe, hogy

imádkozzam. Nem tudtam egyebet, mint: „Én istenem! Én Istenem! Én istenem!” és a kezeimet tördeltem, és a könnyeim csorogtak.

Még most is kicsordult a könny e szavaknál a bakó szeméből.

— Ezen az éjszakán csendesen elaludtam, semmi sem háborított. Több óráig úgy aludtam, mint egy halott, s csak arra ébredtem fel, hogy egész arcom nedves volt. Amint arcra voltam feküdvé, a vér orromon, számon megindult és egész fekhelyemet ellepte. Fölkeltem, egy nagy dézsa vízben leöblítém arcomat s érzém, hogy fejem egészen megkönnyebbült; nem hallom azt a tenger mélységéből jövő zúgást magam felett többé, nem suttognak, nem sóhajtanak körülöttem, hanem ahelyett hallok a csendes éjszakában — gyermeksírást . . . Gyermeksírás az én házamnál! Azt hittem, ez is csak ábrándjaim hangja, hisz én siket vagyok, s az üldöző rém helyett, most a csalogató rém hangzik fülemben. De a gyermeksírás újra áthallatszott a mellettem levő szobából, melyben nőm szokott aludni. Mi lehet ez? Odaléptem, s íme lépteim halk csoszogását is hallám. Még halkabban kellett lépnem. Még halkabban; a lábam alatt nyikorgó palló neszt is hallottam. És közbe folytonosan a gyermeksírást. A szoba felőlem volt bezárva tolózárral; halkan kellett félrehúznom, hogy a nesz ne hallassék; halkan nyitám fel az ajtót. És íme a szoba közepén, az asztalon egy kisdud csecsemő volt letéve, a mécs lobogó világot vetett arcára; alig lehetett több pár hónaposnál. Finom pólába volt burkolva, hímzett ingecske rajta; kis, gömbölyű fejét gyöngyös főkötő takarta, mely alól oly szépen göndörültek elő a finom aranyszálhoz hasonló fürtöcskék. Mint azok a kis festett angyalok, akiknek csak a fejük van kinn az égből.

Az ismeretlen oly érzékenyen mosolygott a vén bakónak e gyermeketeg szavára.

Zudár Péter arca ezután újra elkomorult, székét közelébb húzá vendégeéhez, s halkan folytató:

— Nőm nem volt a szobában. Ágya üresen állt, s félig nyitva hagyott ajtaján át kivehetém, hogy a konyhában nagy tűz lobog; a tűzhely mellett nőm foglalkozik, és annak anyja, egy ravasz, gonosz vénasszony, kit a vidék boszorkánynak tart. Mit mívelnek ily késő éjszaka? A fiatal asszony egy serpenyőt tartott a tűzre, a vén mindenféle növényt hányt abba. Nem volt mitől tartaniok, mégis suttogva beszéltek egymással, és félve tekingettek körül. Én nem tudtam, mi adta nekem akkor azt a gondolatot, hirtelen ölembe vettem az asztalra tett kisdedet, s átvittem azt szobámba, ott lefektettem ágyamra, kezébe adtam elveszett csörgettyűjét, mire az megszűnt sírni. Azután leskelődtem, hogy mit csinálnak az asszonyok tovább; a serpenyő tartalma főtt, zuhogott a tűz felett, ha néha kicsepent, olyat lobbant tőle a láng, a vén egy nagy kalánnal fölözte. Azonközben beszélgettek. „Nincsen-e valaki ébren?” — „Mindzen alszik.” — „Hát a vén dög?” — „Részeg az most, s olyan süket, hogy a trombitaszót sem hallja.” Végre elkészültek vele, kitöltötték egy szilkébe, s jöttek a szobába mind a ketten. Én ott álltam a szoba közepén. Mintha az istennyila ütött volna közéjük! A vén elejté a szilkét, az ifjasszony dühösen támadt rám: „Süket disznó, hová tetted azt a gyermeket!” — „Ne kiabálj jó asszony olyan nagyon — mondám neki —, mert lassabban is megértem.” — „Hová tetted azt a gyermeket?” — „Jó helyen van, ne féltsetek!” — „Őrült bolond, szerencsétlenné teszesz mindnyájunkat, nem tudod, hogy mit cselekszel?” — „Azt nem tudom, de annyit tudok, hogy e gyermek, akárhol vettétek, kezetekbe nem kerül többet. Én magamhoz vettem, és gondját fogom viselni, s aki be mer érte a szobámba lépni, annak majd eszébe juttatom, hogy én vagyok a bakó!” — Azzal szobámba mentem; bezártam azt; az asszonyok átkoztak, dörömböztek az ajtómon, a vén boszorka fenyegetett, hogy mindenféleképpen megront; én pedig szép csendesesen elővettem tejfőző gépemet, kenyérmorzsából és tejből pépet főztem borsesz mellett; mikor készen volt, ölembe vettem a

kisdedet, és szépen megettettem őt magam, azután csináltam neki bölcst a gerendára kötött lepedőből, elringattam, elaltattam, és reggelig elnéztem, hogyan alszik.

A bakó egy kis záros szekrényből valami papírba tekert csomagot vett ki e szavak után, s azt sokszoros kötelékeiből kicsavargatva, szétterjeszté az idegen előtt.

Egy finom gyermekingecske volt abban, picike harisnyák és egy tarka gyöngyből hímzett főkötő; mindenik darab egy piros E betűvel jegyezve.

— Emlékül tartogatom ezeket magamnál. E kis, fodros ingecske, e nefelejcskekkel és rózsabimbókkal hímzett főkötő drágább énnekem az élet minden kincseinél; mert ezekkel kezdődnek lelkem nyugodtabb órái. E gyermek mellett megtanultam imádkozni, uram. Valami azt súgta lelkemnek, hogy e gyermeket az ég küldte nekem. És úgy kell lenni. Senki sem szeret az ég alatt, csupán csak ő. És én sem szeretek senkit, semmit mást a földön. Sohasem kutattam, ki gyermeke lehetett, sőt rettegettem attól, hogy valaha rá fognak találni, s visszakövetelik tőlem. De annyi év óta nem kereste senki. Úgy hiszem, rossz anyja volt, akinek azt mondták, hogy meghalt, s megnyugodott benne. Sőt talán ő akarta, hogy megöljék. Óh, uram, a hóhér házán kívül születnek azok, aki a hóhér küszöbénél végzik életüket. — Soha egy órára sem hagytam el magamtól e gyermeket. Én tanítottam járni, beszélni, én készítettem neki ételt, később pedig ő énnekem. Senki kezéből meg nem enném a főtt ételt, mint az övéből. Míg nagyon kicsiny volt, én virrasztottam ágyánál, ha aludt; most ő vigyáz, míg én elalszom. Mikor útra megyek, velem jön, el nem marad tőlem soha. Csak az aggaszt, ha néha rá gondolok: mi lesz belőle, ha elhalok, mi lesz belőle, ha felnő?

Az ifjú érzékenyen szorítá meg az öreg kezét, s indulatuló hangon monda néki:

— Legyen ön nyugodt. Ön jó atyja volt e leánynak; ha ön meghal, én jó anyát fogok néki adni. Írja ön fel magának

e nevet: „Kamienszka Mária, Lembergben.” Bármikor fog ön e cím alatt e tárgyról írni, az válaszolni fog rá, s értesülve lesz felőle. Talán korábban is fog írni, mint ön kérdené.

Az öregember kezeit csókolá az ifjúnak, s szótlantul rebegegé érthetlen áldása hangjait hozzá.

E percben nyílt az ajtó, s a kis Erzsike bejött, egy tálcán két pohár borlevest hozva a konyhárul.

Az illatos, gőzölgő italt odahelyezé az asztalra, hófehér abroszkát terítve alája, s nyájas, édes hangon kínálgatá az idegent, hogy fogadja el azt, bizony felmelegszik tőle.

Az idegen megveregeté nyájasan szép, szelíd orcáját, megcsókolá szőke fejét, s ráköszöntve a poharat a gazdára, egy férfias hajtással kiüríté azt.

— Igen jó volt, kis gazdasszonyom. Egészen fölélénkíte.

A vénembernek több kínálás kellett; elébb megkóstolá azt leánykája, hogy kedvet szerezzen neki hozzá. Látszik, hogy nagyon elkényeztette fogadott apját.

Zudár Péternek egészen felderült az arca.

— Óh, uram! — szólt az idegenhez — én még sohasem éreztem magamat úgy, miként most; olyan könnyű a lelkem, mintha semmi teher sem fekünnék rajta. Embernek érzem magamat. Meddig fog ön nálam maradni? Bár sokáig lehetne.

— Nem tehetem, jámbor férfi; hivatásom tovább siettet. Vannak-e önnek legényei, kik tán óhajtanák a lelki vigaszt?

Zudár Péter arca elsötétült e szóra.

— Csak egy van. — Arra ne vesztegeds az isten igéit, uram, nem kell a kenyeret az ebeknek hányni.

— Másik nem volt?

— Nemrég késő este vezetett amaz egy idegent házamhoz. Reggelre, mielőtt láthattam volna, megszökött a padláson keresztül; maig sem tudom, miért; sem azt, hogy hová lett. Nem első eset az ilyen.

— Úgy küldetésemet e háznál bevégeztem — szólt az ismeretlen önkénytelen felsóhajtva. — Fogadja ön tőlem e kis

imakönyvet emlékül, valahányszor olvasni fog benne, vigaszt találанд abban. Táblájára van azon hölgy neve írva, akit el nem kell önnek felejtene.

A férfi ajkához szorítá a könyvecskét ájtatosan, s elrejté azt szekrényébe.

— Hát én mit adjak, mit adhatok hálaul önnek, lelki jóltevőm, isten után újjáteremtőm? Mit adhatok én?

Az idegen hirtelen válaszolt:

— Ha szabad kérnem valamit: adja ön át nekem kincsei felét, a kis hímezett főkötőt.

A bakó egy percig meg volt lepetve, azután hirtelen kibontá újra a kis tekercset, elővette a gyöngyös főkötőcskét, megnézte, egy könnye csett rá, megcsókolá, azután szóltanul nyújtá át az idegennek.

— Ha nehezeére esik önnek megválni tőle, nem viszem el.

— Jó helyen lesz — susogá az öreg, s odanyomta azt az ifjú kezébe, ki eldugá a kis ereklyét mellénye alá.

— És most isten önökkel, pihenjenek le, késő az éj. Nekem még reggelig nagy utat kell tennem.

A bakó maga akart vele menni, hogy lovát felnyergelje; az ifjú visszautasítá.

— Majd felköltöm a legényt; szóm van hozzá!

— De az ebek harapósak.

— Engem nem bántanak.

Az idegen nem engedte magát kikísértetni; a konyhában felvevé köpönyegét, megmagyaráztatá magának, hogy hol alszik az istálló mellett a legény, kezébe vevé a meggyújtott lámpát, s azzal kiment az udvarra.

A komondorok, amint rájuk nézett, félénk, nyugtalan morgással húzódtak el előle, s a ház háta mögé futva, ott kezdtek el vonítani. Bűbája volt csodás szemeinek emberre és állatra.

Benn a szobában éneklé a bakó: „*Ne jöjjön addig szememre dlom*”.

Az ifjú sietett a hóhérlegény szobája felé. Útközben találkozott a menyecskével. Megcsípte az orcáját, s a vállára ütött.

— Ej, be hamis legény maga!

A néember bepöndörült a konyhaajtón, ráhagyva a vendégre, hogy keresse, amit akar.

Rátalált. Csak oda kellett neki bemenni, ahonnan amaz kijött. Iván úgy tett, mintha alunnék.

— Héj öcsém, talpra! — kiálta rá az idegen, s megráncigálta üstökét, hogy az ijedten nyitá fel szemeit.

— No! Micsoda ez? Mit bánt maga engem?

— Mit-e? Te sehonnai, azt majd mindjárt megtudod; kelj fel!

A legény nem sietett az engedelmeskedéssel.

Az idegen nem szólt neki többet, hanem pofon ütötte innen is, túl is, hogy jobbra-balra lódult tőle a feje.

Iván erre dühödten ugrott fel fekhelyéről, s bántójának rohant, de az oly ügyesen, mint a kígyó, torkon ragadta jobb kezével, s odaszorítá a fejét a falhoz, míg a bal kezével egy öblös pisztolyt tartott az orra elé.

— Meg ne moccanj, semmirevaló; vagy ide ragasztalak a falhoz, mint egy festett képet.

A legény el volt rémülve a váratlanul erős markolástól s a nekiszegzett fegyvertől, s féltében szepege kérdezé:

— De hát uram s én istenem, mit vétettem én önnek? Kicsoda ön? És mit akar?

— Ki vagyok? Rendőr vagyok; gazember! Egy szökött katonát üldözök, akit te rejtettél el; mondjad, hova tetted?

Iván kezdett az első ijedségből magához térni.

— Hiszen megmondom, kérem; csak eresszen el; igaz, hogy én egy szökött katonát csaltam ide, de nem azért, hogy én elrejtsem.

— Nem azért hoztad ide, hogy elrejtsem? Hazug kutya! Mondj még egyet, még egy ilyen szépet, ha azt akarod, hogy a lovamhoz kösselek, úgy vigyelek el Dukláig. Hova tetted hát?

— Elmondok mindent, nagyságos rendőr úr; én igaz ember vagyok. Igaz, hogy idecsaltam azt az úrfit; egykor inasa voltam, később együtt katonává lettünk; engem azután elbocsátottak, mert megvakultam. Igazán mondom, akkor vak voltam. Bízott hozzám a fiatalember, s nekem könyörgött, hogy rejtsem el, amint meglátott Duklában az utcán.

— Mit kerestél te Galíciában?

— A gazdám küldött lovakért, de nem kaptam nekünk valót. Bizony mondom, igazat mondok.

— Tudtad, hogy az az ember mért szökik?

— Igenis, mert a kapitányát meglőtte egy asszony miatt.

— Hallottad az asszony nevét is?

— Hallottam, de már elfelejtettem.

— Hazudsz. Tudod. Mondd ki!

— Mondom már. Jaj a torkom! — Kamienszka grófné.

— Tőle hallottad?

— Nem, csak úgy gondolom, mert annak írt levelet a futás közben, énvelem adatta a postára; bizonyosan arrul akadtak a nyomába.

— Arra semmi gondod. Hol van most ez ember? Ne hazudj, mert megtudom, s akkor véged.

— Jó helyen van már, nagyságos rendőr uram. Innen még aznap megszökött, de én feladtam őt, s elfogták a tulajdon apja házábanál.

Az idegen dühösen vágta oda a fickó fejét a falhoz, s azután lelökte a földre, s egyet rúgott rajta.

— Feladtad őt? Nesze, te utálatos kutya!

— De hát, uram. Miért üt ön most? Hiszen jól cselekedtem; elfogattam, s bezárták, ki is van téve a siralomházba már. Mit vétettem én ezzel önnek?

Az idegen parancsolt indulatának, s leküzdvé dühét, hidegen válaszolt:

— Mit vétettél? Bolond! Azt vétetted, hogy én most hiába fáradtam, s elvesztem a jutalmat, ami a szökevényre

ki volt tűzve. Csak te még egyszer ártsd magadat az én dologba!

Fogcsikorgatva szorítá öklébe a pisztolyt, olyan kedve lett volna legalább az agyával egyet ütni a legény feje búbjára.

— Eredj! Nyergeld fel gyorsan a lovamat!

Iván örült, hogy a szűk szobából kiszabadulhatott, ahol olyan közel érte őt a veszedelmes látogató mind a két kezével, s ment a paripát felnyergelni, melyre azt az észrevételt tevő, hogy ez egy kicsinyt nagyon is jó egy titkosrendőr alá.

Az idegen nem várhatta, míg elkészül vele, maga is segített neki. Azután gyorsan felszökött lovára, s valamit nyújtott feléje.

— Nesze.

A legény félrekapta a fejét, azt gondolta, megint pofont kap.

Az idegen egy tallért vetett a lábaihoz.

— Kapd fel, kutya. Fáradságodért. Nyiss kaput!

A ló telefecskendé szemét-száját sárral. Az idegen továbbogott.

A távozó lódobogásnál a bakó gondolá magában:

— Ez egy mennyei, kegyes ifjú vala.

A menyecske így sóhajta:

— Ej, be csinos gavallér volt.

A legény dühödten dörögte:

— Ez egy pokolbeli sátán.

És azzal felvette a tallért, megtörülte, zsebre tévé, s aztán dühében nekiesett a házi komondornak, kiütötte az egyik fogat; ráfogta, hogy nem akar ugatni . . .

— — — — —
A Hétfalusy-háznál még mindig állandó a gyász. Az orvos mindennap kilátogat a fővárosbul. Egyik fogat kihozza, a másik beszállítja. Két beteg is van. Az ifjú Széphalmi ugyan fennjár, de olyan, mint a féregrágt virág; csak látszik benne az

élet. Az öreg Hétfalusy ellenben nagyon megadta magát bajainak, ágyának feküdt, és gyakran a nehézkórság töri.

Az orvos, tekintetes Sarkantyús Lőrinc úr, naponként odateszi az ajtóba nagy gombú nádpálcáját, megdörzsöli zsebkenőjével rövidre nyírt, szürke haját, megtapogatja az ütereket, ír recipéket drága jó kenetekről, boronyakról, szörpönyekről; rendel fördőket, hólyaghúzókat, löveteket és zuhanyokat; és mégsem akar használni semmi; a két férfi napról napra jobban enyész. Bizony csak arról van még szó: melyik fogja a másikat eltemetni.

Egy reggelen, midőn már dr. Sarkantyús megfőzeté a fördőket, egy könnyű hintó hajtatott be a kastély udvarára, melyből a mi ismeretlenünk szállt ki, ezúttal divatos fekete kabátba öltözve, finom kecskebőr cipőkkel lábain; hátraférsült, hosszú haja, mely kétfelül fülei mögé volt simítva, s igen éles szemüvege különben is eléggé elváltoztaták elébbi alakját; mihez ama jellemzetes, hideg, mozdulatlan szeglet az ajkak mellett, a homlok közepén a két szemöldök közötti vékony vonal, a vont arc komolysága tökéletessé tevék a csalódást. Egy tudós, egy tapasztalt bölcs férfi, egy világjártas orvos áll előttünk.

Széphalmi úr után tudakozódék.

Azt előhívták a cselédek. Egy összerokkant, koravén férfi lépett elő; arca kétfelől beesve, ajkai elhalványulva; szemei merően kiülnek, és sokat elvesztettek kifejezésteljes fényük-ből.

Az idegen egy levelet nyújt át neki az első üdvözet után; Széphalmi engedelmet kér, hogy elolvashassa. Kezei egyre reszketnek, míg a levelet feltöri.

Komája, Ligety Ambrus írja azt neki, tudósítva róla, hogy a levél átadója egy hírhedett orvos, ki most jön Franciaországból, és delejjel gyógyít. Engedje meg neki, hogy kísérletet tegyen az öregúrral; neki okai vannak hinni, hogy ez nem lesz sikertelen.

Széphalmi nagyot sóhajtott, s bevezeté az idegent a terembe; ott inte neki, hogy foglaljon helyet. Egy szót sem szóltak eddig egymáshoz.

Azután Széphalmi egy mellékterembe lépett, s ott találva doktor Sarkantyús urat, közlé vele az egész levelet.

Doktor Sarkantyús azt mondá neki, hogy Ligety szolgabíró nagy számár, a francia doktor még nagyobb számár, de legeslegnagyobb számár lesz az öregúr, ha meggyógyul tőle. Ám próbálják meg.

Nem állhatá meg, hogy mégis ki ne menjen, megnézni ezt a csodabogarat, aki az ujjá hegyével akar gyógyítani.

A fiatalember finom udvariassággal üdvözlé őt, míg doktor Sarkantyús azt a tréfát vette magának, hogy elmondá neki:

— Ú-le koma, itt a kű.

Az idegen megütközve nézett rá; nem értette ezt a franciát.

A doktor meg akarta neki mutatni, hogy igazán is tud franciául. Még Napóleon idejében tanulta.

— Vuz-ét — ön — medeszén? Moszjő.

— Oui, monsieur collègue.

— Ördög a kollégád, nem én. Vuz — ét ön — magnezizőr, moszjő?

— Oui, mon cher bonhomme.

— Szet — ún — sarlatáni, moszjő?

— Comme toute la médecine, monsieur.

Doktor Sarkantyús hátratette a két kezét, végignézte a fiatalembert, először alulról felfelé, azután felyülről lefelé; megrázta rá a fejét, s azzal otthagya a faképnél.

Széphalmi újra kijött az idegenért, s kérte, hogy lépjen be vele a beteghez.

A mellékszobában, hol az öreg Hétfalusy feküdt, le voltak eresztve a függönyök, a padozat szőnyegekkel fedve, hogy semmi fény, semmi hang ne zavarja a szenvedő nyugalalmát.

Ha ugyan nyugalomnak lehet azt nevezni.

A magasra vetett ágyon feküdt egy mozdulatlan alak, lehunytt szempillákkal, maga mellé tett kezekkel; erőtlén, mozdulatlan darab föld, csak annyiban rosszabb a többi földnél, hogy ennek még öntudata is van.

Az ismeretlen odalépett ágyához, megfogta egyikét azon hideg csontkezeknek, megtapintá üterét, rátette homlokára kezét. Mintha egy hullával bánt volna, szemeit sem nyitotta fel az, alig vert érében a vér, alig lehetett észrevenni, hogy lélegzik.

— Így szokott naphosszant feküdni — monda Széphalmi az idegennek.

Az ifjú lerakta gyűrűit kezéről, egy pohár vizet kért, s ujjai hegyét végighúzogató annak szélein, azután ismét az öreg szemöldein és halántékain lefelé.

Széphalmi kétkedő arccal állt mellette; az ifjú észrevette azt tekintetéből.

— Ön is szenved, uram. Az én rendszerem önt is meg tudná gyógyítani.

Széphalmi keserűen mosolygott. Galvanizált halottak mosolyának így.

— Számomra nem termenek a füvek írt.

— Nem is durva anyag az én gyógyszerem. Látni fogja ön. Egy óra alatt tapasztalni fogja hatását. Önök betegségre valamiben hasonlít egymáshoz.

— Hogyan?

— Úgy, hogy mindkettőnek egy oka van. Önöknél a baj fészke a lélekben rejlik, mindkettőjüket nagy csapások érték; ön nejét és két gyermekét veszté, az öregúr leányát és két unokáját.

A kór öreg hosszan, mélyen sóhajta e szavakra, de még mindig lezárva tartá szemeit. Széphalmi leült egy asztal mellé, s fejét tenyerébe rejtve sírt.

Az ifjú ismeretlen halkán hordozá ujjait a pohár szélén, mely kísértetes nyögéssel hangzott bele; a víz delejes lesz nem-sokára, s akkor egyszerre hatni fog.

— De van a veszteség fölötti fájdalomnál még egy gonoszabb betegség is: a megbánás. Önöket egy keserű múlt emléke bántja, ami visszahozhatatlan. Önök nem szerették mindig úgy a gyermekeket, az unokát, miként most, midőn ez a kettő meghalt, és ez fáj legjobban.

A beteg Hétfalusy e szókra felnyitá szemeit merően, s a beszélőre bámult velök.

Széphalmi szomorúan rebegé:

— Óh, uram, miért kínozz ön e szavakkal bennünket? Szegény öreg szívének ez fáj!

— Látom. Már kezd éledezni. Az orvosság erős; de éppen így hatásos. Fájdalmai támadnak, éppen e fájdalmakban van a betegség krízise. Csak néhány cseppet e vízből. Így. Nemsokára még erősebb lesz a visszahatás; a kór vonaglani fog, nyögni; arcán hideg veríték fogja kiütni magát; de azután le fog csillapulni, és meggyógyuland, ha isten is megsegít bennünket.

Az ifjú folytatá a víz delejezését.

— Legnagyobb fájdalma a betegnek azon emlékből származik, mely neki azon éveit juttatja eszébe, amidőn megholt leánya önnel megismerkedék.

— Mit tud ön ez évekről, uram? — kérdé meglepetve Széphalmi.

— Annyit, amennyit kell egy orvosnak megtudni, ki betegei *szívét* gyógyítja. Ő nagyon ellenzette leánya házasságát önnel. És ezt rosszul tevé. Az igaz útról eltiltott érzelem tilos utakat keres. Önök megtalálták ezt az utat.

— Uram!

— Csendesesen. A beteg nyüzsög. A gyógyszer hatni kezd. A tilos viszonynak el nem titkolható következése lett. Ön neje anya lett, mielőtt önnek neje lett volna. Bocsánat, uram, mint orvos beszélek.

Széphalmi alig hallhatón rebegé:

— Honnan tudhatja ön ezt? (Ami olyan mélyen rejtett

titok — gondolá utána magában, míg az agg erőködve látszék ágyában felemelkedni, hogy a beszélőt hallgatásra kényszerítse.)

— Ez erősen hat, erősen — szólt az ifjú, megtapintva a kór ütérét. — Tízszel többet üt egy perc alatt, mint az imént. — Hétfalusy úr, amidőn e rossz hírt megtudta, iszonyú indulatba jött; ő erős szenvedélyű ember; azt mondá leányának, hogy ha ez meg nem öli gyermekét, meg fogja ő ölni mind a kettőt! Máshoz akarta adni nőül. Gazdag, magas rangú úrhoz. A balesetnek titokban kelle maradni. A leány nagyon szerencsétlen volt. Egy fitestvére védelmére kelt, s pártját fogta tulajdon apja ellen, azt elfízte az apa emiatt, kiátkozá, sohasem bocsátá maga elé többet. A hívatlan vendég, a kis csecsemő, kinek születni nem volt szabad, jóvá is tette ezt a hibáját; azt mondák róla, hogy meghalt. — Ah, hogy megszorítá a beteg szélhűdött ujjaival kezemet! E gyógyszer csodákat okoz.

Széphalmi a karszék mélyébe vonta magát, és reszketett a láz miatt.

— A gazdag úr azonban a mennyegző napján elhagyá menyasszonyát; ebben az esztendőben egyszerre megöszült az öreg Hétfalusy. Látja uram, én jól vagyok értesülve; orvosnak minden apró körülményt kell ismerni, hogy betegét kigyógyíthassa. Most már engedte volna az apa, hogy leánya régi kedveséhez menjen nőül, de ekkor már ön nem volt hajlandó e házasságra, s feléje sem jött váró kedvesének. Egyszer azután a hölgy maga ment oda önhöz, s örültekhez hasonló arcával meglepve önt, azzal fenyegetőzött . . .

— Csitt, uram! Az égre . . .

— Ah, mint ver sebesebben az ütér: az izmok rángatóznak, az ajk nyíladozik, az artériák duzzadni kezdenek; a hölgy azzal fenyegeté önt, hogy ha őt nőül nem veszi, fel fogja fedezni, hogy *gyermekét megölte*, és vérpadra viszi magát.

A beteg karjai rángatózni kezdtek, és homlokát, mint valami átlátszó gyöngy lepte el a hideg veríték. Széphalmi felállt, és tántorogva járt a szobában alá s fel.

— Ki mondta ezt önnek? — kérdé, hirtelen megállva az idegen előtt.

— Csendesen, uram, ön zavar engem. Pedig a kórállapot kedvező szakba kezd lépni; nézze, hogy izzad a beteg. Erős kínjai vannak; ezt szeretem; ez arra mutat, hogy az életerő visszatér; a nyugalom a halál jele, a fájdalom az életé. Folytasuk a delejt. Ezek a szaggatott húzások a halántékról le a vállig csodákat mívelnek. A beteg most lelke egész erejével azon a gondolaton csügg, hogy amiért elveté magától első unokáját, akit gyűlölt; az isten ezért vette el tőle a másik kettőt, akiket szeretett. Látja ön, uram, e lihegő mell, e tűzben forgó szemek, e kiduzzadó ajk, mind ezt a gondolatot tolmácsolják. Isten megbüntette őtet és önt, az apát és a nagyapát, elvette tőlük azt az áldást, amit elhajítottak ők maguktól önkényt; és most oly egyedül, oly vigasztalanul állnak önök a világban, semmi által sem kapcsolva egymáshoz, mint egy rettentő veszteség emlékéből.

Széphalmi odaborult a néma beteg vánkosára, s ott zokogott keservesen.

Az ifjú ekkor felállt, és kezébe fogva az öreg kezét, lángoló szemeit annak szemeibe mélyeszté, s lelkesült hangon szóla hozzá, ki a pokol minden kínjait látszott keblében viselni:

— Ha most valaki idejönne önökhöz, és azt mondaná: íme azt az elvetett gyermeket, akit ti holtnak, megöltnek akartatok hinni, akinek születését megátkoztátok, halálaért imádkoztatok, *én visszaadom tinckuk*; mit éreznének önök erre?

A beteg odavonta az ifjú kezét ajkaihoz, s erőszakosan felemelkedék ágyában; ajkai nyitva voltak, nyelve rebegett valamit, ami érthetetlen szó volt, míg Széphalmi kábultan tekintte reá, s hajában markolászott, mintegy esztelenül.

Az ifjú keblébe nyúlt, s kivonta onnan ama kis nefelejjessel és rózsabimbókkal hímezett főkötőt, s felmutatá azt a két férfi előtt.

— E főkötőcske kedves viselőjét, ha visszaadná valaki tinéktek, ha azt mondaná: ímé megmaradt egyetlen vigasztalástok, az égből küldött angyal, akiben megnyugodjatok újra, megmaradt, felnőtt oly széppé, oly szelíddé, aminők az angyalok, akik a földre leszállnak.

Az apa e szavaknál az idegen lábai előtt térdelt, s annak kezét csókolá magánkívvül, míg az ősz Hétfalusy erőszakos vonaglással veté fel magát ágyából, s megragadva kezével a kis gyöngyfejkötőt, *megszólalt* sikoltva:

— *Eliz!* . . .

Az orvosság hatályos volt. Íme, az öregember felült, és visszanyerte szavát.

Az összeroncolt, roskatag, ősz ember erőszakosan ragadá meg reszkető kezeivel az ifjú karját, míg annyira fel bírt azon kapaszkodni, hogy ajkaival a kis főkötőcskét érintheté.

— *Eliz. Eliz.* Ezt viselte. Olyan szép volt . . .

— Hol van ő? — nyögé Széphalmi arcát eltakarva kezeivel.

— Most is olyan szép. Jó helyen van. Szerető atyára talált, aki őrzí, mint szeme fényét. Szép és okos. Gyönyörű kék szemei, mint az ég. Ártatlanság és jóság világol bennök; finom ajka oly parányi, mint egy eper szem; ha mosolyog, szép arcán gödröcskék támadnak.

— Igen! igen! Ilyen volt ő! — lihegé Széphalmi, az idegen kezét szorítva szívéhez.

Az öreg Hétfalusy pedig felült ágyában, és ki akart lépni onnan.

— Megyek. Érte megyek. Vezessen ön hozzá! Elhozom őt.

— Csendesesen, uram. Maradjon ön fekvé. Gondolja meg, hogy én orvos vagyok, s gyógyszeresnek nincs vége. Ön még sokáig fog ágyában feküdni, és nem fogja látni unokáját. A leánykát szeretik ott, ahol van. Fogadott apja csupa merő szeretet; ön pedig csupa gyűlölet. E rossz betegségből ki kell önnek gyógyulnia előbb.

— Minő betegségemből? Én nem vagyok többé beteg. Én meggyógyulok.

— A gyűlöletből. Önnek van egy eltaszított fia, ki e percben talán a vesztőhely szélén áll; ön rá sem gondol arra; önnek a szívében még kemény kövek vannak. Ezeket a köveket kell elébb összemorzsolni, uram, ezeket felolvasztani. Majd ha önnek fia itt, ezen a helyen fog állani, és ön kinyújtja elé karjait, és azt mondja: „Én gyermekem”, akkor lesz ön meggyógyulva, akkor mondhatja: én nem vagyok beteg.

— Én ne lássam addig gyermekemet! — szólt rimánkodva Széphalmi.

— Uram, ön nagyon követelő.

— Kérjen tőlem akármit, parancsoljon vagyonommal; vagy ha nem hozhatja ide leányomat, vezessen engemet oda, hogy én láthassam; ne mondja meg neki, hogy én vagyok az atyja, csak úgy beszélhessek vele. Szabja ön bármi díját e szolgálatának, nekem nem lehet az elég nagy.

— Uram, én nem vagyok szemfényvesztő, aki önnek a vagyonában osztozni jött. Én csak egy díját tudom annak, hogy önök elvesztett gyermekét visszahozzam, és ez az, ha önök visszahozzák azt a fiút, akit elüldöztek a háztól. Nekem csodálatos kívánságaim vannak, de maradok mellettük.

— És ha nem tudnánk azon ifjút megmenteni?

Az ismeretlen vállat vonított, összehajtogatá a gyöngyös fejkötőcskét, visszatette keblébe, s hidegen válaszolt:

— Akkor a titok az enyim marad, s önök sohasem fogják megtudni, a leányka hol van.

Az öreg Hétfalusy susogva monda vejének:

— Adj tollat és papírt.

Az bámulva néze rá, mintha nem értené.

Az öreg nyugtalanul sürgeté.

— Told ide az asztalt, és adj íróeszközt.

Midőn a kívántakat megkapá, az idegennek inte.

— Hallgassa ön, uram, amit írok.

Azzal fölemelkedék ágyából, kezébe vette a tollat, s reszkető betűit leírta vele az összehajtott levélre:

„Nagyságos Vértessy tábornok úrnak.

Uram! Isten csodája által ez órában visszanyertem nyelvem beszédét és ujjaim érzékenységét; a legelső szó, amit leírok, amit kimondok, önhöz szól, önhöz, akinek annyi méltó oka van engemet gyűlölni, és ez a szó „kegyelem”. Kegyelem annak az én fiamnak, aki iránt én magam nem ismerék kegyelmet soha! Kegyelem öntől, aki mint bíró nem adott kegyelmet soha senkinek! Ön jól tudja, hogy ami bűne van e gyermeknek, az mind az én bűnöm, hogy az én üldözésem vadítá el őt az életben, s tette oly elkeserültté őt, ki oly jó volt, hogy a haragos tekintet is fájt neki. Lássá ön, uram, azt az erabert, ki önt egyedül merete büntetlen bántani, maga előtt a porban feküdni, és legyen irgalommal hozzá. Ne legyen ez irgalom az ön vas jellemén rozsdá, mutassa fel ezt a levelet a világ előtt, és mondja azt: „Íme halálos ellenségem sírt előttem a porban, hogyne hajoltam volna le, hogy őt felemeljem.” — Önnek sorstul megalázott örökké hű szolgája, Hétfalusy Benjámin.”

— Látja ön e levelet, uram? — kérdezé az öreg, az ismeretlenhez fordítva arcát.

Volt szemeiben egypár könny is.

— Köszönöm — rebegé az ismeretlen, s sietett azt maga összehajtani és lepecsételni.

— Széphalmi kézbesítendi azt.

— Nem, uram. Magam viszem el azt.

— Ön maga? De hát kicsoda ön?

— Azt majd egyszer — talán — meg fogom mondani. Az öreg megfogta az ifjú kezeit két kezével, s megszorítva azokat melegen, elérzékenyült hangon rebegé:

— Isten legyen önnek segítsége.

Doktor Sarkantyús ebben a percben nyitott be az ajtón s elbámult, amint az öreget beszélni hallotta, amint látá, hogy

jobb kezével címet ír a levélre, és indulat miatt egész arca fel van hevülve. Ez csodálatos delejezés volt.

Odament az ifjúhoz, s tisztelettel meghajtván magát előtte, monda:

— Moszjő, vuz ét ön ánsántőr!

— Meglehet, hanem beszélhetünk magyarul is — szólt ez mosolyogva.

— Hát ön nem francia? — kérdé ez megdöbbenve.

— Azért, ha valaki Franciaországból jön, nem következik mindjárt, hogy francia.

— Annál jobban örülök, *kedves kolléga uram*. (Eszébe jutott, hogy az imént magyarul bíztaban azt találta mondani: „Ördög a kollégád, nem én”.)

— Csak adjon kegyed a betegnek erősítő szereket, az nem rontja az én kúrámot; néhány nap múlva majd visszatérek, akkor úgy hiszem, teljesen fel fog üdülni. Addig bízunk istenben.

A fiatal ismeretlen sietett kocsijához; az ifjú Széphalmi kikísérte. Minden ember, aki látta az imént oly bágyadt beteget most oly izgatott, átváltozott kedéllyel, kipirult arccal előjönni, bámulá e csodaorvost, ki ujja hegyével, leheletével gyógyít, s azt sugdosá felőle:

— Ez egy bűvész!

— — — — —
Vértessy tábornoknál jelentkezik az ismeretlen.

Mondják, hogy most éppen nincs hivatalos órája; ilyenkor nejenél szokott lenni.

Azt feleli, hogy annál jobb; neje előtt még örömebb szól vele.

A tábornoknak bejelentik ezt a furcsa kívánságot, ami annak annyira megtetszik, hogy engedelmet ad az idegennek a bejöhetésre.

Csinos, udvarias ifjú áll meg előtte, bátran köszönti őt, illedelmesen az úrnőt; kezében kis katonasipka van, vékony

aranyzsinórral; járása, magatartása tanúsítja, hogy valaha katonának nevelték.

— Bocsánat tábornok úr, hogy önt ily sürgetve háborítom, s legkellemesebb perceit rablom el: de az ügyben, amelyért jöttem, veszélyes a késedelem. Az én nevem Kamienszky gróf, Lengyelországból jövök, s kérelmet hozok bizonyos ifjú Hétfalusy ügyében, ki megszökött a hadseregtől, mivel hiedelme szerint kapitányát meglőtte.

A tábornok arca egyszerre elhidegült. Az a vasöntetű szobor lett belőle, ami ott kinn szokott lenni.

— Kitől e kérelem?

— Ugyanazon főtisztától, akinek golyója szánva volt. A golyó nem talált, fennakadt a zsinórzatban; különben jól volt célozva, harminc lépésnyiről éppen a szív közepébe.

— S mit akar e főtiszt?

— Kegyelmet a szökevény számára. Elismeri, hogy ő hibázott; megsértett egy nőt, én bizonyosan mondhatom, hogy megsértette, mert én testvére vagyok azon nőnek; s most azzal teszi jóvá hibáját, hogy maga kér kegyelmet azon férfinak, aki e sérelmet megtorolni előállt.

— Kérni nem elég; mit mondhat védelmére?

— Bizonyítja, hogy ez ifjú példánya volt a katonai becsületességnek, bátorságnak és jó erkölcsnek, társai bálványozták, tisztai szerették, s egyhangúlag csatolják óhajtásukat az övéhez, hogy mentse fel büntetése alól. Mindazokról, amiket mondtam, íme leveleket hoztam magammal, tessék áttekinteni.

A tábornok átvevé a leveleket, végigtekinté. Nem egy régi bajtárs, kedves ismerős nevével találkozik azok között. Az ifjú valót mondott. Mit használ? Csak a kötelesség lesz általa súlyosabb.

— Uram! — szólt a tábornok a leveleket összehajtogatva, s hidegvérrel asztalára téve. — Önnek tartásából és modorából azt sejttem, hogy önt katonának nevelték.

— Helyesen, tábornok úr; gyermekéveimet katonai növeldében töltém, s még nemrég katona voltam.

— Eszerint van önnek fogalma azon szükségéről, mely a katonaeletben a fegyelem szigorú kezelését kényszerűséggé teszi.

— Jól ismerem azt, nem is az elől hagytam el e pályát. Ha az, akihez ez ügyben beszélek, azt mondja előttem: „bíró vagyok”, úgy elvesztettem az ügyet, és visszavonulok; de én embert keresek, uram, embert, szívvel, emberi érzéssel megáldott lényt, és ahhoz akarok szólni.

Az idegen oly szívrehatóan tudott kérni nagy sötét szemével, hogy a tábornok félrefordítá tőle tekintetét.

Az ifjú mintegy biztatást, reményt keresve tekintte ekkor a tábornok neje felé, s az oly buzdítóan inte rá vissza szép, derült szemével, mintha tudatni akarná, hogy ne féljen, hiszen *ketten vannak*.

A tábornok hirtelen odafordult most az idegenhez:

— Tudja ön, hogy engemet a közéletben minek neveznek? Csúfságból vagy félelemből, vagy megtisztelésből, az mindegy.

— Tudom uram. Az ön neve „vas ember”. Hanem hisz a vas is megolvad a kohóban.

— Gondolja ön, hogy van ilyen kohó a világon?

— Reménylem. Még egy levelem van önhöz. Ezt kellett volna legelőbb mutatnom; de ezt hagytam legutoljára. Az írás ismerős lesz ön előtt. Vegye át, és olvassa el.

A tábornok megdöbbenve vevé észre a levél címén az ismerős írást. A kéz kissé reszketett, amely azokat most leírta, látszott a kuszált vonásokon; de mégis rájok ismert.

El is halaványult bele.

Felnyitá a levelet. S mindjárt az első sornál úgy elfogódott, hogy szemei azon maradtak.

— Olvassa tábornok úr! Olvassa fennhangon kérem — susogá az idegen —, hadd lássuk, nem olvad-e meg a vas is?

A tábornok merően rászegzé szemeit az ifjúra, azután csendesen végigolvasá a levelet, akkor összehajtotta azt, s keblébe tevé.

Azután sokáig gondolkozott merően az ablak felé fordulva, szótlantul.

Egyszerre visszafordult ismét az ifjúhoz e szavakkal:

— Uram, gondoljon ön ki valamit, ami által ez embert meg lehet menteni. Találjon bármi utat és módot megmentésére, mely a katonai becsülettel összefér, és én követni fogom azt.

Az ifjú meglepetve, elragadtatva rohant a tábornokhoz, megragadta annak izmos kezét, s bizonytalannal megcsókolja azt, ha a tábornok vissza nem vonja.

Vértessy közel volt hozzá, hogy magát gyöngének mutassa.

— Maradjon ön itt. Íme — szólt Kornéliára mutatva — itt szövetségese van önnek, ki ugyanazt az erősséget ostromolja, amelyet ön. Tanácskozzanak, gondoljanak ki valamit. Egyedül hagyom önöket.

Azzal kiment a szobából, otthagya az ifjút nejével.

Amint kilépett onnan, s az ajtót becsukta, az idegen ifjú termete elveszté katonás magatartását; idomai szenvedő roskadással hajlottak azon festői alakzatba, melyben a művészek Niobét vagy a babiloni fűzek szomorú hölgyeit rajzolják; arcáról elmúlt minden szilárd, erőteljes kifejezés, szempillái eltakarták könnyező szemeit, ajkai a fájdalom legmagasabb érzékiségétől látszottak megtelni. Még egyszer fölemelte lelkét, hogy erőt mutasson, de hasztalan; nő előtt lehetetlen a tettetés tovább; amint szemei Kornéliáéval találkoztak, egyszerre sírva fakadt, zokogva odaborult elé, s kezét megragadva hevesen szorítá kebléhez, és reszketve, lihegve monda neki, a legvalódibb szenvedély hangján:

— Óh, asszonyom, az isten irgalmára kérem, segítsen, ne hagyjon el!

Kornélia bámulva, meglepetve néze rá; okos lelke már megfejté a talányt, de szemei még fenntarták a kétséget.

— Kicsoda ön?

Az idegen két kezébe rejté piruló orcáját, és susogva rebegé:

— Egy nő, egy szerencsétlen nő, aki szeret, s megőrül, meghal azért, akit szeret.

IX. A MIRIGY

Van egy hatalmas úr *itt mialattunk*, kinek életét még nem ismerték el a bölcsek, pedig hatalmáról annyit tudnak beszélni; kitől nem tanítottak meg bennünket félni, pedig reményeivel mindenki hozzá fordul . . .

Nem a pokol ez, hanem a föld.

A jó, az áldott, a békességes föld; aki nem oly indulatos, mint a többi elemek: tűz, víz és lég; békével hágy magára tapodni, enged sebeket ejteni magán, hátát megrakni városokkal, csontjait töretni mély bánya-aknákkal, enged élni és szaporodni porából támadt fajokat.

Kérdezte-e már valaki: óh, én uram, áldott jó föld, tetszik-e az neked, amit mi idefenn cselekszünk; hogy a szép hús erdőket kiirtjuk felőled, mezetlenül hagyva testedet kínozó urad, a nap tüze előtt, hogy folyóidat mederbe szorítjuk, tavaidat kiszárítjuk, s kényszerítünk szomjazni; hogy testedet felhasogatjuk, hantjaidat összetörjük, és kényszerítjük azokat ételt, italt termeni számunkra; hogy vérrel itatjuk hímes pázsitodat, s halottainkat elássuk kebledbe? Tetszik-e az neked, hogy mi itt élünk rajtad, és áldunk, és átkozunk, hogy táplálj minket, és törjük a fejünket rajta, hol lakik még kevés ember felszíneden, hogyan lehetne ottan is elszaporodni fajunknak?

A föld pedig türelmesen hagy mindent történni maga felett, csak néha rázkódik meg futó borzadállyal, megrendítve a ráhalmozott palotákat. Talán vannak, akik intését elértik?

Azután századokig nem adja megint élete jelét. Tűr, mint minden jó édesanya, rossz gyermekeitől. Elhallgatja, eltakarja bűneiket, viseli érettük az ég csapásait. Nem haragszik rájuk, nem bünteti őket. Ápol, nevel, és nem vár háládatosságot. Csak eped, csak emésztődik magában, csak búsul, csak aggódik gyermekei sorsán, önző, szívtelen gyermekein; a bú és bánat, az emberi szenny és a bűn lassan megrontják életerejét, s egyszer — megbetegszik a föld.

Óh, mint hull az ember, mikor a föld beteg!

Mint a parasyt aphís-féreg az elsárgult falevélről!

A halál új nemei, miket soha névvel nem nevezett senki, jelennek meg a rémült népek között, az erőst, a bátort egy szellő elfújja; nem használ elzárkózni előle kőfalak közé, a testet bekenni balzsamokkal, eltakarni a lélegzetet; a láthatatlan halál keresztülmegy a zárt ajtókon, s keresi azt, ki tőle fél. Nem kell hozzá romlott lég, fekélyes érintés; elég a nevét hallani, megrettenni tőle és meghalni.

Nem emberek betegsége az; a föld, a föld maga beteg.

Milyen tréfás még a rémület is!

Emlékezem azon időkre; akkor még talán gyermek voltam (azért mondom „talán”, mert nem tudom egész bizonyossággal, hogy mikor öregedtem meg), nem sok osztályom volt a közös rémületből; sőt a helyzet újdonsága még mulattatott is. Iskolába nem volt szabad járnunk, vakációt kaptunk bizonytalan időre; nem tagadhatom, hogy ennek igen örültem, városunk körül kordont húztak idegenek megvizsgálására; jó apám, kinek szelíd, komoly arcára most is oly édesen emlékezem vissza, felkötötte ezüstös kardját oldalára, s ő is ment a zárvonalt őrzeni. Nagyobb bizodalمام volt ahhoz a kardhoz, mint az angoloknak minden flottájukhoz. Áldott, gondos anyánk kicsi tarsolyokban mindenikünk nyakába darabka kámfort akasz-

tott, amiről meg voltunk győződve, hogy sokat használ; s eltiltotta tőlünk, hogy dinnyét, barackot enni ne merjünk. Mi jó, szófogadó gyermekek voltunk, s meg nem szegtük tilalmát. Pedig azon évben, mintha szatírát akart volna ránk írni a természet, a legpompásabb gyümölcs özöne lepte el kertjeinket. Ott hagytuk rothadni. Egy derék orvosunk volt, aki a legnagyobb vész idején sorba járta a házakat; fehér haja, piros orcája, egyenes, délceg termete (most is éppen olyan), mindig tréfált velünk; mondta, hogy aki nem fél, nem hal meg; felmetszé előttünk a szép aranybélű dinnyét, s jóízűn evé meg; lám öneki nem árt, mert ő nem fél a véstül. Csak rendesen kell élni és bízni istenben. Nevetett, ha kérdeztük: igaz-e, miszerint a lég most tele van apró, alig látható bogarakkal, amiknek beszívása idézi elő a betegséget? „Aki e bogarakban hisz, addig is jól tenné, ha becsukná a száját, amíg róluk beszél, mert berepülnek rajta.”

És azután, midőn hallottam a bódító harangszót, a méla gyászéneket napról napra, reggel, este ablakaink alatt, elhagyott árvák, özvegyek zokogását, dübörgő halottas szekér nyomában; mikor beszéltek, hogy a szomszéd házból két nap alatt egész család kihalt, átellenben az ablakok ki vannak nyitva, s senki sem néz ki rajtok, olyankor oly jól esett összetenni kezeimet és arra gondolni, hogy mi mind együtt vagyunk, nem *vittek el* közülünk senkit, isten megőrzött bennünket minden siralomtól. A remény gyöngye volt, mi alapja lett volna? De a hit erős és megnyugtató.

Egyedül e benyomásra emlékezem amaz emlékezetes évből.

Hajh, másutt nem eléglette az meg könnyekkel hímezni gyászpalástját; vért is feste hozzá, s kettős leckét tartott drága fizetéssel.

A megyei nyílt levelek szétrepültek, faluról falura, értesítve a helységek bölcseit a közelgő veszélyről, melyről maguk

az értesítők sem tudtak többet, mint tíz évvel azelőtt, vagy pedig most.

A helység bölcsei, bírák, népiskolárok meg voltak bízva, hogy magyarázzák meg a tudatlan népnek a nyílt levelek mondanivalóit.

Magyarázzák? Olyan emberek, akik maguk sem voltak felyül az elemi tanulmányokon, olyanoknak, akik a legtermészetesebb tüneményben is természetfölöttit keresnek, és olyan dolgot magyarázzanak, ami azóta is titok a világ minden bölcse előtt.

Kordé uram, Hétfalu egyik népnevelője, összekurjantatá a maga alattvalóit; ez évben utolsó iskolai napra, s elővéve zsebéből a lebbenccsé zsírozott hivatalos pátentst, tudtukra adá, hogy ő ezt azért fogja nekik megmagyarázni, hogy azután odahaza édes szülőiknek mindent elmondjanak, minthogy azok nem jönnek az iskolába, tehát nem hallhatják.

— Nebulók! (Ez volt a rendes címe a jeles fiatalságnak.) Ihol van a tekintetes szolgabíró úr pátense, amiben azt jelenti, hogy iskolát nem kell tartani többet, hanem hogy az egész falu talpra álljon; mert:

— Jön, már itt benn is van az országban egy rettentő betegség, aminek „morbus”a neve. Akit a morbus megragad, arra sem ér rá, hogy háta mögé nézzen; leesik és meghal. Felfordul, ottmarad.

— A morbus úgy támad, hogy az epe ráömlik a spiritusra, s lesz belőle epemirigy. Következőleg engemet meg ne haragítsatok.

— Vagyon pedig ez a morbus az idei dinnyében, sárgabarackban és minden gyümölcsnek a belében; aki tehát halál fiává lenni nem akar, egy szemet se merészseljen megtorkoskodni.

Egypár északvidéki ifjú szkíta a hátulsó padokban hangosan kocódott.

— Hej, te nebuló! Te Turtyik Miska. Miről beszéltem most?

A gyerek nagy szemeket meresztve felállt, s hebegve válaszolt:

— Hogy — hogy — a tisztelendő úr — kertjéből — nem szabad ellopni a barackot.

— Gyere csak a középre!

Megcsapta a jámbor felelőt. Pedig az helyesen okoskodott, azt tartván, hogy ezt a tilalmat csak azért tették a nyílt levélbe, hogy a pap gyümölcsétől elriasszák a népet, mert hiszen más ember nem vesződik a faluban gyümölcstenyészéssel.

— Térjünk a dologra. Idehallgassatok, nebulók.

— Veszedelmes dolog ez időben a fürdés, s mindenféle mosdás hideg vízzel, mert azáltal is könnyen elromlik az emberben a spiritus. Ellenben használatos a pálinkaivás (mert ez által a spiritus mindenesetre szaporodik az emberben). Veszedelmes az éhomra dolgozás, a sok gondolkodás és fejtörés, ellenben igen használatos pecsenyét enni és nem járnai a napon.

Ez a passzus nagyban tetszett a nebulóknak.

— Minthogy mégis megeshető dolog, hogy más falubeli ember könnyen behozhatja a szűrén vagy a tarisznyáján azt a morbust, ami ragad, mint a kulláncs, azért az a parancsolat, hogy senki a faluból ki ne menjen, se gyalog, se szekéren, sem pedig idegen ember be ne bocsáttassék; aki pedig keresztül akar utazni, elébb bezárassék a helységen kívül levő bikaakolba, ruhái megfüstöltessenek, ő maga pedig lúgos vízben megmosáttassék, s minden nála volt darab pénz hamuval megdörzsöltessék, mely életveszélyes foglalatosságra a helybeli cigányok fognak alkalmaztatni.

Kordé uram folytatá a bölcs tanítást.

— Ha pedig valaki mindezen bölcs intézkedések dacára mégis megkapná a morbust, arra nézve csak egy orvosság van, amelynek neve *vismuthum*. — Vismuthum, vismuthi, neutrius, secundae, Magyarul vizsmuta, tótul vismuthim, németül Wismuthen. Hm, hm!

Itt nagyon rájött a köhögés az érdeemes néptanítóra, mert meg kellett, utasítás szerint, ismertetni azt a rejtélyes „ízét”, aminek a nevét pedig maga is most ismerte meg először a pápens betűiből.

— No hát! Idehallgasson mindenik, mert majd kikérem, hogy mit mondtam. A vismuthum olyan por, vagyis inkább nedvesség, de mégis inkább por, aminek a színe olyan — meg nem határozható színű; készítik azt mindenféleből; az ízére nézve hasonlít a *piskolthumhoz*, a szagát nem igen nagyon érezni. Ettől pedig minden ember meggyógyul, aki csak beveszi. Először be kell venni egy kávékanállal (a tisztelendő úr ad kölcsön egy kanalat), ha az nem használ, egy evőkanállal, ha még az sem használ, két evőkanállal, mindaddig, amíg csak a morbus el nem hagyja a beteget. Kapni pedig ezt Kassán a patikában; aki nem szerez magának, magára vessen, ha meghal. Szegényebb emberek ingyen is kapnak doktor Sarkantyús kegyelméből, aki, ha be nem akarják azt venni, erővel is belétölti minden emberbe, sőt a kutak ivóvizébe is fogja hintetni, hogyha vonakodnak tőle. Azért jobb lesz szépszerével megbarátkozni a vismuthummal, mint vagy egy, vagy más úton elpatkolni.

A fiatalság jó szesszel röhögött az utolsó szóra.

Egy kölyök szabadságot vett magának feltartani a két ujját, melynek nyúlfül billegetése azt jelenté, hogy meg akar szólalni.

— No, mi kell Slipik?

— Rektoram: édes az a — ízé?

— Asine. Nem mondtam, hogy milyen az íze? Nem hallgattál ide; tartsd a tenyered.

A fickó jót kapott a tenyerébe a *léniával*. „A másikat is!” Mind a két tenyere kiszenvedett a füleiert.

— Állj fel Klimpa Guszti! Felelj meg ennek a nebulónak, miről beszéltem.

Klimpa Guszti volt az első a padban, mert az apja a szeszgyárt bérlette, s legjobb kabátban járt; ez volt a mester ke-

SZOMORU NAPOK.

REGÉNY.

IRTA

JÓKAI MÓR.

ELSŐ KÖTET.

PEST,
EMICH GUSZTÁV TULAJDONA.
1856.

Narkentvel írta a Narkentvel írták a
 Napok 18. évfolyam 1874. május 21. napján
 a napok 18. évfolyam 1874. május 21. napján
 a napok 18. évfolyam 1874. május 21. napján

Kiadó-hivatal:
 Károlyi-utca 18. sz. 1. emelet.
 A lap szerkesztéséért felelős: Károlyi-utca 18. sz. 1. emelet.
 A lap kiadásáért felelős: Károlyi-utca 18. sz. 1. emelet.

Előfizetők listája:
 Várkonyi 100 Ft
 Károlyi 100 Ft
 Hirdetelmek díja 100 Ft

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS
A PESTI NAPLO
 május - június 1-ig hónapos foly-
 mánra.

Videkért jutalmat 3 Ft 20 Kr.
 Budapesti lakosokéért 1 Ft 40 Kr.

Értesítjük az előfizetőknek, hogy a Pesti Napló május 21-én kezdődik. A folyóirat minden hónapban megjelenik, kivéve a nyári szünetet. Az előfizetőknek ajánljuk, hogy a folyóiratot a lehető legkorábban megvásárolják, hogy ne maradjon ki egyetlen szám sem. A feliratokat a következő címre kell küldeni: Budapest, Károlyi-utca 18. sz. 1. emelet. A feliratokat a lehető legkorábban meg kell küldeni, hogy ne maradjon ki egyetlen szám sem.

lehet most jönni, hogy csak négyezer...
 A folyóirat minden hónapban megjelenik, kivéve a nyári szünetet. Az előfizetőknek ajánljuk, hogy a folyóiratot a lehető legkorábban megvásárolják, hogy ne maradjon ki egyetlen szám sem.

ha egyike hirtelen meggát, ha egy...
 A folyóirat minden hónapban megjelenik, kivéve a nyári szünetet. Az előfizetőknek ajánljuk, hogy a folyóiratot a lehető legkorábban megvásárolják, hogy ne maradjon ki egyetlen szám sem.

nyitnak hirtelen elcsúszni a magyar...
 A folyóirat minden hónapban megjelenik, kivéve a nyári szünetet. Az előfizetőknek ajánljuk, hogy a folyóiratot a lehető legkorábban megvásárolják, hogy ne maradjon ki egyetlen szám sem.

PROST. majus 21.

Fegyelmestés az 1833. május 29.
 Párizs II. fővárosában 3-7-ig.
 Az előfizetőknek ajánljuk, hogy a folyóiratot a lehető legkorábban megvásárolják, hogy ne maradjon ki egyetlen szám sem.

személy, az a fővárosi főbíró...
 A folyóirat minden hónapban megjelenik, kivéve a nyári szünetet. Az előfizetőknek ajánljuk, hogy a folyóiratot a lehető legkorábban megvásárolják, hogy ne maradjon ki egyetlen szám sem.

de az igazságot, a méltóságot...
 A folyóirat minden hónapban megjelenik, kivéve a nyári szünetet. Az előfizetőknek ajánljuk, hogy a folyóiratot a lehető legkorábban megvásárolják, hogy ne maradjon ki egyetlen szám sem.

... Hisz nem volt a szabály...
 A folyóirat minden hónapban megjelenik, kivéve a nyári szünetet. Az előfizetőknek ajánljuk, hogy a folyóiratot a lehető legkorábban megvásárolják, hogy ne maradjon ki egyetlen szám sem.

SZOMORU NAPOK.

Napok.
 MÁJUS 21. (1874.)
 A folyóirat minden hónapban megjelenik, kivéve a nyári szünetet. Az előfizetőknek ajánljuk, hogy a folyóiratot a lehető legkorábban megvásárolják, hogy ne maradjon ki egyetlen szám sem.

személy, az a fővárosi főbíró...
 A folyóirat minden hónapban megjelenik, kivéve a nyári szünetet. Az előfizetőknek ajánljuk, hogy a folyóiratot a lehető legkorábban megvásárolják, hogy ne maradjon ki egyetlen szám sem.

de az igazságot, a méltóságot...
 A folyóirat minden hónapban megjelenik, kivéve a nyári szünetet. Az előfizetőknek ajánljuk, hogy a folyóiratot a lehető legkorábban megvásárolják, hogy ne maradjon ki egyetlen szám sem.

... Hisz nem volt a szabály...
 A folyóirat minden hónapban megjelenik, kivéve a nyári szünetet. Az előfizetőknek ajánljuk, hogy a folyóiratot a lehető legkorábban megvásárolják, hogy ne maradjon ki egyetlen szám sem.

SZOMORÚ NAPOK.

I.

A' halálmadár.

Halál! — Halál!

Jaj annak, a' ki született! — Jaj annak, a' ki meg nem halt! — Az Isten keze nehezül.

Halál! — Halál!

Véres napok, fekete éjszakák jönnek. A' pusztulás angyala szárnyra kelt.

Halál. — Halál.

Ki nyitja meg száját a' halálmadárnak, hogy a' nyugodalmas ház ormára ülve jövendőt mondjon a' benne lakozónak?

Ki kényszeríti rá: hogy éjnek éjzakáján vijjongva a' holdvilág-sü-tötte ablaknak repüljön, 's szárnyaival verdesec annak tábláit, 's ha hétszer elhajtják, hétszer visszarepüljön ismét, 's nagy éjjellátó szemeit ki-meresztve, fülébe sikoltsa a' félig aluvónak: készüljön az örökké való álomra?

Mi kinozza a' lánczra kötött ebet: hogy mikor minden alszik, oly hangon, minön soha nem szólt, elkezdjen üvölteni, mintha láthatlan ki-sértetre ugatna, ki gazdája küszöbén ki 's bejár, a' házat kerülgeti, 's az ablakokon beles? — Mit lát, mit érez, mi ösztön gyöttri öntudatlan lelkét? Reggelre az udvaron mély gödröt miért kapar, ki számára ásta meg azt, ki tanítá meg rá: hogy sírra lesz szükség?

Midön éjjelenként az alvó szobában az asztalok, ágyak, bútorok elkezdnek ropogni, pattogni, ki jár ott? — Kinek lépte alatt recsegnek a' deszkák? Érzenek-e valamit? Irtóznak-e azon fekete bútortól, melynek neve koporsó?

Él-e minden tárgy, mi az embert körülveszi, 's míg kívül oly holtnak, oly léttelennek tetszik, lát-e, tud-e többet, mint maga a' mindenretörékvő emberi lélek?

Vagy tán egy alvó ösztön van az emberben is, mely ha lelke kifordult helyéből, akkor fölébred; ha megőrült, ha eszét elveszté, új világ nylik meg előtte, 's míg a' multakat elfelejti, megtudja a' jövőket, míg saját életéről nem eszmél, megérzi az idegen halált? —

*

Ki Hétfalu egyetlen hosszú utcáján végig megy, három házat fog ott észrevenni, melyekben senki sem lakik.

Az első kívül van a' falun, egy magas zöld dombon, mely körül nyugodtan legelész a' falu tehénosordája, 's csak olykor hőkköl vissza egy egy tulok, ha legelés közben a' fűbe elfészelt fehér csontvázat, vagy kitört ökörszarvat talál.

A' háznak nincsen teteje, a' korom, mit falán végig mosott a' sokévi

Traurige Tage.

Roman aus dem Ungarischen

von

Maurus Jókai.

Erster Band.

Berlin, 1875.

Verlag von Otto Sanke.

gyence. A fiú eldugta hirtelen a penicilust, amivel eddig a padot faragta, s nagyot nyelt, elvörösödött. Kidülledtek a szemei a nagy igyekezetben, ahogy meg akart felelni.

— No, hát mit mondtam, fiacskám? Ugye bizony a vismuth íze hasonlít a — pis . . .

A gyerek beleigazodván a feleletbe, hangosan kezdé elhaldarni.

— A nixnusz olyan porból lett nedvesség, amit akármiből lehet készíteni, ízére nézve pedig hasonlít a piskótához.

— Bene, praestanter; eminentissime. Csakhogy nem piskolta, hanem piskoltum; nem faeminini, hanem neutrius secundae.

Klimpa Guszti elégülten ült vissza helyére.

— Egyébiránt annyit mondok még tinéktek, és ezt odahaza is elmondjátok, hogy semmi sem olyan jó ebben a veszedelmes időben, mint reggel éhombra egy pohár pálinkát inni, délben megint inni, lefekvés előtt szinte, és valahányszor az ember valami idegenséget érez gyomrában. Ez a legjobb. Azután Klimpa Guszti el ne felejtse megmondani édesatyádnak, hogy a rektor úr nagyon fél a morbustól, és a kulacsom most is ott van nálatok.

Klimpa Guszti áhítatos képet csinált e megbízásra, eldugva a zsoldára alá a tollszárat, amiből puskát faragott, s ígérte, hogy mindent megmond odahaza.

— No, mármost énekeljünk és imádkozzunk. S azután nem lesz iskola, amíg a morbus el nem múlik.

A fiatalság öröme nagy lett e szóra; Klimpa Guszti a tollpuskával nagyot lőtt a pad alatt, a krumplici-fojtás Kordé uram orrára esett, amiért Slipik Jósikát jól megvágta hatig, pedig látta, hogy nem az lőtte meg.

A megcsapott fiú bömbölése közben rákezdte a többi az éneket; — ahol alatt járt, ott csak Kordé uram szava hallott, de ahol azután felment, nekivisalkodtak az apró hívek, hogy az ablakok reszkettek bele; rektor uram ütötte hozzá a taktust,

nagyokat kommantva a léniával a hívek fejére, ha félrevitték a kivihetetlen melódiát.

Klimpa Guszti azután elhadart egy imádságot, tévedésből a reggelit az esteli helyett. Rektor úr nem vette észre. Amint az ámen kimondatott, felzajdult a fiatalság, törte magát az ajtóhoz, igen jól ismerve Kordé uramnak azt a jó szokását, hogy a többiek vijjongatásáért azokat szokta megtépászni, akik leg hátul maradnak. Azzal neki az érdemes klasszis az utcának, azon való örömeben, hogy nem lesz több iskola, mert jön a morbus! Neki a luteránus gyerekeknek, akik ott labdázta a templom előtt; azoktól elszedték az ütőfákat, beverték egypárnak a fejét kővel, végigírták minden ház oldalára a „vivat vacatió”-t, s megdöngetvén a kapukat, fellármáztak minden kutyát, úgy tudatták a faluval, hogy Kordé Mihály rektor uram rendkívüli szünnapokat engedett nagyreményű növendékeinek; mert hogy jön a morbus, s nem jó az embernek ilyenkor együtt lenni.

— — — — —
A népség örege, asszonyai a templomból szállingóztak haza.

Minden arcon a néma rémület kifejezése uralkodott.

Ott a szentegyházban is kihirdeté a lelkész a megyei nyílt levél sorait, hozzátéve, hogy többet ér minden orvosságnál, kordonoknál és vismuth poroknál a isten rendeleteiben való megnyugvás és a tiszta keresztényi öntudat. Egyébiránt mindnyájan isten kezében vagyunk, s ha jól élünk, jól halunk meg. A haláltól nincs mit félni az igazaknak.

A vén boszorka, a halálmadár ott gubbasztott a templom lépcsőjénél, egy csomó orvosi fű az ölében, mankója a bóna alatt; állat a térdére támasztá, úgy számlálta a templomból kijövőket: „Egy, kettő, három”. A háromnál mindig újra kezdte; minden harmadik *kivető*.

Mind elmentek már, csak ő maradt ott, meg a borzas Hanák, a harangozó.

Az emberek eltávoztával egy kis fehér kutya jött oda, s mint ez gyakran megtörténik, bepillantott a templomba.

— Coki innen! — kiálta rá az egyházi, utána hajítva a nagy toronykulcsot.

A vén jósasszony felemelé száraz ujját, s megfenyegeté az egyházfit.

— Hanák, borzas Hanák, minek kergeted innen azt az ebet? Bizony mondom, hogy jobb volna neked is, másoknak is, ha ilyen kutyák lehetnétek, mint hogy kétlábú állatok vagytok, mert bizony olyan világ lesz, amikor nem a te harangod szavai kísérik ki a halottakat, hanem a kutyák üvöltése. Azért ne bántsd az ebeket Hanák, borzas Hanák.

A harangozó nem mert feleselni. Becsukta csendesen az ajtót, kikerült az asszonyt, s amint tovasietett, úgy tetszett neki, mintha máris szédelegne a feje valamitől, s a lábai roskadnának.

Amint bevitte a paphoz a templomkulcsot, a lelkész tudára adá, hogy hatósági rendeletből, nehogy a nép megrémüljön, a mirigy kiütésekor nem lesz szabad a halottakra harangozni.

Borzas Hanák feje úgy kóválygott, amint hazafelé indult, mintha minden szál haja egy terhes adósság volna. Az ebek úgy vonítottak a helységben. Tehát már ezután ezek fogják kísérni a halottakat?

Nem is talált haza Hanák, hanem betért szíverősítésül a pálinkásboltba, ahol már akkor a falu bölcse, java mind együtt ült, és tanácskozott a nagy eljövendő napokról.

X. A KORIFEUS

Bodza Tamás rektor uram sokat összeolvasott életében.

Olvasta Themistocles történetét, ki egy maroknyi görög haddal milliónyi perzsákat öldösött rakásra; olvasta a vitéz marahánok harcát, midőn egy hajdani közvitézük bocskorát az égbe hajítva, háromszor kiáltá e szót: „Marha, marha, marha!” és e jelszóra leseprék a római légiókat Pannónia teréről. Ismerte a spanyol történetekből VII. Ferdinándot, ki a mórokat annyi száz éves uralgás után kiűzte az Alhambrából; olvasott a szkíta Bertezénáról, ki egyszerű kovácslegény létére letörte a fáját elnyomó hatalmas góg népet; és azután olvasá, s tudta könyv nélkül jeles tudósunk** azon nagybecsű munkáját, melyben szorgalmas utánjárással s vaskövetkezetességgel ki van mutatva, hogy görögök, marahánok, spanyolok, szkíták s a világ minden nevezetes népei ugyanazon egy hatalmas fajból veszik eredetöket, mely főfő törzsei közé oly derék népeket számít, mint az oroszok, lengyelek, csehek és horvátok stb., amit bizonyít az, hogy mindezen elszámlált népek nyelvei annyira el vannak halmozva szláv eredetű szavakkal, hogy ha azokat egyszerre visszakernék tőlük, hirtelen minden szóbeli értekezlet fennakadást szenvedne közöttük.

Bodza Tamás mindezt olvasta és tudta erősen. Egykor maga is írt egy értekezést, melyben a hellén „ov” és szláv „ti szi” felöltő hasonlatossága s tökéletesen egy értelmet kife-

jező mivolta meglepő alapossággal és leleményességgel volt kimutatva, s mely a **-i képzőtársulatban felolvastatván, közméltánylattal fogadtatott.

Megvoltak könyvtárában mindazon nagybecsű művek, melyek különösen hazánkat méltaták azon kiváló figyelemre, hogy minden létező várost visszavezessenek szláv eredetére, s melyek azon leverő tudomást juttaták számunkra, miszerint a magyarnak még csak egy folyóvize sincsen, miután azok mind idegen eredetűek, ami bizonyára igen elbúsító szegénység, kivált a marhatenyésztők és hajósokra nézve, akik a vizet oly kevésé nélkülözhetik.

Bodza Tamás hosszas tudományos bűvárlatai s erős lelkesedés nyomán készített magának egy saját térképet, melyen az országok a mostaniaktól szokatlanul eltérő alakban voltak felrajzolva, s csak Európa delnöi alakja s a megmászhatatlan folyamok gyanították, hogy ez még az óvilág képe. Az országok határaival történt változásokhoz járult a térképben a nagyobb és nevezetesebb városoknak szokatlan és csak az avatottak előtt természetes elnevezése, a klasszikus „grad” végzet sokszoros előfordultával; és azon kis fantasztikus eltérés, hogy eltulajdoníthatlanul ázsiai eredetű városok, Debrecen, Kecskemét, Nagykőrös és többek, apró pontocskákkal jelentéktelen falvakká látszottak degradálva, míg valamennyi jóra való falu a Kárpátok alatt tornyos metropolisok és csillagos várak jelvényeit viselte.

E térkép előtt órákig el tudott üldögelni a jámbor néptudós; méregette cirkalommal a határokat, készíttetett benne utakat egyik várostól a másikig; felépíté a hatalmas várromokat a Vág vizei mentében, s megpróbálta azon bátor eszmét, mely szerint a Hernád és Poprád eredetét elválasztó hegyláncot keresztülvágva, e két ellenkező irányban futó folyam egyesítése által egy oly hatalmas összefogó láncot hozzon létre, mely a Fehér- és Fekete-tenger között lakó rokon fajú népeket mind egybekapcsolja.

Még akkor a vasutaknak csak annyi hírok volt, hogy a hírlapok kuriózumként említék, miképp valami Griffith Vilmos Angliában vasból akarja csinálni a kerékvágást; azért Bodza Tamás úrnak ez európai vízi útról eszméje méltán nevezhető nagyszerűnek.

E magában igen ártatlan rajongás — mely különben minden népfajjal többé-kevésbé közös, s mely különösen erős ott, hol egy elárvult, elszegényült faj néhány hegyláncon túl hatalmasan uralkodó, óriás rokont érez — nem maradt a pusztá költői lelkesületnél néptudósunk szívében.

Már tanulókorában keserű gyűlölettel szította tele lelkét minden iránt, ami magyar. Pozsonyban járt iskolába, e sajátos városban, hol az ipar német, az uraság magyar, a szegénység szláv. Az ipar az urasághoz szít, a szegénység azután gyűlöli mind a kettőt. Látta az alföldi hetyke úrfiakat megjelenni a tanodában, akik sem oly szorgalmasak, sem oly jámborok nem voltak, mint ő és barátai, mégis nagy kitüntetésben részesültek tanáraik felől. Némelyik alig járt leckére, mégis az első padba ültették. Győztek magányleckékre költeni, s felülmúlták a konviktusban magoló szegény diákokot. Cifra ruhában jártak, s tanulmányirataikat szegényebb társaikkal másoltatták. Közvizsgákon magyar verseket szavaltak, s azt olyan büszkeséggel, oly követelő tüsszel vitték véghez, hogy a hallgatóság közül még az is tapsolt, aki egy szót sem értett a pattogó szavakból; míg ő hatástalan adta elő a szláv képzőtársulat költeményeit modoros lepegő szózatával. Még az anyagi erő durva küzdelemben is túlnyomó akart lenni az ázsiai faj. Az alföldi fiúk jobban birkóztak, ügyesebbek voltak testgyakorló játékokban, nagyobb indulattal és több önbizalommal viselték magukat komolyabb civódásoknál; ön nemzetiségüket kérkedéssel vallák, s az övét gúnyképpen hányták szemére . . .

Hát még midőn országgyűlések alatt összecsoportosult az ország minden vidékéből a büszke magyar főuraság, köznemesség pompája, veleje. Új hang töltötte be az utcákat,

miket fényes jövevények széltiben, hosszában elfoglaltak; midőn jókedvű jurátusok estenként tízével összefogózva a falhoz húzódni kényszeríték a kopott kabátú alumnistát, ki sovány jusculumát vitte haza köpenye alatt, mázatlan szilkében, egy szelet barna kenyérrel, és forgatta eszében egy más hajdani alumnista diák történetét, ki éppen így hordta egykor maradék leveskáját mázatlan szilkében, s ki azután Magyarországon egyik hercege, főura lett, és kastélyokat bírt, és nagy címeket viselt; mikhez azt nagy ész, nagy szerencse és legnagyobb férfiúi délcegség juttatá, és akinek sorsából az ő számára csak az eleje kínálkozik, a nyomor; ész, szerencse és szépség dolgaiban nagyon mértékletes osztályrésze jutván.

Ezek a legelső keserű benyomások sohasem múltak el lelkéből. A sors mostohaságát, saját tehetségei korlátolt erejét azontúl is mindig háttérbe szorított nemzetisége sérelmei közé róta fel. A nélkülözés évei, a rongyos kis népnevelői lak Hétfalu egyik zugában, a sovány árpakenyér, a foltos kabát, mind ezen keserű fajnehezteles kínjait szaporíták.

A koronkénti érintkezések a földesúrral, a döllyfős és követelő Hétfalusyval, éppen nem olyan természetűek voltak, hogy kedélyét kiengesztelődesre bírhatták volna. Hétfalusy minden embert haszontalan naplopónak tartott, aki nem ásóval, kapával keresi a kenyerét, ha már egyszer nem született valamiféle úrnak; ezt a nagyrabecstülést különösen kiterjesztette pedig az iskolamesterekre, mint akik, hite szerint, csak azért vannak kigondolva, hogy a népet örökösen lovalják az uraságok ellen. Mintha nem ellehetne a világ anélkül, hogy a paraszt el tudja a betűket olvasni. Elég nekik az, amit a templomban hallanak. Egy falubeli juhász bankót csinált: „Ha írni nem tanítják, nem vetemedik rá.” A népiskola-tanítók a földműves természetes prókátorai a földbirtokos ellenében. Ezen hitét, ahol csak lehetett, tényekben is nyilvánítá Hétfalusy, az uraságtól rendelt deputatum-gabonát a rostaaljából mérette ki a mesteknek, az iskola udvarát elfoglalta cséplői számára, hogy lecke

idején nem lehetett a kelepeléstől hallani a szót a tanodában; a múzsák számára rendelt épületet sohasem javíttatá ki; hanem elnézte, hogy a mester saját maga hogy gyúrja a sarat kölcsönkért polyvával a falrepedések kipótlására, és saját kezeivel kötözi össze a bomlott nádtetőt. Gyakran az utcán lehordta őt a köznép előtt, keresve keresett ürügyekért, s úgy bánt vele, ahogy legutolsó cselédjével.

Bodza Tamás mind e bántalmakat felrótta mappája hátára, s mikor elmélázott e furcsa térképen, szemei mindig megakadtak annál a három veres keresztnél, ami Hétfalu tornyos jegye mellé volt feltéve, s ilyenkor oly nagyokat sóhajtott, mintha sokallná a türelmet, mit a sors a beteljesülés napjáig reá mért.

Mert, hogy a beteljesülésnek előbb vagy utóbb el kell következni, arra erős hite volt.

Gyakran ünnepnapon lehetett látni mutatóujján egy durva kovácsmunkájú vasgyűrűt, melynek pecsétlapjára e három betű volt vésvé: U. S. S. Ilyenkor meglátszott rajta, hogy a szokottnál magasabban hordja fejét. Ha kérdezték tőle, miféle név előbetűi ezek, vállat vonított, s azt mondta, hogy egy barátjától kapta azt, még tanulókorában; nem tudja, mit jelentenek a betűk.

Iskolai szünhetek alatt rendszeren elutazott gyalog messze földekre, sok hegyet, völgyet bejárt, s visszatértekor rendszeren gorombább volt a földesúr irányában, mint azelőtt, míg bizalmasabb hívei előtt célzó mondatokat hullatott el a világ rendének megváltozása, régi reménységek, különös események felől.

Mindezeket mai világban pusztá kuriózumoknak fogják tartani.

Alig fogja valaki hinni, hogy vannak emberek, akiknek életirányát e központtalan eszmék határozzák.

Az emberi ambíciónak ez a neme valóban ritka növény. Hasonlít azon kriptogámhoz, melyet csillag hamvának szok-

tak nevezni, s melyek reszkető, elfújható tömege csak ritka évben jelen meg, és ritka földön, meleg nyári esők után.

Ennek a számára sincsen jó föld.

Ki értse meg e határozatlan ábrándokat? A köznép mit sem tud már Szviatopolszk királyról s a hős Mén Marótról, nem lelkesül fel Ziska nagy nevére, s rég elmosódott lelkéből Giskra és a zsebrákok hosszú harca. Hatalmasabb testvéreknél is hajótörést szenvedte a nagy Szlávia eszméje, az orosz szabad-
elvűek földönfutók lettek Muravieff esete után; tudósaik maig sem bírtak egy közös nyelv felett megegyezni, melyen egymás között értekezhesenek, s hogy a nemzetiségi rokonszenvek minő egyetemességet biztosítanak e nagyszerű, ábrándos eszmének, arról tudomása lehet mindenkinek, aki valaha a lengyel és orosz nép történeteibe bepillantott, ahol ez a kettő egymást érinti.

Pedig hiszen oly nyílt, oly világos az út.

Nagy és dicső nemzetté lenni, világ színe elé emelkedni, helyet vívni ki a történetben: a magyarhoni szláv nép annyi természetes ésszel, műveltségi fogékonysággal bír, szorgalma, takarékosága bámulandó; népelete, dalai, dallamai tele költészettel, kedélye romlatlan, szíve jó; hogy ha tudósaik, jóakaróik ahelyett, hogy értetlen, ábrándos geneológiaiakkal, olcsó nagy-ravágyással kápráztatják szemeit, akarnák őt vezetni a műveltség, igaz tudomány, költészet, műipar mezején; és tennék azt nem a ragyogni vágyás ambíciójával, hanem azzal a hangya-szorgalommal, mely nem restelli a bölcsességet az abéce betűin és a kincskeresést a filléreken kezdeni, és ezt a szent kötelességet vennék át fiak az apáktól ivadékról ivadékra, akkor építenének igazi várakat népük számára; a többi kártyavár, légvár, délibáb országa.

Bizonyára Bodza Tamás uram is okosabban cselekvék vala, ha a rábízott híveket egy kis írásra, olvasásra, nép- és földismeretre, természettanra és gyümölcsoltásra oktatgatja, mint hogy összeüle a falu torkaival a kocsmában, a helység

házánál, az erdőkerülőnél, meg a külső pincékben, s biztatá őket olyan dolgokkal, amiknek elhivése azután sok boldognak és boldogtalannak utolsó ábrándja volt.

A környék minden falujában voltak személyes ismerősei, kiket minden évben sorba szokott látogatni, s kikben ábrándos kilátásait olyankor mindig felfrissíté.

Most itt jött az alkalom e nagy munkát megkezdeni.

Ő maga írástudó ember levén, előre jól tudhatta hírlapokból a veszélyes ragály közeledtét, melynek gyógyszerei, védezközei még akkor ismeretlenek voltak.

Egyszer csak elkezdett a lappangó hír terjedni a falvakban, hogy egy hatalmas külfaj be akar törni az országba, visszahódítandó a századok óta elfoglalt Pannóniát a quádok és marahánok utódai számára.

A népség látta élő szemével az átvonuló katonaságot, mely a határszélek felé sietett; minden fuvaros, utazó, vándorló hozta hírét a katonai őrvonatoknak, melyek hosszan fel vannak állítva, s útlevelet kérnek a jövő-menőtől, akkoriban nagyon szokatlan intézményt.

Az okosabbak, értelmesebbek azzal nyugtatták meg a suttogókat, hogy ez nem külellenség miatt történik, hanem a künn pusztító ragály behozatalának meggátolása végett.

Ekkor egy még ennél is borzasztóbb hír kezdte felütögetni sárkányfejeit.

Azt beszéltek, suttogták, dörmögték, később fennhangon kiáltozák, hogy nem ragály készül a nép ellen, hanem az úri rend akarja elpusztítani a köznépet!

El akarják őket pusztítani átkos, rettenetes módon, mérreg által. Gyorsan ölü mérget hintenek a szérűkre, a kutakba, a csapszékek italaiba; úgy akarják elveszteni a népet.

Meg vannak vesztegetve az orvosok, gyógyszerészek, csaplárosok; ellenséggé lett mindenki, aki nyírott főt és posztóruhát visel; nem lehet hinni senkinek!

Ki terjesztette ezt a borzasztó hírt? Előbb csak titokban, házrul házra, suttogással, majd nyílt utcán, fegyveres kézzel és fennhangon? A szövevény szálai messze elágaznak. Sokat fel lehet róni az emberi gyöngeségnek, a míveletlen, tompa népkedélynek, a tudatlanságnak. Van osztálya benne az úri rend korábbi szigorának, bár ez csekély, mert a nép dühe éppen a legjobbakat, akik legtöbbet tettek jobbágyaikért, sújtotta a legkegyetlenebbül. Beleszámíthatjuk a közönséges bűnöket is: rablás, bosszú utáni vágyat, a fej mámorát, a szív haragját, a kincsszomjat, de egy veres vonal húzódik végig az egész gyászfátyolon keresztül, mely magára veszi a bűnsúlyt a „vak történetről”, akire minden emberi botlást olyan örömet át szoktunk ruházni.

Bodza Tamás esteli harangszó után kinn sétált a mezőn. Ez rendes sétája volt. Néha a szomszéd falu határáig is elment, hóna alatt egy kis könyvvel, melyből filozófi nyugalommal olvasgatott.

Horác könyve az, melynek minden versét kívülről tudja, s minthogy az igen okosan ki van mondva, miszerint Horácnál szebbet és nagyobbat emberi lantverő többé zengeni nem tud, Bodza nem is olvas soha mást egyebet, nem ismer más költőt, semmiféle nyelvűt; tán önmagát kivéve, ki szinte szokott versek írásáig lelkesülni, de amelyek szinte nem olyan jók, mint Horáciéi.

Ma is elolvasta azon sorokat, amiket olyan jól ismert már. Ma is leült megpihenni a nagy jegenyefa alá az út mentében az ismerős gömbölyeg kőre, s éppen ott járt, ahol a jó Horác e szép szavakkal kezdi versét:

„Nunc est bibendum! Nunc pede libero
Pulsanda tellus . . .”

amidőn hozzá közelgő lépések fölzavarák csöndes élvezetéből.

— Vártalak, Iván — szólt a mester, hóna alá dugva könyvét, miután behajtással megjegyzé benne a helyet, ahol az olvasást elhagyta, nehogy elfelejtse.

— Későre szabadulhattam. Harangozásig az öreg nem bocsátott.

— Iván, a régen várt jelszó ki van mondva.

— Hogyan? — kérde a legény elbámulva.

— Ki van hirdetve minden templomban, minden iskolában, kiszégezve nyomtatásban minden falu házára, minden tilalomfára. Maga a vármegye adta a jelszót. Amiről a nép még kétségben volt, amit nem akart elhinni, most már hiszi, és tudósítva van róla hivatalosan. A halál közelget, és jaj annak, aki fél tőle. Én nem félek. Hát te?

A legény összeborzadt; de mégis azt mondá:

— Én sem.

— A mirigy egyszerre több helységben fog kiütni; és mindenütt, ahol halottak lesznek, az élők fegyvert ragadnak, és keresni fogják, hogy kin álljanak bosszút.

Iván arca zöldre sápadt, de elfojtá belső rettegését. Az rettentő idő lesz.

— A városban nagy már a zaj; de ez még nem sokat ér. Ismerem a hétfalusi népet. Gyávák, és csak félig-meddig a mieink. Sok közöttük az áruló, az idegen. A legnagyobb düh fokán, ha egy ezüstgombos úr lejön közéjük mézédés szavakkal, vagy egy hajdú hosszú pálcával, vagy legerősebb esetben egypár vadász töltött puskával, szétrebbenek, mint a vadludak. Haszontalan, gyáva nép. Nem is tiszta; — korcs. Pedig mégis innen kell mindennek kiindulni. Kényszeríteni kell őket, hogy ők indítsák meg; holmi apró falu kezdése nem ad tekintélyt.

Iván bámulattal hallgatá mestere szavait, s magában erősen kezdte meggyőződni, hogy Bodza nagy hadvezéri tehetségekkel bír.

— Valami szomszéd falu népét kell behozni az első

támadásra; legalkalmasabb lesznek a Tribo* vidékiek. Sok közöttük a juhász, pásztor, mezőn élő ember, akiket össze lehet gyűjteni éjszaka, anélkül, hogy észrevetetnék. A faluban szeszgyár is van, s nem hazudik, aki azt mondja, hogy ott mérget főznek. Általában minden faluba más falubeli vezetőket kell küldeni, akiket az uraságok nem ismernek. Némely embert zavarba hoz az, ha könyörögnek előtte, és nevén szólítják.

Iván helyeslőleg inte fejével e bölcs mondatokra. Bodza meg fogja érdemelni a tollbokrétát kalapja mellé.

— Te az éjjel járd el sorba a pásztorokat, s az útmelléki magányos kocsmá előtt gyűjtsd őket össze. Én nem mondom, hogy mit tégy, majd belátod saját eszeddel. Az országúton azonban ne maradjatok mind, egy rész vonuljon a falu közepébe.

— Legjobb gyűlhely lesz a hóhér laka.

— Nem árul el bennünket Zudárné?

— Hamarabb azt, hogy ő gyűjtja fel Hétfalusy kastélyát legelébb.

— Ő is úgy gyűlöli őket, mint anyja, a vén kuvik?

— Ha nem jobban. A kuvik csak kiabál.

— Hallottam tőle sokszor, hogy Hétfalusy elfoglalta volna jószágait; de nem lehet a szavain elmenni. Azt beszéli, hogy a kastély egyik szárnya is az ő földére van építve.

— Úgy van az, hogy Anna asszony ura kurta nemes ember volt a faluban; volt neki holmi kicsiny telke éppen a kastély szomszédjában. Emiatt örök perpatvar volt közte és a földesuraság közt. Egyszer Hétfalusy, mint afféle hatalmas úr,

* Az olvasó ki fogja találni és helyeslenni az okokat, miknél fogva mind az illető helységek, mind a benne szereplők neveit költöttekkel helyettesítém, s magából a szomorú eseménykörből sem vettem át több valódi tényt regényemhez, mint mennyi az abban célzott tanúsághoz szükséges, s óvakodtam oly eseményeket elmondani, miknek emléke fájdalmas sebeket szaggathatna föl.

saját telkén megkapta a kurta nemest, s megcsapatta. Ebből nagy per kerekedett; Hétfalusy kétségbe vonta Dudoky nemességét, ez nem tudta azt bebizonyítani. Elvesztette a perét a megyén, feljebb vitte a táblákra, elhúzódott évekig; a sok ostoba költségre felment a pörlekedő minden gazdasága, elpusztult, elszegényedett; utoljára dobra ütötték a telkét. Hétfalusy vette azt meg potom pénzen, s még a pör folyama alatt azt a bosszút követte el, hogy a házának egy szárnyát beleépítette a szomszéd pörös telekbe. Dudokyt erre megütötte a szél. Leánya elárvult, egy időre a városba ment szolgálni. Ott egy éppen nem jó hírű helyre került, ahol egyszer valaki azt az ajánlatot tevő neki, hogy elveszi feleségül. A szerencsétlen kapott rajta, s kezét adott rá. Ki volt az a boldogtalan, aki ilyen helyen keres magának feleséget? Megtudta, mikor megesküdütt vele. Az volt a hétfalusi hóhér. Így lett Borcsa a hóhér felesége. Ha csakugyan megőrült Anna asszony, akkor leánya volt az egyik ok benne. Ezt is a Hétfalusyoknak tulajdoníták. Anna asszony azután sokszor talált alkalmat, hogy magát a Hétfalusy-családon megbosszulja. „Csigavér!” — szokta azokra mondani Borcsa. A vén kuvik szerette a lelkét gyötörni annak, akire haragudott, szerette megtölteni a pompás palota belső szobáit sírással és nyögéssel, látni a bánat, a bú alatt megőszülni büszke ellenségét, s gyönyörködni a szegényen, a bánat, a lélekfurdalásban, mert az öreg olyan mérget is tud keverni, ami a szívet kínozza. — Nem ilyen Borcsa! Mikor ez az asszony a Hétfalusyokról beszél, pelyhes ajka felduzzad, arcai kipirulnak, két fekete szeme úgy szikrázik, mint a pattogó tűz, s ha kés van a kezében, nem jó közel lenni hozzá. Neki az ellenség vére kell, hogy beletocskolhasson lábaival; neki az kell, hogy lánggal égve lássa a büszke kastélyt. Sokszor mondta ezt. „És azután nem bánom, ha megölnék is!” — tevő hozzá. Óh, az irtózatosszony; majd meglátod.

— Valódi Libussa — mondá gyönyörrel Tamás. — Ha győzünk, nagy szerep vár reá. Te szerelmes vagy bele.

— Inkább ő énbelém. Jól élek mellette. Az öreg nem sokat gondol rá.

— Azt pedig értelmetlenné kell tenni.

— Gondoskodunk róla.

— Éjfél után a helység minden kijárását el kell foglalni és egy csoport legbátrabb legénnyel berontani a helység házához. Vigyázatok, hogy semmi nyírott fejű ki ne szabaduljon a helységből, ha parasztgúnyában jár is. A többi azután az én gondom lesz.

— Jól van, mester.

— Azután a csőzháztól elő kell hozni Mekipirost.

— Minek, mester? Az a fiú néma is, bolond is. Tudod, hogy kínjában elharapta a nyelvét.

— Annál jobb. Nem tud beszélni. Kell neki adni pálinkát, sokat.

— Ha pálinkát iszik, olyan, mint valami veszett állat, mar és körmöl, uszítani lehet, mint a kutyát.

— Az kell. Fognak majd előfordulni olyan esetek, amiket nem örömet tesz meg az ember maga, de amiknek mégis *meg kell* történniök. Értesz-e?

— Nagyon helyesen. Bámullak, mesterem. Ezt a félállatot neki lehet ereszteni ott, ahol magunk nem akarjuk kezecinket bekeverni. Ez nekimegy a töltött fegyvernek, ha pálinkát kapott, s megfojtja az édesapját is. S ha valami rosszul talál sikerülni, azt mondhatjuk, ő volt a hibás.

A mester komoly szemrehányással nézett tanítványára.

— S te kiejtheted ezt a szót szádon: „Ha rosszul talál sikerülni?” Iván, teneked nincs igazi hited. Iván, te haszontalan ember vagy.

A legény zavarultan igyekezett magát menteni.

— Iván, te haszontalan ember vagy! Bánom, hogy téged választottalak e nagy munkára.

Iván megharagudott.

— Te választottál engem? Én választottalak téged. Nem én vagyok a feje e szövetségnek?

— De én vagyok a lelke.

— Micsoda? Ezekkel a vékony, pipaszár karokkal? Nézd az én karjaimat. Nézd! — szólt Iván, felgyűrve húsos karjáról az ingzárt. — Egy kezemmel többet érek, mint te mindenestől.

— Mégis gyáva vagy, ha azt kérded, hogy fog-e sikerülni.

— Majd megmutatom, ha ott leszek! — szólt Iván, mellére ütve, s kérkedőleg feszíté előre izmos mellét; s egyengeté fejét vállai közt, mint szokták, akik húsuokra és csontjaikra büszkék.

— Addig pedig ne vesszünk össze az országon — monda Bodza engesztelőleg nyújtva sovány, aszott kezét Ivánnak, mit az teljes erejéből megszoríta, nem annyira barátsága szilárd voltát, mint inkább tenyérizmainak kifejltségét akarva elismertetni a mesterrel.

Bodza még az arcát sem vonta el az erőművészi törekvéstre, hanem Iván egyszerre nagyot szisszent, kérkedő arca összerándult, s a hasához kapott.

— Nos, mi lelt?

A legény kínlódva görnyedt össze.

— A hasamba nyilallt valami egyszerre . . .

— S te azon nyögysz? Lám, az imént majd összetörted ujjaimat, én nem szepegtem.

— De ez irtóztató. Milyen görcs.

— Talán már te is meg vagy mérgezve, Iván.

— Óh, ne tréfálj az ilyenekkel — liheg ez elsápadt, eltorzult arccal.

— Hiszen tudod, hogy csak mese az egész.

Iván nagy sokára lélegzett fel.

— Már elmúlt. Milyen különösen éreztem magamat. Igaz, hogy csak mese. De milyen különös fájdalom volt az.

— Verd ki a fejedből, és igyál egy kis szíverősítőt. Most pedig eredj, és láss a rád bízottak után.

Iván még mindig sápadt volt egy kicsinyt, s úgy tetszék neki, hogy a mester arcát is olyan különös sárga szín lepte el.

— Milyen sárga ez az ég! — szólt feltekintve. — Semmi kék sincsen rajta. S milyen hosszú, sötét felhő úszik ott az ég határán. Mint valami nagy, fekete madár.

— Ne bámuld most az eget, Iván, hanem siess, hogy készen légy éjfélre.

— Egészen belelátni a napba, egy csepp fénye sincs, mikor lemegy — dörmögé ez szédelgős fővel.

— Mi gondod neked égre, napra és felhőkre? — feddé őt gúnyosan a mester.

— És amik azokon túl vannak! — viszonzza ez visszanyert daccal. — Jó éjszakát mester!

— Nyugodalmas jó éjszakát! — szólt ez iróniás mosollyal.

— Csöndes álmot!

— Boldog fölébredést!

Azzal elváltak egymástól. A mester visszafordult a falu felé, olvasva tovább Horác örökszép verseit; Iván pedig sietett a magányos lak felé, fel-feltekintgetve a sárga égre, a fénytelen napra, a hosszú, fekete felhőre, s bámulva pillantva maga körül, hogy árnyéka nem követi sehol, sem előtte, sem utána.

Az a méla sárga fény, az a barna, ércszegélyű felhő pedig befedé a földet, és elfogá széles, lomha szárnyaival az egész láttér kerekét; mint valami denevérszárnyú alvilági rém, a mester kinyitott könyvében úgy táncoltak az apró, fekete betűk hosszú, tántorgó sorai:

„... pallida mors
Aequo pede pulsat.
Pauperum tabernas,
Regumque turres!”

XI. AZ ELSŐ SZIKRA

Kamienszka Mária egy hosszú óráig beszélt Vértessy tábornok nevével.

Elmondott neki mindent, amit ama szerencsétlen családról tudott, melynek sorsa oly szomorú emlékekkel volt a tábornokéhoz kötve.

Az atyjától üldözött ifjút mint délceg hadapródot Galíciában ismeré meg, s a viszony, mely közöttük keletkezett, a leggyöngédebbnek volt nevezhető.

Azon balesemény, mely az ifjút futni kényszeríté, gyászosan zavarta azt meg; de meg nem szakítá, mert Mária azon férfias elhatározottsággal, mely a lengyel nőket annyira jellemzi, nyomrul nyomra keresé az eltűnt ifjat, s midőn rátalált, lelkének egész erejével, szerető szíve találékonyságával fogott a kétségbeesett munkához, hogy őt megszabadítsa.

Kornéliát egészen felvillanyozták e szenvedélyes hölgy szavai; ez oly tetterős, oly bátor, az első gondolatnál a kivitelre kész, magával ragadta a szelíd kedélyű, nyugodt nőt, hogy az a legábrándosabb terveket, miket Mária egy óra alatt a felhőalakulás gyorsaságával rajzolt elé, valóknak és kivihetőknek tartsa.

Azt végezték egymás között, hogy az öreg Hétfalusyt vejével együtt felhozzák a tábornokhoz, ugyanakkor Kornélia bevezeti hozzá az elveszettnek hitt gyermeket, kit fogadó apjától elhozni Mária feladata leend. Az itteni, támadó jelenet,

midőn az apa és nagypapa az óhajtott gyermekre fognak ismerni, lehetetlen, hogy meg ne rendítse a tábornok szívét, ki azon percben, midőn az apa unokáját nyerte vissza, örömét azzal tetézendí, hogy fiával ajándékozza őt meg.

A kedves összeesküvők olyan jól számították ezt ki, a terv oly regényes és mégis valószínű volt, a siker előre látható . . . hanem a sors volt a gazda, és a gazda kezében volt a számadás.

Mária azonnal, a céljaihoz alkalmas férfiruhában, lóra ült, s sietett vissza Hétfalu felé. Útközben egy levelet adott a postára, melyben az öreg Hétfalusyt tudósítá, hogy mihelyt kocsira ülhet, siessen a székvárosba; neki Zudár lakától egyenesen kellett visszatérnie.

Már késő volt az idő, midőn az országútra kiért. A nap lealkonyodott, látszott az a szembántó verőfény az égen, mely minden tárgyat sárga világba burkol, s megszüntet minden árnyékot, a lemenő nap felől széles, veres küllők szegték át a csodálatos színű eget, míg átellenben, kelet felől, ugyanolyan napküllők emelkedtek barnán, magasan, mintha a rémangyal koronájának szarvai volnának.

Olyan valami otthoniatlan szomorú volt az egész tájon. Egy madár nem repült az égen, egy marha nem legelt a mezőn, még a vidám prücskök cirpelése sem hangzott az útfélen. Az út maga pedig be volt lepve gyeppel kétfelől, alig hagyva fenn egy kis tekergő ösvényt közében, azon is el volt már mosódva az utolsó kerékvágás, melyet valami áthaladt, boldogtalan utazó szekere hagyott maga után; hetek óta nem utazik senki ezen a tájékon, egyik falu retteg a másikatól, egyik ember kerüli a másikat, s nem kívánja szomszédját látni senki.

Az országútról levezető dűlőutak éppen egészen el voltak hagyva, csak arról felismerhetők, hogy azokon alacsonyabb és sötétebb fű termett.

Mint a tatárfutás után!

A ló egyedül ügetett előre, sem előtte, sem utána nem látszott ember vagy állat, a lovag szomorúan tekingetett körül.

Az út mellett görbe fák düledeztek erre-arra, azokat is letarolta valami pusztító hernyó, s ronda pókhálója rongyaival vont a szép zöld lombok helyett; távolabb eső gyümölcsös-kertek olyan színt mutattak, mintha le volnának égve, s a láthatár felé olyan sárga volt az aszott mező, mintha csupa tarlóból állana.

A levegő nyomasztó, nehezen ült az ember mellén, s ha néha egy-egy lomha szellő libbent végig a tájon, az is oly forró volt, mintha az ércolvasztók kürtőiből fúna elő, s még növelte a tikkasztó nyomást.

Azután lassan, igen lassan besötétült; egy hosszú fekete vonal volt az ég alján, mely csendesen egy sötét fátyollá bontakozott ki, s amint a csillagok nagy sokára kicsillámlottak a sápatag égből, egyenkint eltakargatá azokat, mintha valami nagy szellem keze felhúzná a gyászkárpitot a halottas sírbolt pislogó lámpái elé.

Már éjszaka volt, midőn Kamienszka Mária a legelső csárdát megpillantá az útfélen, mely számítása szerint éppen a középtávolságot jelölte a székváros és Hétfalu között.

Az éjszakai homályban hamarább lehetett a zajt hallani, mint a tárgyakat tisztán felismerni.

Mária úgy képzelé, hogy nyers szitkok között kétségbeesett sikoltásokat hall, s homályosan kivehető tömegek mozogtak alá s fel a ház körül.

Ösztönszerűleg megtapintá a nyeregkápában pisztolyait. Helyeiken voltak.

Néhány perc múlva közelebb ért a házhoz, s borzadva látta a jelenetet, mely figyelmét régóta magára vont a.

Néhány száz pór, a néposztályok legalsóbb rétegéből, rajzott ki s be a csárda ajtaján, vad rikoltozás és szilaj dana között. Két nagy hordó volt kiállítva a ház elé, beütött fenék-

kel, melyből kalappal meríték a pálinkát, akik hozzáfértek, néhány már csak támaszkodva bírt lábán maradni, a két hordó közé egy szék karjához ősz szakállos zsidó volt kötözve, akit a részeg csapat emberei felváltva vallattak, szakállát szálanként tépdesve; a kínzott martalék ordított, de nem felelt semmit, csak néha könyörgött, hogy az ártatlan leányát ne bántásák. Valami fehér nőalak a küszöbön feküdt keresztül; minden azon menő, aki átlépte, egyet rúgott is rajta. Az már nem érezte.

Mária felháborulva lovagolt a vén csárdást kínzó csapat közé, s férfias bátorsággal szólt:

— Mit cselekesztek itt?

Az emberek csak akkor látszottak a lovagot észrevenni, midőn közöttük volt.

Egy fiatal siheder, tömpe, beütött orral, mezítelen mellel, csimbókos haja orcáját ellepve, felelt a kérdésre:

— Egy méregkeverőnek fizetünk; ha tudni akarja, úrfi!

— Ki keveri a mérget? — kérdezé Mária, kinek lelke messze járt attól, hogy e választ megérthesse.

— Kicsoda? — szólt a fickó dacosan. — Ni, mintha nem tudná? Hát nem az urak bízták a zsidókra, hogy keverjenek mérget a pálinkába? Mi?

Mária annyira meg volt lepetve, hogy nem tudott rá mit válaszolni.

— Ni, hogy teszi magát, mintha semmit sem tudna. De mi tudjuk. Akárhogy szótték, fonták. Kitudtuk. El van árulva minden. Valld meg zsidó, hogy méreg van a hordóban.

Hanem azért itták, ami a hordóban volt, mintha mindenki meg akarna győződni felőle: milyen lehet az a méreg.

A szószóló suhanc telemeríté kalapja karimáját, s oda lépett Máriához:

— No, ifjúúr, ha nem hiszi, hogy méreg van benne, hát tessék megkóstolni, tessék.

Mária undorodva tolt el magától a piszkos kalapban nyújtott ronda italt.

— Látjátok, nem akarja inni, tudja ő is, hogy méreg van benne.

— Le kell rántani lováról! — kiálta ekkor egy hang a tömeg közül.

— Fel kell kötni őt is oda, ahova a *Hétfalusy urakat fogják kötni!* — ordítá a másik.

A piszkos siheder hirtelen megragadta a paripa zabláját, s többen kinyújták kezeiket Mária ellen.

A vad fenyegetések egyszerre visszaadák a delnő lélek-jelenlétét. Hirtelen olyat ütött lovagkorbácsa gombos felével a lovát feltartóztató suhanc fejére, hogy az arccal a földre bukott le, s azzal sarkantyúba kapva paripáját, egy perc alatt kiugratott a tömeg közül; egy utána hajított bot zúgott el feje fölött, s egypár egyenesre ütött kasza vágott felé elkésett csapással; néhány jó futó suhanc kergetni kezdte, két hosszú társzékér volt keresztbe fordítva az úton; azt hitték, hogy ott elfoghatják; a delnő egy szökéssel átugratott a gáton, mire üldözői elmaradtak mögötte, hanem amint hátrafordult, hallá a rémséges hahotát, amit utána küldtek s egyes fenyegető kiáltásokat:

— Csak hadd menjen! Jó helyre megy oda! — És újra hahotával kacagtak utána.

Amint Mária néhány száz lépésnyire haladt, megdöbbenve vevé észre, hogy paripája elkezd sántítani, nagyokat botlik, s egyre lassabban léptet.

A jó mén, midőn átszökött a szekértorlaszon, bizonyosan megrándította egyik első lábát.

Nemsokára csak lépve bírt haladni, s Máriának szüntelen feszítve kelle tartania a kantárszárát, hogy lova ne botorkázzon annyit.

Jó, hogy üldözői utána nem mentek, most alig bírt volna előlük megszabadulni.

De miféle rendbontó had lehet az? — töprenkedék magában Mária, mely polgárisult országban, rendes kormányzat

és törvényszolgáltatás mellett ily önkényű kicsapongásra vetemedik? Arra, hogy ez valami elterjedt lázadás rémjelenete is lehet, távolról sem gondolt.

Eközben ama sötét kárpit mindjobban bevonta az eget, a vidék egészen elsötétült, egyik csillag a másik után borult el; a ló horkolt, és fejét hányta. Mária nem maradhatott többé a nyeregben, attól félve, hogy lova fején keresztülesik, hanem leszállt, s lova kantárát karjára akasztva, úgy vezette azt maga mellett.

A begyöpösödött utat nehéz volt már kivenni a sötétben, s Mária csaknem egyenesen haladt egy nem messze világló fény felé, mely valami útféli ház ablakából látszott jönni.

Amint közelebb jutott a házhoz, úgy tetszék neki, mintha annak a környékén is jövő-menő csoportok tünedeznének elő, s hangosabb szóváltások zaja hallatszanék.

Most tisztult fel előtte, miért nevettek üldözői oly hahotával, midőn erre látták menekülni. Itt is el volt állva az út.

Egy percre megállt; a női gyöngeség egy percre erőt vett szívéen, nehányszor végigborzadt egész teste, azon ösztön-szerű iszonyattól, melynek okát még nem érte utol az öntudat. Azon gondolkozott, hogy meneküljön. Félre az útról, az ismeretlen erdők közé . . . Azután ismét eszébe jutott, hogy miért jött, s nem reszketett többé, kivette pisztolyait a nyeregkápák-ból; felhúzta sárkányait, új gyutacsot tett csappantyúik alá, az egyiket hóna alá fogta, a másikat kezébe, s lovát megkötve egy útféli fához, minthogy ily állapotban hasznát nem vehette, elszántan nekiindult a zajgó csoportnak.

Könnyű lett volna ugyan e sötétség közepett egy kis kerülés-sel egészen kitérni előlük, de valami veszélyes kíváncsiság, mely úgy ösztönöz felkeresni azt, amitől éppen rettegünk, nem engedé azon határozatától eltérni, hogy éppen a lármás csoportok között haladjon keresztül.

Azok csak akkor vették őt észre, midőn már közöttük állt.

— Megállj! — hangzott egyszerre körös-körül, s egy kasza hegye szegült a jövevény mellének.

Mária visszanyerte lelke minden erejét a veszély pillanatában.

— Tíz lépésnyire tőlem! — kiálta csattanó hangon. — Aki közelebb lép, lelövöm! Mit akartok?

Amerre pisztolyait fordítá, hátrahúzódott előle a ronda csoport; ha menni akart volna, tiszta volt előtte az út, akadálytalanul keresztülhaladhatott.

De most már többet akart. Átérté e néhány sötét jelenetből, hogy itt valami gonosz készül a Hétfalusy-család ellen. Meg kelle tudnia, mi az, és talán segíteni rajta.

— Mit akartok itt? — ismétlé a kérdést.

E pillanatban kinyílt az útféli ház ajtaja, s kilépett rajta Bodza Tamás lámpával kezében.

— Ki beszélt itt? — kérdező széttekintve a sötétben.

Néhány félénkebb parasztleány az ajtó mögül mutatá neki a jövevényt, figyelmeztetve rá, hogy ne menjen oda, mert puska van a kezében.

A mester bátran lépett Mária elé, feltartá feje fölé a lámpást, hogy amannak arcába láthasson.

— Milyen szép feje van az úrfinak — dörmögé a borzas Hanák a háta mögött —, hogy illenék a kaszám hegyébe.

— Csitt — szólt a mester. — Én hadd beszéljek. Kicsoda az úr, és mit akar?

— Azt nem mondom meg minden bolondnak. Előbb akarom tudni, hogy kik vagytok? Ha rablók vagytok, védem magamat ellenetek, ahogy tudom; ha bolondok vagytok, akkor igyekezlek felvilágosítani; ha derék, hős férfiak vagytok, akkor kezet fogok veletek.

Ez utóbbi eszme csak akkor jutott eszébe Máriának, midőn Bodza arcát megpillantá. Hasonló rajongókkal ő is találkozott elégszer, s alkalma volt őket tanulmányozhatni.

Bodza szemei felvillantak e szóra.

— Mi nem vagyunk sem rablók, sem bolondok, hanem vagyunk igaz, hős férfiak, kik harcolunk az egy testvériségért a jeges tengertől a meleg tengerig.

Mária leereszté pisztolyai sárkányát, eltette azokat oldalzsebébe, s bizalmasan nyújtá kezét a mesternek.

— Úgy légy üdvöz testvér, én Oroszhonból jövök.

Bodza Tamás gyanakodva tekintte sanda szemöldei alól Máriára, s azzal a kisujjára vont vasgyűrűt szemei elé tartva kérdezé tőle:

— Tudod, mit jelent e három betű? (U. S. S.)

Mária mosolyogva válaszolt:

— Ud szlovenszke sztridnoszti.

A mester megszorítá az eléje nyújtott kezét.

— Jer innen a házba! — szólt, őt magával vezetve, míg a parasztok engedelmeskedve emeltek előtte kalapot, utat engedve az ajtónyílásig.

A csárdaszobából kiküldött a mester mindenkit, s midőn egyedül maradtak, hevesen kérdezé oroszul:

— Te Oroszországból jössz? Melyik részből Oroszországnak?

— Az örök városból, a Kreml kapui alól — felelt Mária szinte orosz nyelven.

Bodzának minden gyanúja elenyészett. Ez valóságos „ud”.

— Mi hír van Romulus halála óta az országban?

Mária jól tudta, hogy kit értenek Romulus alatt. Nem mást, mint Muravjovot, ki az új Róma falait volt felépítendő, mely majdan ura legyen az egész világnak. Mária nem volt prozelitája e rajongó egyleteknek, de a forráshoz közelebb állva, a szállongó mendemondák után több mesét volt képes mondani Bodza Tamásnak, mint az őneki, saját gazdag fantáziája leleményeivel is szaporítva azokat.

— Romulus nem halt meg, Romulus most is él — szólt suttogva a kérdezőnek.

— Hogyan? — kérdezé Bodza meglepetve. — Tehát hová lett?

— Eltűnt. Miként Romulus. Elragadták az istenek — szólt Mária, és rejtélyesen mosolygott, mintha ő többet is tudna arról, hogy hová lett.

Bodza hevesen ragadá meg kezét.

— És egykor újra meg fog jelenni, ugye?

Mária szóltan kézszorítással válaszolt.

— Tehát igaz — folytató a mester lelkesülten —, hogy nem őt fejezték le, hanem helyette egy lelkes, jó barát áldozta fel magát?

— Az az én testvérem volt — szólt Mária eltakarva kezével szeméit, azután hirtelen a mester vállára tevé kezét. — Ne sírj, ne sirasd! Látod, hogy én sem siratom, pedig nekem testvérem volt. Romulus él, és áldozatot és engedelmeskedést kíván mindnyájunktól.

A mester még forróbban szorítja meg Mária kezét.

— Mi a te neved, szeretett testvér?

— Nevem Fabius Cunctator — szólt Mária. (Jól ismerte a rajongók azon gyöngeségét, miszerint szerettek maguknak a klasszikus korból válogatni neveket.)

— Az én nevem Numa Pompilius — szólt öntetszéssel vetve hátra fejét a mester. — Hű az ügghöz, lelkesült az eljárásban, higgadt a meggondolásban, kérlelhetlen a kivitelben, és rettenetlen a veszélyben.

És újra megszoríták egymás kezét forrón és bizalmasan. Mária pedig azon gondolkozott, hogy e lelkesült, higgadt, kérlelhetlen és rettenetlen férfiúnak nem jó volna-e ezt a száraz sovány torkát, mikor legjobban beszél, megragadni, összeszorítani és beléfojtani a lelket.

— Ti felemeltétek a zászlót? — kérdé Mária a derék Numa Pompiliustól. — Ki adta nektek erre a jelt?

— Az ég és a föld — felelt a mester —, az ég, mely elküldé a népekre a halált, és a föld, mely megnyílt a haldoklók előtt.

Soha jobb alkalom nem kínálkozott, mint a mostani. A rettenetes vészangyal házrul házra jár, nagyokat lép egyik falutól a másikig, és szomorúságot, rémületet visz mindenüve. Az emberek látják, hogy az élet olcsó, és nem lehet tartogatni. A kétségbeesés fölbont minden köteléket, ami urak és szolgák, adósok és hitelezők, alattvalók és parancsolók között van. Csak egy szikra kellett, hogy minden lángba boruljon. Ez a szikra már meg van gyújtva.

— Mi módon?

— A köznép között valami vak hír kezdett elterjedni, miszerint a magyar urak jobbágyaikat tömegestül meg akarják mérgezni.

Mária bámulva nézett a mesterre.

— De hát akad ember, aki azt elhiszi?

— Jövő-menő emberek vallomásai költék a hírt, egy részeg gyógyszerészsegéd gondatlan beszéde megerősíté, elfogott levelek, miket főurak írtak egymásnak, tanúbizonyosságul szolgáltak.

— S főurak írták volna egymásnak, hogy jobbágyaikat megmérgezzék?

— Nem; de aki a levelet felolvasta a nép előtt, annak módjában állt olyan dolgokat mondani el, amik nem voltak odaírva.

Mária azon a ponton állt, hogy undor és iszonyat miatt elárulja magát.

— Tehát hamis leveleket olvastatok fel az írástudatlan nép előtt. Ez nagyon célszerűen volt kigondolva. A falusi népség könnyen hívő; de hát a városokban?

— Ott még jobban félnek, s még több az ijesztő hír, csak egy kiáltás, és Jerikó falai ott is leomlanak, ahol senki sem féltette azokat.

Mária lelkében egy eszme villant hirtelen keresztül.

— Vannak-e tudósítva e mozgalomról többi testvéreink, kik a Dráva mellett és Csernagora hegyei közt laknak?

A mester zavarodtan felelé, hogy nem.

Mária színlett csüggedtséggel viszonzá:

— Úgy félszeg minden intézkedés, míg egy helyen ébren vagytok, más helyen alusznak, egyik helyen kitör a láng, a másikon eloltják. Egyszerre kellett volna mindenütt fellobbanni annak. Bocsátottál-e ki kiáltványokat?

Bodza megszégyenülten felelé, hogy nem.

— Úgy nem tudod, mit cselekszel, Numa Pompilius! — förmedt rá Mária. — Ez lett volna az első, a legmúlhatlanabb teendő. Kiáltványokat küldeni szerteszt, utasítani a vezetőket, összpontosítani a mozgalom erejét; rendszert hozni az egészbe. Ah, ti ebben mind újoncok vagytok, Numa. Miért is kezdtek lengyelek nélkül hozzá; ezt a munkát csak lengyel érti. Van-e íróeszköz itt közelében?

Bodza meglepetve engedelmeskedék, s valami sutból tintát és papírt keresett elő; egészen meg volt hunyászkodva magánál okosabb embert érezve maga mellett.

— Most ülj le, és írj!

Bodza gépileg engedelmeskedék. Mária diktálta, hogy mit írjon, míg saját maga ugyanazt egy másik papírra írta egyszerre.

„Testvérek!

A régen várt óra ütött. A zászlót kitűztük. A főurak méreggel akarnak bennünket elpusztítani, mi tűzzel és vassal pusztítjuk el őket. A bátrak megélnék, a gyávák meghalnak. Aki látja gyermekeit, testvéreit, szülőit kínlódva fetrengeni a porban, ragadjon fegyvert a gyilkosok ellen. A katonaságtól nem kell félni, mert az is nekünk fogja pártunkat. Ne szabaduljon meg senki, aki nyírott hajat visel. Minden faluból két követ induljon azonnal Hétfaluba, mely középpont leend, további rendeleteink megértése végett. Bátorság és egyetértés! Kelt főhadiszállásunkon Hétfalu alatt.”

— Írd alá nevedet: Numa Pompilius, felső-pannóniai praetor.

Bodza Tamás vonagló mosollyal fogadta el a megtisztelő címet, s alákanyarítá azt a veszedelmes okiratnak.

Azután Mária vevé kezébe a tollat, s aláírta nevét:

— Fabius Cunctator, volhyniai quaestor.

Azután mind a két okiratot megpecsételék az ismeretes három betűs gyűrűvel, s Mária nemesi címerével.

— És most küldd el ez egyik kiáltványt gyors lovag által Nyitra vidékére, míg én a másikat véve magamhoz, sietek vele Szlavóniába. Te itt azalatt organizáld az állandó hadsereget. Élelemről és ruházatról gondoskodtál-e előre?

Bodza Tamás pironkodva vallá meg, hogy bizony arra nem is gondolt.

— No, hát írd sietve egy nyílt parancsot a kassai és rozsnyói szabó- és csizmadiacéhek előjáróinak, melyben hagyd meg nekik, hogy négy-négy ezer pár sarut és ugyanannyi dolmányt és szűrt tíz nap alatt haladéktalanul kiállítsanak, s szekereken Hétfalura küldjenek; ellenkező esetben kegyetlen sarc fog rájuk rovatni.

Bodza Tamás híven megírta azt is. Gondolá magában: „Ezeknek a lengyeleknek mégis nagy praxisuk van az ilyen ügyekben.”

— És most az egyik iratot küldd el gyors futár által Rozsnyóra, a másikat én kézbesítendem. Ne mulaszd el ugyanezen kiáltványokat számtalan példányban leírni, s az ország minden részeibe egyszerre szétküldözni.

Bodza ígérte, hogy holnap reggel tanítványaival sok példányban le fogja azt másoltatni.

— Most pedig, derék Numa, ne felejtsd el, hogy kiáltványunk jelszava: bátorság és egyetértés. Bátorságban nincs fogyatkozásunk, de az egyetértés tekintetéből tudd meg, hogy miért hívnak engemet Fabius Cunctatornak. Az én elvem az okszerű *késedelmezés*. II. Romulus tervét is a korán kezdett jeladás semmisítette meg; ha egy fél napot, csak hat órát várnak, a terv gyönyörűen sikerül. A sietség buktatott meg

bennünket. Nehogy ezúttal ismét hasonló veszedelmünk támadjon. Én tanácslom neked, hogy a kirontással holnap délig várakozzatok. Kassáról holnap délben vonul az összes katonaság Eperjesnek, s két napig nem jó helyette más. Ebből értheted, hogy miért óhajtom a halasztást holnap reggelig.

A mester elsápadva felelt:

— Már késő.

— Hogyan késő? — kiálta Mária felpattanva.

— A parancsok már ki vannak osztva.

— Vissza kell azokat vonni!

— Már nem lehet! Már nem lehet! — szólt kezeit tördelve a mester; s aggodalmasan tekingetett ki az ablakon, melyen át valami távoli veres fény kezdett a szobába világítani. — Már felgyújtották a hóhér házát.

— Micsoda? — kiálta magánkívül Mária.

— Ez volt a kezdemény. Most már nem lehet halogatni többé.

— Esztelenek! Bolondok! — sikolta a delnő, s futni akart ki a szobából. Az ajtónál észére tért. Visszafordult, s kezét Bodza karjára téve, titkolózva súgá fülébe:

— Úgy csak egy mód van, egyszerre diadalt nyerhetünk.

— Mi az?

— A székvárost is fel kell lázítanunk; ha sikerül: elfogni a tábornokot; ha rosszul sikerül: legalább dolgot adni a katonaságnak.

Bodza Tamás fogvacogva helyeslé e tervet; csak azt szeretete volna tudni, vajon kinek lesz elég bátorsága e feladathoz hozzányúlni.

Mária a legnagyobb erőszakot követé el lelkén, midőn az ablakon át az éjszakai tájba kitekintve, hidegvérrel vizsgálá a távoli égést, mely a szobába világított.

Egy pillanat alatt keresztülfutott gondolataiban mindaz, ami ott történhetett, és ami még másutt történni fog. Maga

előtt látta az éjféli borzalmakat mind, és mutatnia kellett, hogy őt mind e jelenetek egészen más oldalról érdeklik.

— Numa Pompilius, a mondott tervvel sietni kell. Valami paripa van-e itt közelében? Az enyim elmaradt az úton, nem használhatom többé.

— Lesz, Fabius. A postahivatal lovait lefoglaltatni volt első gondom, hogy hírnököket ne küldhessenek széjjel. Láthatod, hogy előrevigyázó vagyok. Válaszd ki magadnak a legjobb lovat, és siess, ahova kívánod. Ezt a provinciát rád bízom.

Bodza nagylelkű volt. A veszélyesebb tartományt a meghódítás dicsőségével együtt bízta másra.

— Sietek — szólt Mária, felnyitva gyorsan az ajtót; ott azonban újra megállt egy percre. — Te Numa, egyedül bocsátasz-e engem?

— Miért ne?

— Hibát követsz el. A népvezérnek gyanakodónak kell lenni; hátha én csak kém, hátha áruló volnék! Megbízásaidat sohase ruházd egy emberre, mindig ketten járjanak követeid, hogy egyik a másikra ellenőrködjék. Ez általános szabály; csodálom, hogy eddig meg nem tanultad.

Bodza Tamás elismerte hibáját; Fabiusnak csakugyan több gyakorlata van ilyen vállalatoknál. Valakivel kísértetni kell őt.

Máriának pedig csak azért kellett a kísérő, nehogy visszatértében ismét feltartóztassák a csárda mellett tanyázó csoportok.

— Hozzatok elő két paripát! — szólt Bodza a folyosón őrködő parasztnak; azzal mind a ketten kiléptek a pórhad közé.

Egy-egy csoport férfi, kaszáinak egyenesre ütésével foglalkozott; mások ingerülten beszélő népszónokot fogtak körül, vagy öten iszonyú lármát csaptak négy garas miatt, amit egy útban talált batyus zsidótól foglaltak el; hogy osszák azt fel öt felé?

— Barátaim! — szólt Mária közójük lépve meghitt, bizalmas szóval. — Van-e közöttetek bátor, vakmerő fickó, aki tűzbe-vízbe menni kész, ha kell?

A rábámuló lázadók nemigen feleltek eleinte, hanem amint Bodza Tamás bizonyíta, hogy most egy hatalmas pártfőnöküket látják maguk előtt, akkor tízen, húszan furakodtak elő, bizonyozva, hogy ők mindnyájan veszett vakmerő emberek.

— Atyafiak, a dolog nem tréfa. Kinek van kedve velem berontani a székvárosba, felolvasni a kiáltványt, felbuzdítani a népet, fegyvert és lőport szerezni magunknak, s a legfőbb urakat elfogni egy csoportban, mint egy csomó farkast a berek közepén?

E kérdésre kissé alábbhagyott a kérkedő lárma, de két-három jól felpálinkázott ifjú arra is ütögette a mellét ököllel, hogy ők arra való emberek lesznek.

Mária kiválasztá közülök a borzas Hanákot. A fickónak éppen olyan pofája volt, szélesebb, mint hosszú, felyül borzas, alul torzon, hogy lehetetlen volt meg nem tetszenie.

— Te jössz velem. Ül fel az egyik lóra.

Borzas Hanák nem hagyta magát kétszer kínáltatni; nagy ügyel-bajjal felhasalt a lóra, s nem győzött mosolyogni örömében, hogy mármost neki lova van.

Mária könnyeden pattant fel a másik paripára. Jó száraz, de tartós, csontos állat volt az.

— Holnap ilyenkor hallani fogtok felőlünk — szólt szavait Bodzához intézve. — Addig valami elhatározó lépésbe ne ereszkedjete. Akiket elfogtok, őrizet alá kell tenni, és vigyázni, hogy kár ne essék bennük. Értesz-e? Meglehet, hogy az elfogottak maguk is keresni fogják a halált. Nekünk azonban szükségünk leend rájuk, „vallomásaik” végett. Azért életükre vigyáznotok kell. Ítélni fogunk mindenki fölött. Numa, mindenütt jelen légy. Bátorság és vigyázat!

Mária még egyszer kezet szorított Bodza Tamással, azzal sarkantyúba kapta a lovat, s kivágtatott az országútra, útítársa

lovát úgy kellett kivezetni az udvarból, mert erőnek erejével be akarta vinni lovagját az istállóba; ott azonban valahogy mégis utolérte Máriát, kísérve az elmaradott csapatok borzalmas örömrivalgásától.

Mária sietve vágatott az országúton, néha-néha félretekintve az égő ház felé, mely messze bevilágítja az elborult eget, haragos bíborral szegve a felhőket; a fényes füstöt csavargatta a szél; olyan fény volt tőle, mintha egy egész falu égne; amint messzebb-messzebb távoztak, a láng kevésbé világítja már be az utat, az út melletti fák oldalait, az égen végighömpölygő felhőket; végre csak annyira látszott már meg, mint egy nagy vereslő csillag a földön, mint egy messzire világító pont. Utoljára az is elenyészett; az idő hajnalodni kezdett, a szürkülő ég elhamvasztá az éjjeli fényt, s a visszatekintő előtt nem jelölé más a vész helyét, mint egy sötétszürke füstoszlop a halaványsárga látkörön.

A csárda mellett elhaladva, közel engedé jönni magához Hanákot Mária; kísérője az eléje csoportosuló ittas pásztoroknak nagy kiabáló szóval elmondá, hogy mi járatban vannak.

— Megyünk a városba, felolvasni a proklamáckit; elfogjuk a katonákat meg a nagy urakat; hozunk puskát, lőport, meg pénzt sokat! Ez a kurér!

A legrekedtebb éljenkiáltás üdvözlé e nagylelkű szándékot. Egy vigyorgó kaszás meg is szorítá Mária kezét kérges tenyerével, kinek borzas Hanák hevenyében nem talált tekintélyesebb címet a „kurér”-nál.

Amint lassankint megvirradt az idő, a hűs hajnali szél józanító lehelete szemközt fúttá a lovaglókat; a messzeségben már látszottak előttük a székváros tornyai; itt kezdte észrevenni Mária, hogy kísérője erősen hátramaradoz tőle. Egy-párszor visszakiálta rá.

— Bratyi. Ne maradj el!

— Fárad a lovam — lihegé Hanák, s törülgeté bele izzadt üstökét.

— Vágd bele a sarkantyúdat!

— Ha volna.

— Hát eredj előttem; majd én ütöm hátul az ostorral.

Ez jól ment egy ideig; hanem amint egyre közelebb jöttek a székváros tornyai, borzas Hanák elkezdett panaszkodni, hogy az ő nyerge le akar esni.

— Szállj le, szorítsd meg!

A fickó leszállt, de annyi ideig szöszmötült vele, hogy utóbb Mária maga ugrott le, megszorította a ló terhelőjét, helyre igazította a nyeret.

— Ül fel hamar!

Borzas Hanák mind az öt ujját bemeríté a csimbókjaiba, s körülvakarta a kalap alatt a fejét; azután egyszerre furcsa vigyorgással fordítá orcáját Mária felé.

— Hát hallod-e, igazán a székvárosba megyünk?

— Látod.

— Hát igazán fel akarjuk ott olvasni a proklamáckit, elfogni a generálist, elvinni az ágyúkat, meg elfoglalni a kaszárnyát?

— Még többet is, hogyha benne leszünk a dologban.

Borzas Hanák még jobban vakarta a fejét, s ezer igazítanivalót talált a lószerszámon; végre előállt az indítvánnyal:

— Hallod-e atyafi; nem jobb lenne, ha azalatt, míg te bemegy a városba, én idekinn maradnék, s amint az emberek jönnek a hetivásárra, azoknak olvasnám fel a proklamáckit?

— Tudsz olvasni?

— Hogyne tudnék? Az volna szép. Egyházfi vagyok én!

— Jó lesz biz az — hagyá helybe Mária, s kivéve oldalzsebéből egypár szivart, a papirost, melybe azok takarva voltak (valami régi lócsei kalendárium vásári jegyzékét) átnyújtá a derék bajtársnak, aki azt műértő szemekkel végigtekintve, azt mondá, hogy mindent megértett belőle, s szépen összehajtogatva bedugá kalapzsinórja mellé.

— Majd szépen elolvasom én ezt, s friss csapatokkal megyek segítségére!

Mária azt mondá, hogy jó lesz, s rávagdalva a paripára, úgy vágatott a székváros felé, hogy borzas Hanák nem állhatta meg, miszerint ne imádkozzék érte, vajha ki ne törné odáig a nyakát.

XII. A T Ű Z K Ö Z Ö T T

Zudár Péter nyugtalanabb volt, mint egyébkor.

Ablakain a vastáblákat már alkonyat után bezárta, s a szokottnál korábban lefeküdt.

A kisleányka imádsága rövid időre megnyugtató lelkét. „Ámen, ámen” — mondogatá utána, sokszor ismételve e szót; de valami úgy borzongatta mégis.

— Rosszat érzek, rosszat érzek — dörmögé többször magában. — Valami nagy baj fog velem történni.

— Meghűtötted magadat jó apám — csillapítá őt a lyánka, kis kezével megsimogatva az öreg homlokát. — Kezed reszket, fejed forró . . .

— Belül fázom — szólt az öreg. — Belülről jön valami hidegség. Nem hallasz valami zajt az udvaron?

— Semmit, apám. A lovak dobognak az istállóban.

— Nem hallasz beszélni, suttogni az ablak alatt, mintha valaki a falat kaparná?

— Az eb fészkelődik, az kapar odakinn; feküdjél le, jó apám.

— Lefekszem, de nem merek alunni. Tedd ide ágyam fejéhez a puskát!

Elizke leemelte a falról a fegyvert, megvizsgálta gyutacsát hozzáértőleg, s az ágyhoz támasztá.

Azután lefeküdtek.

Zudár sokáig beszélgetett még a sötétben Elizkével, s erősíté, hogy az egész éjjel nem fog aludni; egyszer azután el-

csendesült, s követé azt erős, dörgő horkolása, melyből olykor fel-felriadt, rémületeseket horkantva álmában, s nagyot rúgva ágya falain.

A gyermek nem aludt. Könyökére emelkedve hallgatózott, és nézett a képzetgazdag sötétségbe.

Neki is úgy tetszett, mintha kívül a falakon szokottnál több ember jönne-menne, s a konyhában járók-kelők suttognának.

Egyszer kocogtatást hall az ajtón; Zudárné szólт kívülről.

— Erzsi te! Alszik apád?

— Igen — rebege a lyánka.

— Kassáról vannak itt; nem tudok németül, gyere ki, beszélj velök.

A gyermek hirtelen felvevé öltönyeit, s kinyitva a bezárt ajtót, kilépett a konyhába.

Zudár Péter gonosz álmokat látott. Mindig Elizkével töprengett álmában. Majd mély, szédületes sziklákon látta őt tévelyegni, és kezét akarta nyújtani, hogy megfogja, visszatartsa; de a kéz nem ért odáig. Majd veszett farkas kergette a gyermeket; ő futni akart utána puskával, de nem volt jártányi ereje, a puskát hiába emelgette, nem sült az el.

Egyszerre éles sikoltás hangzott füleibe.

— Apám!

Felugrott rá. A szívén, az egész lelkén keresztüljárt az. Elizke kiáltott.

Tán azt is álmodá.

— Elizke! Elizke, leánykám. Alszol-e? Te kiáltottál? — kérdezé halkán.

Hogy feleletet nem kapott, odafordult az ágya lábánál levő gyermek ágyához, s kezével keresni kezdé annak fejcskéjét a vánkoson.

Nem volt ott!

E pillanatban azt hallá, hogy szobája ajtaját kívülről kulccsal zárják be.

Egy szökéssel az ajtónál termett; egy hangot nem szólt, csak megragadta fél kézzel az ajtókilincset, másik karját a küszöbnek feszítve, hogy az ajtóragasztó ropogni kezdett bele.

Hallá, hogy e pillanatban futó lépések hagyják el a konyhát, a tornácot, s hallá még egyszer, vagy csak képzelé Elizke elfojtott nyögését.

A kétszerezett düh óriási erőt adott sámsoni természetének. Az ajtó közepén kettéhasadt kezei alatt, s az a fél, mely a kilincset tartá, ott maradt öklében.

Most ordítá el magát először, amint a konyhába kiugrott. Nem volt az emberi hang, nem volt az érthető szó, de egy veszett oroszán ordítása, melynek barlangját meglopták, s mely érzi a vadász szagát.

Ez ordításra egyszerre száz meg száz férfihang gúnyos süvöltése felelt vissza az udvarról, kacaj és káromkodás s fenyegető szavak.

Egy percre megdöbbenve állt meg. Mi lehet ez? Rablók, nejével szövetkezve?

— Vigyázzatok magatokra! — hangzik e zaj közepett künn az udvaron Zudárné csattogó hangja. — A vén dög töltött fegyverrel van, s közétek lő, ha ezeren vagytok is.

De Zudárnak nem kellett a töltött fegyver, pusztá kézzel is kirohant volna ő közéjük; hanem a konyhaajtó már akkor zárva volt, s eltorlaszolva a nehéz mángorlóval.

Zudár hörögve futott vissza szobájába, egy nehéz fejszét keresett elő, s rohant vissza a konyhaajtóhoz. Az első ütésekre recsegní kezdettek az ajtó pántjai.

— Hamar hányjátok a rőzsekötegeket az ajtó elé! — kiálta kívülről a szilaj némbér. — S vessetek belé kanócot, mert még kitör az ajtón!

Az udvar tele volt kaszás, vasvillás csapatokkal, mik között Zudárné felbomlott hajával, villogó szemeivel úgy állt, mint maga a lázadás fúriája.

A pórhad hirtelen széttépett egy csomó rőzseköteget, s azokat az ajtóhoz hordva, azt egészen betemette vele.

— Most kanócot bele! Hadd égjen meg a maga vermében!
Ezt Zudár saját felesége kiáltá.

A tüzet csiholó paraszt sokáig bírt szikrát kaptatni a nedves taplóval, Zudárné kikapta a tűzszerszámot kezei közül; maga kicsiholt, beledugta a szalmacsóvába a tüzet, s kezével lóbálva azt a szélben, lángra szította azt, s maga futott vele az udvaron keresztül a rőzsék aljába teendő a kanócot; zilált haja úgy repkedett a viharban.

— Apám, jó apám! — nyögé egy alig hallható hang a gyékénnyel fedett szekéren, melybe a hóhér lovai voltak fogva.

A száraz rőzsekötegek egyszerre pattogva kaptak lángra, az ablakokat is mind elhalmozák szalma- és vesszőkévékkel, s egyenként meggyújtogaták azokat. Az egész ház szépen körül volt gyújtva, mint egy máglya.

A bennszorult férfi iszonyú csapásokkal döngeté az ajtót; minden ütésre hangosan kacagtak fel ostromlói:

— Űtheted már!

— Sülj meg vén medve a magad barlangjában!

A dörömbözés odabenn elhallgatott; a lángok már a háztetőt is ellepték; az egész épület fényesen ragyogva égett, és szórta a szikrát az ég felé.

Nagy sok időre ugyan, midőn már egymást ölelték a lángok, úgy tetszék sokaknak, mint a láng és zsarátnak mélyeséges fenekéből egy tompa, üvöltő ének zsolozsmája hangzanék fel . . . Talán csak képzelet volt az, érzék csalódása. Nem énekel ott már senki, hacsak a hóhér lelke nem. Rövid félóra múlva összeomlik a háztető, beroskad a négy fal közé, s eltemeti égő sírba mindazt, ami alatta van; millió szikra vágat egyenesen fel az égnek.

— Ezzel végeztük a számadást! — szól Zudárné; a tűz pokoli fényt vet dühtől torzított arcára. — Most következik a kastély.

— Óh, apám, szegény apám! — sóhajtá a gyermek, ki a szekéren megkötözve feküdt, gyékény alá takarva.

A veszett néember fogcsikorgatva néze rá:

— Apádra, az igazi apádra majd még csak most kerül a sor. Előre legények!

Azzal felugrott a szekérrre, kezébe kapta a gyeplőt, közévágott a lovaknak; előtte, utána vérszomjas, dühödt csoportok, fáklyával, kaszával; közöttük ő szertezilált hajjal; mint a háború, a pusztítás nemtője, mely vágat szilaj lovakon, kígyós fejével, bős fenevadak, állat-emberek ijesztő kíséretében. Előtte, utána romlás és kárhozat repkedő denevérei...

Zudár amint észrevette ellenei pokoli tervét, hirtelen felhagyott az ajtó kifeszítésével, s a ház hátulsó szobáiba futott, azt gondolva, hogy ott az ablakon át a kertre ki-menekülhet.

Rémülettel vevé észre, hogy az ablak már ott is el van fedve nádkévékkel, miken recsegve kígyózik fel a láng, s okádja a füstöt a szét pattogott ablaküregeken keresztül.

Vissza az első szobába; ott vastáblák vannak az ablakon, amik meggátolják a tűz betörését. Körös-körül mindenféle hangzott a lázadók bősült üvöltése, és körös-körül hangzott az a csendes, sziszegő ropogás, mit az égő nádkévék támasztának, és a lángok füttyölése, és a száraz gerendák pattogása körös-körül és a feje fölött.

A két ablak vastáblája lassankint izzóvá kezde lenni, s mintha valami átlátszó üvegtáblák volnának, melyek a kívüli lángtenger sugárait keresztül bocsátják, irtóztató vérvilágot terjesztének a szobában, mely veresre festett minden tárgyat, minden árnyat.

A bezárt férfi félőrülten futkosott körül szobájában, mint egy verembe hullt fenevad, a falakat döngeté öklével, s a fej-szével a gerendákat vagdalta.

Hasztalan, hasztalan, sem jobbra, sem balra, sem fölfelé nem lehet menekülni!

Végre kétségbeestében elkezdé énekelni a zsoltárt:

A Sionnak hegyén Úristen!!

És térdre rogyott a szoba közepén.

És íme az úr feleletet adott annak, ki végveszedelmében hozzá kiálta. Az alatta döngő padlat egyszerre világos eszmét adott neki a szabadulásra. Oldalt és fölfelé nincs menekülés, lehet alá felé; le a pincébe.

A pincébe a ház külsejéről volt a bejárat s azon is vasajtó; de ha a szoba alatti boltozatot, mely úgy visszhangzik a léptek alatt, beszakítaná, azon keresztül lejuthatna oda.

Ah, mi jó hús lehet ott. A lég oly forró volt már a szobában; az izzadság minden tagján csorgott a férfinak a hőségtől és az irtózattól; a vas ablaktáblák világa már fehérbe kezdett átmenni, s messziről süttött, hogy szinte kiégett a szem, ha rátekintett. Sietnie kelle.

Zudár hirtelen felszakítá a fejszével a pallókat; nem volt nehéz azokon alul a pinceboltozat zárköveire találni.

Azonban vigyáznia kellett, nehogy beszakítsa az egész boltozatot, s a tűznek is utat nyisson maga után. Óvatosan kellett késsel kivájni a vakolatot a foglalvány közül, s egyik téglát a másik után kiemelni.

Meg-megállt néha e munkában, és hallgatózott.

Hallott mindenféle zűrzavaros hangokat, sziszegést, ordítást, vad táncdanát, vérszomjú szónoklatokat . . .

Vagy tán ez mind csak a feje fölött égő lángok tarka beszéde volt?

Tovább ásott — ásott, ásott.

Az első boltív után következett a másik. Jó erős boltozat volt, kettős téglasorból rakva. A másodikat is oly óvatosan kelle kiemelni.

A gerendák itt-amott szétnyiladoztak már, véres szemű tűzi szörnyek kandikáltak le a padmalyról, kék füstöt fújva alá a hasadékokon keresztül. Ezer meg ezer hang pörölt, civó-

dott egymással, a tűzzsellem apró fiai, kik a rablott zszindelyeken veszekecsznek, nagyot riasztott rájuk olykor öregapjuk, a gonosz láng, amint egy-egy szalufát dörögve szétpattantott, közbe úgy zúgott, zszissergett valami, mint a gyermekeit csitító boszorkány; a parázssá lett fában fütüült, döngött valami élesen, mint megfogott méhecske, s a szorongatott szél ijedezve kiabált alá a kéményen: „hu—hu—hu”.

— Táncolnak odakinn, és dalolnak — mormogá magában a hóhér.

A második téglarakás is keresztül volt bontva, a résen át, mint a rohanó szél tódult elő a pince hideg levegője. Zudár Péter lehajolt a nyílásra, s teleszította mellét ez életadó, friss levegővel. Ah, szinte megittasult tőle!

A rés éppen elég volt arra, hogy természetével keresztülcsúszhasson rajta.

Körülnézett még egyszer veszélyes kíváncsisággal a szobában. A mestergerenda már meg volt hajolva középen a hőségától, a füst minden nyíláson tódult már alá a szobába, s embermagasságnyira betölté azt, rétegenként szállva mindig alább, mint valami lejjebb, lejjebb ereszkedő felhő.

A szürke felhőben apró libegő tűzfosztlányok repkedtek ide-oda, mint fényes madarkák. A padlásnyíláson bekukucsaló rém úgy kacagott: „ha—ha—ha”. Zudár Péter visszanevetett rá: „Ha te kacagsz, én is kacagok; kacagjunk ketten.”

Félig a nyíláson keresztül bútt már; onnan nézte, hogy hajladoznak a gerendák a feje fölött; hogy ropognak, hogy feketülnek.

Ekkor valami jutott eszébe.

Hirtelen kimászott megint a tört résből; egyenesen állva nem lehetett már a szobában járni, mert a füstfelhők három lábnyira leereszkedtek; négykézláb futott ládájához; felnyitá azt; egy kis imakönyv, egypár ruhafosztlány volt, amiket keblébe rejte onnan.

És azután egy hosszú bőrtokot vett elő, melyet kapcsainál fogva kétfelé lehetett nyitni.

A kapcsokat egész nyugalommal fejté ki, s csendesen kétfelé nyitá a tokot.

A pallos volt abban . . .

A fényes, kétélű fegyver, mely a büntető törvény szavára megvillan: az ítélet fegyvere.

Midőn azt kezében érzé Zudár Péter, felmagasult roppant termete egyszerre, a füst között, a láng között úgy állt, mint egy bosszúálló démon, kört vágva villámló fegyverével, mint-ha azt mondaná a füstnek, a lángnak: „Féljetelek éntőlem! Én vagyok a bakó!”

E percben csattanó dördülés hangzott háta mögött. A falnak támasztott fegyver a hőségben magától elsült, a golyók belefúródtak a falba.

E csattanás észére téríté Zudárt, ki már közel volt az őrtület pillanatához; hirtelen lebukott a földre, az ágyról lerántotta a párnát, s azt maga után vonva, a tört nyílásig csúszott; a párnát leveté előre, s maga óvatosan utána ugrott.

A hús pincelég lassankint magához téríté, a forróság nyomása elmúlt agyából, tűztől elvakult szemeire jótékonyan hatott e félhomály, mit csak a nyíláson besütő tűzvilág deríte fel.

Eszébe jutott, hogy az a nyílás is fölösleges mármost.

A pince ászokain kisebb-nagyobb hordók voltak elhelyezve, üresen vagy tele serrel, borral.

Egy üreset odahengerített a tört rés alá, s ott felállítá a fenekére.

Akkor beüté egy seres hordó fenekét, s a párnát belemártotta, míg az egészen teleszítta magát vele.

Azzal felállt az üres hordóra, s a nedves párnával betömte a nyílást.

Most már setét volt a pincében, hanem azért Zudár Péter tudta benne jól a járást. Értette, hol áll a legjobb seres

hordó csapra ütve, a fülkében meglelte a vászonkorsót, teleereszté friss serrel; leült a hordó mellé az ászokra, és ivott belőle szörnyű hosszút, azután megmosta vele a fejét és orcáját, és azután újra töltött magának, és ivott.

Odafenn nagy recsegéssel, ropogással omlott össze a háztető; a lángok népei úgy kacagtak, úgy süvöltöttek örömkben, hogy sikerült nekik ez a munka.

— Ezzel bevégeztük a számadást! — szólt Zudárné odakívül; a cimborák, a cinkosok kacagtak és tomboltak odafenn.

A vén hóhér pedig odalenn a hús menedékben éneklé buzgó szívvel:

A Sionnak hegyén Úristen, tiéd a dicséret!

És végig — végighordozá ujjait a pallos mindkét élén; jól ki volt az köszörülve, sehol, sehol egy csorba rajta.

XIII. A BŐRHARANG

Köznépünk igen adakozó címek dolgában, s ez érdemben túlmegy fantáziája a kelet-indiai fejedelmekén is, s címcit találóbbak amazokéinál.

Bőrrharang volt Hétfaluban egy sajtáságos ember címe, akinek más nevét nem is igen szokta valaki eszében tartani. Így csúfolták őt a háziasszonyok, akiknek hírül vitte, hogy ki halt meg ma? mikor temetik? Kin van a sor a kastélyba menni hetesnek? ki főz ma a rektor számára? így tisztelték a gazdákat, akiknek hivatalosan jelenté, hogy ki lesz a soros forspontra menni? ki nem adta még meg a papbért? ki tartozik a robottal? így nevezték őt a parókián, mikor bejött jelenteni, hogy kinél lesz keresztelő, eskető vagy temetés? kinek van szüksége az utolsó vigaszra? mennyi bort ád az uraság az Úr asztalára? így fogadták a kastélyban, ahová híven bement: hol kaphatni szegődő cselédet? kinek van eladó holmije? mi a piacon a búzának, baromfinak az ára? félig az uraság szolgája volt, félig a községé, egy kicsinyt a papé, és azután minden jó emberé, akinek kínálni való pohár bora volt. Belevágott a hivatala egy kicsinyt a kisbíróéba, jó nagyon az egyházfiéba; igen erősen a levélhordóéba; feljebb állt az urasági hajdúnál, összeköttetésben volt az ispánsággal. Ebben a minőségben szüntelen házról házra járván, a bírólakból a piacra, piacról a kastélyba, a kastélyból a paplakra, innen a malomba, a szeszyárba, a csapszékbe, megint a mezőre, azután ismét az

udvarba; itt is hallott valamit, ott is valamit, a haranglábnál ezt beszéltek, a templomajtóban meg amazt; a heti vásáros szekerek között megütötte valami a fülét, azt elmondta a szárazmalom alatt. Mire a kocsmába ért, már akkor tulajdon újdonságát kibővítve, kicifrázva hallotta elbeszélgetni, azzal futott a kastélyba; útközben nem állhatta meg, hogy minden szemközt találkozóznak el ne mondja, néhány neki megtetsző változtatással; ilyenformán igen szépen megérdemelte, hogy rajtahagyják a „bőrharang” nevet, mint olyan szerszámét, mely a harang szolgálatait végzi, és csakugyan bőrbe van foglalva.

E viszontagságos estén nagy hévvel-lével rohant be a kastély pitvarába a bőrharang, hol az öreg nagyságos úr lábadozó egészséggel üldögelt egy rácsos padon, magát úgy helyeztetve, hogy a bágyadt naplementi eget bámulhassa.

A bőrharang magas ember lehetett valaha, de a sok köszöngetésben annyira meggörbült már a háta, s a sok lőtásfutásban annyira előrement a feje, hogy aki először látja, nem képzel egyebet róla, mint hogy ez most az asztal alatt akar keresztülbújni. Egészen az alázatosság alakja; szinte tartja a hátát a világnak, mintha mondaná, hogy üssön rá, akinek tetszik.

Az öreg Hétfalusy örömet látja a furcsa embert. Minden percben szabad neki belépni hozzá; szabad neki mosolygó orcával elmondani komoly eseményeket, s panaszló hangon mulatságos kalandokat, amik rendszeren az ő rovására történtek meg.

— Csókolom kezeit, nagyságos uram — szólta a bőrharang, kalapját, pálcáját letéve az ajtóban. — Csókolom kezeit (meg is csókolta igazán). Jaj de iszonyú nagy hőség van odakinn, milyen nagy a por! Ezek a parasztok mind felverik az ökrös szekerekkel. Mind ezek csinálják a port. Egészen a mellemre meg a torkomra szállott . . . Óh, köszönöm alássan, ne tessék fárasztani magát, kedves nagyságos uram, bizony nem iszom; nem azért mondtam; nem veszi be a természetem

ilyenkor délután a bort, azután meg hogy már voltaképpen volt is részem benne; mert hogy nem állhattam ki ezt a rettentő melegséget, meg ezt az irtózatot, hogy úgy a mellemre szállott, kénytelen voltam betekinteni a Sámsihoz; óh, bizony nem azért, nem azért, hanem csak azért, hogy tán a bíró komámat majd ott találom, de biz az nem volt már ott, hanem ahelyett ott ültek már a Spletykó meg a Hamza esküdtek, meg még egypár paraszt, akik azonnal elfogtak, és kínáltak, hogy igyam pálinkát. Méltóztatik tudni, én nem nagyon szeretem a pálinkát, nem veszi be a természetem, meg aztán délután is volt, akkor az nem egészséges; hát én csak azt mondtam, hogy köszönöm, nem iszom. Hát erre mind valamennyi egyszerre rám támad: „Úgy-é? Ugye kend is meg van már tanítva, hogy miből igyék, miből nem? Ugye kendnek is megmondták már, hogy a pálinkába mérget tettek”. — „Micsoda?” — „Mérget hát.” — „Kicsoda?” — „Kicsoda más, mint a nagyságos urak maguk?” — „Ejnye, láncos, lobogós!” — kiálték elförmedve én is, s elkeseredésemben rögtön kiittam valamennyi elől egyenkint a poharakat. „No hát! Méreg van ebben, méreg? Hát nem megiszom én ezt? Hát meghaltam én ettől?” Az a sunyi Hamza megint lekiabált: „No, ha ebben nincs a méreg, akkor a másik hordóban van. Hozz abból, Sámsi!” A Sámsi maga nem mert kijönni a szobából, azt vetette, hogy a hideg leli, hanem a felesége szolgált helyette, az lement a pincébe mind a két esküdt jelenlétében, s hozott mindegyik hordóból kóstolót. Nagyságos uram! Nehezemre esett, mert nem jár belém a pálinka; de nagyságod iránti háladatosságból mind megittam azt is. Csoda, hogy most olyan részeg nem vagyok, mint aki az orrával túrja a földet. „No, hát meghaltam-e tőle, ha méreg van benne?” — már ekkor én kiáltottam jobban. A sunyi Hamza nem tudott már egyebet mondani, mint hogy ha még nincs benne, hát majd benne lesz holnap. „No jól van, hát én eljövök holnap is, holnapután is, eljövök mindennap; meg-

mutatom, hogy sorba kóstolom a kentek italát mind, és nem lesz tőle semmi bajom.” Ezt mondtam nekik. És megteszem nagyságos uram; megteszem, bárha nehezemre esik is, mert nem élek italfélével; de a nagyságod úri familiáját, akinek én annyi javával éltem, nem engedem holmi bitang parasztok által rágalmaztatni.

Az öreg Hétfalusy hagyta szólni a harangot. Tán rá sem hallgatott. Annyi volt előtte meséket mondani a bőrharangnak, mintha a toronyban húznák a harangot. Még ez is több annál, mert ebben az egyhangú, búskomoly bilim-balam szóban holtak beszédét hallani, annyi mindenféle titkos szót, aki figyelmezni tud rá, és ért az *emlékezéshez*!

Megzavarta e jeles előadást doktor Sarkantyús megérkezése, ki rossz csészájában, forspontos gebékkal hajtatott be az udvarra, és sietett rögtön fel a földesúrhoz.

A bőrharang törte magát a csészához, hogy a doktor úr holmieit felhordja abból, s miután ambíciója volt a szolgálattevő hajdúk odaérkezte előtt valamennyi bundát és katulyát összenyalábolni, azt érte el e nagyravágyás által, hogy három katulyát elejtett a földre; az egyiknek felpattant a zárja, s végigömlött belőle valami fehér por a folyosó márványkockáin.

Az orvos mérgesen támadt rá:

— Mondtam, hogy ne nyaláboljon kend fel annyit! Ahol van ni: kiszórta a vismuthporokat.

— Majd fölszedem, kérem alássan — szólt a bőrharang meghunyászkodva, s letérdelt, hogy majd összeesperi a tenyerébe a kihullottat, s visszateszi a többihez.

Ezért megint majd megverte a doktor.

— Ami a porral összevegyült, azt visszatenné a tiszta közél! Menjen kend az óperenciákra.

— Hát kérem alássan, nem jó ez így a birkáknak? — kérdé alázatos mosolygással a kárttevő.

— Birkáknak? E biz azt gondolja, hogy birkamétely ellen hordok gyógyszert.

— Mert hogy olyan sok.

— Így is kevés lesz ez a kentek fejének. No, most el kell a kiszórtat seperni az útból.

Az orvos kivette mérgesen a sérült katulyát az ember kezéből, s maga vitte azt be a szobába.

A bőrharang elbámulva maradt ottan térden, s nézte ostoba szemekkel a földre öntött porfélét. Azután megnyalazta a mutatóujja hegyét, s belemártotta a porba, hozzáértette egy kicsinyt a nyelve hegyéhez, s köpködött azután tőle mindenfelé; végre hevenyében összekapargált belőle néhány csipetet, kivonta a zsebkendőjét a mellénye zsebéből, annak egyik szegletébe belekötötte a gyanús szert, s azzal körültekingetve, ha nem látta-e meg valaki, kiosont a tornácból, elkerült az udvarból a kertek alá, s azzal rohant nagy sebesen a faluvégi kocsmá felé, a leggyorsabb veszély idejéni lépésben. Ilyenkor a feje egy lépéssel elébb járt, mint a lába.

Amint benyitott a kocsmába, nem tűnt fel neki, hogy ott milyen szép rend és béke uralkodik ez órában. Csicseri Márton uram, a bíró ott ült az asztalfőn, és az asztalon végig volt fektetve a hosszú mogyorófacipője.

— Szerencsés jó estét kívánok, kedves bíró uram, komám-uram. Ugyan jó, hogy kegyelmed is itt van. Hát a Hamza meg a Splettykó merre vannak?

A bíró haragosan nézett rá:

— Jó helyt vannak. A kalodában.

— Ugye? No ott igazán jó helyen vannak. Kár, hogy most nem lehetnek itten.

— No, komámuram, most már én is azt mondom, hogy végünk van — szólt a bőrharang titkolózva a bírónak.

— Hát hogyan van végünk? — kérdezé Csicseri Márton, két könyökkel tehenkedve az asztalra.

— Óh, mindenképpen végünk van, végünk, végünk! — jajgatott a bőrharang, s fel s alá szaladgált a kocsmaszobában, és fejét két kezébe fogta. — Vége az egész falunak.

— Felelj hát, hogyan van végünk te vén banya. Nem tudod, hogy ennek a botnak is van vége, s majd a hátadra találok tenni.

Az ember úgy tett, mintha csak a bírónak akarna felelni, azonban addig tekingetett félelmesen maga körül, míg öt-hat parasztot maga körül csődített, akkor azután jó hangosan súgta oda:

— Megérkezett már a méreg . . .

— Bolond kend — szólt a bíró visszahökkenve.

— Nem én. Láttam, kóstoltam, hoztam is belőle. Most érkezett meg a doktor; a vármegye küldte egy nagy tele láda méreggel, hogy azt itassa meg velünk. Kezemben volt a láda, én vettem le azt a hintórul. Az isteni gondviselés rendelte, hogy kiejtettem a kezemből, erre kidúlt belőle valami fehér por. Egészen tele volt olyan porral. A doktor megijedt nagyon, és szörnyen szidott a hibámért; láttam: egészen elsárgult. Én csak annyit kérdeztem tőle, hogy talán a birkáknak lesz ez az orvosság. Arra ő kikapta kezemből a ládát, s azt felelte, hogy majd a mi fejünket fájdtja ő meg azzal.

— Igaz ez? — kérdezé egy megrémült paraszt az asztalon keresztül.

— Olyan igaz, mint hogy élek. A doktor mindjárt megparancsolta a házi cselédségnek, hogy a kidúlt port eltakarítsák, hogy valami állat meg ne egye, mert mindjárt elveszne tőle, de én mégis eltettem belőle egy csipetet; itt van a zsebkeszkenőmben.

A bőrharang kibontá a zsebkendőt, s kiönté a fehér port az asztalra.

A parasztok szörnyűködő műértéssel nézték körül az idegen, rémület gerjesztő port, melynek emberölés, népkii-rás rettentő munkáját kelle végbevinni.

Valamelyik hallott valaha olyasmit, hogy a mérget lelketlen állatokon szokás előbb megkísérteni. Egy darabka kenyeret behengergetett a porba, s az asztal alatt heverő ko-

mondort megkínálta vele. A kutya megszagolta, és otthagya a kenyeret.

— Méreg! méreg! — zúgák elszörnyedve a körülállók.

— Mondtam ugye? — szólt diadalmas arccal a bőrharang, de győzelmi öröme egyszerre megkeserítődött, mert amikor legkevésbé várt volna hasonló megtiszteltetést, azon vevé észre magát, hogy bíró uram hosszú mogyorófa pálcája elkezdi a hátát és a vállait püfölni irgalmatlanul.

— Hát te semmirevaló, hazug szószátyár! Így rágalmazod te a tulajdon földesuradat? Te egész falu kuttyája, aki minden embert megugatsz a háta mögött, s mindenkinek megnyalod a kezét szemben; ilyen mesékkal jössz te ide, mikor anélkül is annyi háborúság van már a nép között? Te semmirevaló betyár! Ugye azt akarod, hogy a földesuradat agyonverjék, mi? Hogy a kastélyát felgyújtsák, kirabolják? Te gyalázatos lázító, akasztófáraláló. No, megállj! Vasra veretlek, beküldelek a vármegyére, majd ülhetsz ott, amíg rád kerül a sor. Te gyújtogató, te!

A bőrharang igazán megijedt, s elkezdett szabódni.

— Jaj, kedves, édes bíró uram, komámuram. Ne haragudjék, az isten áldja meg. Nem akarom én a földesuramat agyonveretni. Az isten őrizzen meg attól.

— Hát kit?

— Nem én, senkit sem, a világerő sem. Óh, dehogyn akarok. Csak azért mondtam ezt, hogy a szegény ember fia tudja magát előre őrizni.

— Mitől?

— Hát a veszedelemtől.

— Hát ki mondta neked, hogy itt veszedelem van? Az orvos úr nagy körutat tesz, sok beteg embert gyógyít, sok orvosságot hord magával. Te ügyetlen számár, elejted az orvosságot, ellopsz belőle, s még ráfogod, hogy az méreg. Méreg az öregapád lelke! Hisz az bizonyos, hogy az orvos-

ságot, ha egészséges ember beveszi, a gyomra felháborodik tőle, de a beteget meg kigyógyítja. Hisz ezt tudja minden ember. A gyógyszer nem enni való.

Egy-két józanabb paraszt helyeslőleg morgott hátul. A bőrharang meghunyászkodva állt a bíró előtt, s kalapjával olyanforma legyintéseket tett, mintha szeretné az asztalra döntött port onnan suttyomban elszelteni.

— Mármost te, népháborító, ha ezeknek a becsületes embereknek itten több eszük nem volna, mint neked, mi történnék akkor? Ha elhinnék azt az irtózatot vádat, amit egy pár zúgolódó semmiházi költött rájuk veled egyetemben, s féltükben nekimennének annak a te jámbor ifjúuradnak, aki annyi jót tett veled, s agyoncsapnák a szemed előtt, ha azt az ősz beteg nagyságos urat kihúznák az ágyából pőrén, s vinnék megégetni, mit csinálnál akkor? Te semmirevaló! Tán még magad köszörülnéd a kést, amivel torkát messék?

A bőrharangnak a térdei verődtek egymáshoz, sopánkodva rebegé, hogy ő nem gondolta, miszerint olyan rettenetes dolgok következhetnek abból, amit ő mondott; nem gondolta meg, hogy mit beszél.

— No, iszen majd meggondolhatja kend a vármegye tömlöcében.

A bőrharang szabódott, hogy csak oda ne küldjék, inkább csukassa a kalodába, oda a Hamza mellé. Elismeri, hogy azt megérdemli; még ha húsz-harminc botot ráolvasnak, azt sem bánja; csak azután ne vallassák többet, mert ő nem akart semmi rosszat mondani.

Eközben senki sem vette észre, hogy az ivóterem lassanként meggyűlt hallgatag, marcona alakokkal, akik közül egy figyelmesen hallgatva a beszédre, az asztalról a gyanús port mind a markába seperte.

Csicseri Márton bíró uram a bőrharang sok rimánkodására annyit alábbhagyott a fenyegetéséből, hogy tehát nem vereti őt vasra mint lázítót, s nem küldi a vármegye kezére.

„De a kalodában ott fogsz ülni reggelig, komám! Esküdtek! Kísérjék kendtek odáig!”

— De nem ezt az embert! — szólt akkor a tömeg közül egy hang, s a bíró Bodza Tamást látta előlépni a hosszú asztal mellé.

— Hát kit? — kérdé tőle.

— Hanem kendet magát! — kiálta Numa Pompilius, igazi római taglejtéssel kísérve szavait.

Bíró uramnak eleinte az ötlött eszébe, hogy a jámbor rektort, ki különben nem szokott szeszes italokkal élni, bizonyosan valaki leitatta édes borral, s elkezdett rajta nevetni.

Azonban megdöbbenve vevé észre, hogy két idegen ember odaugrik mellé a mester intésére, s megragadják a kezeit.

Sohasem látta ez arcokat, nem e faluból való emberek.

— Mi dolog ez? Hej! — ordíta reájok; egyiket orron ütő vitézül, a másikat hanyatt lökte; azonban erre tizen rohantak reája, elkapták kezeit-lábait, leteperték a földre, megkötözték; egy-két ismerőse védelmezní akarta, azokat félretaszízálták.

Bodza Tamás fenn állt az asztalon, míg a tusa tartott, egy capitoliumi szobor magatartásával, onnan vezényelt diktátori hangon.

— Most én parancsolok.

A megkötözött bíró szidta, fenyegette a lázadókat, míg száját be nem tömték, a bőrharang elbújt a kemence mellé, egyrészt az ütlegektől, másrészt attól félve, hogy ebből még nagy baj kerekedhet, s a jelenlevőknek tanúságot kell vallani. Ő nem akart sem látni, sem hallani semmit.

XIV. A HALÁLÍTÉLET

A gyertyákat meggyújtották az asztalon, pedig még fényes nappal volt; — a lélekharangot is megcsendítették, pedig még beteg sem volt senki, a koporsót is elkészíték már, pedig még senki sem halt meg.

A szegény bűnösre kimondták a kemény ítéletet: meg kell neki halni. Fejére szól a törvény. Ha egész nap könyör-gene érte édesapja, anyja, minden atyafia, azokat a betűket le nem könyöröghetné onnan.

Akik ott a hosszú asztal mellett ülnek: főtisztek, altisztek, közkatonák, mind úgy szánják, mind úgy szeretnék, ha nem kellene azt a szót kimondani. Maga a tábornok is eltakarja arcát két kezébe:

„Istennél van a kegyelem.”

Kezében tart egy kis pálcát, fehér pálcát, meg-megnézi; még most egész; semmi törés nincsen rajta.

Odajön hozzá a vén őrmester; csákója fejében, még a viharszíj is állára csatolva, egy keze a zsinóron, másik a csákó ernyőjén.

— Uram, tábornok úr, adj kegyelmet szegény elítéltnek.

„Istennél van a kegyelem.”

Másodszor is megemeli az őrmester tenyere hegyét a kal-pag ernyőjeig, és újra könyörög:

— Uram, tábornok úr, adj kegyelmet szegény elítéltnek.

„Istennél van a kegyelem.”

Harmadszor is könyörög.

„Istennél van a kegyelem.”

A fehér pálca kettétörve hull a földre; a bűnös felsőhajt, megköszöni szépen a jelen volt uraknak, hogy vele vesződtek, a jó őrmesternek, hogy kegyelmet kért neki, és a szigorú bírónak, hogy a törvény szavait kimondá fejére.

Azután elviszik a siralomházba, adnak reá tiszta fehér ruhát, adnak neki ételt, italt, hogy egyék, igyék utoljára.

A vas ember félt hazamenni szállására.

Ha Kornélia kérdeni fogja, mi ítéletet mondál ellenséged fiának fejére?

Nem mert hazamenni; félt.

Anint sokáig ott időzött, a porkoláb jó hozzá jelenteni, miszerint az elítélt néhány szót kívánna a tábornokkal négy szemközt váltani.

Vértessy rögtön sietett hozzá:

— Ön rosszul védte magát — szólt, anint belépett hozzá, szemrehányólag. — Ön lehetetlenné tette, hogy más ítéletet mondhassunk.

— Tudom. Akartam azt — szólt az ifjú derült, nyugodt arccal. — Ennek már vége van, tábornok úr; katonadolog volt. Három nap múlva meghalok. Vegyük úgy, mintha nagybeteg volnék, s az orvosok előre megmondták volna, hogy csak három napig élek.

— Fel fogom küldeni az ítéletet a felséghez.

— Eredménytelen lesz. Hiszen kegyed semmit sem tud mentségemre felhozni. Én nem mondtam semmit.

— De én azért tudok. Védtek önt mások. S ha dacos feleleteivel be nem vágja útamat a hadtörvényszék előtt, tudtam volna önnek megszabadítására valamit kigondolni.

— Csodálkozom, hogy engem védett valaki. Nem ismerék senkit, aki rólam megemlékezhetnék.

— De igen. Legelső volt tulajdon nőm.

— Ah, tábornok úr. Ez a tudat enyhíteni fogja halálomat.

— Második volt azon férfi, akire ön rálőtt ostoba szerelemfélétségből.

— Tehát nem halt meg? — kiálta fel öröm hangján az ifjú. — Ah, ez megvigasztal.

— Ez önre nézve mindegy. Vétsége halálos.

— De lelkem megkönnyebbül. Nem nyomja oly nagyon. Köszönöm. A halál órái rövidebbek lesznek ezáltal.

— A harmadik védő volt önnek édesatyja.

— Hogyan? — rebegé az ifjú reszkető ajakkal. — Atyám? Az én atyám?

— Tulajdon édesatyja. Ő írt azokkal a reszkető kezekkel hozzám, miket a szél ütött meg. Tudja ön, mit jelent az? *Énhozzám* írt ő!

— Énértem írt? — susogá az elítélt, láncos kezeit össze téve és nehéz szempilláit lecsukva nedves szemeire.

— A negyedik volt Kamienszky gróf, kinek nőtestvérére ön bizonyosan fog emlékezni.

Az ifjú bámulva tekintte fel.

— Nem emlékezem ilyen férfira. Neki nincs testvére. Vértessy vállat vonított.

— Ő maga mondta, hogy az; itt volt ma nálam.

Az ifjú katona valami kínos gyanúval küzdött szorongó lelkében; azután derült arccal fordult ismét a tábormokhoz könnyelmű, ifjú tekintetével.

— Ezek mind enyhítik büntetésemet, tábormok úr; köszönöm, hogy tudatta velem. Sajnálom, hogy balvégzetem másoknak könnyeket fog okozni, miket nem reméltem, miket nem érdemeltem, de fájdalमत enyhítik azok. Ön szíve fenekén megbocsát nekem és szegény családomnak; ugyebár megbocsát nekik? Annak a szegény öregembernek, akinek mármost senkije nem lesz, és védeni fogja őt, ha valami nagy, igen nagy baj fenyegetné.

A tábormok megszorítá az ifjúnak eléje nyújtott jobbját. A láncok úgy csörömpöltek a megrázott kézen.

— És most engedje meg tábornok úr, hogy egy igen komoly ügyről szóljak önhöz. Lesz-e kegyes kihallgatni?

— Beszéljen ön.

— És amiket mondok, nem fogja ön agyrémeknek tartani. Sok embernek az agyát a halál közelléte lázba hozza; nem fogja ön hinni, hogy én is lázban beszélek? Elhiszi ön, hogy bátor vagyok és józan, és szívem, eszem helyén van?

A tábornok fejével intett.

— Legelőször arra akarom önt kérni, hogy kivégeztetésemet ne halassa ön három napig. Tűzzön ki arra rövidebb határidőt; nem értem. Velem be van végezve a számadás. Én már nem létezek.

— Tehát miért?

— Elmondom. Azonkívül ne vitessen ön a városon kívül, itt a kaszárnya belső udvarán is megtörténhetik az velem.

— Jó, ezt megígérem.

— És utoljára: hirdettesse ön e végrehajtást délutánra, és tetesse délelőtt, korán hajnalban, mielőtt valaki ébren volna.

— Mi okai vannak önnek ily különös kérelemre?

— Elmondom azokat, tábornok úr. Ön tudja, hogy e rendkívüli, hírből sem ismert járvány miatt minő izgatott hangulat van az egész országban. Alkalmam volt bizonyos rosszakaratú emberek tervét véletlenül megismerhetni, kik e rémületes napokat valami borzalmas munka kivételére találják alkalmasnak. A néposztályok legmíveletlenebb alakja fel van kavarodva, s csak egy jelszóra vár, hogy kiöntson az egész országra. Nem meséket mondok, tábornok úr. Hallottam a lázító suttogásokat, olvastam leveleiket, láttam a nevek lajstromát, akiknek legelőbb áldozatul kell esniök. Az én apám neve áll a legelsők között. Jobbágyai annyira gyűlölték mindig, amennyire szerettek engem. Ezen titkos forrongók egyik főnöke hajdan katonatársam volt; onnan elbocsátották. A véletlen összehozott vele Galíciában, hol ő titkos céljai után járt. Azt ígérte, hogy el fog rejteni. És azután éppen ő jelentett

fel. Most az a pokoli terve van, hogy amint engem a városon kívül visznek, amint a roppant nép összecsoportosul, azt fel-lázítsa, a csekély számú katonaságot szétverje, s engemet megszabadítva, mint egyszerre elhírhedett hőst, ijesztő név gyanánt használjon fel egy pokoli gyújtogató lázadáshoz.. Tábornok úr, ön láthatja, hogy a legnagyobb irtózat fog el, amidőn e tárgyról beszélek, hogy nem álmodtam, nem képzeltem ezt a dolgot, hanem rettegek tőle, és siettetem meghalásomat.

A tábornok pedig valóban azt hitte, hogy az ifjú meg van zavarodva.

Ez vette észre a tábornok arcán a hideg mosolyt, s kétségbeesve ragadá meg láncos kezével annak kezét, és erőszakosan kiálta:

— Tábornok úr! Meg akarják gyilkolni atyámat! Fel akarják gyújtani hazámat, nemzetemet!

— Kik? — kérde a tábornok végtelen megvetéssel. — Ezek a kalap alá búvó emberek? Én nem akarom kétségbe vonni, hogy amit ön mondott, az tervben létezhet; valami bolondnak a feje kigondolhatta. Nem gondolom azonban, hogy volna valaha olyan idő, amely alkalmatosnak látszanék egy ilyen terv megmozdítására. És ha mégis meg találna mozdulni valaki, bizony mondom, hogy az első kiáltása után némává fogom őt tenni!

És büszke önérzettel csapott kardjára.

E pillanatban sietve lépett be az ajtón a tábornok egyik segéde, s jelenté, hogy a vásártérekken és az utcákon gyanús forrongást lehet észrevenni a nép között. Az urak és a katonák ellen kiabálnak, egymást lázítják izgató beszédekkel. A megyeház kapuit már kénytelenek voltak előlük bezárni, s egy gyógyszer-tár ablakait mind bevették. Úgy látszik, hogy leginkább a kaszárnya és a megyeház felé tartanak.

Amint a tábornok a folyosóra kilépett, már jól hallatszott a közeli utcákról az a határozatlan zaj, melynek zűrzavaros

hangjaitól gyöngé szívű ember annyira megretten: nem tudva, tűz van-e, vagy gyilkost kergetnek?

Most az egyszer tűz is volt, gyilkos is volt. Lázadás volt.

Valami távoli városrészben túlbuzgó hívek elkezdtek egy harangot félreverni, melynek bántó félhangjai ki-kipendültek a csúnya hangzúr közül.

A tábornok az udvarra sietett. A katonaság fegyverben állt már.

Alig volt pár száz embere. A többi a hosszadalmas határzár fenntartására volt kirendelve.

Hanem hiszen elég volt ez neki.

Ő félt volna tán, hogy ezek a jámbor kapa-kaszaforgató emberek, ezek a gyaluval, árral, vetélővel foglalkozó polgárok erőszakkal támadhatnák meg őt, és kényszeríthetnék, hogy előlük hátráljon.

Hirtelen, de a legnagyobb hidegvérrel tevő intézkedéseit.

Fél század a kapun kívüli őrhelyet foglalja el, s elzárja az utcát; a többi az udvaron belül marad.

A kívül állók fegyverei töltetlenek maradnak.

Három dobütésre a többi csapatok is kivonulnak az utcára.

A többire nézve parancsszó fog határozni.

A szomszéd ház kapuit be kell zárni, s belül két őrt állítani töltött fegyverrel.

Mindent a legnagyobb csendben, lárma, csörömpölés nélkül.

Azon szomszéd házban lakott a tábornok neje; a kerten keresztül a kaszárnyából át lehetett odajutni.

Míg végzé intézkedéseit Vértessy, amint egy nőcselédje Kornéliának sietve jó hozzá, s valamit súg fülébe.

A tábornok arcán az első pillanatra valami gyönyörteljes mosoly villámlott át, hogy aztán annál sötétebb redőknek adjon ismét helyet.

Hirtelen rábízta a parancsnokságot első századosára, s sietett lakására, ígérve, hogy egy pillanat múlva visszajön.

Nagy dolognak kellett történni, hogy Vértessy elhagyja azt a helyet, mely a katonát illeti, egy ily pillanatban!

Sietve futott át a szobákon, melyek neje hálószobájához vezetnek.

A függönyök le voltak eresztve, a félhomályos alkovenben egy halavány hölgy feküdt, egy halott, aki az élet kínjait szenvedte.

Az ágy körül szolgálattelvő nők álltak, az asztalnál orvos ült, és írt.

Vértessy még ott künn letette kardját, hogy ne csörögjön vele. Odafutott Kornéliához; megfogta annak reszkető, izzadó kezét, s ajkaihoz szorítva kérdezé:

— Hogy vagy?

— A halál küszöbén — felelt a nő, és másik karjával odavonta férje fejét, hogy megcsókolhassa őt.

Egész arca oly fehér volt, mint a márvány, és a hideg veríték, mint a gyöngycepp rajta.

— A jövő órának titkai vannak, Vértessy — szólt lihegve a hölgy, kezével oly erősen szorítva Vértessy kezét. — Lehet jó, lehet rossz; lehet öröm, lehet halál.

Vértessy az orvost kereste szemeivel, mintegy biztatást remélve tőle.

Az orvos félreintette. Súgva mondá neki:

— Iszonyúan szenved, de nem akarja ön előtt mutatni.

— Hangjával titkolja; de én a leheletén érzem. Nagy-e a veszély?

Az orvos vállat vonított.

— Szokás szerint. Nagyon idegzetes, s valami nyugtalanítja.

— Mi lehet az?

— Jó lenne, ha megtudná tőle nagyságod. Ilyen esetben a léleknyugalom élethalálkérdés, s a félelem nehéz indulat lehet egy új életre nézve rossz befolyással.

Az „egy új élet” szónál ismét megvillant Vértessy ajkai körül az az önkénytelen örömrándulat. Visszament nejéhez, s odatérdelt a szőnyegpárnára.

— Kornélia, hogy van ön?

— Az isten kezében — susogá a hölgy, megdicsőülő szemeit felfelé emelve. — Isten kegyelmez, isten büntet — tet-szése szerint.

Vértessy érzé a görcsös kézszorításról, mit kell szenvednie.

— Istennél a kegyelem... — susogá azután halkán a hölgy.

Vértessy reszketni érzé szívét e szónál. Egy óra előtt ő is azt mondá: „Istennél a kegyelem!” egy olyan embernek, ki magának hosszú életet ígért.

A nő bágyadt tekintettel fordult oda hozzá, s két kezével keblére vonva férje kezét, és szemeivel annak szemeibe tekintve mélyen, fájdalmasan, oly kérve kérdezé:

— Fog-e nekem kegyelmezni az isten?

— Igen; óh, igen, neked, angyalának — rebegé a tábor-nok.

— Kegyelmeztél-e te annak, aki tehozzád könyörgött?

Vértessy nem állhatá ki e tekintetet; nem tudott felelni e szavakra.

— Vértessy! A halál halálért jön. Az ítélet ítéletet hoz. A koporsó szélén fekszem. Óh, ne hagyj engem meghalni.

— Mit tegyek? Mit tehetek? — szólt rebegő hangon a férj.

— Látod — monda a nő, karjára fonva karjait, mint repkény az erős fára —, ha te ölsz, én is meghalok; ami kint e szomszéd házban egy halálraitélt szenved, azt én is mind ki-állom. Annak a rettegését, annak a kétségbeesését, annak halálos tusáját! Óh, szánj meg engem, férjem. Légy irgalom-mal ebben az órában ahhoz, aki vétett, hogy úgy legyen én-hozzám irgalommal az isten!

Vértessy lelkében meg volt rendülve. Az orvos odalépett hozzá, s komolyan monda neki:

— Tábornok úr, én úgy hiszem, hogy ez nem példátlan eset, miszerint halálra ítélt raboknak hasonló szenvedők kérésére kegyelmet adtak.

Vértessy érdekelten tekintte reá, mintha kérné tőle, hogy folytassa.

— Én magam tudok hasonló esetet a komáromi várórségnél szolgáltomban, hol egy háromszor szökött ifjú hasonló kérelemre kegyelmet nyert.

— S hiszi ön, hogy ez segíteni fog?

— Uram, midőn az idegzet-erő ennyire hatványaira van emelve, a képzelet mindenható; egy örömhír életet ad, egy ijedelem halált; egy édes gondolat többet segít minden gyógyszernél.

Vértessy megcsókolá halvány, szenvedő szerelme homlokát, s biztató férfiszóval monda neki:

— Meg fogom őt menteni.

A hölgy ég felé emelte reszkető kezeit és halvány orcáját; szemei lassan lecsukódtak, és fehér arca elkezdett mosolyogni szelíden.

. . . Odakünn hallatszott a hármas dobpördülés.

A tábornok hirtelen föleszmélt, sietett ki az ajtón, felkötötte kardját, és futott át a laktanyába.

A zaj, a lárma közelről hallatszott már, és ő arról volt kénytelen gondolkozni, hogy e zajos polgártársakat szép szavakkal rábeszélje, hogy menjenek haza vásznat szőni, csizmát varrni, s más afféle; amikor ehelyett kedve lett volna közük rontani, és szétszelelni őket, mint a polyvát!

XV. OLAJ A TENGERRÉ

Az egész utcát, amilyen széles volt, ellepte a sok kalap.

Nem lehetett egyebet látni, mint a kalapokat. Itt-amott ugyan kaszák és vasvillák is álltak ugyan ki a tömegből, de az emberek legnagyobb része még fegyvertelen volt, nem számítva a gyarló botok sokaságát.

A forrongó tömeg között lehetett látni tisztos polgárokat is, kik bár egyenruha nélkül jöttek, de elhozták szuronyos puskáikat, s azokkal különös bátorságára szolgáltak a többi népeknek, mely hasonló esetekben azt képzei, hogy a szuronyos nationalgarde tökéletesen megfelel a katonaságnak.

— Megállj! — hangzott a tolongó néptömeg elé.

Egy percre elhallgatott e szóra a zaj. Megállt a népség.

— Fegyvert tölts!

A katonaság, mint egyetlen sok kezű gép, egyszerre bocsátá lábhoz fegyvereit, hallatszott a vas puskavesszők koppanása a fegyverek csöveiben. Azután megint egy zördülés; minden fegyver kézben volt egyszerre.

A tolongók kezdtek egymásra nézni, s az előljöttek gondolkoztak a hátuljövőről, hogy milyen jó azoknak ott kiabálni.

A tábornok a lármázó tömeg elé lovagolt, s kemény hangon kiálta rájuk:

— Mit akarnak önök? Mi bajuk? Miért tolongnak az utcán?

Az emberek egymást taszigálták előre; végre egy elkiáltá magát:

— Itt van Mátyás mester. Beszéljen Mátyás mester!

— Éljen Mátyás mester!

A tömeg közül egyszerre egy bőrkötényes polgártárs emeltetett ki, fején csákovával, kezében szuronyos puskával, ki a többiek vállain át a tábornokig szállítattott, s ott letevődött.

Itt van Mátyás mester.

Ha kezei nem árulnák is el, miknek bötykei lemoshatatlanul be voltak balzsamozva szurokkal, a bőrkötény mellett feledett kármentő bizonytságot tenne róla, hogy a kérdéses férfiú azon érdemes polgárok osztályához tartozik, akik az emberiséget tyúkszemekkel ellátják. Bajusza hetvenhét karkába volt sodorva szépen, s azonkívül minden mondásnál szokott egyet rántani a fejével és a vállával, mintegy nagyobb bizonytsággul.

Mátyás mester hírhedett piaci szónok, tosztivó céhgyűléseken, kitanult násznagy és elismert dísznöölő, annálfogva szélesen ismeretes az egész városban.

Nem is fél ő sem a várostul, sem a vármegyétől, még a generálistól sem, ahogy azt most is megmutatja.

Odaáll bátran a tábornok elé, végigsodorintja kacskaringós bajszát, s olyakat csap a puskával a földre, mintha az volna a szándéka, hogy mentül hamarább letörje az agyát. Megköszörüli azután a torkát, s nem egészen rekedt, hanem éles hangon tesz hozzá ilyetén mondást:

— Nagyságos generális úr! Mivelhogy úgy levén, és akképpen származván, hogy a mi emberi massánk ebben a comitivában (értsd comitatus) rendkívüli módon elszaporodott; mindazonáltal a tekintetes impostoratus (értsd compossessoratus) arra a causara vetemedett, hogy ez így semmiképpen sem jól vagyon, és abban igaza is vagyon, mert a céhbeliek már nagyon nagy qualicitással vagynak; ellenben

nincsen igaza, a szükséges legények számtalan kevesen levén tehát. Elhatározott ekképpen, hogy miután minden ember azt beszéli; nincsen is különben, ami igaz is. Nagy az ellenségnek az országba való impulsusra kívánatos óhajítása. Mindamellet, hogy ennek eleje vétessék, és confirmáltassék, a plenipotentiák mellett az határozott, hogy a patikariusok készítsenek valami miasmát, amelynek decretuma által az emberek üdvöskorlátok között tartatódjanak. Immár pedig ez így levén, és ezt a nép megtudván, máris a szomszéd tractusokban és sequestrumokban lakozó secularis népség fellázadott, és tudni akarja, hogy hogyan és miképpen. Ezt én meg nem mondhatom, nem akarván magamat apprehendálni, de annyit bizonyosan mondhatok, hogy már egy vásárra járó legényemnek összehúzta lábait a görcs; és én tudom, amit tudok. Ha tehát a nagyságos generális úr kívánja és helyesnek találja, hogy az emberek, az ország közhasználatára megcsinálják a revolúciót, eziránt egész alázattal és tisztelettel megkéretik. És mi nem vagyunk bolond emberek.

Ez ékes és különösen értelmes dikció alatt azonban a népség merészebb csoportjai egészen előre tolakodtak, s igen valószínű volt, hogy a magyarázatot néhány pillanat múlva kézzelfoghatóbb tények fogják megadni.

A tábornoknak pedig az általános emberiség és hazafiúság érzelmein kívül még egy nagy oka volt a zajos és véres jelenet elkerülésére.

Beteg neje tán éppen a halál küszöbén van e percben. Egy sorlövés, egy órai utcai harc annak bizonyos halála lenne.

Ez aggasztó helyzetben az utca átelleni oldaláról egy lovas látszott közelíteni, ki nagy bajjal bírt keresztültörtetni a sűrű néptömegben, mely csak azért nyitott előtte utat, mert a lovag egy iratot lobogtatott kezében, szüntelen azt kiáltozva, hogy ez felszólítás a néphez, ő a vezérrel akar szólni.

— Ki itt ez érdemes honfiak vezére?

Vértessy rejtélyes lengyelét ismeré meg a lovagban, kibengyanút kezdett vetni, azóta, hogy az elítélt nem akart emlékezni rá.

Az elítélt szavaiban mégis összefüggésnek kell lenni. Egy óra előtt egészen örült beszédnek tartotta azokat.

— Hol a nép vezére? — kiálta Kamienszka, izzadt lovával a nyílt térig vergődve.

Mátyás mester büszkén mutatott a bőrkötény alatt dobogó hő kebelre, hogy ő lesz az.

Kamienszka nagyszerű pátosszal nyújtá át az érdeemes hazafinak Numa Pompilius felszólítását, melyben a székvárosi csizmadiák, szabók és pékek azon bizalommal tiszteltetnek meg, hogy a főhadiszállás számára bizonyos ezerekbe vágó csizmákat, nadrágokat és megfelelő zsemlyéket süszenek, varrjanak és öntsenek, és azokat haladéktalanul átküldjék.

— Mit cselekszik ön? — kiálta rá a tábornok francia nyelven. — Én az első moccanásra szétveretem ez embe-
rket.

— Olajat töltök a tengerre — felelt az ifjú lovag hasonlóul. — Egy óra alatt haza fog menni minden ember.

Mátyás mester két kézre fogta az írást, puskáját azalatt térdei közé szorítva, s elovasta azt figyelmesen.

Szemlátomást képzelhető volt, hogy egyenesedett ki a bajusza ijedtében, amint annak a végére jutott.

— Hatezer pár csizma!

Egy sovány, állig begombolt polgártárs nyújtogatta a nyakát szörnyen, három közben álló ember háta mögül, szeméit előremeresztve, a távoli írás felé; az Csihos mester volt, jellemére nézve becsületes szabó.

— Itt van, olvassa kend is — szólt Mátyás mester.

Az hosszú kezét kinyújtá három előtte álló emberen keresztül, s egy csomó szabó hitsorsos fejét odacsodítva magához, felolvasá a proklamációt fennhangon is.

— Háromezer nadrág.

Az oroszlánpék nem hallotta, mit beszélnek, de füleit megütötte a kenyér és zsemlye.

A veszedelmes felhívás egy perc alatt megtette a körutat a sokaság közt, lassankint eltűnve a hátul álló csöcselékben.

És ahol egyszer megfordult, ott bámulatra méltó módon kezdtek hosszúra nyúlni az arcok, elcsendesülni a szájak; mozgás, zúgás lett a zajból. Mátyás mester, Csihos mester meg az oroszlánpék hült pofákkal kezdtek értekezni. A hátrább állók húzódoztak a fal mellé, mint akik nem akarnak idetartozni.

Végre Mátyás mester nekitámasztotta a puskáját valaki hátának, maga levette a kalpagját, lesimította a bajuszát, s odalépett nagy, kételkedő ábrázattal a tábornok elé, elől, hátul vakarva a nyakát.

— Megkövetem, nagyságos tábornok úr. Mert talán nem is tetszett engemet egész voltaképpen megérteni. Ámbátor én sem azt nem mondtam, hogy így vagy amúgy, ez vagy amaz; azt pedig éppen nem akartam mondani, hogy talán s a többi; de mégis hancha netalántán tulajdonképpen koránsem lehetett volna kivenni a dolgok mivoltából, hogy az instantiak hová infestálnak? Arra nézve bátor vagyok kényteleníttetni azon szívességre, miszerint a nagyságos tábornok urat az érdeemes polgárság és az itteni lakosok részéről azon nyilatkozatban szerencsésítsem, hogy nem is mi akarjuk a tekintetes vármegye urait és a nagyságos katonaságot deliberátum elé vonni, sőt inkább praestanter arra akartuk kérni a nagyságos tábornok urat, hogy ama gonosz országháborítókat, akik tűzzel-vassal közelednek békességes városunkhoz, ezt mitőlünk távol tartani méltóztassék; amire való nézve, mi is és az összes fegyveres polgárság a mi szolgálatainkat felajánlván, hogy a nagyságos tábornok úr parancsolatjára a mi hazánkért, városunkért, a tekintetes vármegyéért és a fölségért vérünket és életünket ontani készek lehessünk. Akasztófára valók tudniillik. Akiknek még hatezer pár csizma kellene! Alázatos szegény szolgálója.

A tábornok nem állhatá meg, hogy csendesen el ne mosolyodjék e szerény köpönyegfordítási mondatra.

Vértessy kivont kardjával inte a katonaságnak, hogy bocsássák le fegyvereiket, s a szokott őrségen kívül vonuljanak vissza a laktanyába.

A lármás gyülekezet még egyszer hangos vivátot kiáltott a tábornoknak, azután botjaival és ökleivel mindenféle távol eső tárgyakat fenyegetve, nagy zúgással széjjeloszlott.

Az oroszlánpék maradt legutoljára, mint akinek legjobban megfeküdte a gyomrát bizonyos számú kenyér és zsemlye kivetése. Csak akkor tért magához, midőn már a többiek mind eltávoztak; akkor odament az ifjú lengyel lovaghoz, s kövér ujjával szétpiszkálva a levegőt, monda neki:

— Nem lesz abból semmi, uram.

Azzal köszönt, és futott haza.

Kamienszka a furcsa zendülés eloszlása után a tábornokkal együtt belovagolt a kaszárnya udvarára, ott mindketten leszálltak lovaikról, és siettek a kihallgatási terembe.

Mindkettőnek volt valami sürgetős mondanivalója, amit nem lehetett a közönség előtt tenni.

— Uram — sietett a tábornok elébb elmondani a magáét. — Bárki legyen ön, nekem igen kellemes szolgálatot tett, amit én önnek reménylek visszafizethetni.

— A veszély közepéből jövök, tábornok úr — felelt vissza gyorsan a hős delnő, mint akinek perceivel gazdálkodni kell még a beszédben is. — A megye közepében gonosz szellemű lázadás ütött ki; melynek legelső összetartó csomója kezembe jutott. Úgy jutottam hozzá, hogy szinte a nyakamra hurkolódott az. A természeti csapás, mely ránk közelg, alkalmat adott egy rég készítgetett terv végrehajtására a legfélelmesebb rajongóknak. Ím itt a kiáltvány, mely egy nap múlva az egész országot be fogja repkedni.

A tábornok bámulva olvasá az átnyújtott iratot.

— A rablásvágy, a bosszúállás, a nép butasága erős szövet-

ségesei ez örült merényletnek, mely ha erőre kap, néhány hét alatt más alakot adhat Európa térképének. Még most csakély a láng. Csupán néhány faluban tört ki. Ez éjjel meg fogják rohanni a hétfalusi kastélyt. Ez lesz a kezdet.

A tábornok arca vonaglott. *Az elítélt szava igaz volt.*

— Ott urat és cselédet megölnék. Meg kell őket ölniök, hogy a lázadás részeseinek lehetlenné tegyék a visszatérésre való gondolatot. Ez a kezdete a kétségbeesési harcnak.

A tábornok csöngetett. Egy belépő hadsegéd fülébe néhány szót súgott, azzal leült, és írt nagy sebesen, intve Kamienszkának, hogy folytassa.

— Tábornok úr! Még most egy csapással elfojtható a tűz. Még most egy merész tenyér, mely nem félti magát a megégetéstől, letakarhatja a volkán szádát, ha az rögtön cselekszik, nem várva a napot, nem órát, nem percet, hanem téve rögtön. Egy nap, egy óra, egy perc alatt minden történhetik, ami soha jóvá nem tethető.

Az ajtó előtt láncsörrenés volt hallható; két ór az elítéltet vezeté be; a porkoláb utána jött.

A tábornok folyvást leveleket írva, beszélt hozzá.

— Ifjú ember, vetesse le kezéről azokat a láncokat. Kérjen magának hadsegédemtől egy kardot. Azt kösse fel!

Az ifjú Hétfalusy bámulva mereszté szemeit maga elé, s hagyta elvéteni láncait, és hagyta oldalára köttetni a kardot, s nem vette észre, hogy mellette két lépésnyire egy idegen ifjú áll, akinck oly nehezőre esik könnyekre nem fakadhatni, nyakába nem borulhatni, midőn őt ily nyomorúnak látja.

A tábornok készen volt a levélírással; odafordult hozzá egészen:

— Fiatalember, önt ezelőtt egy órával, méltó okoknál fogva, halálra ítélte a haditörvényt. Én ez ítéletet vissza nem vonhatom, de végrehajtását bízom az igazságos isten kezire. Olyan idők vannak ránk mérve, amidőn a haza egy harcos fia kezeit sem nélkülözheti. Én saját felelősségemre fel-

mentem önt a vesztőhelyi halál alól. Önre más helyen vár isten ítélete. E percben lázadás tört ki az ország belsejében, ugyanazon helységben, ahol önnek családja lakik.

Az ifjú rettenve kapott kardjához.

— Hallgassa ön végig nyugodtan, amit mondok. Vegye magához e leveleket, válassza ki ólamból legjobb paripámat, és siessen az őrtanyákon elszórt kordon-vezetőkhöz. Csapatjainak felét mindenki az önnel siető százados úr rendelkezésére fogja bocsátani. Mihelyt fél század együtt lesz, siessen vele Hétfaluba; a többi teendőkre nézve írásbeli rendeletei vannak. Mit és hogyan cselekedjék? azt önnek súgja meg szíve. Ön családját megy megszabadítani és családját oltalmazni. Ott isten keze lesz ön felett. Ha őneki tetszik az ítéletet végrehajtani ön felett, legyen meg akarata; ha élve tér ön vissza, a múltak feledve vannak.

Az ifjú nem tudott mit felelni, a hang elszorult torkában; csak odaborult némán a tábornok elé, és annak kezét szorítá ajkaihoz, és könnyeit hagyta ráhullani.

— Keljen ön, keljen innen! Ezt nem nekem köszönheti, hanem istennek, és ezen derék úrnak itt, ki önért oly sokat mérészelt.

Az ifjú csak most tekintett Kamienszkára, s úgy tetszék neki, mintha könnyes szemének ködfátyolán át egy idevarázsolt álomkép állana előtte.

A lengyel nő odasietett hozzá, s megölelte, és sietett fülébe súgni:

— Egy szót se hozzám! Még lesz idő.

— Tehát önök mégis ismerik egymást? — szólt Vértessy. — Ez ifjú bizonyosan meg volt zavarodva, midőn barátját megtagadta.

Azzal derekasan megrázta a delnő kezét, kit még mindig oka volt úrnak címezni.

— Uram, úgy hiszem, nem teszek rossz ajánlatot önnek, ha azt mondom, hogy siessen egy rövid reggelizést végezni

ifjú barátjával, s azután rendelkezék szinte egy paripámmal és egy kardommal; félreismerném önt, ha kételkedném abban, hogy bajtársát követni szándékozik a veszélybe.

Hétfalusy ijedten akart közbeszólni, de a hölgy visszarántotta, s villámló szemekkel inte neki hallgatást.

— Köszönöm, tábornok úr — felelt azután vissza bátran. — Ez ajánlatot vártam, és elfogadom. A reggelizést végezhajtuk lóháton is. Időnk nincs pihenésre.

— Igaza van önnek — szólt Vértessy, megszorítva azt a gyöngéd hamvas kezét, melynek acél izmai nem árulák el a nőt. — Önöknek sietniök kell. Amily váratlan jött e merénylet, oly hirtelen kell azt torkon ragadnunk. Ha a megye több részében is kitörne e lázadás, nem fog többé készületlen találni.

A paripákat azalatt a kapu alá vezették. A megbízott százados felkészülten lépett be, s Kamienszka számára is hozott egy kardot, mit az sietett derekára csatolni.

A tábornok lekísérte őket a paripákig. A három lovag nyergébe vetette magát. Vértessy még egyszer megszorítá a delnő kezét, és katonás őszinteséggel monda neki:

— Én igen nagyra becsülöm önt, Kamienszky úr.

— Csak Kamienszka* — ságá a delnő halkan; azzal sarkantyút adott lovának, s társai után nyargalt.

Vértessy előtt most világosult fel minden!

— Csodálatos asszony — szólt utána bámulva, mindaddig, míg a házak el nem takarták szemei elől.

Az utcák csendesek voltak már, senki sem zajgott a téren, ezt a csendet érezte a tábornok szíve is. Valami jótékony nyugalom, mit a legfőbb izgatottság szokott szülni, szállt szívére.

Most volt idő visszasietni a szomszéd csendes házba.

Valami előre sejtett örömtől úgy dobogott a szíve, úgy vert minden ér kezében, halántékain, amint a csendes szobákon végighaladt.

* A lengyeleknél a vezetéknévben is ki van fejezve a férfi- és nőnem közti különbség.

A hölgyszoba előtti teremben találkozott az orvossal.

Az orvos eléje mosolygott, és kezét nyújtá felé.

— Öröm van a háznál.

— Mit mond ön? — kiálta Vértessy kéjtől remegve; pedig hiszen tudta jól, hogy mit mond.

— Egy kicsi kis angyalka van a háznál — suttogá az orvos, és hozzátevé mosolyogva. — Mégpedig fiúangyal.

Vértessy a jövő percben neje előtt térdelt; annak kezeit szorongatva százszor meg százszor forró ajkaihoz.

És a nő boldog, édes mosolygással tekintte le reá, minő azoké, kiket szerettek a túlvilágról imádkoztak vissza...

„Istennél volt a kegyelem!”

XVI. JÓ, HOGY AZ ÉJ FEKETE

A hétfalusi kastélyban csöndesen aludt mindenki, nem is sejtve azt a sötét rémet, mely ellensége mindennek, ami él, mely kényszeríti a ház őrebét, hogy kaparjon a fal mellett sírokat, mely felhíja a kuvikot, hogy ijesztő szavával szólaljon meg a háztetőn, odaülve a nyikorgó szélvitorla mellé; mely beküldözi az előtornácokba látogatójegyeit, a nagy fekete éji pillangókat, miknek hátára halvány koponyák vannak festve, mint a ravatalokon; melynek léptei alatt recsegnek, ropognak a bútorok, s az a kis látatlan bogárka ott az ágy deszkái között elkezd csengetni, tizenegyet egymás után, jelentve, hogy „itt van ő!”

Óh, e néma lények között olyan nagy egyetértés van!

A szél mogorva felhőket hajtott végig az égen, mik úgy siettek el innen erről a tájról, úgy iparkodtak egymás alatt, fölött elsuhanni, idomaikat változtatni, mintha félnének, hogy itt kapja őket valami. Némelyiknek veres volt még a szegélye a távoli gyulladás lángjától. Az úgy sietett a többi közé fúrni magát, azok pedig futottak előle, hogy őket is meg ne gyújtsa.

A sötétben rendetlen csoportok látszanak az utcákon gyülekezni, amik csöndesen húzódnak a kastély felé.

A csárda szobájában gonosz tanácskozás foly a kastélyban alvók megrontása felől.

Három külön nézet küzd egymással. Numa Pompilius nyílt, hősi támadást kíván, mint illik a derék szarmaták epi-

gonaihoz, kőfaltörő kosokkal és ballisztákkal s egyéb klasszikus harci szerekekkel, mell mell ellenében, szemtől szemben az ellenséggel.

Iván mint gyakorlatibb ész sokkal jobban ismeri a maga népét, s több sikert vár a csendesen meglepő támadástól, ahol a harcosok titkosan bemásznak az őrizetlen erősség ablakain, bástyáin, s álmaikban lepik meg a gyanútlan őrséget.

A hóhér neje gúnyosan mosolygva ül a két tanakodó fővezér előtt a keresztlábú asztalon; vastag, izmos karjait összefonva, s halkan közbenevet, és magában dörög.

— Tegyetek, amit akartok. Egyik sem ér semmit. A bivalyfogó orozva akar menni. És a nyomorék homlok-egyenest.

— Hát te mit tudsz? — kérdi tőle Iván ingerülten.

— Én tudok valamit, és tudom azt titokban tartani; majd ha ti mind a ketten elbuktatok, én előállok akkor.

A vezérek féltékenyek kezdtek lenni a hatalomra.

Az első siker nyeri meg a tömegek szívét; ezt biztosítani kellett.

— Hívjátok be a bőrharangot! — szólta Iván az ajtó előtt álló öröknek.

A vén legényt betuszkolták.

— Téged ismernek a kastélyban a kutyák, ugyebár? — kérde tőle.

— Ismernek, igenis — felelt a jó ember. — A Tiszát, a Farkast én neveltem magam. Mindennap adtam nekik kenyeret. Még a tarisznyámba is majd bebújtak, mikor odavetődtem.

Zudárné gúnyosan szólta Ivánnak:

— Téged még jobban ismerhetnek, nyúzó!

Iván egy kést kapott fel az asztalról, s beledöfte volna az asszonyba, ha Bodza Tamás el nem kapja a kezét. Ez ingerkedés nehezen esett neki.

— Ugyan ne háborogjatok most.

Iván nagy nehezen le hagyta magát csillapítani, s folytatá a beszédet:

— Itt van e kendőbe kötve néhány húsdarab, oda tudnád-e ezt adni a kutyáknak szép szóval?

— Hogyne, csak a neveiken kell szólítanom, s odajönnék a kapualjához, kiveszik a kezemből.

— Tehát siess; hajtsd végre!

A bőrharang olyan jó ember volt, hogy semmi parancsnak sem tudott ellenszegülni. Elfogadta a megbízást, pedig tudta, hogy a kutyákat akarják megmérgezni.

Hanem vigasztalta magát azzal, hogy ezt neki előszóval nem mondta senki.

— De hallják kegyelmetek, ugye a nagyságos urat nem fogják bántani? — kérdezé gyámoltalan arccal Ivántól.

— Nem, öreg, nem.

— Meg az ifjú nagyságos urat sem.

— Azt sem, világért sem.

— Sem a hajdút. Látják, keresztfiam szegény.

— Azt sem, öreg, azt sem, csak siess.

— Ugyebár csak azt akarják megtudni, hogy igazán méreg van a kastélyban?

— Azt hát, ördög gyűjtson beléd! Eredj már, mert kiütöm a fogadat!

A szegény bőrharang kotródott.

— Most hozzátok be a Mekipirost!

A szegény féleszű fiút betaszíták a szobába. Borzas haja egészen eltakarta a szemeit. Vigyorgott most is, és jókedve akart lenni. De beszélni nem tudott már, hiszen nyelve nem volt többé; akármit szóltak hozzá, ezt kiáltotta rá vissza: „Hamamama!”

Ez volt nála öröm és helybenhagyás hangja, kérdés és felelet.

— Mekipiros gyere, igyál! — szólt hozzá Iván, szájához tartva egy szalmás butykost, mit a kínált le sem vett addig a szájáról, míg volt benne valami.

Azzal örvendve nyújtá azt vissza Ivánnak.

— Hamamama!

— Te bornyú, ide figyelmezz! Fel tudsz mászni egy szál kötélén akárhová, ugyebár?

— Hamamama!

— Ne kiabálj a fülembé. Hát majd egy hosszú kötélén felmászol egy háztetőre; tudod?

Az esetlen szörny úgy dörzsölte a tenyereit örömében ez indítványra.

— Azután azon a kötélén fel fogsz húzni engemet magad után. Elbírsz-e?

A törpe csoda ujjongva rohant Ivánnak, s térdeinél átkapva a férfit, felemelte azt a levegőbe, úgy ugrándozott vele alá s fel, annak bizonyosságául, hogy ez neki annyi, mint egy zsák pehely; míg Iván sokszoros cibálás és rugdalás által ki nem szabadítja magát kezei közül.

— Marha ereje van a fickónak! — szólt azután Bodza Tamáshoz, a zömök alakot fejénél fogva odaráncigálva elé, aminek az hallatlanul látszott örülni. Ha egy-egy kezét elkaphatta Ivánnak, azt úgy összecsókolta, hogy nem győzte az törölni a kabátja szárnyaihoz.

— Ez lesz az ágyútöltelék — súgá halkabban Iván. — Ha a kastélyban levők neszt kapnak, s észreveszik a cselt, Mekipiros megy legelő; őt lelőhetik. Különbén ez a fickó, meglássátok, még egypár golyóval a testében is felmászik a falra. Olyan ez, mint a béka.

Ezalatt visszatért a bőrharang, jelentve, hogy az ebek mind felfalták a nekik hányt koncot. Óh, igen szívesen vették.

— Akkor mehetünk! — szólt Iván, egy rozsdás katonapisztolyt dugva mellénye alá.

Zudárné kisietett gyékényes szekéréhez, felugrott az ülésbe; egy pillanatra hosszú, éles kés villant meg kezei között, amint végigpengeté, ha nem tört-e ki az éle, azzal eltűnt az

ismét, senki sem látta, hová. Az ostort kezébe kapta, s a lovak közé vagdalt.

Az út a halálmadár ajtaja előtt vitt el. A vén boszorka kinn gubbasztott ajtajában, s mankójával mutogatva számlál-gatta az előtte elmenőket:

„Egy, kettő, három. Egy, kettő, három.”

A hármasnál sohasem ment odább. Tehát minden harmadik kivető.

Amint leánya, a rektor és Iván elmentek előtte, felkacagott:

— Gyönyörű társaság! Egy tanító, egy hóhérlegény meg egy jó menyecske! Hová mentek ilyen sötét éjjel? Gyönyörűséges sötét éjjel. Egészen tolvajoknak, gyilkosoknak való; amelyet csak rablásra, gyújtogatásra kívánni lehet. Rajta, rajta. Űssetek a nagy urakra, öljétek le gazdáitokat; magatok jussatok aztán hóhérkézre. Így lesz szép a világ; mentül kevesebb ember lakik benne.

A zendülők nem merték őt bántani, pedig odaállt útjokban, s elég hangosan beszélt. Kikerülték mind szépen.

Bodza Tamás elosztá népeit az utcákra; elállatott minden kijárást a kastélyból, egy csapatot a kazalok mögé rejte el, másikkal a méhest foglalta el, harmadikkal a pálinkaházat, a cselédeket rövid ellenállás után megkötözteté és elzáratta.

A kastélyban semmit sem vettek még észre. Odabenn egy cseléd sem hált. Az ifjú úr az epemirigytól (így nevezték akkor az ismeretlen járványt) féltében nem engedte őket a kastélyban aludni; nem volt ott más, mint ő maga, az öreg Hétfalusy és az orvos.

Iván ekkor kiválasztott hatot a legbátrabbak közül: köztük a csósz, kinek erdei lakán tartották a titkos összejöveteket, Hamzát, az egyházfit és Mekipirost, kinek be kellett dugni a száját, hogy ne kiabálja az örökös „hamamamát”

Szegény Mekipiros; hajdan imádkozni is tudott, most pedig csak egy szótagot tud emlegetni.

Az udvarra nem volt nehéz bejutni. A kaput kinyitá a bőrharang, az ebek ott feküdtek a kút körül megdermedve, semmi sem árulta el a merényletet.

Most Iván egy hosszú, erős kötelet vett elő, azt hozzákötötte egy csomag spárgához, melynek végére egy darab halászólmom volt fűzve.

A kastély ereszen körös-körül ércsatorna futott végig, mely a szegleteken ódivatú delfinek alakjain végződött. Egy ily delfinre felhajtá Iván a zsineget, s a visszaeső ólomnál fogva keresztülhúzta rajta a kötelet.

A terv igen szép volt.

Mekpiros fel fog mászni a kötélre; ért hozzá. Ő lesz az anima vilis, akin megtudják, ha alszanak-e a kastélyban, vagy nem.

Mikor ő fenn lesz, elébb felhúzgálja Ivánt, aztán egyesült erővel a többieket. Azok a padláson keresztül belopóznak a kastélyba, s a belülről bezárt ajtókat kinyitják a többiek előtt.

Semmi sem lehet óvatosabban kigondolva.

Amint a kötélmeg volt erősítve a csatorna egyik alsó fogláló vasához, Iván odalódítá Mekpirost, a kötélmeg szabadon lebegő végét kezébe adva.

Kiáltani nem mert a kis szörny, csak súgva adá tudtul megegyezését.

— Hamamama.

A másik percben már a kötélre lógott, mint valami nagy csodapók, kézzel-lábbal kapaszkodva feljebb-feljebb; néha a fogaival is segített magán; néhány pillanat múlva fenn ült a rézdelfin hátán, örülve, hogy magához hasonló csodát talált paripának, s onnan kiáltott le egyet, mint a bagoly:

— Huhu!

— Hallgatsz! — szólt elfojtott suttogás hangján Iván. — Még elárul bennünket a fenevad! Húzz fel!

Iván két kezére csavarta a kötélmeg végét. Mekpiros izmos rántásokkal húzta őt fölfelé, kurta karjaival oly könnye-

den szedve fel a kötelet, mintha semmi teher sem volna rajta.

— Bárcsak leejtené! — dörmögé magában Zudárné.

Bodza Tamás is aligha nem kívánta ezt magában. Egyiknek sem tetszett az, hogy Iván terve sikerüljön, különböző okok miatt.

Azonban nem ejté őt le Mekipiros. Felhúzta egészen a tetőre, felsegíté őt kapaszkodni a rézcsatornára.

Iván alig érezte magát talpain, midőn hála helyett féltregett bosszúsága jutott eszébe.

— Te vad marha, minek ordítottál az elébb? — sугá Mekipiros fülébe, s keservesen belemarkolt a kis szörny bozontos hajába, másik kezével betömve annak a száját, hogy ne kiálthasson.

E percben Mekipiros szikrázó szemekkel fordult vissza Ivánra, s átkarolva annak lábszárait, egy perc alatt lerántá őt magával a tetőre.

Mind a ketten végighemperegtek a tetőn, hanem Iván megkapaszkodott a rézcsatorna szélében mind a két kezével, s fenntartotta magát.

— Hamama, hamama, hamamama! — hörgé a bőszült szörnyeteg, mely mint valami nehéz bűnsúly, csüggött marta-léka lábain, egymáshoz szorítva térdeit vas öleléssel, s beleharapdálva inaiba és rugdalózva, rángatva ellenfelét a mélységbe le magával.

Ivánnak a rémület elvette esztét.

— Segítsetek! — ordíta oly hangosan, hogy minden alvónak fel kellett rá ébrednie. — Segítsetek! Megöl!

— Tudtam, hogy ez lesz belőle! — szólt fogcsikorgatva Zudárné. — Maga árul el a gyáva. Vessz meg, ha élni nem tudsz!

— Cudar! — kiálta rá Bodza. — Nem tud meghalni szóltanul, mint egy Julius Caesar, midőn a közügyek azt kívánják, hogy hallgasson.

Iván kétségbeesetten vergődött a négy ölnyi magasságban, s mindent feledve az irtóztató halálon kívül, rikácsolva kiabált az alatt állókra:

— Segítsetek! A Jézus szerelméért! Emberek, ne hagyjatok elveszni! Leesem. Meghalok. Jaj, nekem. Hányjatok szénát alámm; tartsatok alámm egy köpönyeget! Irgalom! Irgalom! Bocsáss el, Mekipiros. Az isten irgalmára kérek!

De Mekipirosnak nem volt az a szándéka, hogy magában zuhanjon le a földre. Óh, már egy óra óta örült ő ennek a pillanatnak; azért kacagott, azért ujjongott olyan nagyon. Nem bírta rejteni örömét. Ha együtt lesz kínzójával ott a szédítő magasban, egyszerre megragadni azt, lehangeredni vele együtt a tetőről; repülni egy ideig a levegőben, s azután elterülni a földön, összezúzva, szétszakadva, hogy azt se lehessen megismerni, melyik volt az egyik, melyik volt a másik.

És martaléka még megkapaszkodott esés közben, még hosszabbá tette a gyönyörűség pillanatát rá nézve; hallotta, hogy ordított segélyért, hogy vonaglott kétségbeesett menekvési vágygal, hogy könyörgött neki nagy esztelenül: „Mekipiros, jó Mekipiros, bocsáss el, zuhanj le egyedül!”

— Hamamama! Hamamama! — röhögött a szörnyeteg ádáz hangon, és rugdalta a falat lábaival, hogy hamarább leessenek, és ritka fogait beleásta martalékja combjaiba.

— Kegyelem! Kegyelem! Segítsetek! Nem bírom tovább! — hörgött odafenn Iván; karjain az izmok feszülni kezdtek a kettős teher alatt. Senki sem segíthetett rajta. Az alatt állók átkozták, hogy ordításával felverte a kastélyt. A csatorna széle mind jobban csúszott kifelé erőtlenülő kezei közül; már az egyik keze levált róla; már csak fél kezével tartá fenn magát végső erőfeszítéssel.

— Hamama! — sikolta a szörnyeteg; azután egy veszett ordítás hangzott végig a magastól a mélységig, s azzal valami sötét gomoly bukott sebesen alá a földre: két egybeforrat tömeg, melyben talán két lélek is lakott.

Mekipirosnak alul kellett volna esni, de valami horogvasban öltönye megakadt, mely miatt egyszerre zuhantak mindketten a földre; oly szerencsésen, hogy egyik sem kelt fel onnan többet. Még csak meg sem mozdultak utána, mint a jó alvók, akik ott alusznak el, ahova fejüket letették. Csak Mekipirosnak volt még annyi ideje, hogy kínzója fülébe súghatta: „Hamama!”

Mit értett alatta? Azt elmondhatták lelkeik egymásnak a másvilágon.

A földön két mozdulatlan tetem maradt, semmi seb nem látszik rajtuk, de azért olyan halott mind a kettő, mint az a föld, amit most hánytak ki a sírból.

— Most lássuk, mit tud a másik? — dörmögé Zudárné, hátát egykedvűleg a szekér oldalának vetve, s karjait összefonva, mint valami türelmetlen hangversenyi művész, aki várja, míg a többiek elvégzik unalmas számaikat, s az ő programjára kerül a sor.

Iván legelső ordítására látható volt, hogy a kastély két szegletszobájában hirtelen világosság támadt, azután mind a két világosság összesietett a középső terembe, s ott ismét néhány pillanat múlva kialudt. Az ablakredőnyök hallható zörejjel záródtak le; csupán egy tábla maradt középen felemelve.

A megtámadottak készen voltak.

Most Numa Pompilius, most van jó mezejök a dicsőség versenyfutóinak; rajta, lábtókat a falnak, ütő gerendákat az ajtók ellen, kőzáport a tetőkre, ahogy az emberek, midőn kezdetben kitalálták a harcot, küzdöttek egymással; lármával, szitokkal, ordítással pótolva az ágyúdörgést! Ébren az ellenség.

— Előre vitézek! Itt az óra, melyből számunkra az uralkodás napja virrad. Bátraké a diadal.

A fellázított tömeg semmit sem hallott e klasszikus buzdításból, úgy teletölte minden fület saját ordításával, s tolakodott az udvar belsejére.

Ekkor azon ablakból, melyen középett félig fel volt emelve a redőny, egy lövés történt kifelé, melynek csattanására egy

pillanatig megnémult a rút ordítózás, s e szünet alatt erős férfihang kiálta ki a lázadókra.

— Ez még csak vaklövés volt. Ha el nem hagyjátok az udvart, golyókkal fogunk közetek löni.

— Menjünk innen, édes atyámfiai, menjünk! — rebegé a bőrharang. — Ha Széphalmi úr őnagysága parancsolja. Nem jó vele tréfálni. Hatcsövű fegyverei vannak, mindegyikben három golyó. Még valamelyikünkben kár történik. Feleségünk, gyermekeink odahaza. Menjünk haza édes atyámfiai. Majd reggel deputációt küldjünk.

A tömeg nagy része osztá ezen jó véleményt, s a lőfegyver iránti tiszteletből kezdett az udvarról kifelé húzódni.

Numa Pompilius a kétségbeesés dühével állta útját a hátráló scregnek.

— Nyomorult gyáva pribékek! Hát egy vaklövés elől visszahátráltok-e? Tömegestül, „sicut examen apum” egyetlen ellenség szavára. Pih! Gyalázat! Utálatos söpredék!

A harcvágyó főnök leköpködté az előtte elfutókat, s elhalmozá őket mindenféle válogatott magasztalással, végre maga ragadott egy fejszét, s azzal fenyegetőzött, hogy ha senki nem megy, ő egyedül fogja a kastély ajtaját betörni.

A bőrharang átölelte az indulatos hőst, úgy könyörgött neki, hogy ne kockáztassa ily vakmerőn az életét. Nem is engedte, hogy az udvarra bemenjen. Megfogta kezében a fejszét, és elszívelte azt az egypár rúgást, amit kapott tőle a huzakodásban.

Zudárné gúnyosan nevetett e tragikomikus jelenet alatt.

— Ugyan miért nem fogjátok meg többen? Hiszen azt akarja, hogy ne eresszétek. Nem látjátok, milyen nagy bajába kerül magát a nyomorék öreg emberrel visszatartóztatni, akit fél kézzel a földhöz üthetne, ha akarna. Menjetek az utamból! Nem férfiaknak való az ilyen tréfa. Az én anyám boszorkány volt, magam is az vagyok. Majd kinyitok én előttetek minden ajtót szerrel — szóval. Ti csak köszörüljétek a kést!

Azzal felbontá szekerén a gyékényt, mely eddig le volt erősen kötözve, s könnyeden, mintha csak egy pehelyvánkost venne kezébe, emelte le arról a kis Blizkét.

A gyermek kezei elől össze voltak kötözve, s feje egészen beburkolva egy vastag gyapotkendőbe, melytől sem látnia, sem kiáltania nem lehetett.

Zudárné lebontá a lyánka fejről a kendőt, s parancsolá neki, hogy egyenesen álljon.

Azután egy félig elégett viaszfáklyát vett kezébe, mely valami gyászmenetből maradt rája, azt kiütött csóvával meggyújtá, s a gyermek összekötött kezeibe adta, hogy fogja azt.

— Ennek az asszonynak az esze tisztul — dörmögé a borzas Hanák. — Világot gyújt, hogy jobban közénk lőhesse-nek onnan belülről.

— Ne félj, borzas! Nem fognak rád lőni. Húzódjatok a kapubálvány mögé. Majd én bemegyek egyedül az udvarra, s kihozom a kigyót a maga odvából pusztá kézzel.

Az ostromlóknak nem kellett sok biztatás az elbújásra; amint Zudárné a kapu alá lépett a gyermekkel, mindenki elhúzódtott mellőle, még Bodza Tamás is.

A gyermeket küldé elől összekötött kezei közt az égő fáklyával. Maga úgy ment utána. Nem félhetett a golyótól.

Midőn a felnyitott redőnyű ablak elé értek, ott megállítá a gyermeket, s azt mondá neki, hogy térdepeljen le.

Aztán erős, felcsattanó hangon kiálta fel az ablakba:

— Öreg Hétfalusy, itt vagy-e? Ifjú Széphalmi, itt vagy-e? E kérdésére nem válaszolt senki.

— Hiába magatokat eltagadnotok! Én pörölni jöttem. Folytatni, amibe apám belehalt, anyám belebolondult, a régi pert. Hoztam magammal törvényszéket is, akit nem fogtok megvesztegethetni. Most én vagyok a hatalmasabb.

— Takarodjál! — hangzott most egyszerre egy rekedt szózat az ablakból, melyben a vén Hétfalusy hangját leheté sejdíteni.

— Takarodjam innen! — kiálta a néember dacosan. — Hát nem saját földemen állok-e itt? Hát ez a házszeglet, melynek ablakán zörgetek, nem az én ősi telkemre van-e építve? Nem enyim-e ez a föld? Nem enyim-e ez a kő, ez a fűszál, amire tapodok itt?

— Könnyen tied lehet örökre, nyomorult! — szólt egy másik hang, az ifjabb földesúré. — Ha nem távozol, rajta halhatsz meg.

S egy puska csöve villant elő a redőnyök közül; a hóhérné észreveheté, hogy az egészen szívének van irányozva.

Hirtelen odarántotta magához a leánykát.

— Célozhatsz, Széphalmi! Azért hoztam világot is magammal, hogy lásd, hová célozz.

Avval kivette a fáklyát a gyermek kezeiből, s annak arcát megvilágítá vele.

— Ide nézz. Ugye szép gyermek? Ugye e kék szemek, e vékony ajkak hasonlítanak valakihez, akit valaha szeretted? Ugye ezt a karcsú, szelíd teremtést kár volna céltáblának venni ostoba golyók számára?

A kifeszített cső lassankint aláhanyatlott.

— Mit gondolsz, Széphalmi — folytató a néember, pokoli kárörömmel arcán —, hogy jutott a hóhér neje egy ilyen szende angyalkához, aki úgy hasonlít hozzá, mint az angyal az ördöghöz?

— Asszony! — sziszegé onnan belülről valaki. Azt sem lehet tudni, melyik volt; az öreg-e, vagy az ifjú.

Zudárné közelebb lépett, egészen az ablak alá.

— Akarjátok, hogy lassabban beszéljek? Megtehetem. Látjátok, már egészen közel állok, a puskacsővel el lehet érnem testemet. De ti nem fogtok énhozzám nyúlani. Most én vagyok a vesztegető.

Azzal odatevé a leányka gyöngye vállára izmos, nagy, széles tenyerét.

— Ez a gyermek most nyolc esztendő. Mikor ez a gyer-

mek született, apja megátkozta őt, és anyja kidobta, és dajkája rábízza a nőstényfarkasra, hogy gyilkolja meg, vagy nevelje kölykének: ami mindegy. Bolond mese; a vén ordas elvette a porontyot, és maga nevelte fel; a vén hóhér nevelt ártatlan leánykát, és védte azt az erdők minden fenevadaitól. Érthető-e ez a mese?

Valami tompa nyögés válaszolt rá vissza.

— A ti házatokba pedig beköszöntött a villám, meglátogatta azt a veszedelem, hogy párjával volt benne a halott, és ki nem fogyott belőle a siralom. Nem átok volt-e az, ami rajtatok fogott? Átok fogott a házatokon! Mikor bezártátok magatok után az ajtót, akkor úgy sírtatok, hogy az a koldus, aki a kapun kívül hálálkodik, nem cserélt volna veletek.

Az ablakból nem jött semmi válasz.

A pokoli néember dacos alakját fényesen világítja meg a fáklya, mit a gyermek tartott kezeiben. Úgy látszott, mintha körös-körül ő vetné az árnyékot az éjszakára — a legfeketébb árnyékot.

Egész odalépett már az ablakhoz, úgy, hogy besugdoshatott rajta.

— Nagy urak, büszke urak. Rakjátok le azt a fegyvert kezeitekből, mert az meg nem véd titeket többé! Valami rossznak kell történni ezen az éjszakán, mert én ingyen nem jöttem ide.

Azzal kivonta keblén átkötött kendője alól azt a fényesre köszörült kést, aminek az élit oly gondosan próbálgatá az elébb.

— Látjátok ezt a kulcsot? Ez a kulcs a ti szívetekhez, ez a kulcs a ti palotátok ajtajához. Ez a kés lemetszi a ti büszkeségteket, és megaláz benneteket énhozzám le a porba. Engem agyonlőhettek itt. Az nem nagy mesterség. De abban a pillanatban, ahogy én elestem, ott áll anyám a hátam mögött, a vén boszorka, és tele torokkal fogja kiáltani a bősziült nép közé, hogy ez a leány amott kinek

a gyermeke. És akkor tudjátok-e, hogy kinek a szívében áll meg ez a kés legelőször?

Mintha valami fájdalmas nyögés hangzott volna a sötét ablakból alá, hasonlatos azokhoz, amiket az elhagyott, elpusztult várkastélyok tesznek, ahol nyög és sóhajt az egész ház, és senki sem tudja, honnan jön az.

A néember halk beszéde alatt a néptömeg bátrabbjai lassankint beszállinkóztak az udvarra, látták, hogy a nő nem fél, ez nekik is bátorságot adott, néhányan a ház küszöbe mellé mertek vonulni, onnan hallgatóztak, mit beszél ez asszony olyan suttogva. Ki tudna abból érteni valamit?

Zudárné odafente a palotaablak kőtalajához a kést.

— Három pillanatig van idő gondolkozni — szólt most fennhangon. — Ha ti azt mondjátok: legyen vér, lesz vér!

Azzal visszafordult, s ismét a gyermekhez lépett.

Ott állt az a palota küszöbe előtt, ártatlan, halvány arcán a vértanúk égi nyugalmával; az egész rémjelenet őt nem látzott rettegtetni. Egészen elfoglalta az a gondolat, hogy neki itt meg kell halni.

— Térdepelj le! — szólt hozzá a néember hidegen.

A gyermek szót fogadott, letérdelt. Oda a kastély legalsó lépcsőjére.

— Imádkozzál!

A gyermek áhítattal emelé szemeit az égre, s pici kezeivel az égő fáklyát maga elé tartva, elkezdé az ájtatos zsolozsmát énekelni:

„Szeretem és áldom az Úristent,
Mert meghallgatá az én kérésemet.
Könyörgésemre hajta kegyes szívét,
Melyért imádom őt mindörökké”

. . . . Sokaknak úgy tetszett, mintha azalatt míg a gyermek reszketeg hangja a méla dallamokat elzengé, a távolból, tán a tömeg között vagy valami rejtekben egy férfihang

kísérné azt halkán, odább nyújtva a versek véghangjait, mint a templomban szokták.

Ki lehet az?

Senki sem tudta megmondani, honnan jön ez az ének.

Zudárné testén valami hideg borzongás futott végig. Ez a hóhér hangja volt!

Eh, örült képzelet. A tűz közepéből csak nem jönnek sértetlenül elő az emberek, mint Nabukodnázár zsidó férfiai.

Megkeményíté szívét.

Odalépett az ajtóhoz, s öklével megdöngeté azt.

— Csak három pillanat van a gondolkodásra, vén ellenség, ifjú ellenség. Nyiss ajtót és jöjj elő!

A népség csendesen várta, hogy mi fog történni.

Miért nem lőnek azok onnan a biztos erős helyről?

Micsoda hatalma van ennek a néembernek fölöttük? Igazán tud-e ez rontani a bezárt ajtókon keresztül, ránézéssel, ráolvasással?

„Egy, kettő, három!”

Még semmi nesz.

Ekkor a néember dölyfös tekintettel fordult a néphez, s átható szóval kiálta hozzájuk:

— Ha ők nem szólnak, majd szólok én. Atyámfiái, földieim! Ezek az urak itt a mi vesztünkre esküdtek. Ők ki akarják irtani a mi fajunkat, hát mi mért irgalmaznánk nekik? Most nem mi vagyunk az ő hatalmukban, hanem ők vannak a mienkben! Az ő tulajdon bűnök az én kezeimbe adta őket. Tudjátok meg, és tudja meg az egész világ, hogy e büszke nagy úr itten, az a Széphalmi úr egykor kiveté elsőszülött gyermekét. Ki a mezőre, ki a fenevadaknak; kiveté, mert félt a gyalázattól, hahaha! Tette ezt szegény ember valaha? A szegény ember megtalálta a gyermeket, a szegény ember nem ölte azt el, ahogy rá volt bízva, a szegény ember fölnevelte azt saját gyermeke gyanánt. És íme most a hatalmas urak mérget hintenek a

szegény ember ivókútjába, hogy vesszen el tőle minden ivadékkal együtt.

A népség növekedő áhítattal hallgatá e vészes szavakat.

Zudárné figyelmét nem kerülé ki, hogy a kastély vasajtájába belülről kulcsot dugtak, s azt halkán elfordíták abban.

Most még hangosabban beszélt.

— Itt térdepel előttem a hóhérasszony leánya. Ki szülte ezt, ki adta néki? Nagyságos úri kisasszony, aki nem más, mint Hétfalusy Benjámín leánya, akit az isten haragja ütött meg testvérgyilkos gyermekével együtt. Én neveltem és ápoltam a gyermeket, s mi volt a köszönet érte? Az, hogy most meg akarnak ölni mindnyájunkat e nagy urak; megmérgezik ételünket, italunkat, hogy eltemessék gyalázatos titkaikat. Íme én kibeszélem azokat; tudja meg minden ember. Ez a leány Hétfalusy unokája. Ez a leány a mi hatalmunkban van, ha valakinek közlünk egy hajszálat meggörcsítik a nagyságos urak, én e gyermek szívébe kést ütök!

A gyülevész kába zúgása hangzott fel ez ádáz szavakra, mik gonosz részegség mámorát terjeszték el a szívekben. Zudárné figyelmesen hallgatá, mint fordul másodszor is a kulcs a zárban.

El volt készülve arra, ami következni fog.

A gyermek háta mögé lépett, annak szép, hosszú, szőke haját bal kezére csavargatva, s jobbja gőrcsösen szorítva a kés markolatát.

Jöhet, aki akar.

„Istenem! Én istenem!” — kiálta esengő hangon Elizke.

E pillanatban feltárult a vasajtó, s két szárnya kétfelé csapódott.

A feltárult ajtóban egy rém állt. Rémnnek kell őt neveznem, mert nem hasonlított semmihez, ami emberi.

Halvány arc, minő a sírban fekvőké, fehér, zilált haj homlokán, szemei előtt, vértől aláfutott szemek. Fehér, éji

öltönyére hosszú köpeny volt borítva, mely mint denevér-szárny repkedett körülé.

Az öreg Hétfalusy volt az.

Mindkét kezében egy töltött pisztolyt fogott; azokat maga elé tartá, s amint az ajtót felrúgta maga előtt, rekedt hangon monda ostromlóihoz:

— Kijöttem; de ha valamelyitek ráteszi kezét a leányra, előbb azt lövöm agyon, azután a leányt.

Kár volt megijedni fenyegetésétől; hiszen kezei úgy reszkettek, és szemei alig látták már, ami előttük van.

Senki sem jött utána. Ő egyedül lépett ki az ajtón.

A bőrharang mégis megijedt, hogy fenyegetéseit teljesíteni fogja, s odaveté magát az ősz ember lábaihoz és átkarolva annak térdeit, könyörgött hozzá:

— Óh, uram, én kedves uram, ne lőjön, az isten szerelméért! Tegye le a pisztolyokat, bizony senki sem fogja bántani.

— Esküdjetek meg, hogy nem bántjátok azt a gyermeket — hörgé Hétfalusy.

— Tegye le a fegyvereket! — hangzott a lázadók tömegéből.

— Akkor leteszem. Esküdjetek meg, hogy nem fogjátok bántani semmivel.

— Jól van, megesküszünk — kiáltának néhányan oda hátul.

— Ez a néember esküdjék meg arra. Ez maga — szólt Hétfalusy reszkető kezével Zudárnéra mutatva. Nem iszonyodott senkitől annyira, mint őtőle.

A néember mosolyogva forgatá a kést kezei között. Ravaszul lesüté szemeit, s féloldalt tekintve az öregre válaszolt:

— Mire esküdjem hát?

— Az isten nevére; az élő istenére!

— Azt tudom. Nem az ördög nevére. De hogy mifelől? Mit fogadjak, mit ne fogadjak?

— Hogy e gyermeket, legyen az bárkié, akár az, akinek állítod, akár nem, sem te magad, sem cinkosaid közül senki bántani nem fogja.

— Egyebet ne fogadjak? — kérde a nő halkán.

— Semmit.

— Például, hogy a te ősz hajszálaidból egy se görbüljön meg?

— Viseljen rájuk gondot a mindenható. Magamra semmi gondom.

— Arra tehát megesküszöm — szólta a néember; s izmos jobbját feltartva a fekete égre, elmondá az „isten engem úgy segéljen”-t —, hogy a gyermeknek semmi baja sem történik.

Hétfalusy azzal nyugodtan adta át a pisztolyokat a bőrharangnak, ki szépen kezét csókolt neki érte, s első dolga volt, hogy mind a két fegyvert kilője a levegőbe, nehogy valami kárt tehessen még velök valaki.

Abban a pillanatban szitkozódva rohant a lázadó csoport a védtelen földesúrra, kinek megragadták ősz fehér fűrteit, erőtlén tagjait, s leránták a földre.

— Üssétek, törjétek össze a méregkeverőt! — hangzott mindenünnen, s a vérszemet kapott gyávák, előkerülve menedékeikből, bottal, cséphadaróval rohantak oda, hol a védtelen főúr feküdt.

A jámbor bőrharang nem szólta, nem csillapított senkit; hanem odaveté magát legázolt urára, s átölelve annak roskatag termetét, saját testével fedezé őt be a dühöngők legelső csapásai ellen.

Hiába ütötték, hiába rugdalták, az ő önfeláldozó háta elviselt mindent, s türelmesen felfogta az urának szánt verést.

Hiszen jó ember volt ő szegény, csak oly bárgyú ne lett volna.

— Félre innen! — kiáltozott Zudárné egyfelől, másfelől Bodza Tamás. — Nem szabad őt megölni. Szükségünk van rá, hogy éljen. Ne bántsa senki addig, amíg el nem lesz ítélve.

A két főnöknek sikerült lassankint elterelni a dühöngő csapatokat a főúr letiport testétől.

Felemelték őt a földről, megköték kezeit, s azután sovány, elszáradt karjainál fogva kifeszíték őt a palota rácskapujához. A durva kötél alatt a vér serkedezett a főúr tagjaiból; Hétfalusy Benjámint egy nyögéssel sem árulá el, hogy az neki fájdalmat okoz.

Hát te férfi ott a tűznek vermében, énekeled-e még zsoltáraidat odalenn, pengeted-e még ujjaiddal a pallos élet, mint valami szomorú hangszer húrját, mely csak egy hangot tud adni — és az olyan szomorú dal?

A beomlott ház tüze az alatta levő pincét is átfűtötte már, a bennszorult fogolynak menekülésről kelle gondolkoznia.

Az eddigi lángpattogás helyett már csak a parázs egyhangú zsziszergése hangzott füleibe; azt elhallgatta sokáig, amidőn egyszerre valami új hang voná magára figyelmét.

Nem messze búvhelyétől, elkezdett valami úgy szólni, mint a szélkelep, elébb sebesen pörögve, azután mindig lassúbbá váló ütenyekben egyenként pattantva.

Akik egy érckemence ajtajára figyelmeztek, tudhatják, hogy ez a hang honnan ered. Mikor az ércet szétfeszített tűz lelohad, egyszerre összeereszkednek az érc kiterjesztett rostjai, s az pattog úgy, mintha érchúrokat szaggatnának.

A pince vasajtaja hangosan figyelmezteté gazdáját, hogy ott künn parázssá vált a tűz, mely a ház körül halmozott rőzsekötegekből támadt; itt az idő a szabadulásra.

Zudár Péter még egy kupa sert bocsátott, odavitte az ajtóhoz, s végigönté azt rajta.

Hah, mily hangosan sustorgott, zsziszergett az izzó érc a hideg nedvtől, mintha kacagna örömben, hogy ők ketten gazdájával milyen furfangos tervet gondoltak ki magukban.

A vasajtó még forróbb volt, mint hogy kézzel hozzá lehetett volna nyúlni, azonban a sarkainál besütő vérvilág sejteti engedé, hogy a kőbe vésett sarkfordulókból kiolvadt az odafoglaló ón, s most csak egy hirtelen taszítás kell az ajtónak, hogy az keresztülbukjék a küszöbön.

Zudár Péter hallgatózott az ajtón keresztül. Semmi emberi nesz. Senkinek sincs oka a szomorú hely közelében lenni.

A nyugtalanság sietésre unszolta.

Egy hosszú feszítőrúddal elkezdé az ajtót zavarából kifeszégetni. Elébb, mint várta, kilódult az sarkaiból, s egyenesen keresztülcsapódott a még előtte füstölgő zsarátnakon, mint valami biztos híd egyik parttól a másikig a tűzpatakon keresztül.

Zudár Péter egy szökéssel kiugrott az ajtón, s azzal, mint az eszeveszett, futott el az égő háztól.

Sötét volt, nem látta senki; útjában nagy bógácskórók vetődtek eléje, tüskés fejű növényiszörnyek; Zudár Péter úgy vagdalta le őket pallosával, mintha megannyi elítélt gonosztevő volna az mind. Akár egy bohókás gyermek, aki fakardjával háborút visel paréjbozótok ellen. Ha valaki látta volna, azt mondhatá rá, hogy örült.

Csak akkor kezdé magához térni, midőn egyszerre kutyaugatást hallott. A falu szélén volt, a legszélső házak körül.

Most kezdé eszmélete lassankint visszatérni: a hús éjjeli szél átjárta kábult agyát. Kezdett visszaemlékezni rá, mik történtek vele az elmúlt órák alatt. A lázadás, a gyermek elrablása, a fejére gyújtott ház, a pincében eltöltött szorongás eleven képekben támadt újra elé.

Hová lehetett a gyermek? Mit akarhattak vele? Megölték-e? Ezek voltak legelső gondolatjai. Azután meg az, hogy merre keresse, és mint szabadítsa meg. A legutolsó az volt, hogy mint álljon érte bosszút.

Még azt nem gyanította, hogy ki ellen lázadt fel amaz őrzőngő csoport. Azt hitte, hogy az egész rémtörténet egyedül

a gyermek körül forog. Hiszen arról mindig meg volt győződve, hogy azt halálra keresik, el akarják ölni, s annál jobban rettegett tőle, mert nem tudta, miért. De azt tudta, hogy tulajdon nejtől kell féltenie legjobban.

Érezte, hogy itt most nincs idő panaszra menni a bíróhoz, a paphoz, a törvényszékhez, s elvárni a súlyos ítéletet, hanem itt tenni kell rögtön, keresni és ítélni és végrehajtani a bakónak magának, hisz azért van kezében az a pallos.

Amint ott állt egy kerítésnek dűlve, magában tusakodva, úgy tetszék neki, mintha a falu belsejéből hallaná azt az éneket, amit annyiszor elénekelt kedves védencével éjjeli álom előtt: „Szeretem és áldom az Úristent!”

Hallgatózott. Ez nem volt csalódás. Valóban a zsoltár szavai voltak, és valóban a gyermek szava volt az.

Először azt gondolá magában, hogy a kedves gyermek valahonnan a túlvilágról, a mennyországból szól már hozzá, s ő is felemelé szózatát, és visszaénekelt, mély, rezgő hangjának visszhangot adva a csengő gyermekhangra.

Később azután az ötlött agyába, hogy tán a gyermek el van valahol zárva, s ez ének által akarja tudatni hollétét.

Egyszerre felrivalt az undok lárma a kastély udvarán. Száz meg száz bőszült férfi ordítása, kiknek szavából kihangzik a vérszomj.

Hétfalusy akkor adta át fegyvereit megtámadóinak.

Zudár Péter most már nem gondolkozott többé. Hirtelen felgyűrte inge ujjait, haját félresimítá szeméből, s futott a kastély felé.

Egy hosszú utca választá el őt az úri laktól; nem akart azon végigkerülni, hanem amerre a kastély hegyes ormait látta, sövényeken, palánkokon keresztül törte magát egyenesen arrafelé, nem törődve az utána rohanó házőrző ebekkel, mik ez órában utálatos kardalt dúdoltak szerte az ilyen énekhez méltó éjszakának.

A felbőszült tömeg, melyet az ellenállás megriasztott, az engedékenység pedig még nagyobb dühre ingerelt, Hétfalusy lefegyverzése után a martalékul esett főúron kedve szerint töltheté undok dühét.

Meddő fáradság volt az!

Mi gyönyört ad egy kiszáradt fát kínozni, mely a bánatomra fel nem jajdul? Ostorozni a hallgató halottat?

A főúr egy jajkiáltással meg nem alázza magát.

Azt kívánták tőle, hogy vallja meg, miszerint a nemesség összeesküdött a parasztok kiirtására; erre hidegen válaszolt: „Nem igaz!”

Minden tagadó szavát embertelen kínzás követte. Hideg, érzéketlen csontot kínzának, mely újra azt felelte: „Nem igaz.”

A kastélyba berontó bőszült csorda, miután minden zúzhatót összetört, az ifjú Széphalmit és az orvost kezdte el keresni.

Azok jól el lehettek rejtve, senki sem akadt rájuk. Mindent felforgattak a szobákban, mégsem tudták őket feltalálni.

A vénnek bizonyosan tudni kell, hová rejtőztek amazok? Hétfalusy nem árulta el vejét és orvosát.

Hóhérai között különösen kitüntette magát borzas Hanák kegyetlen ötletei által; a főúr csendesesen beszélt hozzá is:

— Emlékezel-e rá Hanák, mikor tavaly betegen feküdtél, én tápláltam egész családot. Mikor legnagyobb fiadat katonának vitték, én váltottam ki. Mikor vetésedet elverte a jég, én adtam gabonát, amin kiteleltél egész családdal.

Borzas Hanák dacosan törülte meg e csendes szemrehányásra véres száját, s utálatos büszkeséggel felelt:

— Semmi Hanák! Nem vagyok én mostan Hanák, mert én mostan kuruc vagyok.

A szegény bőrharang nem tudott segíteni urán, csak könyörögni tudott, hogy kínozzák inkább őt, ha tetszik; úgyszólván az oka mindennek, mert ő beszélt a méregről. Bár inkább meghalt volna tőle.

Zudárné mindezt gyönyörködve nézte.

Ott állt összefont karokkal kínozott ellensége mellett; a meleg vér gyakran arcára feccsent arról.

— Nem akar neki fájni semmi — dörmögé magában. — A paraszt ordít, ha bántják, ez meg hallgat, mintha több lelke volna, mint annak. Itt e helyen veretted meg az én apámat. Emlékezel-e Dudokyra? Itt feküdt, ahol te most; te úgy álltál mellette, ahogy én most temelleted, és gyönyörködtél benne. De az én apám sírt, üvöltött a kízás alatt, te pedig hallgatsz. Nem nézhettem ahogy bántják, elbújtam a szobába, de oda is behallatszott ordítása; meghallottam két falon keresztül, és azóta húsz esztendő elmúlt; húsz esztendőn keresztül is hallom. Akarom, hogy sírj te is, és ne mutass ilyen hideg képet; ne csúfold hóhéraidat. Sírj, könnyörögj nekik! Lássak könnyet szemeidben, mert addig nem vagyok boldog.

Hétfalusy tompa megvetéssel nézett a fúriára, és összeszorítá ajkait.

Azután mondott neki egy szót; egy lealázó, megbecstelenítő nevet, aminél gonoszabbat nőnek mondani nem lehet.

A néember dühösen sikoltva ugrott oda hozzá, s dühé első gondolatában szívébe akarta ütni a kést.

De mégsem úgy.

Arca elfehéřült a dühtől, egész termete reszketett.

— Az is temiattad lettem! — hörgé elfullasztó dühvel. — De nem fogsz gúnyolni érte. Nézd, itt van unokád kezemben.

— Megesküdtél, hogy nem bántod.

— Megesküdtem, hogy meg nem ölöm; de azzá teszem, ami én voltam; és azt is esküszöm az égre, földre és a pokol minden kínszenvedéseire.

— Asszony! — lihegé Hétfalusy, és arcát elhagyta a kemény szilárdság.

— Ugye! — kiálta a néember elcsukló vad sikoltással. — A Hétfalusy-család utolsó ivadéka oda fog illeni az utálat házaiba. Nézd milyen szép! Arca, termete, szemei: ártatlan

még, mint az angyal. Ah, ugye sírsz már! De vért kell sírnod, ősz átkozott, mert amit mondtam, azt megteszem.

— Asszony! Ha istent hiszesz — hörgé az ősz ember kúnlódva békói között.

— Nem hiszek! — kiálta az vissza dacos sikoltással.

Abban a percben úgy szökött fel a feje a magasba, hogy termete állva maradt, három hosszú vérsugárt lövellve fel üres vállai közül. A két kéz még kapkodott a levegőben, mintha vissza akarná vonni a szörnyű mondást, s védni magát szörnyű ítélete ellen, azután lebukott előre, visszafordult feje mellé, mely arccal az ég felé esett le, nyílt szája még beszélni akart, a nyelv még mozgott, tán irgalmat, bocsánatot akart kérni az égtől; de már késő volt; hangja nem volt a szájnak többé, a merev szemekről kétszer, háromszor is felnyíltak a szempillák, míg végre fájdalmasan lecsukódtak a halál álmára.

Az elítélt bűnös felett ott állt a bűnök büntetésének alakja — a bakó.

XVII. AZ ÚR SZÓLOTT

A dühöngő néember istenkáromló szavai alatt senki sem vevé észre, hogy Zudár Péter a kastély udvarára érkezett. A sötétben, az általános zavarban feltűnés nélkül férközhetett asszonyáig.

Végighallgatá annak őrzöngő beszédét, az irtózatos fenyegetést. Látta a keményszívű főurat kintől vonaglani nehéz láncai közt, látta szelíd gyermekét összeroskadni a pokoli néember érintése alatt, s azután — végezte, amire el volt hivatva.

Az emberek, kik a borzasztó pillanatban, mint az égből jövő villámot, látták fényes pallosát lecsapni, látták a némbert szörnyen megcsonkított testtel összeroskadni körükben, s vérét széthullani a körülállókon, és azután a bakó félelmes alakját ott mindnyájukhoz közel, kit megölve, eltemetve hittek, régen porrá égve szemek láttára; egy ideig megkövülve álltak ott körül, mint akiket elhagyott a lélek.

E rövid ideje a kábult megdöbbenésnek elég volt Zudár Péternek arra, hogy az elalélt leánykát fél kezével felragadja karjára, s másik kezével megfogatva véres pallosát, utat nyisson magának a kapuig.

A lázadók akkor tértek magukhoz, midőn őt menekülni látták.

— Utána! — kiálta Hanák, kaszáját ragadva.

— Utána! — ordíta a bőrharang, felkapva a fáklyát, s előreszaladva úgy teleszórta sziporkával az üldözők szemeit,

hogy azok semmit sem láttak köszönetlen buzgósága miatt. Ahol végre egy szűk patakhídon kellett átfutniok, ott hirtelen elbukott, egypár utána siető keresztülesett rajta, a fáklya behullott a vízbe; Zudárnak ezalatt ideje maradt magát a leánykával együtt a patak partja alá elrejtetni. Senki sem vette őt észre, csupáncsak maga a bőrharang, az pedig amint lábra állhatott, elkezdte torkaszakadtából ordítani:

— Előre! Amott szalad! Fogjátok el! Tartsátok fel!

És futott nagy igyekezettel, mintha valami nagy díjakat akarna elnyerni, amik az üldözött fejére vannak feltéve, ki ezalatt nyugodtan hallgatá, mint futnak el feje fölött a dobogó hídon keresztül százan meg százan, halált kiabálva fejére, s azután hosszú idő múlva hogy térnek ismét vissza szitkozódva, átkozódva, s panaszolják egymásnak, hogy nem bírták őt utolérni, de majd előkerítik.

Gondolta magában: lesz még idő, amikor meg fogtok engem találni, amidőn nem kerestek.

Az üldöző csapat növekedő dühvel tódult vissza a kastélyba. A bőrharang szidta őket, hogy mért nem siettek akkor oda, mikor már ő nyomában volt. Ő már kezében tartotta a kabátja szárnyát, de kénytelen volt elereszteni, mert nem segítettek neki, s az elfutott a kukoricaföldek közé.

Az ég is szürkülni kezdett már; hajnalodott, de harangozni efelejtettek reggelre; a harangozónak más dolga volt most.

Bodza Tamás parancsára félrehordták a halottakat az udvarról; Ivánt és Zudárnét, meg a szegény Mekipirost. Odaveték őket egy meszes verembe a ház hátuljában, hogy ne lássák hulláikat mások.

A főizgató titkos elégtételt érzett magában, midőn vágytársai így elvesztek mellőle. Ő maradt egyedül a téren, s azt hitte magában, hogy a sors tenyerén hordja őt, és amidőn kezébe adta az egész mozgalmat, kimondá, hogy csak az ész az igazi hatalom, mely uralkodásra van hivatva, és ez az ész — ő!

A tömegre hatni kellett. Valami nagy, emlékből kitörölhetetlen jelenet által, mely az ünnepélyes magasság színét adja az eddigi aljas tombolásnak.

Bodza Tamás felállt a kastély lépcsőjére, onnan elmondá a csoportnak, hogy az igazság bajnokai győztek. És most ítéletet fognak tartani, régi görög szokás szerint a méregkeverők fölött. A nép cserepeket vegyen kezébe, két veder áll a tornác előtt, egyikben az élet, másikkban a halál. Ki hova jónak látja, vesse szavazócserépét. A klasszikus idők osztrakizmusa ez.

— Ti lesztok az archonok, akik ítélni fognak, hogy lássa a világ, miszerint mi rend és törvény szerint gyakoroljuk a hatalmat, melyet fegyvereink szereztek. Üljetek körül, és vezesétek elénk a vádлотtat.

A csajhos népnek tetszett ez a mulatság.

Eddig csak olyan formában jutott ki számára az alkalom, meglátni a tekintetes törvényszéket, mikor valami vétségeért felvitték a vármegyére megvasalva, s két hajdú barátságos kísérete mellett odaállíták a zöld asztal végére, mely mellett fényes, kardos urak ültek, és olvasták rá a törvényt a nagy, kutyabőrös könyvekből; most pedig íme egy főúr áll a törvényszék előtt, és a bírák mind csimbókos hajú földiek, ott körül gubáikra letelepedve; akik nem is írnak, nem is olvasnak, hanem ítéletet mondanak, ahogy szívök szerint tetszik. Mind helybenhagyták Bodza Tamás indítványát, ki maga nagy tekintéllyel felült a tornáclépcső legmagasabb fokára, s inte alattvalóinak, hogy hozzák élje a főurat.

Nem nagy fáradságba került az, meg sem kellett őt köztözni; amint eloldák a vasrácstól, összeroskadt, s úgy maradt, ahogy leesett.

Akkor feltették őt egy gyalogtargoncára, s úgy vitték az areopág elé.

Egy jámbor paraszt megszánta, hogy oly pőrén feküdt ott a hús reggeli szélben, s ráterítette gubáját. Hanem azért ez is halálára fog szavazni.

Borzas Hanák azután oda állított a háta mögé egy vályogvető cigányt, hogy tartsa őt egyenesen, s ha vallani nem akar, integesse a korbáccsal.

Bodza Tamás előhozatta a kastélyban meglelt katulyát a vismuth-porokkal, s azt óvatosan felnyitvatva, odahelyezteté a főúr elé.

— Te nagy bűnös, felelj az én kérdéseimre igazán. Miért küldték tehozzád a vármegyétől ezt a sok mérget?

Az ősz nemes hallgatott.

A cigány dühödten vágott galambfehér fejére a nehéz korbáccsal.

Ez ütés hangjára egyszerre elkiáltá magát egy haragos hang a mester háta mögött.

— Megálljatok! Megálljatok ti ökrök, ti marhák, ti szarvasállatok!

Bodza ijedten ugrott fel helyéből, a bámuló néptömeg csudálkozva látta a kastély folyosójáról előrohanni doktor Sarkantyúst.

A derék férfiú jól el volt rejtve az ifjú Széphalmival egy kandalló vak fülkéjébe, s ott hallgatta az egész rémjelencet, de mikor odajutott a dolog, hogy gyógyszerei miatt vádolnak valakit mérgezéssel, nem tűrhette tovább a hallgatást, kirúgta a szőnyegajtót, s kirohant a lázadók közé.

Az ifjú Széphalmi rémültében elájult, midőn rejtekét felfedezve látta, azt úgy voncolták ki lábánál fogva.

A tömeget újra vérirtas mámorba hozta e váratlan öröm, hogy a két elrejtett üldözött is kézre került. Széphalmi addig ütötték, míg eszméletére tért, az orvost pedig odakötötték háttal Hétfalushoz.

Doktor Sarkantyús az egész tusa alatt nem szűnt meg a lázadókat szidni, kik ostobául gyanúsítják az orvosi tudományt, s iparkodott Bodza Tamást felvilágosítani hogy menyire tévedésben van e katulya tartalma felől.

Csak Széphalmi viselte magát méltatlanul; sírt, könyör-

gött, térdre esett, ígérte, hogy mindent ki fog vallani, csak ne bántsák, ne öljék meg. Ő nem bűnös. Szidta az orvost, amiért ez átkozott szerekkel ilyen veszélyt hozott a házra, s amiért rejtkehelyét őrült módra elárulta.

— Széphalmi úr — viszonzza doktor Sarkantyús —, én önt igen silány embernek tartottam teljes életében, és ebben a hitemben megmaradok. Ha ön nyugton meg tudott maradni rejtkehelyében, midőn idekinn önnek egyetlen, soha nem látott leányáról beszéltek; tudta akkor lélegzetét elfojtani, tudott reszketni, tudta füleit bedugni, én meg tudok szembeszállni a halállal, mikor egy égre kiáltó hazugságot kell megcáfolnom. Tudtam én azt önről, hogy ön gyáva, még akkor, midőn egy piócacsípéstől elájult, s egy szemölcskivágásnál nem szégyenlett sírva fakadni. Ön gyáva, silány ember, én pedig nem vagyok az; én saját lábam csontját kétszer törtem el önkényt, mert rosszul forrt egybe, s kész vagyok még a nyakamat is kitörni, hogy az igazságot bebizonyítsam. Ez az én mondásom. Ki van hát itt, akivel beszélni lehet?

Az orvos még megköötözve is hatni látszott a tömegre. Bodza Tamás sietett szavába vágni:

— Azt állítja ön, hogy a nemesek nem mérgezik meg a parasztokat?

— Az is bolond, aki ilyent kérdezni tud.

— Tehát mi az, amitől az emberek országszerte halnak?

— Halnak az ő bűneik miatt. Halnak egy rettenetes ragálytól, mely benne van a levegőben, a földben, az ételben, italban, amit isten adott, a nappali forróságban, az éjszakai hidegben, és megöli az urat úgy, mint a szegényt, személyválogatás nélkül, mely meg fog benneteket is látogatni, ha ma nem, holnap, és kiveszi a dézmát házaikból, és megtalál benneteket az erdőn, a mezőn, a lakadalmas házban, ha mindjárt minden nemesembert megöltök is e helységben; azért okosabban cselekesztek, ha eloldjátok a kezeimet, és ki hagyjá-

tok osztani magatok között ezt az áldott ellenszert, amivel isten segítsége mellett kikerülhetitek a bajt.

Bodza Tamás megütközve tapasztalá, hogy a lázadók egy része hajlani kezd a szóra; hirtelen római szobor állásba helyezé magát, s erős hangon kiálta:

— Doktor! Én azt mondom, hogy ön hazudik. Senki ne nyúljon e fehér porokhoz, mert ezekben a halál lakik! Ha azt állítja ön, hogy ez a por nem méreg — vegye be!

Ez ötlet visszhangra talált.

— Úgy van, úgy van; nyelje le, amit hozott, ha nem méreg.

Az orvos nem szerette ezt a gonosz ajánlatot, de ezt nem volt szabad észrevetetnie.

— A halál onnan felyülről jó — szólt a mesterhez nyugodtan. — Az orvosság nem enni való dolog, hogy azt egészséges ember felkanalazza. Egyébiránt, hogy meggyőzzelek benneteket állításom igazsága felől, szívesen beveszek a vismuth-porokból.

Bodza Tamás maga ment oda hozzá, egy papírral beletöltött a megkötözött férfi szájába.

A körülállók odatolongtak körüle, és kíváncsian lesték, hogyan fog meghalni tőle.

— Nézzétek, hogy zöldül az arca — szólt a mester gonosz fantáziával ingerelve a nép képzelődését. — Mint merednek ki szemei! Hogyan sápad!

— Az én szemeim nem merednek, mester; hanem a tieid — szólt nyugodtan az orvos. — A te arcod sápad, reszket. Mondom, hogy a halál onnan felyülről jó, és nem az én poraimból.

Bodza Tamás tántorogva kapaszkodék a mellette álló Hanák karjába. Már korán reggel óta érzett valami kábító zsibbadást tagjaiban; néha facsaró görcs ragadta meg belső részeit, s olyankor mindig valami mondhatlan rémület támadt lelkében; de az mégis elmúlt mindig, s nem akart panaszkodni róla.

Most újra meglepte az a névvel nem nevezhető ijedség, melynek hatása alatt a legbátrabb férfi halálsápadt alakká lesz, mint aki azon ellenségét érzi közel, aki ellen nincs védelem.

Az orvos leghamarább észrevette kínzóján a facies hypocratica borzasztó tünetényét, s midőn azt mondá neki: „Íme, a te arcod halálszínű”, akkor beletaszítá őt a megásott sírba, oly menthetlenül, mintha késsel szúrta volna szívébe.

A lázadók borzadva tekintének a mesterre, ki néhány percig ámolyogva állt előttük szörnyen elváltozott arccal, merev szemei körül ónszínű karikák, arcai beesve, ajkai elsárgulva, egész tekintetében a hült rémület torzképe; azután egyszerre felordítva bukott le a lépcsőről, s azon percben tagjai összezsugorodtak, úgy hengeredett az orvos lábaihoz, kintől iszonyúan ordítva:

— Irgalom istene, irgalmazz! . . . Doktor, segíts rajtam, mert meghalok!

XVIII. AZ ELŐRE MEGÁSOTT SÍROK

Hétfalusy Imre sietve érkezett meg a tábornok parancsával a zárvonalnál parancsnokló tiszthez. Az huszonnégy fegyverest adott rögtön a tábornok segédének vezénylete alá, nem tudhatva, hogy a többire nem lesz-e másfelé szükség.

Imre nem is mulasztott több időt azzal, hogy másik parancsnokhoz is menjen, hanem elindult a huszonnégy vitézzel egyenesen Hétfalunak.

Csak hárman voltak lovon, a tábornok segéde, Kamienszka és ő, a többi gyalog volt. A legnagyobb erőfeszítés mellett is betelhetett négy óra, míg Hétfaluba bevergődhettek.

E hosszú út alatt mindent elmondott Mária Imrének, amit családja felől tudott. Semmi sem háborítá beszélgetésüket, az út üres volt és nesztelen.

Amint az első csárdához értek, az is csendes volt már, ajtók, ablakok kitépve helyeikből, széttört hordók, üvegek, palackok cserepei az úton elszórva, közbe egyes vérfoltok, mikbe valaki begázolt, s messzire meglátszottak léptein a vérnyomok...

A kis csapat hallgatva vonult tovább.

Pár óra múlva az útféli erdők között három alakot vettek észre a cserje közt bujkálva, akik meglátva a katonákat, megálltak, s egy közülök nagy sebesen iramodott feléjük; mire odaért, úgy elfáradt a futásban, hogy szóhoz sem bírt jönni; csaknem elbukott, ha Imre kantárjába nem fogózik.

Imre megismerte benne a jámbor bőrharangot.

— Mi történt, öreg? — kérde tőle aggodalmasan.

— Jaj, ifjú uram, rettenetes dolog történt. Nem lehet azt szóval elmondani. Csakhogy ezt az ártatlant megszabadíthattuk bajjal.

— Miféle ártatlant?

— Hát ezt a gyermeket, a nagyúr unokáját, akit Zudár titokban felnevelt, a hóhérné elárulta. De az is meglakolt már. Most ezt halálra üldözik. Én rejtettem el őket a híd alatt, s parasztgúnyát adtam rájuk, úgy szöktettem idáig az erdőn keresztül.

Kamienszka e szavakra leszökött lováról, s a gyermekhez futott, az egészen ki volt már fáradva, lábcskái összekarcolva, sebezve, csak Zudárba kapaszkodva bírt még előrehaladni.

A bakó megismerte áldást hozó ifját, bár annak más alakja volt most, mint akkor. Most harcolni jött ő. Lehajolt hozzá, és megcsókolta kezét. Mondá neki, hogy most már az ő kezei is tiszták, mert olyan vérben mosta meg azokat, melynek kiemlése kedves volt az isten előtt.

A parancsoló tiszt ágakból hordágyat készíttetett, s arra fektetve az alélt leánykát, négy fegyverest rendelt mellé, hogy szállítsák a kis csapattal tovább. Ott legnagyobb biztosságban leendett.

A bőrharang ezalatt mind elmondá a rémeseményeket, mik estétől reggelig történtek a kastély körül. Ő akkor hagyta el a helyet, mikor a doktor és Széphalmi is kézre kerültek.

Imre elfulladt az iszonyattól.

— Sietnem kell apámat megmenteni vagy meghalni vele — rebegé elkeserülten.

A segédtiszt marasztani akarta, hogy várjon, míg ők is odaérhetnek; nem hallgatott rá. Egyedül is kész volt a veszélynek nekirohanni. De hiszen nem volt egyedül. Ott volt mellette bátor kedvese: szerelemben egész nő, bajban egész férfi, és az nem maradt el tőle.

— Bátorság, bizalom! — biztatá őt, megszorítva kezét, s azzal a daliapár elvágatott előre a gyepes úton.

Numa Pompilius elestével az utolsó maradványa is elmúlt a lázadásból minden rendszernek.

Az elbukott népvezér esete csak kétségbeejté őket, s nem tanítá semmi jóra; az ott halt meg fél óra alatt soha nem látott kínok között lábaik előtt; majd jajgató némberek vegyültek a tömeg közé, kiknek két-három halottjuk lett házuknál néhány óra alatt, a roppant helységet egy szörnyű jajkiáltás vette fel. Mindenki elveszté eszét, fenevad lett az ijedelemtől. Az utcákon heverték a haldoklók, senki sem nyúlt már hozzájuk. Apa nem ismerte fiát, testvér nem testvérét többé.. És mindezen irtózatért az uraknak kelle lakolni.

Úgy volt nevelve a nép, hogy mikor kalitját kitörte, saját gazdáit tépje szét.

Nem hallgatott többé senki vezényszóra, csak aki új ötletet tudott mondani, az volt a parancsoló.

A borzas Hanák jutott egy szörnyű gondolathoz.

— Ez a három nemes úr ne heverjen itt hiába; menjenek sírt ásni; ássanak sírt saját maguk számára.

Azzal eloldák kezeiket, ásót, kapát hoztak számukra, s kimutatták nekik a kastély udvarán a helyeket, ahol sírt ássanak maguknak; szép helyeket szántak nekik, egy-egy terebély vadgesztenyefa tövében.

Az öreg Hétfalusynak nem volt emberi ereje ily munkához, doktor Sarkantyús pedig határozottan kimondá, hogy őt, aki bolondul akar cselekedni, megölheti, de hogy ő tegye azt a bolondot, hogy saját magának még sírt is ásson, arra ugyan nem fogják kényszeríthetni.

Csak Széphalmi fogadott szót. Ő térden állva fogadta, hogy csak ne kínozzák, inkább megássa mind a három sírt magának és társainak.

A zendülők odanyomták kezébe a kapát, s gúnyolódva tanogatták, hogyan hányja ki a földet a veremből; azután belefektették, hogy mérje meg: elég hosszú, elég mély-e? Úgy kacagtak e tréfának!

Egyszerre pariparobogás hangzott, s két lovag vágatott az udvarra, kivont karddal jobbjaikban.

Olyan váratlanul jöttek, hogy csak a kapuban ácsorgó némberek sikoltozása értesíté felőlük a dühöngő csapatokat.

— Fiam! — kiálta, végső erővel felemelkedve helyéből az ősz nemes.

— Atyám! Atyám! — sikolta az ifjú, s azzal a legsűrűbb néptömeg közé vágatott, jobbra-balra osztva súlyos csapásokat, míg odatört atyjának kínzott teteméig, s ott elfeledkezve magáról és a pillanat minden veszélyéről, lerohant nyergéből, s ráborult atyjára, s átölelte őt zokogva.

Az ádáz nép egyszerre rárohant veszett rikoltással, amidőn egyszerre két lövés dördült el, s két támadó holtan rogyott le az apa és fiú mellé. Ezek Mária lövései voltak, ki azzal hirtelen leugrott lováról, s felrántá Imrét:

— Most vívni kell életre-halálra, és nem sírni, férfi!

Az ifjú hirtelen magához tért, felragadta kardját, s azzal a két bátor nekítámadt a gyáva tömegnek, s dühödt viadallal kezdte azt a kastély ajtajától visszaszorítani.

Nemsokára hárman lettek; a doktor vérszemet kapott, s midőn a figyelem elfordult róla, felragadta a neki szánt ásót, s úgy ütött vele nyakszirton egy szotyákot, hogy az menten elfeledt beszélni.

— Ide hozzánk, Széphalmi úr! — kiálta a vitéz doktor, a vívókhoz csatlakozva, de Széphalmi nem fogadta szavát; a megásott sír szélén térdre esett őrei előtt, úgy könyörgött, hogy ő nem bánt senkit, tehát őt se bántsa senki. Ott azután egy nagy pőröllyel ráütöttek a fejére, hanyatt beleesett a sírba, és meghalt.

Egy merész csapás után, mellyel Imre a leghatalmasabb pórlegény karját könyökben kettévágta, a támadók harckedve alábbhagyott, elkezdtek hátrább húzódni és távulról káromkodni. E rövid időköz elég volt arra, hogy a nemes vívók a kastély ajtajáig juthassanak, s azt maguk után bezárhassák, az öreg Hétfalusyt kiszabadítva gyilkosai kezéből.

Szerencsére benn a kastélyban egy sem volt a lázadók közül; nem volt már ott keresni többé. Minden porrá törve, széthasgatva, kiűrítve; a nagyobb rész lenn a pincében dőzsölt, és mozdíthatlan állapotban volt.

Hétfalusy Imre ölében vitte atyját — most már *édes* atyját a pitvarba, egy felhasgatott szőrderekaljra lefekteté, s akkor átölelte őt, és az apa visszaölelte gyermekét, eltaszított, elátkozott fiát, és egyik sem tudott egy szót is szólani. Öröm volt az és fájdalom, mit névvel nem nevezhetni.

És most a védelemre!

Ők hárman az egész kastélyt meg nem védhették a visszatérő bősziült nép ellen, mely ha az ajtón be nem mehetett, felmászatott az ablakokon; legcélszerűbb volt csupán egy szobát oltalmazniok. Erre legalkalmasabb volt a családi levéltár, vassal bélelt ajtajával.

Csak az volt a védelem célja, hogy a katonaság megérkezéig fenntarthassák a nép ostromát.

Néhány pillanat múlva újra hangzott a zendülők ostromzaja. Kövek repültek be az ablakon, ütések csattogtak az ajtón; káromkodás, vad fenyegetőzés rivallt a tornácon. Az udvaron tolongó nép felemelte fejére a két agyonlőtt pórt, néhány véres arcú ember sebeit mutogatta; egy özvegyasszony, az elesettek egyikének neje, síró gyermekét tartá feje fölé, s ádáz keserűséggel lázítá a népet kegyetlen bosszúra.

Egy ablaka volt a védett szobának az udvarra, s egy ajtaja a folyosóra. Az ablak védelmére Mária állt, az ajtóéra Imre. Az orvos ezalatt hivatalához illő nyugalommal kötözé be Hétfalusy vérző sebeit, saját ingét tépve szíjjel kötölkül.

A lázadók már elfoglalták a tornácot, a hátulsó ablakokról lopózva be a kastélyba; diadalmas üvöltésük visszhangzott a boltozatok között.

— Imre! — szólt az öreg nemes fiához. — Jer hozzám közelebb.

Az ifjú odalépett szenvedő atyjához, fél térdre ereszkedve mellé.

— Isten úgy akarhatja — rebegé az agg —, hogy egy óra múlva mind a ketten ítélőszéke előtt álljunk. Ígérd meg nekem, hogy nem fogsz engemet vádolni *ott*, hogy keserű atyád voltam, nem mondd el, hogy halálra üldöztelek. Fogadd meg, ígérd meg!

— Szerettelek és szeretni foglak — zokog az ifjú megcsókolva azt a reszkető kezét.

— Ne váljunk el egymástól sírva — szólt az öreg tovább. — Tegyük úgy, mint akik örülnek, hogy egymást viszont feltalálták. Tegyük úgy, mint mikor az apa megáldja fiát, aki elmegy a hosszú útra.

És akkor reszkető kezeit fia fejére nyugtatá, míg szemei az eget látszottak keresni, és néma ajkai egy emberektől nem hallható imát rebegtek a sors láthatlan urához.

— És mármost eredj arra a hosszú útra!

Mária odalépett hozzájuk.

— Munkára, barátom! A gonosz játék kezdődik! Ha fél órát nyerünk, egész életet nyertünk.

Hétfalusy suttogva kérdezé fiától:

— Ki ezen tünemény itt, aki másodszor száll le az égből mentiségemre?

Imre tétovázva tekintte Máriára. A nő biztatólag nézett rá vissza:

— Miért ne mondanád ki? Én nőd vagyok; a hírhedett Kamienszka Mária, aki nem most van először a csatában. Bizalom, atyám, kebleden van fiad, egy óra múlva egyetlen unokád is ott lesz; gondolj az istenre, és ne csüggedj!

Hétfalusy megdicsőülten emelé fel kezeit arca elé, s indulattól meleg szóval susogá:

— Nem lehet, én istenem, hogy ez órában meghaljak.

Az ifjú és bátor neje megszoríták egymás kezét, azzal védállásaikba mentek, amire legfőbb idő volt már.

Az ostromlók beszaladgálva az egész kastélyt, végre ráakadtak a bezárt ajtóra, s azon percben vadállati véröröm üvöltésével rohantak annak feszítővasaikkal, míg más rész az ablak keresztvasait verte ki helyükből éles csákányokkal.

A védőknek gazdálkodniok kellett a lövésekkel, mert csak négy töltényük volt; a védelem eszközeit tartogatni kellett az utolsó percre; minden silány lélekre nem lehetett a halált elvesztegetni.

Az ostromlókat nem lehetett a halállal rémíteni többé. Mária több ízben odatartá a pór homlokához pisztolya végét, ki legjobban dolgozott a keresztvas kifeszítésével; az meg sem mozdítá fejét. A dühöngők legnagyobb része olyan ittas volt, hogy félni sem tudott. Benyúltak kezeikkel az ablakszárnyakat kinyitni; Mária odavágott a karddal a kézhez, s egy perc múlva megint visszanyúlt ugyanaz a véres kéz, csonka ujjával. A seb sem fáj már többé.

Az az időszak állt be, amikor az ostromlottak percre kiszámíthatják, meddig tart még az élet, amikor az adott és vett csapások csak kicserélt pénz; amelyiké hamarabb elfogy, az elveszett.

Mária tovább bírta védeni az ablakot, mint Imre az ajtót; egyszerre az egyik küszöb nagy zuhanással omlott be, s rést nyitott a kívül álló ostromlóknak, kik egyszerre a nyílásnak rohanva, hasztalanná tették az ifjú erőfeszítését a döngetett ajtót tovább fenntartani.

Mária meghallá Imre rémületkiáltását, s azon percben elfeledkezve saját veszélyéről, otthagya az ablakot, és futott kedvese segélyére.

Néhány pillanatig dühödten erőködtek a lázadók betörni a nyíláson, a két villámgyors kard döfései legyőzték a durva erőszak túlsúlyát, a két vívó ura maradt a helyzetnek mindaddig, míg az ablak felül ostromlók be nem törnek, vagy hátulról le nem lövik őket.

Ezt minden pillanatban kellett várniok.

Mária rebegve sугá Imrének.

— A lövéseket tartogasd utoljára. Az egyiket az ellenségnek, a másikat nekem, élve ne jussak kezükbe.

Azonban az ablak ostromlói egyre késtek, az ajtó felül támadók is kezdtek széledezni; mindenki csodálkozva vevé észre, hogy a közeli lárma alábbhagyott, s pillanatnyi szünet állt be.

— Felmentőink jönnek! — kiálta Mária, s azon pillanatban hallani lehetett a riadó dobörgést, mely a kastély felé közeledett.

A lázadók otthagyták az ostromlott ablakot, s a kapuk elé tódultak.

Az utolsó dobütés jelenté, hogy a katonaság a kastély elé érkezett.

Csak huszonöt férfi volt, azok is mind újonc ifjak, és ellenükben ezernyi zagyvalék csoport hirtelen szerzett fegyverekkel és annyi vérszomjival, mennyi egy egész tábornak elég.

A vezénylő ifjú tiszt kis csapatja élén állott, s midőn körülözönlve látta magát a féktelen szilaj hadaktól, bátor hangon felszólítá őket, hogy térjenek házaikba vissza, tiszteljék a törvényeket, adják ki az elfogott urakat és lázító vezéreiket.

E bátor felhívásra kivált a tömeg közepéből borzas Hanák, s mellére ütve szolt:

— Nem térünk addig házaikba, amíg egy kastély lesz az országban; csinálunk törvényeket magunk, amilyenek nekünk kellenek, kiadjuk a fogoly urakat, de halva; ha pedig vezér kell közülünk való, fogj magadnak egyet, ha bírsz!

Szavainak nyomatékául megcsóválta borzas Hanák feje fölött a furkós botot, s a tiszthez sújtott vele bolondul.

Ez kardjával felfogta a csapást, s azon pillanatban egy fiatal újonc úgy szúrta keresztül a kérkedőt, hogy a szurony vége a földben akadt meg.

E véletlent jeladásnak vette az egész kis csapat, s egyszerre sortüzet adott a lázadók sűrű csoportja közé.

És azzal vége volt a rémes tragédiának.

Egyetlen dördülés szétszórta az egész kísértet-tábort; halottak maradtak az udvaron, a többi szóltanul futott szét keresztül sövényeken, palánkokon, futott haza, elbújt, jámbor arcot öltött, megmosta kezét a vértől, és elhallgatott.

A megszabadultak ölelő karokkal fogadták bátor megmentőiket. Csak egy óranegyed még, és azok igen szomorú emberekre találhattak volna itten.

Doktor Sarkantyús azonban mindenekelőtt azt sürgeté, hogy az egész társaság siessen innen a székvárosba, mert ha megmenekültek a véres haláltól, utolérheti őket a sápadt halál. A dögvész iszonyú mértékben dühöngött már a helységben, a haldoklók künn fetrengtek az utcákon. Ő maga ott kívánt maradni, hivatalos kötelességéhez képest meglátogatandó azok házait, kik őt egy órával elébb összekínzák, s kiknek családjaik szenvednek tán odahaza ismeretlen nyavalya kínjai közt. Hanem kíséretül mindenesetre kikért magának egypár fegyveres embert, mert a „tátár legyen ott doktor, ahol a betegek megítatják az emberrel a saját orvosságát”.

Hétfalusy megérte, hogy elveszett unokáját megölelheté. A gyermek elfogadta őt nagyapjának, de arra kérte, hogy legyen ezentúl is a jó öreg Zudár az ő édesapja, aki őt oly nagyon szerette.

Hétfalusy némán intett fejével, s megszorítá nagyúri kezével a hóhér durva tenyerét. Nem mondá senki a gyermeknek, hogy bizonyára édesapjának hívhatja őt ezentúl is, mert aki valóban az volt, aki őt elvetette magától, az most irtóztatón

eléktelenítve fekszik olyan sírban, melyet önmaga ásott magának.

Hétfalusy meg sem említé vejét soha.

Hintáját előkerítve, abba befekteték; a kis Elizke mellette űlt, és ölében tartotta fejét. Óh, ő már nagyon megszokta azt: öreg embereket ápolni.

A hintót lóháton űlve kísérték Imre és Mária a székvárosig. Még egyszer kellett azután keresztülvágniok magokat gyűlevész fegyveres nép csoportján, azontúl békében jutottak el a székvárosba.

A tábornok rendelést adott a határzár-pontokon, hogy ha Hétfalusy megérkezik, egyenesen az ő házához szállítsák.

Határtalan volt a derék férfi öröme, midőn házánál elfogadható — egykor halálos ellenségét.

Most már megbocsáthattak egymásnak.

Hétfalusy megtudta, miért hagyta el a tábornok oly rögtön leányát, s a vas férfi hogyne bocsátott volna meg annak, aki őellené sokat vétett, de mindazért megszenvedett.

A lélekizgalom fenntartá a roncsolt test életét.

Hétfalusy még azután fél évig élt, testi sebei begyógyultak lassan, lassabban a lelkiek. Láta egyetlen fiát boldognak a legnemesebb, a legritkább nő szerelme által; látta kis unokáját szépnek, okosnak, szeretetreméltónak; érzett jótékony örömet, midőn ellensége családi boldogságában gyönyörködheték, és sokszor nevezte Kornéliát *kedves jó lányának*. Méltán is.

Egy jóltevő szélhűdés küldé őt haza az ő halottaihoz a hétfalvi családi sírboltba.

Imre nem maradt azontúl e vidéken.

Elutazott neje jószágaira, a kis Elizkével együtt, s elhagyta örökre e tájat, melytől oly szomorú emlékek számúzték.

Velük távozott el Zudár Péter is. Nem folytatta többé szomorú hivatalát. Ama mestervágás után többé nem vette kezébe a pалlost. Isten parancsára sújtott legutolszor, emberi parancsra nem akart többé halálkaszája lenni.

Ott Kamienszka jószágai közelében bérlett egy kis telket, ott ápolta virágait, dinnyéit, játszott a fehér galambokkal, tengeri nyulacskákkal, és eljárt a templomba mindennap, és énekelte áhítatos zsoltárait. Senki sem mondta volna róla, hogy valaha . . .

A hétfalvi három ház pedig pusztulóra vált.

A magányos, elégett lak sohasem épült fel többé; az úri kastély nem népsült meg lakókkal, félt belemenni új család, mint amely házban kísértetek járnak. Ablakait berakták téglával, kertje elpusztult, lépcsői leomlottak; enyészet dolgozik rajta.

A mohos tetejű viskó tartotta magát legtovább. A vén kuvik alig bírta már tagjait, mégis elvánszorgott odáig estenként, hol a Hétfalusy-család nagy, fényes sírboltja állott, s ott leülve a vasajtó elé, tartott mindenféle botor beszédeket, mintha valakivel feleselne.

— Lám, lám, öreg Hétfalusy, mondtam ugyé; én böjtöllek ki téged, nem te engem. Milyen kevés hellyel beéred most; milyen csendes ember vagy most. Jóllaktál valahára földdel, olyan éhes voltál rá életedben mindig. Pihennél már ugye, hogyha én nem volnék. Vagy bánod, hogy nem folytathatjuk a pörpatvart? No, majd ha én is megtalálom azt az ajtót, amelyiken te kimentél, akkor megint újra kezdjük . . .

Órákig elbeszélget ott ilyen ádáz, bohó szavakat, amikre senki sem ügyel. Ami por, az elnyugodott már, ami szellem, az megtért az égbe; nincs, aki feleljen neki.

A mohos tető is mindig összebb roskad; egyszer majd csak a vén kuvik is kimarad fészkeről, anélkül, hogy valaki elsiratná. Erdők vadait, mezők madarait ki vehetné számba!

FÜGGELÉK

ELŐSZÓ

Az ember jót, rosszat elfelejt.

A természet, az isten ujjá minden emberéleket mint egy tanúságokkal teljes könyvet mutat fel, melynek lapjai, — a leélt eseményes évek — örök igazság tudományával vannak beírva. De e tudományt még senkinek sem jutott eszébe tanulni. Az ember meghal, *síráján összenő a mezők füve, a könyv be van zárva*, a sírkő a puszta címlapot mutatja fölötte. Mennyit szenvedett életében, *s mennyit vétkezett, hogy e szenvedést megérdemelje*, hány-szor eltévedt élte útjain, míg sírjára talált, hány átkot, hány áldást vitt magával oda? . . . A sír néma, nem mondja senkinek. Az emberek elfeledték, nem okultak utána. Pedig minden halott egy-egy elveszett kézirat, melynek ismeretlen tartalma tán senkinek sem fog újra eszébe jutni, s melyet — ha végigtanulna — *bölcs lenne az ember*.

Néha a természet, az isten irtó keze egész népeknek ad fenyítő tanítást, meglátogatja őket súlyos bal kezével, *hogy ébredjenek föl alvó nyugalmaikból*, s tanuljanak látni múltat és jövőt, s élni aszerint a jelenben, s hogy el ne felejtsek, vérökkel írja föl a tanítást oly könyvbe, melynek neve temető, s melynek soraiban minden betű egy-egy sírhalom. *Az ember sír a csapások alatt, mint megfenyített gyermek, s holnap elfelejti, hogy miért sírt*. Emlékében marad ugyan a fájdalom, melynek tövise szívében benntörött, megtanul rettegni a polgárhadak vériszonyaitól, a ragálytól, elemek dühétől, a sápadt éhhalál kétségbeesési-

től, de azt nem tanulja meg, hogy ezekben isten keze nyilvánít nagyszerű titkokat, miket ha képes volna megérteni, a halál nem lenne halál, és a fájdalom nem lenne fájdalom többé.

Kísértsünk meg egyet e történeti sírhalmok közül fölbontani. *Még friss e sír, a koporsó, mely benne rejtve van, még el sem porhadt.* Ne féljete az föllyitva látni! Sötét események, a balsors útmutatásai vannak abba lezárva, miket ismerni és el nem feledni üdvös. Tán nem egy szív leend, mely fájni fog, ha a hangját vesztett húrt, melynek szava egykor kétségbeejté, újra megpendítjük, tán nem egy leend, ki megdöbbenve fog rácszémelni egyes epizódok végigolvastánál: „Ez velem, ez az enyéimmal történt! Én ott voltam. Én borzadva emlékezem reá. Én láttam ezt.” — Annál jobb. Az élő emlékezet fog tenni tanúbizonyságot szavaink igazsága felől, s az előidézett megdöbbenés, a megújult fájdalom üdvös leend.

„1831” van azon év sírkövére írva, melynek eseményit rajzolni készülünk.

Sötét emlékü, fekete ünnepekkel teljes év; *ha egy sírkertet végigtekintünk, a fejfákon az év száma van legsűrűbben.* Azóta messze haladt az a távol ködeibe, honnét mint bús felleg, mely a napot lenyugtában a láthatárra kísérte, alaktalan homályként gyászlik felénk, minden új év új ködöt hagy előtte, míg ez is a többivel a feledség éjszakájában összefoly.

A világesemények minden nagyobb szerű katasztrófjait meg szokta előre jóslani a természet rendhagyott folyása. Titokteljes jelenetek, félig misztikus babona, félig természetkihágás szimbólumai, mikből az úgy hitt „köz nép” ösztönszerű hitgerjedelme vészeket sejt, s azért, hogy előre gyanítja a fátumot, elkerülhetlenné teszi annak rettegett beteljesültét. Fényes üstökös csillagok járnak át az égen, mintha egyenes égő kardok kerülgetnék egymást odafenn. Csöndes éjszakákon *fygyvercsattogás hallatik a felhőtelen tejút körül, csillagok hullanak sűrűen, sziporkázva; néhol véres eső esik, s égő vasdarabok*

hullanak alá a légből; a föld növényei elfajulnak, a tiszta búza rozzsá változik, négy lábú madarak s fejeiket fondékol elcserélt háziállatok jönnek a világra, természet csodái: kosfejű lovak, a vizekből emberarcú halakat húznak ki, a vándormadarak nyár derekán elhagyják a tájat, fényes délben be lehet a napba nézni, estenként nagy, fekete pillangók jönnek elő ismeretlen rejtekeikből, miknek hátára halálfej van festve, nyáron derek járnak és nehéz kék ködök, télen a nap éget. A házi ebek mély gödröket kaparnak az udvaron, s naplemente után a föld szokatlanul világít, s madarak jelennek meg távol tartományokból, minőket addig senki sem látott.

És a nép ajkain élő hagyomány megjövendöli, hogy mi fog ezekre következni. Éhség, döghalál, vérengző háborúk, vízáradások, lázadó népek vagy földindulás, múlt időkről hozva következést, melyekben hasonló jelek mutatták magukat hasonló esetek előtt.

Ilyenkor a nép mindenkitől fél, s ezért mindent elhisz. Izgatható s kétségbeejtett föllobbanásokra kész, menekülni vágyik félelmei börtönéből, s ha akad korifeusa, ki vakhitből vagy rosszakaratból téveszmék magvait hinti el közöttte, azokat tettei evangéliomaul fogadja el, s irtózatot leend, ha a kétségbeesés vérszemével utat tör magának, merre az ámitók pokolfáklyája vezet.

★

Ilyszerű nyugtalanító előjelenségek közt kezdődött az 1831-dik év tavasza.

Mindenfelől nyomor- és éhínségről beszéltek a terjengő hírek, falvak égtek porrá; apró folyamok áradtak pusztító özönné, egész vidékek lakói jutottak koldusbotra. Fiatal gyermekek kezdtek öngyilkosok lenni, tél végén szokatlan villámcsapások ütöttek le több helyütt, mik magas templomokról verték le a keresztet. Hegyek szakadtak alá az alattok századok óta fekvő falvakra. Éjenként vízbefúlók sírását hallották a tavak és folyamok partjain. A városokban örült féleszűek jártak az utcákon, vad jóslatokat kiabálva a nép közé. A magasabb körökben, a szalonok és kaszinók

gyűlhelyein rejtett, titkolt hírekről kezdtek suttogni, mikről úgy látszék, mintha rejtekben akarták volna tartani a köznép előtt: a köznép is suttogott, piacokon, utcák szegletein, s titokban terjedő idegenkedés kezdte támadni urak és szegények között.

A tél vége derült volt. Januárban az ibolya nyílt, a hó elolvadt, a mezők, a vetések zöldülni kezdtek. Februárban a fák rügyei kezdtek fakadni, a pacsirtát lehetett hallani a falvak végein. A nap meleg mosolyára lefoszlott a természet álma. Vidám, derült lett a környék, mint szokott tavasz elején lenni; az a friss, zsenge zöldszín, azok az egynapos életű virágok, a vidám, szökdelő tarka bogarak számtalanjai, az a hízalgő melegő ég fehér fellegeivel s a fehér virágokkal rakott gyümölcsfák, minőknek csak hónapok múlva lett volna itt az ideje.

De a vándormadarak nem jöttek el, s mintha titkos őszön sugallta volna az embereknek is, hogy e kora tavaszlásnak nincsen mit örülni, hogy ez csak egy közelgő rendkívüli vész előkészülete, melytől visszaborzadtában fölébred téli álma közepén a természet, s megváltoztatja rendes folyását.

Én emlékezem ez időkre, emlékezem a sújtó aggodalomra, mely az arcokról leolvasható volt. Mindenki leverten várta, hogy mi lesz ezeknek vége?

Soha a templomok látogatottabbak, a közmulatóhelyek üresebbek nem voltak, mint akkor.

Március elején virradóra, derült éjszaka után váratlanul sűrű, vastag köd ereszkedett a földre, mely csak délutánra szakadozott fel, végtelen felleg alakjában terülve szét az égen. Estefelé minden madár elhallgatott, a virágok becsukták kelyheiket, a fák levelei lelankadtak. A künn járók fullasztó köhögésről kezdtek panaszkodni, s ez időtől kezdve vetve volt minden természet elleni betegség magva minden fűbe, minden gyümölcsbe, meg volt vesztegetve a folyamok vize, az emberi forró vér, beteg volt maga a levegő is, s az ég elveszté kék zománcát, mintha valami lázas sápadtság terült volna szét

fajta, s míg olykor legderültebb ég mellett orkáni viharok zaklatták a vidéket, másszor napokig elállt egy és ugyanazon felhőtömeg egyes városok fölött, ott függött feketén, mozdulatlanul, s egy csepp víz nem hullott belőle, és az álló tavak fenéig kiszikkadtak.

Jókai

J E G Y Z E T E K

3. júl. 16. (3. sz. 79—84.) *III. Gyermekgonosztévő* c. fejezet.
4. júl. 23. (4. sz. 104—07.) *IV. Isten látogatásai* c. fejezet.
5. júl. 30. (5. sz. 139—43.) *V. A nem szeretett fiú* c. fejezet.
6. aug. 6. (6. sz. 166—68.) *VI. Két famózus népnevelő* c. fejezet elejétől „Egy nap Kordé uram szokatlanul leitta magát” kezd. szakaszig.
7. aug. 13. (7. sz. 197—200.) Az eml. szakasztól „Függesztétek fel ítéleteiteket jó barátim” kezd. szakaszig.
8. aug. 20. (8. sz. 235—39.) Az eml. szakasztól a fejezet végéig.
A PN (Felelős szerkesztő: báró Kemény Zsigmond.) 1856. ápr. 1.—szept. 23. között *Szomorú napok* címmel 50 folytatásban az alábbi részletezés szerint közli:
 1. ápr. 1. (241—1824. sz.) *I. A halálmadár* c. fejezet.
 2. ápr. 2. (242—1825. sz.) *II. A hóhér családja* c. fejezet elejétől „Hisz itt a hóhér lakik” kezd. szakaszig.
 3. ápr. 3. (243—1826. sz.) Az eml. szakasztól — az „Éjente a padláson hálnak a hóhérlegények” kezd. szakaszig.
 4. ápr. 4. (244—1827. sz.) Az eml. szakasztól „Hallgatva bámulta e jelenetet a padláson az ifjú” kezd. szakaszig.
 5. ápr. 5. (245—1828. sz.) Az eml. szakasztól a fejezet végéig.
 6. ápr. 9. (249—1832. sz.) *III. Gyermekgonosztévő* c. fejezet.
 7. ápr. 10. (250—1833. sz.) *IV. Isten látogatásai* c. fejezet.
 8. ápr. 16. (256—1839. sz.) *V. A nem szeretett fiú* c. fejezet.
 9. ápr. 17. (257—1840. sz.) *VI. Két famózus népnevelő* c. fejezet az „Egy nap Kordé uram szokatlanul leitta magát” kezd. szakaszig.
 10. ápr. 19. (259—1842. sz.) Az eml. szakasztól „Függesztétek fel ítéleteiteket” kezd. szakaszig.
 11. ápr. 21. (261—1844. sz.) Az eml. szakasztól a fejezet végéig.
 12. ápr. 29. (269—1852. sz.) *VII. A vas ember* c. fejezet. „A vas ember előszobájában áll” kezd. szakaszig.
 13. máj. 3. (272—1855. sz.) Az eml. szakasztól „Kedves édes. Van nekem egy régi kardom” kezd. szakaszig.
 14. máj. 8. (277—1860. sz.) Az eml. szakasztól „— Szegény Eliz, igen boldogtalan volt” kezd. szakaszig.
 15. máj. 10. (279—1862. sz.) Az eml. szakasztól „— Rosszabb mesét nem mondhattál volna” kezd. szakaszig.
 16. máj. 16. (284—1867. sz.) Az eml. szakasztól *VIII. A lengyel nő* c. fejezetben levő „— Azt nem tudom — felelt durcásan” kezd. szakaszig.
 17. máj. 17. (285—1868. sz.) Az eml. szakasztól „Az idegen rendbe szedte öltözetét” kezd. szakaszig.
 18. máj. 22. (290—1873. sz.) Az eml. szakasztól „Az idegen most a lyánkához fordulva” kezd. szakaszig.

19. máj. 24. (291–1874. sz.) Az eml. szakasztól „A bakó egy kis záros szekrényből” kezd. szakaszig.
20. máj. 26. (293–1876. sz.) Az eml. szakasztól „– Nem azért hoztad ide, hogy elrejtsd?” kezd. szakaszig.
21. máj. 27. (294–1877. sz.) Az eml. szakasztól „Széphalmi újra kijött az idegenért” kezd. szakaszig.
22. máj. 28. (295–1878. sz.) Az eml. szakasztól „Az összeroncolt, roskatag, ősz ember” kezd. szakaszig.
23. jún. 2. (300–1883. sz.) Az eml. szakasztól „Vértessy tábornoknál jelentkezik az ismeretlen” kezd. szakaszig.
24. jún. 6. (304–1887. sz.) Az eml. szakasztól a fejezet végéig.
25. jún. 13. (311–1894. sz.) IX. *A mirigy* c. fejezet „Kordé uram folytatá a bölcs tanítást” kezd. szakaszig.
26. jún. 16. (314–1897. sz.) Az eml. szakasztól a fejezet végéig.
27. jún. 19. (317–1900. sz.) X. *A korifeus* c. fejezet „Mindezeket mai világban” kezd. szakaszig.
28. jún. 21. (319–1902. sz.) Az eml. szakasztól „Iván bámulattal hallgatá mestere szavait” kezd. szakaszig.
29. jún. 25. (323–1906. sz.) Az eml. szakasztól a fejezet végéig.
30. jún. 28. (326–1909. sz.) XI. *Az első szikra* c. fejezet „Amint Mária néhány száz lépésnyire haladt” kezd. szakaszig.
31. júl. 1. (329–1912. sz.) Az eml. szakasztól „– Ti felemeltétek a zászlót?” kezd. szakaszig.
32. júl. 4. (332–1915. sz.) Az eml. szakasztól „Mária a legnagyobb erőszakot követé el” kezd. szakaszig.
33. júl. 8. (332–1919. sz.) Az eml. szakasztól a fejezet végéig.
34. júl. 10. (338–1921. sz.) XII. *A tűz között* c. fejezet elejétől „Zudár amint észrevette” kezd. szakaszig.
35. júl. 14. (342–1925. sz.) Az eml. szakasztól a fejezet végéig.
36. júl. 25. (353–1936. sz.) XIII. *A bőrharang* c. fejezet elejétől „– No, komám uram, most már én is azt mondom” kezd. szakaszig.
37. júl. 27. (355–1938. sz.) Az eml. szakasztól a fejezet végéig.
38. aug. 2. (361–1944. sz.) XIV. *A halálítélet* c. fejezet elejétől „Amint a tábornok a folyosóra kilépett” kezd. szakaszig.
39. aug. 5. (364–1947. sz.) Az eml. szakasztól a fejezet végéig.
40. aug. 7. (366–1949. sz.) XV. *Olaj a tengerre* c. fejezet elejétől „Vértessy kivont kardjával inte” kezd. szakaszig.
41. aug. 14. (373–1956. sz.) Az eml. szakasztól a fejezet végéig.
42. aug. 23. (380–1963. sz.) XVI. *Jó, hogy az éj fekete* c. fejezet elejétől „Az út a halálmadár ajtaja előtt vitt el” kezd. szakaszig.
43. aug. 24. (381–1964. sz.) Az eml. szakasztól „– Most lássuk, mit tud a másik?” kezd. szakaszig.

44. aug. 29. (386—1969. sz.) Az eml. szakasztól „— Átok fogott a házatokon!” kezd. szakaszig.
45. szept. 5. (393—1976. sz.) Az eml. szakasztól „A feltárult ajtóban egy rém állt” kezd. szakaszig.
46. szept. 13. (400—1983. sz.) Az eml. szakasztól „Zudár Péter egy szökéssel kiugrott” kezd. szakaszig.
47. szept. 17. (404—1987. sz.) Az eml. szakasztól a fejezet végéig.
48. szept. 19. (406—1989. sz.) *XVII. Az Úr szólott* c. fejezet.
49. szept. 21. (408—1991. sz.) *XVIII. Az előre megásott sírok* c. fejezet elejétől „Néhány pillanat múlva újra hangzott” kezd. szakaszig.
50. szept. 23. (410—1993. sz.) Az eml. szakasztól a regény végéig.

K Ö T E T K I A D Á S :

- I. a) *Szomorú napok*. 1. kiad. 1—2. k. Pest 1856. Emich Gusztáv tulajdona 1. k. 144 l.; 2. k. 151 l. | Jókai Mór regényei 14. ¹
- b) 2. kiad. Két rész egy kötetben. Pest 1860. Heckenast Gusztáv tulajdona 1. k. 144 l.; 2. k. 151 l.
Címlapkiadás.
- II. 3. kiad. 1—2. rész. Pest 1863. Heckenast Gusztáv tulajdona 1. k. 148 l.; 2. k. 160 l.
- III. 4. kiad. Bp. 1882. Franklin Társulat 308. l.
- IV. a) Bp. 1894. Révai Testvérek 219 l. | Jókai Mór összes művei. Nemzeti kiadás 18. |
Ugyanez megjelent teljesen azonos, finomabb papíron nyomott „amateur díszkiadás”-ként és nagy 8° alakban, Nemzeti díszkiadás elnevezéssel.
- b) 1903.
Címlapkiadás.
- c) 1905.
Címlapkiadás.
- d) 1908.
Címlapkiadás.
- e) 1913.
Címlapkiadás.
- V. a) 7. kiad. Bp. 1904. Franklin Társulat 292 l.
- b) 8. kiad. 1905.
Címlapkiadás.
- c) 9. kiad. 1907.
Címlapkiadás.
- d) 10. kiad. 1907.
Címlapkiadás egybekötve *A bujdosó naplója* c. kötettel.

e) II. kiad. 1911.

Címlapkiadás egybekötve *A bujdosó naplója* c. kötettel.

VI. Bp. 1928. Franklin—Révai kiadás 176 l. | Jókai Mór művei.
Centennáriumi kiadás 18. |

Utánnyomva *Aki a szívét a homlokán hordja*.

IDEGEN NYELVŰ KIADÁSOK:

A *-gal jelzett idegen nyelvű kiadások példányaihoz nem tudunk hozzáférni. Ezek adatait Ferenczi Zoltán (*Jókai idegen nyelvekre fordított műveinek jegyzéke*. MBibISzle 1925.) és Demeter Tibor (*Magyar szépirodalom idegen nyelven*. Bp. 1952. Kézirat), továbbá Jan Slaski (*Jókai lengyelül*. Világirodalmi Figyelő 1958. 38–57.) összeállításai nyomán közöljük.

Német:

- I. *Traurige Tage*. Roman von Maurus Jókai. Aus dem Ungarischen von Sigmund Bródy. Leipzig (1874.) Philipp Reclam 260 p. | Universal Bibliothek 581–583.) |
- II. *Traurige Tage*. Roman von Maurus Jókai. Aus dem Ungarischen von Sigmund Bródy. Leipzig s. a. Philipp Reclam 318 p. Universal Bibliothek. |
- III. *Traurige Tage*. Roman aus dem Ungarischen von Maurus Jókai. 1–2. vol. Berlin 1875. Verlag von Otto Janke 1. vol. 230 p; 2. vol. 240 p.
- IV. **Traurige Tage*. Roman aus dem Ungarischen von Maurus Jókai. 2. edit. Berlin s. a. Verlag von Otto Janke 181 p. Ferenczi szerint 1885-ben adták ki.

Holland

**Treurige dagen*. Zutpen 1875.

Szerb

* Жалосни дани. роман Превео П. Ј. Мости. Београд 1884. штампари а напредне. Сгранке 310 p.

Lengyel:

- I. **Smutne dni*. Trans. Karolina Szaniawska. Warszawa 1878. A. Pajewski 325 p.
- II. **Smutne dni*. Transl. Karolina Szaniawska. 2. editio. Warszawa 1889. A. Pajewski 200 p.
Demeter T. szerint 1888-ban is megjelent 280 p. terjedelemben.

Mivel azonban fordítónak nevezi a többi kiadásokban — Šlaski szerint — kiadóként szereplő A. Pajewskit, adata tévesnek látszik.

- III. **Ptak smierci*. Lwow-Grodek Jagellioński 1902. J. Czaiński 303 p.
Demeter T. szerint 1902-ben Lwowban Gubrynówicz i Schmidt is kiadta.

Észt :

**Kurvad päevad*. Transl. K. A. Hermann. „Postimees” 1886. no. 11—51.

Angol :

- I. *The day of Wrath*. Translated from the Hungarian by R. Nisbet Bain. London 1900. Jarrold and Sons 352 p.
A fordító előszavával.
- I. a) *The day of Wrath*. Translated from the Hungarian by R. Nisbet Bain. New-York 1900. Doubleday and Page Co. 352 p. | Works of Maurus Jókai Hungarian edition. |
- II. **The day of Wrath*. Translated from the Hungarian by R. Nisbet Bain. 2. edit. London 1916.

Lett :

**Behdigas deenas*. „Wahrds” 1902. no. 79—111.

KELETKEZÉSE, FORRÁSAI

I.

A *Hétköznapiok* sikerén felbuzdulva már 1846-ban írni kezdett Jókai egy újabb regényt, melyről a Budapesti Híradó a *Budapesti Hírharang* c. rovatában tett legelőször említést:

„Jókay ‚Hétköznapiok‘ című két kötetes regénye, mellynek megjelent mutatványai általános tetszésben részesültek, Hartleben költségin már sajtó alatt van, s a fiatal szerző jelenleg ‚Szomorú napok‘ című regényen dolgozik, mellynek címe világosan tanúsítja, hogy történethelye Magyarország.” (1846. máj. 10. 384. sz. 317.)

1846 novemberében már részletes közleményt jelentetett meg róla a Pesti Divatlap. (L. *Irodalom.*) Ez a közlés már csaknem befejezettnek tekintette az 1831-es kolerajárvány írói feldolgozását, de Jókai 1846. dec. 17-én még csak készülöben lévő műként említette anyjának írt levelében a *Szomorú napokat*:

„Heckenast megveszi mind a novelláimat, mind a regényemet, csak mentül előbb kell készítenem. Januárius közepére két kötet novellát. Martius végére negyven iv regényt kell bevégezniem. Amazokból már megvan több két harmadnál; ennek még csak az elején vagyok.” (OSzK FolHung. 2261. 147.)

Jókainak Hartlebennél megjelent első regénye 1846 nyarán már elhagyta a nyomdát. (Budapesti Híradó 1846. szept. 1. 448. sz. 142.) Novemberben Jókai már a *Hétköznapiok* készülő bírálatáról is tájékoztatta anyját, s a szabadságharc végéig nem is kezdett el más regényt írni, tehát az itt idézett levél csak a *Szomorú napokra* vonatkozhat. Ez még inkább kiderül az író dec. 27-i leveléből, melyet ugyancsak az anyjának küldött: „Nem sokára Heckenast ígéretei is megtestesülnek . . .

Jóakaróim, becsülőim, barátim, munkáimnak olvasói és kiadói elegen vannak, s csak a nem várt, vagy előre nem láthatott balesetek vethetnek hátra mostani állásomból.

... kérni fogják a slafrokkomat, a Conversations Lexiconokat, — egy táblátlan könyvet, mellynek az írásaim közt a fiókomban kellett lenni, melly a choleraí zendüléseket tárgyalja, és szinte ami jegyzetek ott a choleraíró össze voltak szedve. — Kérek még egy paplant is, és minthogy a dunyhám cihájára seholy sem tudok akadni, — vagy itt sikkadt el, vagy otthon feledtem, — egy dunyhacihát, és a Hétköznapot.” (OSzK Uo. 150—51.)

A kért könyv Balásházy Jánosnak *Az 1831-ik esztendői Felső magyarországi zendüléseknek történeti leírása* c. (Pesten, Petrózai Trattner J. M. és Károlyi Istvánnál) 1832-ben megjelent műve, melyet a Pesti Divatlap közleménye szerint is felhasznált Jókai. (Vö. Nagy Miklós: *A balatonfüredi Jókai-múzeum ismertetése*. ItK 1956. 98.)

Dec. 29-i levelében már arról tájékoztatta Jókai anyját, hogy a *Szomorú napok* c. regény nyomását 1847 első felében megkezdik:

„Tegnap adtam el novelláimat Heckenastnak, mikhez az eddig kijelölteken kívül csak négy újat kell csatolnom, s ezek is jobbára készen vannak. Ad értök háromszáz pengőt. Már most csak az iratással kell sietnem, hogy Martiusi vásárra kijöhessen a könyv; mert akkor majd a regényem nyomását kezdjük meg.” (OSzK Uo. 152.)

Kemény Zsigmond egyik levele arról tanúskodik, hogy már az írói körökben is számon tartották a készülő munkát:

„Eötvös egy históriai rajzon, Czakó, Kelemenfy és Jókai pedig az újabb korból vett regényeken dolgoznak” — írta Kemény Jósikának 1847. máj. 11-én. (Pais Dezső: *Báró Kemény Zsigmond és az irodalmi élet*. ItK 1911. 52.) A regény első fejezeteinek megjelenése előtt utoljára 1847. nov. 17-én tett említést róla Jókai az anyjához írt levelében: „Együtt lakom Petőfiékkel dohányutcában 373 számon alatt első emeletben. Szép szállásom van... Most regényemen (Szomorú idők) dolgozom. Ez évben sajtó alá kell mennie, lesz 4 kötet” (OSzK Uo. 162.)

1848. ápr. 30-án az Ék-ben megjelent a regény előszava, majd júl. és aug. folyamán a regény első hat fejezete. 1856-ban előbb a PN-ben, majd még ugyanebben az évben kötetben is napvilágot látott a *Szomorú napok*.

★

A *Szomorú napok* megjelenésének külső körülményeiről pontatlan és bizonytalan vélemények uralkodnak irodalomtörténetírásunkban. Szabó László és Mikszáth Kálmán szerint pl. az Ék 1848-ban csak három részt közölt a regényből. (Szabó László: *Jókai élete és művei*. Bp. 1904. 125.; Mikszáth Krk 1. k. 149.) Zsigmond Ferenc szerint a regény első hét fejezete 1848-ban a PN-ben [!] látott napvilágot. (Zsigmond Ferenc: *Jókai írói munkássága a szabadságharcig*. Itk 1916. 290.) Gaál János szerint

pedig 1856-ban írta Jókai a *Szomorú napokat*. (*Jókai élete és írói jelleme*. Berlin 1925. 59.) Hegedüs Sándorné Jókay Jolán számos téves visszaemlékezése közt a *Szomorú napok* és az *Egy magyar nábob* keletkezési idejét is alaposan elhibázza. Leírja, hogy az öreg Jókayné a *Szomorú napok* c. regényt olvasta, amikor Jókai váratlanul meglátogatta a családot, s magával vitte legújabb művét, az *Egy magyar nábobot* . . . (*Jókai és Laborfalvi Róza*. Bp. 1927. 40–41.) Nyilvánvaló, hogy Jókainé — aki 1856. márc. 14-én meghalt — nem olvashatta a kötetben 1856 őszén megjelent *Szomorú napokat* akkor, amikor Jókai az 1853-ban kiadott *Egy magyar nábob* c. regényével mint újdonsággal Komáromba érkezett.

Szinnyei Ferenc dolgozta fel a legpontosabban a regény megjelenésének körülményeit, de ő is tévesen állítja, hogy a „*Szomorú napok* egynegyed része (az első hét fejezet) az *Életképekben* jelent meg” 1848-ban. (*Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban*. I. k. Bp. 1939. 326.) Mind Zsigmond Ferencet, mind Szinnyei Ferencet az téveszthette meg, hogy az *Ék*-ben közzétett utolsó, a tulajdonképpeni 6. fejezetet VII. számmal látta el Jókai.

A regény augusztusi félbeszakításának okairól Jókai az *Ék* dec. 31-i, utolsó számában nyilatkozik. Két hibát vall be olvasói előtt a divatlap szerkesztéséről. Az egyik az, hogy István „exnábornak”, a „fenséges nevet bitoroló rabszolga-léleknek” az arcképét kiadta. „Másik az: hogy e félév elején egy beszélyt kezdtem el közleni, mellynek végét nem adtam ki.

Oka az volt: hogy benne a historia eseményeihez hiven azon kegyetlenkedések voltak előadva: miket 1831-ben a felső megyei szláv ajkuak követtek el.

A dolgok úgy találtak fordulni; hogy jelen időinkben épen e szláv testvéreink buzganak legerősebben szabadságunk igaz ügye mellett minden idegen ajku hontársaink között. Ezek ellen izgatni most a legnagyobb eszélytelenség volna. Kénytelen voltam tulajdon művemnek censora lenni. Beszélyemnek egész második részét kitörültem.

Inkább magam ítélem el tulajdon műveimet, minthogy azokat más ítélje el.

Én megbocsátok magamnak ez ítéletért s reménylem: hogy olvasóim is megfognak bocsátani.” (*Charivari*. *Ék* 1848. dec. 31. 27. sz. 860.)

1899-ben keletkezett szabadságharcos visszaemlékezései között (*Emlékek a szabadságharcból*) ismét megemlíti Jókai a regény félbeszakítását:

„A mióta Petőfivel szakítottam, [1848. szept.] mind a ketten azon versenyeztünk egymással, hogy melyikünk tud jobban égostromló, tróndöngető eszméket papírra vetni.

A forradalom egész korszaka alatt nem voltam képes költői művet írni. Elkezdtém egy regényt közölni az „Életképek”-ben Szomorú napok cím alatt. A harmadik közlésnél elhagyott a képzelő tehetségem. Nem tudtam szépirodalmi dolgot írni. Az az én kifogyhatatlan ércforrásom, a költői véna, mind jegeccé fagyott a lelkem fenekén: a politika gálicköve lett belőle. A humorom elvadult paskvill-írássá. Megszüntem költő lenni! Lehet-e ennél rettenetesebb megsemmisülés? — Két egész év van kitörölve költő életem folyamából; éppen a fiatalság korszaka.” (HhM 5. k. 26.)

Zsigmond Ferenc nagy súlyt fektet Jókai eme megjegyzésére (tanulmányában szó szerint idézi is), s végső fokon elfogadhatónak találja az író magyarázatát: „Ha Jókai e nyilatkozatáról a szokásos, pathetikus nagyítás mázát lefejtjük: a nyilatkozat lényegét magára, a szabadságharc idejére vonatkozólag el kell hinnünk, sőt természetesen kell találunk; bizonyítják Jókai ekkori írásai.” (*Jókai uralomrajutása regényirodalmunkban (1850–1854.)* ItK 1921. 10.) Mikszáth Kálmán azonban nem fogadja el Jókainak ezen megjegyzéseit:

„A bécsi út után, bár az idő nem volt rá kedvező, mégis regénybe kezdett az Életképekben, a Szomorú napok’-ba. A cím ráillett a mostani napokra, hanem a tartalmat tapintatlannak találták a helyzethez, a felvidéki tót nép gazságát festvén a regény a nagy kolera idejéből — holott ez idő szerint éppen a tót nép mutatott rajongó lelkesedést a magyar ügy iránt. Többen kifogásolták a regényt, sópánkodva, hogy meg találjanak a tótok sértődni . . . No, bizony gyengén állhatott már a dolog, mikor a szegény totocskák érzékenysége is faktor lett.

Jókai félbenhagyta a regényt, de talán nem a tótok miatt és még kevésbé, mint maga jajdul fel később egy hazafiúi frázisban, mert a nagy nemzeti bajok közt cserben hagyta a fantáziája. Volt arra számos ok. Nevzetesen az Életképek beszüntetése előfizetők hiányában elkerülhetetlenné vált, mindegy volt tehát, hogy a harmadik folytatásnál szünteti-e be a regényt vagy az ötödiknél. Hatodik szám már úgy sem jelenik meg.” (Mikszáth Krk 1. k. 148–49.)

Szinnyei Ferenc elsősorban „tárgyi tévedései miatt” veti el Mikszáth cáfolatát. Kétségtelen, hogy Jókai nem a bécsi út után, 1848 novemberében kezdte meg a *Szomorú napok* közlését, s a regény félbeszakítása után nem egy-két, hanem 19 szám jelent meg a divatlapból. Talán azért hagyta figyelmen kívül Mikszáth a félbeszakítás augusztusi időpontját, mert Jókai a Petőfivel való szeptember eleji szakítás után következő események között emlékezett meg róla. Mindenesetre tény, hogy Mikszáth szerint 1848 késő őszén hagyja abba Jókai a *Szomorú napok* közlését, amikor már nyilvánvaló az Ék megszűnése, valamint az, hogy Jókai átveszi a Pesti Hirlap szerkesztését. Éppen ezért következtet-

heti Mikszáth a továbbiakban, hogy Jókai „már decemberben kezdte írni a 'Pesti Hírlap' cikkeit, hogy újévkor egy kis készlettel foghasson a szerkesztéshez. Ez volt a „Szomorú napok' félbeszakításának valódi oka.” (225.)

A regény félbeszakításának okát tekintve, Jókai decemberi nyilatkozata az irányadó. 1848-ban pozitív politikai tett volt a mű elhallgattatása. Írónk — ki egész életében igyekezett hatni korára (l. *Egy magyar nábob* JKK I. k. 315—16.) — nem habozik feláldozni regényét, amikor úgy véli, hogy akadályozná vele a szabadságharc ügyét. Tettel bizonyította, hogy 1847-ben meghirdetett irodalmi programja: a társadalmi érdekek és az igazság szolgálata; írói gyakorlatát is átítatja. A szlovákokkal szemben később baráti hangot ütött meg a debreceni hónapokban — látva, hogy nem ellenségek többé.

Nem lehetetlen, hogy a *Szomorú napok* félbeszakításának szükségességére Petőfi figyelmeztette Jókait. Első ízben ugyanis aug. 27-én marad ki az Ék-ből a regényrészlet, amikor Petőfi mint társszerkesztő egyedül állítja össze a divatlapot, mert Jókai időközben elszökött Laborfalvi Rózával megesküdni. Így is érthetetlen azonban, hogy a személyes nézeteltérésen kívül mi oka lehetett Petőfinek éppen a hetedik fejezet előtt abbahagyni a folytatásos közlést. A „vas emberről” szóló, esedékes rész ugyanis 1848-ban a regény legértékesebb szakasza lehetett volna a közvetlen politikai hatás szempontjából, mert Vértessy tábornok alakjának írói megformálásával a pozitív katonatiszt típusát alkotta meg Jókai. A vas ember nemcsak a *Politikai divatokban* szereplő Kolbay őrnagynak, a konzervatív „öreg csontnak” az elődje, hanem a szabadságharc legendás hőisének: Baradlay Richárdnak is. (Vértessy ezredes különbözik a szabadságharctól félrehúzódo Kolbaytól, s Richárdhoz hasonlóan cselekvően avatkozik a harcba. Kettőjük rokonságát erősíti, hogy az ezredes ordinánca, Pál huszár, édestestvére *A kőszívű ember fia* c. regényben szereplő Pál huszárnak, Baradlay Richárd tisztii szolgájának.) Természetesen a szolgálati szabályzat által kötött, mégis érző szívű katonák közül a hazafias önfeláldozásra serkentő, hősi tettekre hangoló Baradlay Richárd a legkiforrottabb és legrokonzenesebb. Richárd írói megformálása a kiegyezés után érvelt az önálló magyar hadsereg mellett, Vértessy tábornok alakja 1848 nyarán — Kossuth Lajos honvédtoborzó, „népfeltámasztó körútjának” az előestéjén — propagálta a katonaeényeket, amikor nemzetünk legkiválóbbjai felismerték, hogy a márciusi eredményeket fegyverrel a kézben kell megvédeni, s elkerülhetetlen a fegyveres mérkőzés a haladó Magyarország és a császári reakció között.

1848 augusztusában élesedik ki a magyar országgyűlésen a hadsereg szervezése körüli vita, melynek során Petőfi és Vörösmarty össze-

különbözik. Jókai nemcsak publicisztikai cikkeivel áll ki ütőképes magyar hadsereg megszervezése mellett (l. Szekeres László: *Jókai „Forradalom alatt írt műveinek“ utóéletéhez*. ItK 1957. 414–15.), de a *Szomorú napokban* meg is személyesíti a katonaeurópekat.

★

Az elmondottak után joggal vetődik fel a kérdés, hogy mikor írta Jókai a *Szomorú napokat*. Nem kétséges, hogy 1846 és 1856 között. E tíz éven belül azonban csak annyi biztos, hogy 1848 nyarára az első hat fejezet elkészült. Hogy a további fejezeteket, s különösen a regény második felét mikor írta Jókai, bizonyító anyag hiányában nem tudjuk megállapítani, s – véleményünk szerint – a múlt Jókai-kutatói a kötelező óvatosság mellett is csak elhamarkodott vagy bizonytalan következtetésekre jutottak.

A szabadságharc után mindössze két rövid megjegyzés utal a *Szomorú napokra*. 1853. nov. 20-án a PN a *Fővárosi és vidéki újdonságok* c. rovatában közli a regény befejezéséről szóló hírt (l. *Irodalom*), de utána sehol sem jelent meg még részlet sem belőle. Ugyancsak a PN jelzi az 1856. márc. 11-i *Előfizetési felhívásában*, hogy a „szépirodalmi részben Jókai Mórtól, aki szerződésénél fogva más politikai lapba nem ír, április elején indítunk újabb nagy regényt ily cím alatt: *Szomorú idők*”. (222–1805. sz. 1.) Ez évben már valóban napvilágot látott a regény. (Vö. Szekeres László i. h.)

Zsigmond Ferenc ifjúkori alkotásnak tekinti a *Szomorú napokat*: „Jókai sokszor elmondta, hogy ő minden regényének a végét gondolja ki először; a Sue hatás valószínűsége is amellet szól, hogy a *Szomorú napokat* a maga egészében az 1847–48-iki hónapok termékének tekinti, amikor a *Juif errant* még emlegetett újdonság volt.” (*Jókai munkássága a szabadságharcig*. ItK 1916. 291.)

Szinycsei Ferenc is hasonló véleményen van:

„Hogy csak az első hét fejezetét írta volna 1848-ban, a többi (7–18-ig) 1856-ban, nem valószínű. Az egész pontosan beleillik a szabadságharc előtti francia-romantikus műveinek: a *Hétköznapiak* s az akkori novelláknak sorozatába. Zsigmond Ferenc is így vélekedik róla. (ItK 1916. 291.) Ez a regény annyira elüt Bach-korszakbeli kitérőbb műveitől, hogy az egykorú kritika is észrevette.”

Egy lapalji magyarzó jegyzetben a tárgyi teljesség kedvéért még az alábbiakat is megemlíti: „Mintha ellentmondana állításunknak a *Pesti Naplónak* 1853. nov. 20-i híre, mely szerint *Szomorú idők* c. két-kötetes regénye *elkészült*, valószínű azonban, hogy ez csak arra vonatkozik, hogy J. elővette régi kéziratát és sajtó alá rendezéséről gondolkozott, esetleg itt-ott átsimította.” (i. m. 326.)

Gaál megjegyzése — mely szerint 1856-ban keletkezett a regény — nyilvánvaló tévedés. Nem kétséges ugyanis, hogy 1848 nyarára nemcsak a közzétett első hat fejezet készült el. A „vas ember”-ről szóló hetedik fejezet annyira szorosan kapcsolódik az 1848 augusztusi hadseregszervezési vitákhoz, hogy Jókai ez időszaki cikkeinek édestestvére.

Lényegében egyetérthetünk azzal, amit Zsigmond Sue hatásáról és Szinnyei a *Hétköznapiak* rokonságáról mond. Meggondolkoztatóak azonban a további érvek. Jókai valóban kijelentette, hogy általában regénye végét komponálja meg először. (pl. *Jókai breviárium*. Bp. 1924. 9.; *A tengerszemű hölgy*, 22. Vö. *Egy magyar nábob*. JKK 2. k. 339. Jókai-jubileum 121—22.) Zsigmond Ferenc is gyakran kifejti azonban, hogy Jókai visszaemlékezéseit nem szabad szó szerint elfogadnunk. Éppen ezért aligha hihető, mintha Jókai írói munkássága közben kialakult eljárás módját oly következetesen alkalmazta volna már pályája kezdetén is, hogy annak révén lehetővé válhatna a keletkezési időpont bizonyítása.

Szinnyei Ferenc helyesen látja, hogy a korabeli kritika észrevette a nagy színvonalbeli különbséget a *Szomorú napok* és az *Egy magyar nábob* között. De Szinnyei felfigyelhetett volna arra a kétségtelen tényre is — amire a kortársaknak nem volt módjuk —, hogy a *Szomorú napok* kritikai fogadtatása után láttak napvilágot Jókainak *Az elátkozott család* és a *Felfordult világ* c. regényei, amelyek gyengességben vetekszenek a *Szomorú napokkal*. Szinnyei annál inkább is megtehetette volna ezt, mert más helyütt maga is kijelenti, hogy a *Felfordult világ* Jókai egyik leggyengébb regénye. (i. m. 327. Vö. Zsigmond Ferenc: *Jókai*. 174.)

Mindemellett figyelemre méltó az is, hogy a *Szomorú napok* a PN-ben meglehetősen rendszertelenséggel látott napvilágot. Míg a közlés megkezdése után húsz számban 11 részlet jelent meg, addig a regény második felében 11 részletet 50 szám között. A regény közlésének ez a módja nem zárja ugyan ki, hogy ne lett volna kész a *Szomorú napok* végleges szövege az első részlet megjelentetésekor, de azt mindenesetre valószínűvé teszi, hogy Jókai esetleg még 1856-ban, a folytatások megindulása után is módosított, javíthatott meglevő kéziratán legalább oly mértékben, mint ahogy azt Szinnyei 1853-ra feltételezi.

A végleges választ a regény keletkezési időpontjának megállapítására vonatkozólag Jókai szabadságharc előtti és utáni romantikus stílusának alaposabb elemzése adhatja meg, figyelembe véve, hogy a regény megkezdése és célkitűzése eleve befolyásolta még eme egyetlen mű megkomponálását is.

Végeredményben a franciás romantikájú stílus mellett a szilárd kompozíció (ami nagy időközre terjedő megszakítás után ugyancsak meglepő lenne) s a mondanivaló egysége is arra vall, hogy sokkal inkább

a *Hétköznapiok* közeli rokonának, mint az 50-es évek derekára — érett alkotásokkal — a hírnév magaslatára emelkedett író munkájának tekinthetjük a *Szomorú napokat*.

II.

A *Szomorú napok* keletkezésében jelentős szerepet játszottak a társadalmi-politikai tényezők. Ez volt Jókai első hosszabb lélegzetű alkotása, melyet a Pilvax-fiatalok körében kezdett meg. Ma már nem kétséges, hogy a fiatal Jókai írói és politikai magatartásának kialakítására rendkívül nagy hatással voltak Petőfiék.

A reformkor haladó politikusi és írói politikai tényezőnek tekintették a népet, s a jogoktól megfosztott jobbágyságot is igyekeztek bevonni az „alkotmány sáncai közé”.

A későbbi márciusi fiatalok már ekkor világosan látták a tömegek politikai felvilágosításának és nevelésének szükségességét. Az 1846-ban kirobbant galíciai parasztlázadás — melyet az osztrák ellenforradalmi uralkodó osztályok szítottak, hogy hátba támadják és lefegyverezzek a lengyel nemesek Habsburg-ellenes felkelését — fokozott mértékben irányította a figyelmet a néptömegek mozgalmaira. Petőfi Sándor mellett Vasvári Pál számos feljegyzése foglalkozik a néptömegek történelmi szerepével. Pálffy Albertnek, a Mártius Tizenötödike későbbi nagyhatású szerkesztőjének 1846-ban megjelent regénye (*Fekete könyv*) is Hora és Kloska parasztfelkelésének eseményeit idézi. A galíciai parasztfelkelés hatása érződik Arany János *Hermína* c. elbeszélésén. (Vö. Kovács Endre: *A lengyel kérdés a reformkori Magyarországon*. Bp. 1959. 386—404.) A korábbi lengyel felkelés emléke is felcsillan Jókainál a hősnő alakjának megmintázásában. Nacsády József állapítja meg díjnyertes dolgozatában, hogy Jókai „nem pusztán fantáziájára támaszkodva” alkotta meg Kamienszka alakját. A regényben céloz Jókai arra, hogy a lengyel nő már nem először jár csatában a felvidéki koleralázadás idején. Nem kétséges, hogy írónk arra céloz, hogy Kamienszka Mária már az 1830—31-es lengyel felkelés aktív résztvevője volt. Kovács Endre idézett dolgozatában említi, hogy többek között Plater Emília grófnő is férfi ruhában vett részt a harcokban. Ugyancsak Kovács Endre ír arról is, hogy Varsóban „a nők amazonok módjára csapatokat alakítanak”. (68—70.) E híreket a korabeli magyar sajtó is közölte. (Vö. Nacsády József: *Jókai műveinek lengyel alakjai*. Irodalomtörténeti Dolgozatok 19. sz. Különlenyomat a Mészöly-Emlékkönyvből. Szeged 1961. 103.)

Nem kétséges, hogy az 1846 februárjában zajló s Magyarországon a közérdeklődés előterébe került galíciai felkelés a maga friss és válto-

zatos híreivel a minden különösre élénken reagáló romantikus írónk figyelmét is megragadta, s szinte készen kínálta az összehasonlítást az 1831-i eseményekkel.

1873-ban a *Huszonöt év múlva* c. visszaemlékezésében is arról ír Jókai, hogy a véres galíciai események miatt volt szükség márc. 15-ére: „Szükség volt egy napra, mely félretaszítsa a törvényhozás ócska klepsidráját, s egy lökést adjon az időnek, mely a nemzetet évtizedekkel előbbre vigye. Szükség volt, hogy röktön rendkívüli nyilvánulás által szakítson a nemzet a mult balfogalmaival, hogy egyszerre jusson erejének tudatára. *Előtte állt a galíciai példa*, hogy mire képes *egy elnyomott nép*, ha azt az *absolutismus véres eszközéül* akarja használni? *A lengyel gyász a mult év tanulsága volt*, s nem lehetett tudni, hogy ugyanaz a hatalom enged-e még egy évet a magyar nemzetnek a deliberálásra?” (*Életemből* 1. rész 96. Kiemelés tőlem: Sz. L.)

A márciusi fiatalság c. visszaemlékezés tanulságaként még 1898-ban is úgy látja Jókai, hogy a galíciai parasztfelkelés intő példát szolgáltatott Magyarország számára. Szerinte az 1846-os Habsburg-ellenes, nemesi felkelés „A lengyel nemesség forradalma volt az . . . idegen uralom ellen. Ennek az elnyomására támadt az ellenforradalom, a pórlázadás. A lengyel nemesség szabadságharcot kezdett; de elmulasztotta előbb a saját jobbgáyságának felszabadítását. S a kettős forradalomnak a nemesség esett áldozatul. Azok a rettentő kegyetlenkedések, a miknek híreit, ha a hírlapokban elnyomta is a cenzura, a magyar országgyűlés vezérszónoka által annál megrendítőbb alakban lettek felmutatva; *vérrel irtott izenet voltak a magyar nemzethez*. Az irtóztató példából kellett megtanulnia a magyar nemességnek, hogy a szabadság nem osztályok kiváltsága, hanem köztulajdon; hogy az a régi privilegiumok zászlója alatt halálba vezet: életet csak akkor ad a nemzetnek, ha annak a neve *népszabadság*. S a véstűz itt dühöng a szomszédban: a világszellem nem ad időhaladékot.

Értette azt minden gondolkozó ember, hogy az eltiport lengyel nemesség után rajtunk a sor; s a kiméletlen hatalom ellenében nincs más módja a nemzeti lét fentartásának, mint a munkás köznép bebocsátása az alkotmány mentésébe, nincs más mód a hazát megmenteni, mint hazájává tenni az országot azoknak a népmillióknak, a kik eddig csak veritékükkel vérükkel öntözték ezt a földet, de magukénak nem nevezhették.” (*Életemből* 1. rész 4–5. Kiemelés tőlem: Sz. L.)

Csak fokozták az érdeklődést a Jókaiék által igen nagyrabecsült francia romantikusok. 1848 előtt igen nagy népszerűségnek örvendett Eugène Sue: *Le juif errant* (*A bolygó zsidó*) c. regénye, melynek hátterében az 1831-es „kolerázadás” áll. Ez a regény csak 1846-ban jelent meg, de mondanivalójának aktualitására — és a franciák Pilvax-kávé-

házi népszerűségére — jellemző, hogy a prológusát Petőfi már 1844-ben lefordította, és megjelentette a Pesti Divatlapban „egy német fordítás nyomán” *Az örök zsidó* címen. A parasztfelkelések iránti érdeklődésre jellemző, hogy Eötvös Józsefnek az 1857-ben napvilágot látott *Nővérek* c. regénye is viszonylag részletesen foglalkozik az 1831-es „kolerázadással”. (Ezt a regényt egyébként Jókai ismertette elsőnek a Magyar Sajtó 1857. júl. 2. és 25. közötti számaiban; l. *Irói arcképek*. Bp. 1955. 154—63.)

Jókai a *Hétköznapiok* c. első regényének zárófejezeteiben is említi az 1831-es kolerajárványt. (JKK 282—83.) A *Szomorú napok* c. regény eseményeinek központjában — mintegy a *Hétköznapiok* folytatásaként — a járvánnyal kapcsolatos parasztfelkelés áll.

Jókai 1846—47-ben írt levelei arra vallanak, hogy maga is alaposan tanulmányozta a felkelés történetét, elsősorban Balásházy János munkáját, melynek eredeti példánya Jókai könyvtárában maradt fenn, s amely a balatonfüredi Jókai-múzeumban található. Balásházy 1832-ben megjelent munkája „nem tekinthető másnak, mint a szerző saját személyes élményei és a felkelés során jelentékenyebb üldöztetést szenvedett zemplén-megyei nemes urak elbeszélései meglehetősen lazán egybefoglalt megörökítésének”. (Tilkovszky Lóránt: *Az 1831. évi parasztfelkelés*. Bp. 1955. kandidátusi értekezés tézisei 4.)

Minden valószínűség szerint ismerte Jókai Hans Normann művét (*Ungarn das Reich, Land und Volk wie es ist. Nebst freimüthiger Beleuchtung der ungarischen Reichstagsverhandlungen in den Jahren 1830, 1832 und 1833.* Leipzig 1833.), esetleg az 1830-as években megjelent idevonatkozó egyéb kiadványokat is, mint pl. Kutsma Andrásnak 1834-ben megjelent munkáját, mely a szepességi felkelés „borzalmait” latin versekben örökíti meg. (Vö. Tilkovszky: i. m. 4.)

Az 1831-es „kolerázadás” antifeudális paraszti felkelés volt, mely az északi, a mai kelet-szlovákiai megyék jobbágysait állította talpra. A járvány Galíciából terjedt át a Felvidékre s a „járványvédelmi intézkedések” növelték a nyomort, a paraszti elégedetlenséget. Az erőszakosan alkalmazott óvintézkedések még gyűlöletbé tették a nemeséget, s a nagy éhínség idején tömegestől támadtak fel a parasztok a földesurak és kiszolgálóik ellen. A felkelést viszonylag rövid idő után leverte a katonaság.

A nemesség azon része, mely a szabadságharc előtt rokonszenvezett a parasztsággal, megdöbbenet szemlélte a véres „szomorú napok” eseményeit. Általános volt az a felfogás, hogy a lázadás kirobbanásában döntő szerepet a nép kulturálatlansága, szellemi kiskorúsága játszotta. Éppen ezért igyekeztek megmagyarázni, hogy a harc ilyen módszerei nem vezethetnek eredményre, s csak akadályozhatják az egyenletes előrelépést a reformok útján.

A felkelés okát Balásházy János is, Jókai is elsősorban a nép műveltségében látja. Hans Normann véleménye velük szemben az, hogy a nemesség és a jobbágyok közötti béke ideiglenes. A hamu alatt ég a parázs, mely egy szikrától lángra lobbanhat. „1831 augusztusában — írja Normann — ilyen pusztító fényjelek voltak az ország néhány megyéjében a véres népfelkelések. Ezek a hosszú idő óta csak szunnyadó szabadság gondolat első szimptomái a felébredt meggyőződés és felháborodás első lélegzetvételei voltak. A nemesek ellen irányulva és azok hatalmi visszaéléseit megtorolva bűnösön és ártatlanon, a nép bosszúságának ezen első mozdulatai Magyarország morális történetében nagyobb jelentőségűek voltak, mint amelyet általában az ilyeneknek tulajdonítanak”. (i. m. 2. k. 133.)

Frankenburg Adolf szerint „A ‚cholera morbus‘ . . . megzavarta az emberek fejét, mint minden rendkívüli eseménynél történni szokott, ha hirtelen lép meg bennünket vagy ha arra elkészülve nem vagyunk . . . Mily tömérdék ember esett akkor nem a járványnak, hanem a maga és mások ostobaságának áldozatul!” (*Emlékiratok. Az „Őszinte vallomások” folytatása.* Pest 1868. 1. k. 3.)

Horváth Mihály szerint „a mérgezési hírek hallatára a régóta táplált gyűlölet a nép felzajlott kedélyében kétszeres dühösséggel tört ki: az elcsábult, a dühétől elvakult nép a földesurakra és a mérgezés intézni hitt orvosokra s kiküldött megyei tisztviselőkre rohant”. (*Húszonöt év Magyarország történetéből 1823-tól 1848-ig.* 1. k. 262.)

★

Érdemes megemlíteni, hogy míg Balásházy nem tulajdonít jelentőséget a „pánszláv agitátorok”-nak, mert a felülvizsgálás szerint kevés volt a gyanú arra, hogy „külföldi fondorkodók ingerlésének lett volna oka a lázadás” (8.), addig Jókai véleménye ebben a kérdésben Hans Normannéhoz áll közelebb. Normann szerint „Moszkvából elterjedt az a mese, hogy a kolera csak az orvosok és gyógyszerészek mérge által keletkezik, és ez eddig teljesen ismeretlen epidémia újdonsága megerősíteni látszott ezt a gyanút. Ezek haltak meg a nép körében, míg a jobb városokban egyáltalán senki sem betegedett meg, a jobb életkörülmények és a szokásos segélyeszközök észszerűen alkalmazva, itt a leghatályosabban hatottak.” (i. m. 2. k. 136–38.) Egy német szerző nyomán (Herm. Ign. Bidermann: *Russische Umtriebe in Ungarn.* Innsbruck. Verlag der Wagner’schen Universitäts-Buchhandlung. 1867. 16–17.) Marczali Henrik is úgy véli, hogy a „ruthének közt gyakran fordultak meg az orosz megbízottak, ők izgatták a népet urai ellen az 1831. cholera idejében”. (*A legújabb kor története 1825-től 1880-ig.* Bp. 1892. 418.) Az a felfogás, mely a pánszláv uszítók hatását felismerni

vélte a jobbágyfelkelés kirobbanásában, Eötvös regényében (*Nővérek*. Bp. é. n. 6.) is megtalálható, bár Tilkovszky a legújabbban kimutatta, hogy a mozgalom pánszláv jelleggel való felruházása teljességgel alaptalan (i. m. 7.). A magyar liberális közvélemény azonban erősen túlbecsülte akkor a cári terjeszkedő politika dinamikáját, s 1848 előtt más hazai nemzetiségek megmozdulásai mögött is moszkvai támogatást gyanított, pedig a Romanovok a Habsburgokkal kötött szerződéseik értelmében óvakodtak ekkor még a Monarchián belüli felforgató politikától. Emellett kétségtelen, hogy mindenfajta orosz agitáció nélkül is éltek illúziók a „jó cárról” a felvidéki szlovák és ukrán lakosság körében: tőle várták a földesúri elnyomás enyhítését, esetleg megszüntetését is. E kevésbé döntő tényező azonban azért vált csaknem egyeduralkodóvá a regényben, mert Jókai nem ismerte fel a paraszti osztályharc törvényszerűségeit, s az 1848-ban általános és jogos félelmet a cári intervenciótól és bujtogatástól visszavetítette 1831-re is.

A pánszláv mozgalom a 18. század végén s a 19. sz. elején keletkezett, a török és a Habsburg uralom alatt élő szláv népek egyesítését célzó politikai áramlat. Az Osztrák Monarchia területén képviselői kezdetben elsősorban a szlovákok kulturális együttműködéséért harcoltak, s így jelentős érdemeket szereztek, munkásságuknak polgári liberális jellege volt. A reformkorban megerősödött magyar nacionalizmus azonban erősen hirdette a magyarság vezető szerepét a Duna-medencében, s ez tragikus tévedésre vezetett soraikban. A mozgalom hívei ezentúl a magyarságban látták első számú ellenségüket, céljaik valóra-váltását pedig a magyar törekvésekkel szembeálló osztrák császártól, illetőleg részben az orosz cártól remélték. Így akarva, nem akarva a reakció fő erőivel kerültek egy táborba, s 1848-ban felléptek a magyarok önvédelmi küzdelme ellen, bár az Marx és Engels megítélése szerint is: „akkor a legszervezettebb kapcsolatban állt az egész európai reakció elleni harccal.” (Révai József: *Marxizmus, népiesség, magyarság*. Bp. 1948. 198.)

A múlt század negyvenes éveiben a magyar államnyelvért vívott harc során rendkívül kiéleződtek az ellentétek a magyarok s a nemzetiségek ébredező nacionalizmusa között. A politikai sajtó meg a röpiratok hangja mindkét fél részéről igen szenvedélyessé vált; a korábbi kölcsönös közeledési tendenciáknak kevés nyoma maradt meg. Az a vita, mely az Irodalomtörténeti Intézetben *A nacionalizmus a magyar irodalom tükrében* címmel 1960 tavaszán folyt (MTA I. Oszt. Közleményei. 16. k. 1–4. sz.) megmutatta, hogy irodalmunk ugyan nem vallotta a legszélsőségesebb nézeteket, ám az idegen ajkú népcsoportok békés asszimilációját tűzte ki célul, azok nemzetté válásával szemben egyértelműen elutasító álláspontot foglalt el. Az egészségtelenül felfokozott nemzeti érzékeny-

ség légkörében az ellentáborból jövő magyarellenes hangok a nagyobb történelmi múlttal rendelkező magyar nemzeti törekvések táborában sokszoros visszhangot keltettek. Sziklay László mondotta az említett vitailés során: „Tóth Dezsővel szemben azt állítjuk, hogy a magyar írók ‚pánszláv’ rettegését ebben a periódusban még nem is annyira a cári rezsimtől való félelem váltja ki —, mint inkább a Slávy dcéra szerzőjének szenvedélyes vágyálma össz-szlávia kulturális kölcsönösségéről s harcos idegen-ostorozása, kirohanásai az elfajzott fiak ellen, akik közé . . . az elmagyarosodott szlovákokat, szlávokat is odaképezte.” (101—02.)

Könnyen lehet: a *Szomorú napok* megírására is ösztönzően hatott a *Slávy dcéra*, ez az 1845-ben megjelent szonettciklus, melynek szerzője Jan Kollár pesti evangélikus lelkész.

Csak megerősíti feltételezésünket, hogy Jókai egyik visszacmlékezésében: megemlíti fiatalkori kiadatlan, elkallódott munkáját, amely már a galíciai parasztfelkelés előtt is a pánszlávizmust támadta. A *Zsidó fiú* megköltése után „minden esztendőben írtam egy nagyobb munkát: drámát, vígjátékot mindig. Némelyiknek a nevére sem emlékezem már. Valamennyi mind ott van az akadémia lomtárában valahol. Rosszak lehetnek, de van bennük nagyratörekvés. Az egyikben tudom, hogy az akkori pánszláv agitátorok vannak kifigurázva, egy másikban a vidéki műkedvelők. Ugyanakkor kezdtem el Kecskeméten az első regényemet írni: a ‚Hétköznapok’-at.” (HhM 5. k. 309.) Nem lehetetlen, ezt a pánszláv izgatással foglalkozó színdarabját a *Hétköznapok* megformálása kezdetén, 1845-ben éppen válaszként írta Jókai Kollár költeményére. Igaz: magyar fordítása nem készült akkoriban, azonban mondanivalója ismerős lehetett.

Ezek után nyilvánvaló, hogy Jókai 48—49-es munkásságában a parasztmozgalmaktól való liberális aggodalom elvászthatatlanul összefonódott a magyar nacionalizmus imént elemzett árnyoldalaival és természetesen a forradalmi éberséggel és a hazaszeretettel. Az ellenforradalmi lázadók és a pánszlávizmus közti párhuzam megvonása gyakran ismétlődik írásaiban, azért szerepelteti Bodza Tamás rektort is diák-kori élményei alapján 1848-as friss felháborodással — és persze megfelelő nyers torzítással. Az *Ék* jún. 18-i híryanagában emlékezik meg Stúrról mint országos „pánszláv lázítóról” (*Charivari* 789.). Ugyane számban más hasonló szellemű hírt közöl: „A napokban fogtak el valami Kmetti nevű lázítót, ki a bécsi camarilla küldötteitől Pest megyében a népet az orosz iránti rokonszenvre szólította fel, s alattomban a földesuraságok ellen izgatott. Ez a frater egy hajdani győri tanár fia, s tagja a pozsonyi panszláv egyesületnek.” (*Charivari*. 786.)

*

A Szomorú napokról szóló első híradás külön kiemeli a regény „népnevelő” jellegét. A koleraveszélyt felidéző művek tendenciája lényegében azonos. Balásházy kettős célt tűzött maga elé könyve megírásával. Egyrészt a „fonák véleményeket” akarta szétoszlatni, másrészt tájékoztatni akarta a „késő maradékot”, s „útasítást . . . nyújtani helyes rendszabások tételire”, ha hasonló helyzet fordul elő. (3.) Hogy mennyire közvetlen nevelő célt tűzött maga elé Balásházy, az kis kötetének záró soraiból egész világosan kitűnik: „Sajnálkozó s borzasztó érzett fogja el szívemet, valahányszor vissza emlékezem azon szerencsétlenekre, kik áldozatává levének! [ti. a lázadásnak] Érzékenyen sajnálom azon köz-népet is, mellyet nagyobbára tudatlansága, s némileg elégedetlensége, a személyes és vagyoni biztonságának felháborítására, s a maga veszélyére illy könnyen képes vezetni.

Nincs ugyan abban mód, hogy valamely ország, s nemzet tökéletesen megtisztulhasson a tudatlan vak pór-néptől; értelmétlenség s hibás erkölcsi tulajdonok fiai mindég voltak, s lesznek kisebb s nagyobb mértékben. — Kinek szeme s szíve vagyon, láthatja s érezheti, hogy honnunkban ezen osztály szerfelett nagy. — Haza atyai! kezetekben a hatalom, tegyétek e roszzsat lehetőképen jóvá. — Minden értelmes hazafiak szemei reátok néznek, s áldozatokat tenni készek. — A tudatlan nép milliommjai reménlenek, — állapotjoknak pusztá meggondolása, az idő szelleme és a haza érdekei intenek — s rövid látás, gőg és önség (egoismus) makacson tagadnak minden előlépést. Az elsőbb rúgók hatalmasbak, mert egyszer smind lelkiösméret nyugatatók.” (i. m. 113.)

Sue regényének nevelő célzata is kétségtelen: „A jelenetek, amiket le fogunk írni nagyon kegyetlenek . . . Ha szabad lenne azt remélni, hogy figyelembe veszik valamikor tanulságait, akkor ez a rettenetes kép dacára annak, hogy borzalmat kelt, mégis alkalmas lenne arra, hogy megakadályozza egy iszonyú barbárságnak túlzásait.” . . . (Sue: *A bolygó zsidó*. Ford. Keleti Gábor. Bp. Dante könyvkiadó, é. n. 2. k. 235.)

A Szomorú napok szövegének egyik részlete (mely csak az Ék-ben jelent meg; l. a *Szövegváltozatok* 7 : 19) is félreérthetetlenül elárulja, hogy Jókai hasonló „nevelő szándékkal” írta regényét. 1848 augusztusában Jellasics betörését az 1831-es parasztfelkeléshez hasonlítja: „Éppen 17 éve annak, midőn Magyarország felett azon felhők torladoztak, mellyek most.” 1848 nyarán a középnemesi értelmiségieket képviselő íróban felrémlik a parasztlázadás lehetősége, s Jókai szótárában egymás mellett foglalnak helyet a „zendülés és nyomor” szavak. A szabadságharc idején meg is írja, hogy munkájának célja a figyelmeztetés; a „szörnyű” emlékek felidézésének oka a tanítás, elrémisztés az ellenforradalmi

paraszti felkeléstől. „Emlékeztek rá, hogy ezelőtt tizenhét évvel minő sötét tragédiák hagyták nyomaikat a földön.”

Könnyen lehetséges, hogy Jókai időszerű politikai mondanivalója miatt 1853-ban komolyan gondolkozott a regény kiadásáról. Az Ausztria — Magyarország területén élő szláv népek mozgalmában 1853 után ugyanis fordulat következett be, s a krími háborúk idején és után már reális veszéllyé vált a cári vezetés alatt álló pánszláv orientáció. 1853-ig, míg ki nem robbant a Habsburgok és Romanovok birodalma közötti nagy konfliktus, a despotikus cári Oroszország nem támogatta a szövetséges Ausztria területén élő kis szláv népek 1848 előtt lényegében demokratikus, liberális és lojális tendenciájú mozgalmát. (Vö. Andics Erzsébet: *A Habsburgok és Romanovok szövetsége*. Az 1849. évi magyarországi cári intervenció diplomáciai előtörténete. Bp. 1961. 121—28.)

Az ötvenes évek derekán aktuálissá vált a regény mondanivalója azért is mert egy újabb kolerajárvány réme kísértett. A Vasárnapi Ujság júl. 28-án viszonylag részletes jelentést közöl az újabb koleraveszélyről (27. sz. 216.), s hiába igyekszik hangfogóval nyilatkozni és hallgatni a későbbiekben a járványról, minduntalan kénytelen kitérni a betegséget megelőző eljárásokra. (Dr. Bfi: *Miképp lehet a cholérát kikerülni?* 1855. szept. 2. 35. sz. 278—79.; Edvi Illés Pál: *Kipróbált recept a cholérától félelem ellen*. 1855. szept. 23. 38. sz. 303.) Nov. 11-én kijelenti, hogy „e lap tapintatos óvatossággal kerülte a ragályt rémületes alakjában mutogatni fel” (*Egy jelenet a cholera napjaiból két levélben*. 45. sz. 362.), s csak a veszély csökkenésekor ír részletesen: „Tudva azt, hogy a hazánkban pusztított járványnak semmi sem szolgáltatt olyan gazdag táplálékot mint az ijedség, a rémület, kérjük tisztelt levelezőinket, ne tulajdonítsák mellőzésnek, ha tudósításaikból a kholerát érdeklő minden híreket elhagyjuk; az egész járvány ugy is már muló félben van s hiszünk Istenben, hogy a hidegebb évszak beálltával egészen el is fog mulni rólunk.” (*Szerkesztői értesítés*. 1855. szept. 30. 39. sz. 312.)

Jókai a szabadságharc után sem feledkezhetett meg regénye témájáról. A cholérát mindenestre személyes élménye is emlékezetébe idézte, melyről az édesanyjához 1850. szept. 6-án írt levelében olvashatunk bizonyító sorokat: „Kedves anyám.

Mielőtt netalán más értesítené kedves anyámat, sietek magam megírni: hogy beteg voltam, de már nem vagyok az; tegnapelőtt megkaptam a cholérát, utánam a feleségem, hanem szerencsére hamar elejét vettük s ma már túl vagyunk minden bajon, a mit bizonyít az, hogy fenn vagyok és irok.” (OSzK FolHung 2261. 178.)

1855. szeptember 16-án — amikor a Vasárnapi Ujság *A cholera gyógyítása hideg vízzel* címen (37. sz. 296.) szerkesztőségi cikkben ír a „nevezetes tudnivalóról” — Váliné (Jókai Eszter) írja Pápáról édes-

anyjának: „Nálunk a cholera erősen ragadozza az embereket; de úgy látszik már alább hagy dühében, mert negyed napja a mi egyházunkban — mely ezer lelket számlál — 7 következő nap 3, ezután 4 s ma 5 halott volt.

Isten kezében vagyunk mindenütt, sorsunkat ki nem kerülhetjük, s ezen megnyugtató hitben készen tartjuk magunkat a nagy utra is, ha a mindenhatónak úgy tetszik; Adja Isten, hogy láthassuk egymást még életben s egészségben. Az iskolák kezdetét el halasztotta az iskolai tanács Oct. 21-ig, addig magunknak sokat dolgozhatunk, ha valami bajunk nem lesz.” (OSzK FolHung. 2261. 480.)

Egy dátum nélküli levélben ugyancsak Váliné írja az anyjának Komáromba: „Még élünk és hála istennek egészségesek vagyunk — jó, hogy nem jött velünk kedves anyám — a cholérát még ily alakba nem láttam — a kerti szobába vonultam a folytonos halál látása elől — az irgalmasok egyik kapuján a haldoklókat másikon a holtakat hordják szüntelen — harmintz negyven halott van naponként.” (Uo. 481.)

Az 1855-ös kolerajárvány méreteire jellemző, hogy Kecskeméten 1831-ben 1291 halott volt, 1855-ben pedig 956. Nem lehetetlen, hogy Jókai a járvány újbóli jelentkezése miatt érzi időszerűnek regénye kiadását, mely azután hét éven belül még kétszer jelent meg, míg a *Hétköznapi*knak még a második kiadására is csak 28 év múlva (1874) került sor.

III.

A *Szomorú napok* cselekményanyaga és központi szereplői sok rokonságot mutatnak Sue és Hugo munkáival. Jókai több ízben is megemlékezett arról, hogy fiatalkori alkotásain gyakran érződik a nagy francia romantikusok rajongó szeretete. (pl. Jókai-jubileum 129.) A *Szomorú napok* irodalmának többsége azzal foglalkozik, hogy párhuzamokat keres egyik oldalon Sue *A bolygó zsidó*, illetve Victor Hugo *Izlandi Han* c. regénye, a másik oldalon pedig Jókai munkája között.

A *Szomorú napokon*, *A bolygó zsidón* és az *Izlandi Han* c. regényen is végigvonul az elnyomott, tudatlan népretegek lázadása. Mindhárom regényben a felső körök saját céljaiknak megfelelően robbantják ki a felkelést. Sue-nél a jezsuitizmus, Jókainál pedig a pánszlávizmus agitátorai sodorják pusztításba és pusztulásba a cholérától rettegő népet, míg Victor Hugo regényében az uralkodó osztályok hatalmi vetélkedésében játszanak szerepet a felkelők. A központi szereplők közti rokonság is kétségbevonhatatlan. A Hétfalusy-család tragikus története sokban hasonló a d'Ahlenfeld-családéhoz. Kamienszka Mária és a Victor Hugo

regényében szereplő Ordener között is számos rokonvonás fedezhető fel. (L. *Tárgyi és nyelvi-magyarázatok és Irodalom* c. fejezet.) Igen nagyszámú párhuzamot lehet vonni az egészen apró jelenetek között is, bár Jókai leginkább Balásházy munkáját használta fel, s főleg a sókúti eseményekkel foglalkozó részt formálta regénnyé. Ha nem is olyan nagy mértékben, mint a *Hétköznapokban*, de itt is feleleveníti diákkori élményeit.

*

Jókait a későbbiekben is foglalkoztatta a regény központi mondanivalója. (Vö. *Giskra hadai*. Történeti rajz. Vasárnapi Ujság 1859. ápr. 24. 17. sz. 193–194.) Egész élete alatt harcolt a pánszláv gondolat ellen, s A Hon 1882-ben is megemlékezik arról, hogy a képviselőház máj. 19-i ülésén támadta Jókai „a pánszláv ligának külországokban terjedő machinációit”. (máj. 20. 138. sz.)

Élete vége felé még egyszer kitér Jókai az 1831-es kolerajárványra. A Pesti Hírlapban 1891-ben (kötetben 1892-ben) kiadott *A fekete vér* c. kisregényének első két fejezetében a „fekete asszonyról”, a koleráról emlékezik meg. A *Szomorú napok* vas emberéhez hasonló keménykatona, Lenke Lőrinc tábornok harcol a felkelők ellen, míg szülés előtt álló feleségét a lázadók halálra keresik. Lenkének menekülés közben egy cigányputriban megszüli fiát, ki 22 év múlva (a harmadik fejezetben) – látszólag – az abszolutizmus gátlás nélküli kiszolgálója lesz. *A fekete vér* ettől kezdve a Bach-korszakot bemutató munkáinak, különösen *Az új földesúr* és a *Politikai divatok* c. regényének lesz közeli rokona.

A fekete vér első fejezete tömör összefoglalás az 1831-es „koleralázadásról” vallott nézetének, melyet a *Szomorú napokban* részletesen kifejtett. Itt is az ismert történeti adatokra hivatkozik Jókai, sőt említ egy 1831-es hírlapot is, melyet a *Szomorú napokban* még figyelmen kívül hagyott. *A fekete vér*ben előadott cselekmény, melyben az erőskezű tábornok a „haza” érdekeit tartva szem előtt saját családi fészket is igyekszik megóvni a felkelőktől – a *Szomorú napokban* szereplő ifjú Hétfalussy helytállásához kapcsolódó történettel rokon.

A felkelésben részt vett szlovák jobbágyok bemutatásán egyaránt érződik Jókai liberális nemesi szemlélete és Balásházy munkájának hatása. A szlovákok szabadságharc alatti későbbi pozitív magatartásának bizonyítékai – többek között – az 1848–49-ben keletkezett „tüzes” szlovák „honvédnóták”. (L. Ernyey József: *Tótnyelvű krónikás énekek és kuruc dalok*. Etnográfia 1922. 1–6. füzet. 1–29.)

1849 tavaszán a *Szláv sympathia* c. cikkében már az együttműködés jegyében áll ki Jókai a szabadságukért küzdő szlovákok mellett: „Sokan csodának tartják, hogy felsővidéki szláv rokonaink hazánk és szabadságunk ügyét olly forrón pártolják.

Lássuk a tényeket.

Az évek óta oltogatott panszlavismus apostolai nemcsak hogy pártolást nem találnak, sőt kiveretnek a szlávajku községekbeől.

A felsővidékek örömmel küldik adójukat és ujoncaikat a haza szolgálatára.

Mindnyájan szóval és tettel a mienknek vallják magukat.

Kinek az érdeme ez?

Egyetlen néplapnak (Prjatel Ludu), melly jó szellemü czikkei által e népet idejekorán felvilágosítva, elválhatlanul hozzánk csatolta.” (Esti Lapok 1849. márc. 7. 12. sz. 1. HhM 6. k. 112—113.)

Később a *Zólyomiakhoz* c. költeményében foglal állást mellettük:

*Mellettünk harcoltak ők mindég,
Ha megrohant „nem szeretem” vendég,
S ha örömünk volt, vagy veszedelmünk,
Együtt örült és sírt a „tót” velünk.*

*Megbecsüld óh magyar ezt a népet,
Testvérednek hívd, mikor jó elébed . . .*

(Költemények 2. k. 319.)

★

A *Szomorú napok* eseményeinek hatása Eötvös Józsefnek a *Nővérek*, Vértesi Arnoldnak pedig *A hülye fiú* (1879) c. regényén is érződik. Eötvös is megemlékezik a kútmérgezésről (18.); ő is szerepelteti a jobbágyaival együttérző nemest, az eltorzított levél áruló hatását (20.) s az előre megásott sírokat (21.) stb. Eötvösnél is, Jókainál is egyaránt gyávák a felkelők, félnek a katonaságtól, a fegyverektől. Vértesi regényében egy abnormális törvénytelen gyerek a felkelők harca közben saját fűüri apján áll bosszút nyomorba és gyalázatba taszított anyjáért. (Szegedi Napló 1878. aug. 1—31.)

IRODALOM

Míg Jókai első regényével, a *Hétköznappokkal* csaknem minden valamire való Jókai-tanulmány, monográfia viszonylag részletesen foglalkozik, addig a *Szomorú napokról* úgyszólván alig vesznek tudomást. Leggyakrabban csak megemlítik, mint Jókai gyengén sikerült fiataalkori alkotását, s hosszú időn át még a regény keletkezésének külső körülményeit sem vizsgálják meg. (I. *Keletkezése, forrásai* c. fejezet.) E megemlékezések gyakran erősen nacionalista hangnemét keletkezési idejük is magyarázhatja. Jelen esetben csak a jelentősebb tanulmányokat említjük meg; azokat a cikkeket vagy monográfiarészleteket, amelyek mindössze azt jelzik, hogy a PN-ban jelent meg a *Szomorú napok*, mellőzzük. (pl. *Jókai és a Pesti Napló*. Megj. Az Est Hármaskönyve. Bp. 1925. 123.)

Kiss József (*Petőfi az egykorú hazai német nyelvű sajtóban*. Megj. *Tanulmányok Petőfiről*. IK 9. sz. 160.) említi, hogy az Ungarn 1846. máj. 12-én (No. 112. 895.) a *Pesth-Ofner Neuheitsbote* c. rovatában Jókainak a készülőfélben levő *Szomorú napokról* írva teszi fel a következő — Kiss szerint „teljesen alaptalan” — kérdést: „Sind die ‚trüben Tage‘ etwa die Geschwister der ‚sternenlosen Nächte?’ ” (Ford. Vajon ezek a ‚szomorú napok’ édestestvérei a ‚csillagtalán éjkek’-nek?” — A *Csillagtalán éj* Petőfi Sándornak a *Felhők* után meg nem valósult romantikus ciklusa lett volna.)

Diósy Márton (Pesti Divatlap. Szerkeszti: Vahot Imre. 1846 őszutó hó [november] 28. 48. sz. 956—57.) a *Budapesti szemle* c. rovatban írja: (Jókai Mór közkedvességű novella- s regényíró) maholnap bevégezni újabb hat kötetű regényét: „S z o m o r u i d ő k” cím alatt napvilágot látandót. E regény 1831-ben, ezen az epemirigy dulása miatt mindnyájunk előtt annyira emlékezetes évben s idős korban, s Zemplén azon vidékén fog játszani, hol a tudatlan pórnép álapostolai által tévutra vezetettve, földesurainak irányában irtózatot tribunált emelt, s lázongása közben több ártatlan életet oltal, nevezhetlen kínzások között. — E tárgy a munkás és tehet-

- ösztön van az emberben is) van az emberben is egy alvó
ösztön, mely)
- 6 : 7 fölédred (NK: felédred)
- 8 múltakat elfelejti (NK: multakat elfelejteti)
- 12 észrevenni, melyeknek külseje mutatja, hogy bennök senki
(Ék: észrevenni, melyekben senki K: észrevenni, melyek-
<ben>nek külseje mutatja, hogy bennök senki)
- 16 olykor hőköl (Ék: olykor hőkköl K: olykor hők<k>öl)
fűben elfészkel (Ék: fűbe elfészkel)
- 20 aszú (Ék; PN; 1856; 1863; 1882; NK: asszú — K: as<s(zú)
- 21 Ablakaiból (K: Ablakai<k>ból)
- 22 a bógács és tövis. (Ék: a giliczetövis — K: a <gilicze> bógács
és tövis — PN, 1856, 1863: a bógács és tövis)
- 24 virággal. (K: virággal. <hely>)
- 25 másik épület a helység (Ék: másik a helység)
- 26 Ledűlt (1882; NK: Ledűlt)
el egykor (NK: egykor el)
- 27 mikén az (Ék: miben az — K: mi<k>en az)
- 28 jázminsövény (Ék; PN; 1856: jazmin-sövény)
- 31 egykor sarkaiból (K: egykor <az utcától> sarkaiból)
röstelték (Ék; K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: röstelték)
- 32 helyre tenni (NK: helyére tenni)
- 7 3 mint szinte (NK: mint szintén)
vörös márvány kőpad is a tornác alatt. (Ék: vörösmárvány
kő-pad is.)
- 5 lehult (K; PN; 1856: lehult)
- 6 téglarakás (K: téklarakás)
- 7 be van meszelve; (Ék: be van fehérre meszelve)
- 9 bemeszelték; (K: bemesz<é>elték)
- 10 esztendőnként (PN; 1856; 1863; 1882; NK: esztendőnkint)
- 11 rájuk sem néz (PN; 1856; 1863; 1882; NK: rájuk sem néz)
egyenként, sárga (PN; 1856; 1863; 1882; NK: egyenkint,
sárga)
- 13 viskó a túlsó falu végén, (1883; NK: viskó a falu tulsó végén)
- 16 üveg, fonott (K: üveg, fon<t>ott)
- 17 mint a bársony (NK: mint bársony)
- 19 huszonöt év (Ék: tizenhét év K: <tizenhét> huszonöt év —
1863; 1882; NK: harminczkét év)
lakik senki. E három ház eseményei iszonyú varázscsomóval
vannak összekötve. Azon kised viskóban (Ék: lakik senki.
Csupán ez utóbbinak padlásán mondják: hogy költ egy fekete

csuvik ; gyakran hallani visító szavát szélvésznek előestéjén, a mint a ház ormára kiül, s úgy jajgat, úgy sikoltoz, mintha fájna neki valami.

E három ház eseményei iszonyú varázs csomóval voltak összekötve.

Ha megéritek az augusztusi napokat, emlékezzetek rá, hogy akkor épen tizenhét éve annak, midőn Magyarország felett épen azon felhők torladoztak, mellyek most.

Zendülés és nyomor.

Az első tanításon nem okultatok.

Adja Isten, hogy legyen időtök hasznát venni a szörnyű tanításnak, mit számotokra sors másodszer tart.

Emlékezzetek rá, hogy ezelőtt tizenhét évvel minő sötét tragoediák hagyták nyomaikat a földön, melly ha embert nem szült volna, maig sem teremne egyebet virágnál.

Azon kiseded viskóban —

A K-t — mielőtt a kihagyásokat jelezte volna — a következőképpen javította át Jókai: lakik senki. <puszta ereszei alatt> Csupán ez utóbbinak padlásán mondják, hogy költ <egy fekete> <a> csuvik . . . csomóval <voltak> vannak összekötve... — PN; 1856; 1863; 1882; NK: lakik senki. Azon kiseded viskóban)

- 7 : 23 élt ezelőtt huszonöt évvel (Ék: élt akkor — K: élt <akkor> ezelőtt huszonöt évvel — 1863; 1882; NK: élt ezelőtt harminczkét évvel)
- 27 mondták (PN; 1856: mondák NK: mondják)
- 28 Némelyek szerint (Ék; K: Némellyek szerint) akkor *rendült meg*. (Ék: akkor *ficzamult ki* — K: akkor <ficzamult ki> *rendült meg*.)
- 30 ment nőül. (Ék: ment férjhez. K: ment <férjhez> nőül.)
- 33 *sajátszerű befolyást* (Ék: *igen nagy befolyást* K: <igen nagy> *sajátszerű befolyást*)
- 34 a *babonahivő* népre (Ék: a népre.)
- 8 I félelmes, *ihletszerű lelkesülés* (Ék: félelmes *inspiratioszerű lelkesülés* K: félelmes <inspiratio> *ihletszerű lelkesülés* PN; 1856; 1863; 1882; NK: félelmetes *ihletszerű lelkesülés*)
- 2 olykor *küszöbét* (Ék; K: *olykor küszöbét*)
- 4 ilyenkor az *utczákon végigment*, (Ék: ilyenkor a *falun* végigment K: ilyenkor a <falun> z *utczákon végig ment*)
- 6 vele szembejövők (NK: vele szembejövő *emberek*)

séges Jókay által mindenesetre igen igen érdekes olvasmánnyá leend idomítható, s kétszeres érdeküvé válhatik az olvasó előtt, a mennyiben ama nevezetes 1831-dik év lázadási catastrophja, az egyetlen Balás-házy száraz jegyzeteit kivéve egy író által sem adatott még át az olvasó világnak, és a mennyiben e tárgy földolgozása elválhatlan kapcsolatban létezően a népnevelés e korbani, sőt korunkban is annyira elhanyagolt állapotával: teljes reményünk lehet, hogy szerző regénye éppen e pontra fog legsúlyosabban nehézkedni, s iránya, ama minden teendőik legelső teendőjeiül, állományunk boldogsága s virágzása alapköveül elismert szent eszme — a „n é p n e v e l é s” leend. Sok erőt, egészséget kívánunk művéhez a szerzőnek!!”

A PN (felelős szerkesztő: báró Kemény Zsigmond. 1853. nov. 20. III. sz. 4.) a *Fővárosi és vidéki újdonságok* c. rovatban írja az alábbiakat. „Jókai Mór *„Szomorú idők”* c. két kötetes s az 1831-ki eseményeket tárgyaló regénye elkészült. A kiadók versenyeznek e jeles korrajz megszerzésénél. Óhajtjuk, hogy a vállalkozó kiadó kellőleg tudja méltányolni e mű becsét és Jókai nevének népszerűségét. Ezt nem csak a méltó díjra, hanem a méltó kiállításra is értjük.”

A *Divatcsarnok*ban (kiadó-tulajdonos és felelős szerkesztő: Császár Ferenc. 1857. jan. 15. I. sz. 39—40.) „2 + 7” rejtjel alatt ír ismeretlen szerző *Irodalmi levelek* címen közleményt, mely nem kíván „tudományos itészeti” cikk lenni, csak irodalmi életünk „árnyoldalaira” hívja fel az olvasók figyelmét. Már a bevezető sorokban igyekszik menteni magát, amikor megemlíti, hogy nem tehet róla, ha kénytelen lesz „e g e r e t látni, hol a festész h e g y e t akart ábrázolni”. E célból mintegy hat író művét szemeli ki. Első helyen foglalkozik Jókai *Szomorú napok* c. regényével. A Jókaira vonatkozó megjegyzései, az egész cikk kritikai részének mintegy felét teszik ki: „Jókai Mór regényének XIV. és XV. kötetét a *„S z o m o r ú n a p o k’* című regény képezi.

A genialis szerző novellái közkezen forogván: olvasóink kétségkívül ismerik a *„Nepean sziget’* című beszélyt.

Bizony, bizony mondom, hogy az ebben eléforduló mindenféle rendű és rangú kötélrevaló bűnösök és gályarabok nem követtek el félannyi vétket és gonoszságot: mint amennyivel e regény első kötetének 50 első lapja tele van.

A különféle haláljósó vénasszonyok, gyermektolvajok, házasságtörő nők, négyéves testvérgyilkosok, lelkiismeretektől furdalt hóhérok, szökevények, bujtogatók, félvad emberszörnyek stb. stb., oly kedélyesen tarka vegyületben váltják fel itt egymást, mintha csak az *„uj Pitaval’-t* olvasnók, melyben a legnagyobb gonosztevők élete van leírva. E *„szomorú’* regény e szerint a *„Pitaval’* valóságos második bővített kiadása.

Ha valószínűtlenségeit mind föl akarnók említeni, talán irodalmi leveleink félévi ciklusát föl kellene áldoznunk; a mi valóban hálátlan munka lenne.

Történetideje az 1831-kei choleraév. Bár e regény is akkor született volna, talán a cholera elvitte volna magával!

Mondják, hogy J ó k a i e regényt fiatal korában írta. Szeretjük hinni, hogy a „Magyar nábob” és „Kárpáthy Zoltán” után leggeniálisabb íróink egyike e regényt nem írhatta.”

Gáspár Imre (*Jókai mint regényíró*. Családi Kör. Felelős szerkesztő, kiadó s laptulajdonos Emilia. 1878. okt. 13. 41. sz. 9.) szerint a *Szomorú napokban* „az illető idő hangulatával szerencsés összhangban [van] tárgy, hang és cselekmény... örömet hozta összeköttetésbe tárgyait [Jókai] tudvalevő eseményekkel... Kiváló érdeket kölcsönöz... a Szomorú napoknak egy-két Felvidéken lefolyt jelenete a pórlázadás drámájából.”

Névy László (*Jókai Mór*. Ötvenéves írói jubileumára. Kiadja a Petőfi-Társaság. Bp. 1894.) szerint Jókai „míg a Vasárnapi Ujságnak dolgozott, más irányban is nagy termékenységet fejtett ki. Kiadott néhány regényt”, közte a *Szomorú napokat*. (33.) Jókai 1848. dec. 31-i nyilatkozata alapján (I. *Keletkezése, forrásai* c. fejezet) kitér arra, hogy miért hagyta abba a regény folytatásos közlését az Ék-ben. (23–24.)

Szabó László (*Jókai élete és művei*. Bp. 1904. 125.) Jókai téves visszaemlékezései alapján, Névyt ismételve szól a regény keletkezésének és félbeszakításának körülményeiről, majd hozzáfűzi, hogy Jókai „1856-ban fejezte be” a *Szomorú napokat*.

Mikszáth Kálmán (*Jókai élete és kora*. Krk 1. k. 148–49, 340.) a regény körülményeit sok tárgyi tévedéssel részletezi, de a regény érdemi részéről hallgat. (L. *Keletkezése, forrásai* c. fejezet.)

Vértesi Jenő (*Gyulai Pál írói tervei*. It 1912. 51.) Gyulairól említi meg, hogy általában nem írt rémromantikus történeteket, de „Pályája kezdetén a borzalmas elem az ő költészetébe is beletévedt (*Férj és nő*. Pesti Divatlap 1846.), de csak átfutó jellemvonás volt abban a korban, mikor a legvadabb romantika dívott s Jókai a *Szomorú napokat* írta felnőtt gyermekeknek ijesztő dajkamesélül”.

R. Nisbet Bain az 1900-ban megjelent angol nyelvű kiadások viszonylag terjedelmes bevezetőjében (*Preface*) foglalkozik a regénnyel. Megemlíti, hogy az 1848–49-es forradalom után írta Jókai a *Szomorú napokat*, s nem csoda, hogy szerzője számára ekkor az egész világ sarkaiból kikölkentnek látszott. A könyv a szenvedés, a büntetés és a büntetés regénye, de egyszersmind keserű szatíra is kiáltó visszaélések és anomáliák felett, amelyek a félféudális társadalmi állapotok követ-

kezményei voltak, s amelyeknek megreformálása és kijavítása a magyar haladó pártok — ezekhez tartozott Jókai is — legfőbb hivatása volt.

A *Szomorú napok* az egyszerű emberek brutális tudatlanságát, a nemesség bűnös hanyagságát — mely az ilyen fokú kulturális elmaradottságot eredményezte — s a tudóskodó demagógia rosszindulatát ostromozza éles szatírával. Mint irodalmi alkotás a *Szomorú napok* — a szerző kirobbanó tehetségéből fakadó egyes nyerségei és különégei ellenére is — magas színvonalú. Az éhségtől sújtott vidék leírása, a ház felgyújtás megjelenítése a Jókai-életmű legjobb lapjai közé számítható. A mozgalmas eseményekkel párhuzamosan rajzolt derűs idilli jelenetek mintegy előre jelzik a regény végén bekövetkező erkölcsi igazságszolgáltatást. Emeli a mű értékét, hogy Jókai legeredetibb jellemeit mutatja be az olvasók előtt: Bodza Tamást, a komikus és rosszindulatú rektort, az izsákos kántort, kinek groteszk kalandja a kor legkiválóbb karikatúristájának ecsetjére méltó, a félállati Mekipirost, a kelekótya bőrharangot és Vértessyt, a kemény katona típusát.

Kéki Lajos (*Az orvos alakja a magyar szépirodalomban. Megj. Emlékkönyv dr. Schuschny Henrik iskolaorvosi és egészségtan tanári működésének huszonötödik évfordulója megünneplésére. Írták barátai, tisztelői. Bp. 1912. 118., 219.*) megemlíti, hogy Eötvös Károly *A vidám rettegés* c. novellája a „híres vármegyei fizikust, a veszprémi Zsoldos Jánost az 1831-i kolera elleni tevékenységében mutatja be” —, majd így folytatja: „Ugyancsak a nagy kolera idejéből mutatja be Jókai (*Szomorú napok* 1856.) tekintetes Sarkantyús Lőrinc urat, ki valósággal bolondja tudományának s szenvedélyes buzgósággal írja a recipéket drága jó kenetekről, boronyákról és szörpönyökről. Jólelkű, s folyton hivatását érző tudós, ki azokat sem hagyja cserben, kik alig pár órával előbb összekínózzák. Imponáló hidegvérét csak egyszer veszti el, mikor meg akarják itatni vele orvosságát.”

Zsigmond Ferenc (*Jókai munkássága a szabadságharcig. ItK 1916. 285—304.*) összehasonlítja a *Szomorú napokat* Jókai szabadságharc előtti novelláival, majd megállapítja, hogy a regényre a legnagyobb hatást Sue-nek *A halygó zsidó* c. regénye gyakorolta. „E végletesen romantikus cseményhalmaznak háttere az 1831-iki nagy koleraveszedelem... még ha a themát Suetől függetlenül választotta is Jókai, a *Szomorú napok* figyelmes olvasása azt a meggyőződést érleli meg bennünk, hogy szerzője ismerte a *Juif errant*-t s ötletet merített belőle. (290.) ... mind a két regényben a nagy kolerajárvány a háttér, s mind a két regényben bűnös összeesküvők igyekeznek a koleraveszedelmet eszközként felhasználni önző céljaik érdekében: Sue-nél a jezsuita clericalismus, Jókainál a pánszláv bujtogatás. Érdekes egyezés, hogy legelőször mind a két

regényben a két főgazember esik bele a kolerába: amott Rodin jezsuita páter, emitt a hóhérlegény: Iván, de mindketten kilábolnak a betegségéből. A francia regényben szereplő Ciboulenak, ennek a vérszomjas, brutális néembernek méltó társa Jókainál a hóhér felesége, Borcsa. A tudatlan, hiszékeny néptömeg mind a két regényben lázadásra kél, mert a pusztító járványban mérgezési merényletet gyanít maga ellen. Az orvosok óvó intézkedései csak megerősítik az elbolondított tömeg gyanúját, s a párisi zendülők is „Mort aux médecins!” ordítással keresnek bűnbakot, a mi tótjaink dühe is elsősorban a derék Sarkantyús doktor ellen irányul. A felbőszült tömeg a két regényben egy-egy azonosnak mondható jelenetet „játszik” végig.” (291.)

A továbbiakban újabb motívumokat hasonlít össze Zsigmond Ferenc: a tömeg vérengző hangulatát mindkét regényben sikerrel változtatja meg Gabriel, illetve Kamienszka stb. (L. *Tárgyi és nyelvi magyarázatok.*)

Zsigmond Ferenc (*A szabadságharc hatása Jókai írói egyéniségére.* It 1918.) szerint: „A legnaivabb krónikáiról hitével hirdeti Jókai [az *Előszó*ban], hogy néha a külső természet világa egész népeknek ad fenyítő tanítást (40.) . . . Az a sok hallucináció és káprázat, mely a *Hétköznapok*-ban . . . a *Szomorú napok*-ban stb. előfordul: nem az E. T. A. Hoffmann ördögös mesterkedése, vagy legalább nem egészen olyan; Jókai félig-meddig maga is hitt az első elbeszéléseit átlengő miszticizmusban.” (38.)

Császár Elemér (*A magyar regény története* Bp. 1922. 181–82.) Jókai „pályakezdő”, két fiatalkori regényéről a következőket írja: „A *Hétköznapokon* kívül csak egy regényt írt, a *Szomorú napokat* (1848), s ez is akkor még félbemaradt. Egyik sem mérhető a későbbiekhez, sőt az érdekkeltés és érdekesítés igazi mesterét sem ismerjük föl bennük . . . Jókai regényírói nagysága ebben a korszakban még nem bontakozott ki — ekkor még csak nagy elbeszélő, a legnagyobb minden magyar prózáiról között — de már rálépett arra az útra, amelyen később dicsőségét elérte . . .”

Zsigmond Ferenc nagy Jókai monográfiájában (*Jókai.* Bp. 1924. 63.) az író fiatalkori munkáival foglalkozva a következőket említi a regényről: „Alexandre Dumas père hatása Jókai e korbéli művein még nem igen mutatkozik; legfeljebb a *Szomorú napok*-ban a férfinak öltözött Kamienska grófnő boszorkányos ügyességű műveletei juttatják eszükbe a *Trois musquetaires* (1844), [*A három testőr*], a *Comte de Monte-Christo* (1844–45) stb. szerzőjét.”

Gulyás József (*Jókai kacér női.* Sárospataki Ifjúsági Közlöny. Főszerkesztő: Matusz János. 1925. jan—ápr. 5–8. sz. 61.) Kamienszka

Máriát a „nemes érzelmeik miatt tiszteletreméltó női alakok” közé sorolja.

Alapy Gyula (*Pozsony Jókai műveiben*. Híradó Bratislava 1925. febr. 15. 37. sz. 4.) szerint „A Szomorú Napok c. regényében a pozsonyi evangélikus liceum tót diákjainak az életét festi egyik regényalakjának, Bodza luteránus rektornak személyében, akibe a nagyszláv eszmékért való lelkesedést Pozsonyban beleoltották; ez később tragikus összeütközésnek válik csirájává. Leírja ezeknek a tót diákoknak sanyaru sorsát és további szerepüket künn az életben, mely a regényben a magyar urak elleni gyűlöletben és a népnek ellenük való felbujtásában csapódik le, de ez egyuttal a regényhősének bukását is megpecsételi, aki az uraságot és a földesuri osztályt a kolerának mesterséges és szándékos terjesztésével vádolja.”

Özv. Vörös Károlyné (*Jókai és a magyar nők*. Reformátusok Lapja 1925. febr. 22. 8. sz. 2–3.; márc. 1. 9. sz. 4–5.) Victor Hugo és Jókai összevetése közben állapítja meg a *Szomorú napok* szerzőjéről, hogy „Istenkereső lelkülete... vallásos érzése különbözteti őt meg kora nagy romantikusaitól.

A Notre Dame Esmeraldájának szépsége babonás hatást gyakorol környezetére anélkül, hogy valakit fölemelne. Őt magát is csak egy ideig tarthatja fenn e szépségfövény. A Szomorú Napok Elizkéjének gyermeki hite, tisztasága mind végig ragyogó marad durva környezetében is és eszköze lesz egy nagy bűnös megtérésének.”

Bernstein Béla: (*Jókai és a zsidók*. Zsidó vonatkozások és alakok összes műveiből. Bp. 1925. 18.) szerint: „A Szomorú napok c. regényében, mikor az 1831-iki kolera pusztításáról ír, elvezet bennünket egy csapszékbe, ahol a pórnép vad sikoltozás és szilaj dana között tombol és egy ősz szakállu zsidót két hordó között egy szék karjához kötve kinez, vallat, szakállát szálanként tépi ki. Mit akarnak vele megvallatni? Mi mást, minthogy ő is megbízást kapott az uraktól, mint a többi zsidó, hogy mérget keverjen a pálinkába a nép pusztítására. Hanem azért itták, ami a hordóban volt, mintha mindenki meg akarna győződni, milyen is lehet az a méreg.”

Elek Oszkár (*Jókai és az oroszok*. Budapesti Szemle 1925. 572. sz. 110.) a *Szomorú napokról* írja, hogy „Háttere az 1831-i parasztlázadás, Bodza Tamás tanítóban találóan festi a rajongó, de gyakorlati érzék nélkül való izgatót, ki ókori névvel pompáskodik... Csaknem falánk mohósággal érdeklődik Muravieff iránt... a ragályt akarja felhasználni a lázadásra, de ő maga is a vész kór áldozata lesz.”

A *Magyar Irodalmi Lexikonban* (szerkeszti: Ványi Ferenc, Dézsi Lajos és Pintér Jenő. Bp. 1926. 276.) a regény tartalmi ismertetését olvashatjuk.

Szinnyei Ferenc (*Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig*. 2. k. Bp. 1926. 198–201.) röviden értékeli a regényt, s főleg Victor Hugo hatásával foglalkozik.

Muzsnai Ágnes (*Victor Hugo hatása a magyar irodalomra*. Pécs 1930. 19–36.) szerint: „A Hétköznapoknál erősebb Hugo-hatást tükröz a *Szomorú napok*. (1848.) Szintén a *Notre-Dame de Paris* és még erősebben a *Han d'Islande* hatott rá. A borzalmak hajszolása viszi rá Jókait is, hogy bemutassa a hóhért és lakását.” (19.) Összeveti Muzsnai Mekipirost és Quasimodót. (19–20.) „A *Han d'Islande*-ből vette Jókai a lázítás egyes motívumait is.” (20.) Jókai – Muzsnai szerint – ugyanúgy végletekig fokozza a borzalmakat, mint Hugo. Lelkialkatuknál és szerepüknel fogva Kamienszka és Ordener között is rokonságot lát (21–22.), majd összefoglalólag megjegyzi, hogy „Jókai egy más regénye sem mutat olyan erős Hugo-hatást, mint a *Szomorú napok*”. (22.)

Részletesen kitér Victor Hugo eszmei hatására is. Véleménye szerint Jókai „legalább elméletben, teljesen azonos állásponton van Hugoval, vagyis az irodalmat ő is a politika szolgálatába állítja, illetőleg a kettőt nem tudja elválasztani”. (27.) Később enyhít ezen az állásponton, s megállapítja, hogy „Jókai inkább csak célzatosnak akar látszani; így a *Szomorú napok*-ban is a regényben ‚célzott tanulság’-ról beszél . . . , de nehezen lehetne ebből a fantasztikus rémregényből valami tanulságot kihámozni”. (27.)

A későbbiekben azt írja, hogy „Jókai regényírói technikája sok hasonlóságot mutat Hugóéval. Elméletben mindketten a fantázia és megfigyelés közös munkájának tekintik a regényt; gyakorlatban mindkettőjüknél a fantázia az elsődrendű tényező”. Mindketten előszeretettel keresték a szokatlant, a rendkívülit. „A meglepőre való törekvést már a fejezetcímek elárulják, amelyek épp oly sokatigérőek, mint Hugonál. (Pl.: A halálmadár, Jó, hogy az éj fekete, Az Úr szólott . . .) stb. . . . Regényeik színteréül szívesen választanak rendkívüli helyeket. Miként a romantikus írók általában, kivételes lényeknek tüntetik fel szereplőiket”. (34.) „Jókai is tudákos, mint Hugo. Mindent tud, mindenről hajlandó részletes magyarázatot adni, mindig kész adatokat idézni, halmozni . . . Az ellentéthajhászás az előadásmódra is rányomja bélyegét. A rövid hatásvadászó szembeállítások Jókainak is kedvenc módszere . . . Hugonál megszokott kifejezési mód ez az antithesisekbe való össze-sűrítés.

Megtaláljuk Jókainál Hugo más fogásait is”: a kérdések halmozását, hosszú felsorolásokat, patetikus ömlengéseket, ünnepélyes szónoki hangot, exaltált modort (pl. a *Szomorú napok* kezdete), egymásra halmozott kérdéseket, amelyek sejtelmes, sötét hangulatot akarnak

kelteni. (35.) „Akárcsak Hugonál, az író személye állandóan jelen van a regényben. Majd megszólítja olvasóit, majd véleményét szövi közbe, érzelmeiről számol be, adatokra, szemtanukra hivatkozik, vagy éppen egyéb tapasztalatait, gyermekkori élményeit szövi közbe.” Zsigmond Ferencre és Császár Elemérre hivatkozva, velük egyetértve állapítja meg, hogy a két regényíró zsenijének „hasonlósága magyarázza a feltűnő sok egyezést. De ez is inkább csak Jókai szabadságharc előtti munkáiban feltűnő; érdeklődése, amikor a nemzeti tárgyak felé fordul, elhagyja az exotikust.” (36.)

Nagy Sándor (*A hírlap hatása Jókai társadalmi regényeinek anyagára*. It. 1937. 152.) szerint: „A politikai történet mint költői anyag bizonyára tárgyi fontossága miatt szerepel. Jókai regénymeséinek érdekességét tárgyi jelentőségével is kereste . . .”, majd megállapítja, hogy a *Szomorú napok* egyik fő értéke a lázadás témája.

Szinnyei Ferenc (*Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban*. I. k. Bp. 1939. 325–27.) a regény keletkezésének külső történetén kívül (I. *Keletkezése, forrásai* c. fejezet) az alábbiakat állapítja meg a *Szomorú napokról*: „A regényről különben nincs sok mondanivalónk.” Röviden ismerteti cselekményét, majd így folytatja: „Ez a mese egyike a legsötétebbeknek és legkínzóbbaknak, melyet Jókai valaha írt. Tele van vészes és teljesülő jóslatokkal, kiderülő családi titkokkal, hatásvadászó, sötét bonyodalmakkal, valószínűtlen alakoskodásokkal, (a sokféle szerepet játszó Kamienszka grófnő), meglepetésekkel és főképpen a legválogatottabb és legidegrázóbb borzalmakkal. Ezekből a francia romantikus rém-motívumoknak egész példatárát állíthatnók össze. Hogy ebben is vannak, bár csak elvétve, sikerültebb részletek, az természetes, hiszen, ha gyenge és elhibázott munka is, mégis csak a nagy elbeszélőé. Kordé Mihály, a részeges és gyerekpüfölő pápista rektor túlzottan torzított, de azért elég jó humoros alak (ahogyan pl. a kolera elleni védekezésről szóló hatósági rendeletet magyarázza a nebulóknak). Kollégája, Bodza Tamás, a luteránus tanító, hóbortos, fanatikus pánszláv igazgató. Új alak regényirodalmunkban, s lélekrajzilag érdekesen van rajzolva (hogyan vált lassanként ilyenné). Az érdemleges csizmadianépvezér kacskaringós szónoklata humoros stílus-tanulmány. Egyes jelenetei érdekfeszítők.”

Erdélyi Pál (*Jókai útja Rév-Komáromtól Pestig, a bölcsőtől a babérig*. Komárom 1939. 48.) Jókai pozsonyi diákéveiről megemlékezve tér ki a *Szomorú napok* c. regényre: „A lutheránusok liceumának akkortájt elég jó híre volt, tanárai között azonban egy sem volt rá [Jókaira] különösebb hatással. Schröerről tudjuk, hogy a fiúkat rászorította a németre s kora szellemében mellőzte a magyar irodalmat. Jókai jól megtanult németül, ami hasznára vált s meglátott valamit, a pánszláv

törekvéseket, ami sokkal inkább hevítette magyarságát, mint amennyit Schröer le tudott volna tompítani.

Érdekes véletlen, Petőfinek is volt selmeci tanuló korában ilyen benyomása. A *Szomorú napokban*, melyet még az *Életképek* számára friss emlékeiből kezdett írni 1848-ban, a liceum szlovák diákjainak életét s Bodza luteránus rektor pánszláv törekvését tapasztalásból és oly elevenen írta meg, mintha csak tegnap látta volna. Különben is, mikor Pozsonyról ír, pedig több ízben visszatér regényeiben és elbeszéléseiben a régi koronázó városra, még mindig friss emlékek tolnak tolla alá, bár ezekben sem az a melegség, sem az a varázs nem érzik, ami Kornáromról való egyetlen sorát is átfűti."

Révész György (*A zsidó Jókai regényeiben*. Nyíregyháza 1940.) szerint „bármi szerencsétlenség történik, bűnbaknak mindig jó a zsidó”. Jókai azért mutatja be a *Szomorú napokban* részletesen, hogy hogyan dűlják fel a lázadók a pálinkamérgezéssel vádolt zsidó kocsmáros üzletét. (9.) Megemlíti Révész, hogy a „megvadult csőcseléktől kínzott csárdás zsidó csak azért könyörög, hogy ártatlan lányát ne bántsák”. (37.) A „zsidó kínzás válogatott formái” között emlékezik meg Révész arról, hogyan vallatják a *Szomorú napokban* a székhez kötözött kocsmárost, miközben mások „összerogyott lányát kínozzák, ami még jobban fáj az öreg zsidónak”. (49.)

Alicja Mazurkiewicz 1959-ben a varsói egyetem magyar tanszékén magisteri fokozat elnyerésére dolgozatot készített Jókai lengyel alakjairól és Lengyelországra vonatkozó nézeteiről. Munkájának a *Przeгляд Humanistyczny* c. folyóirat 1960. 6. sz.-ban megjelent részlete (*Polska i polacy w utworach M. Jókai*) néhány sor erejéig tárgyalja Kamienszka Máriát.

Nacsády József a *Jókai műveinek lengyel alakjai* c. idézett munkájában igen részletesen jellemzi Kamienszka Máriát, a romantikus *Szomorú napok* legromantikusabb figuráját.

S Z Ö V E G V Á L T O Z A T O K

A *Szomorú napok* 1856-os első kiadása lényegében nem más, mint a PN-ben folytatásokban megjelent regény ritkított lenyomata néhány szedési hibával. Az 1860-as kiadás eltérő címlappal közzétett lenyomata az 1856-os kiadásnak. A JKK az 1856-os első kiadás alapszövegén és a kézíraton alapul. Kiadványaink nem tekintik ugyan a rendelkezésre álló kéziratot alapszövegnek — bár a variánsok összeállításakor természetesen mindig figyelembe vesszük azt —, de a *Szomorú napok* kézírata kivétel. A K egy részén ugyanis — mely idegen kéztől származik és az Ék szövegét tartalmazza — Jókai túlnyomórészt sajátkezűleg végezte el a szükségesnek vélt javításokat, s a regény nagy többsége a 7. fejezettől nem egyéb, mint a PN számára készített szöveg, s csaknem teljesen megegyezik a hírlapi kiadással és az első kiadással. *A K-ból minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy Jókai az utolsó és végleges simításokat itt végezte a regényen*, első sorban az 1848-ban megjelent első hat fejezeten. Ami különbség a K, ill. a PN és az első kiadás szövege között van, az elsősorban nyomdatechnikai hibák és elnézések következménye. Ezek közül Jókai két értelemzavaró hibára a PN olvasóinak a figyelmét is felhívja. A nyomdász Jókai „ny” betűjét két ízben „rj”-nek olvasta (a K-ban valóban nagyon hasonlóan egymásra), s a „fényes” szóból „férjes”, a „marhatenyésztők”-ből pedig „marhaterjesztők” lett. (L. *Szövegváltozatok* 128 : 29)

A PN és az első kiadás szövegével szemben a JKK-ba felvettünk egy mondatot (7 19), amely tévedésből maradt ki, s értelem szerint belekívánkozik a szövegbe. Jókai ugyanis amikor az Ék-ből törölt egy jelentősebb részt, ezt a mondatot megtartotta, a nyomdász azonban ezt nem vette észre és tévedésből elhagyta. A PN elírásait (pl. *dagadó* helyett *tagadó* 16 1), jelentéktelen szövegmódosításait (Pl. a K-ban is vegyesen előforduló „esténként” megváltoztatása „esténkint”-re) Jókai — bár átnézte a PN szövegét — nem jelezte észrevételei között; lehet, hogy

fel sem figyelt rá. Nem kétséges azonban, hogy Jókaihoz mégis csak a K szövege áll közelebb.

Jóllehet az első hat fejezet az Ék szövegének idegen kezű másolata, mégis ha a másolás nem egészen pontos (pl. 9 : 20, 10 : 11, 28 : 2), nem térünk vissza az Ék szövegéhez, mert a csak ezt a K-ot ellenőrző és javító szerző az Ék-t nem kísérté figyelemmel, és így ezt a szöveget hagyta jóvá. A 10. lap 16. sorában kezdődő részben pl. a másoló egy teljes sort kihagyott az Ék-ból, s így az egész mondat értelmetlen lett. Jókai nem az Ék eredeti szövegét állította vissza, hanem a megmaradt részt formálta át. (L. *Szövegváltozatok* 10 : 16)

Előfordul, hogy a JKK szövege nem teljesen azonos Jókai kéziratával. Ebben az esetben elsősorban nyilvánvaló elírásról van szó, mint pl. a „téklarakás” vagy a „társalom” (társadalom) szavak esetében. Előfordul azonban az is, amikor Jókai a javítgatások során hibás mondatot vagy szókapcsolatot hoz létre (pl. 72 : 19, 93 : 29), esetleg kihúz egy szót, de a névelőjét meghagyja, s az utólag beírt szót is ellátja névelővel. Ilyenkor a kézenfekvő javítással a PN, ill. az eddigi kiadások szövegét hozzuk a JKK-ban.

Meg kell emlékeznünk az idegen kezű javításokról is. Ezek csaknem kivétel nélkül értelemhelyreigazító jellegűek, s a hírlapi közlésben és a kötetkiadásokban is hiteles Jókai szövegekként szerepelnek. Ilyenkor nyilvánvalóan mi is megtartottuk őket. Van azonban egy olyan eset is, amikor feltehetően egy idegen kéz az „ad” szót „ád”-ra javította, de minden kiadásban „ad” szerepel. (80 : 19) Ezt a változtatást már csak a variánsok között említhetjük, hiszen az ilyen idegen kezű változtatás — elvileg — tetszés szerinti időben — Jókai akaratától függetlenül, utólagosan is — keletkezhetett.

A K és az NK szövege között elsősorban helyesírási és nyelvhasználati különbségek vannak. Tartalmilag, esztétikailag csak az Ék szövege különbözik a K-tól. Főleg az 1848 nyarán aktuális vonatkozásokat mellőzte Jókai.

Kihagyta mindenekelőtt az egész mű célkitűzését magyarázó részt (melyet a *Keletkezése, forrásai* . . . c. fejezetben már említettünk), csak az Ék-ban fordul elő továbbá az a rövid Habsburg-ellenes kitétel, hogy a lázítók „a császár nevében” buzgólkodnak. 1848-ban ugyanis különös politikai jelentősége volt ennek a megjegyzésnek, hiszen épp a császári reakció élesztette a nemzetiségek ellenforradalmi felkelésének tüzét, s az Ék szövege szerint ez ellen emelt szót Jókai a délvidéki lázongás idején. (L. *Szövegváltozatok* 24 : 24) Egy másik kihagyással ismét tompítja az Ék szövegének királyellenes élet. (L. 10. lap 13. és 16. sor) Mellőzött még néhány romantikus felkiáltást, erőltetettnek ható ellentétpárt és hihetetlennek tűnő kitétel. Az 1848-ban megjelent szövegben

végrehajtott saját kezű javításaival legnagyobbbrészt a feleslegesen használt idegen szavakat, indokolatlan tájnyelvi jellegzetességeket igyekezett kerülni, vagy a romantikus túlzásokat fékezte. Így került a kötetbe az *auditor* helyett a *hadbíró*, a *fanatikus* helyett a *buzgó*, a *vánczorog* helyett a *vánszorog* szó, vagy maradt el egy-két fokozást kifejező jelző (pl. *iszonyú*). Természetesen a szóváltoztatásnak is, miként a szókihagyásnak vagy szórend felcserélésnek bizonyos mértékű értelem tisztázó vagy stíluscsiszoló funkciója is van.

A JKK szövegét a nyelvhasználati jelenségek gondos megőrzésével, korszerűsített helyesírással közöljük. (Vö. 1. k. 298–318.) Egyenként, előfordulási sorrendben tüntetjük fel a K, PN, az 1856-i kiadás és az NK közötti eltéréseket, de figyelembe vesszük a Jókai életében megjelent két kiadásnak (1863., 1882.) a variánsait is. A különbözőségeket mindig *kurzíválással* jelezzük.

Az alapszövegben rövid o-val szerepelnek a következő — általunk modernizált helyesírással közzétett — szavak: *alol*, *bogács*, *irtozat*, *irtozatos*, *jol*, *kovályog*, *ohajt*, *ovakodik*, *ovatos*, *rázkodik*, *sohajt*, *szabodni*, *utol*. A K-ban az -ó végű szavak közül igen sok rövid alakban szerepel (*lázado*, *siro*, *pillango*). A -ból, -ról, -tól ragos szavakat szinte állandóan rövid oval írja a K-ban Jókai: pl. *arczárol*, *arrol*, *asztalrol*, *butortol*, *háztol*, *Ivántol*, *lángjátol*, *lázadásbol*, *magastol*, *sirbol*, *szájárol*, *tájrol*, *udvarrol*, *utambol*, *utczárol* stb. (De: *órr*, *órra*, *sikóltás*, *utólér*)

Az alapszövegben rövid ö-vel szerepelnek a következő szavak: *bőr*, *bőszült*, *elöl*, *felöl*, *midön*, *öreb*, *örültség* (örültség helyett) *pörén*, *redöny*, *rözse*. A K-ban az ő- végű szavak közül igen sok rövid alakban szerepel: *elmenő*, *eső*, *gözölgő*, *jövendő*, *redő*, *sziürkülő*, *vessző*. A -ból, -ról, -tól raggal ellátott szavakat csaknem állandóan rövid ö-vel írja a K-ban Jókai; pl. *emberektől*, *erről*, *szemtől*. (De: *bőjtől*, *jőjj*) A K-ból szemelláthatólag megállapítható, hogy a szóvégi -ó, -ő hangzók ékezésére alig fordít gondot.

A magánhangzókat a JKK mindig a mai helyesírásnak megfelelő ékezővel írja.

Az alapszövegben a regény szereplőinek a neve esetenként következetenül, több formában fordul elő. Természetesen e már-már sajtóhiba- vagy elírászámba menő különbözőségeket a JKK-ban egységesítettük: *Ferdinánd* (Ferdinand), *Dudokoy* (Dudóky) *Hétfalusy* (Hétfalvi, Hétfalvai, Hétfalusi), *Széphalmi* (Széphalmy), *Vértessy* (Vértesy, Vértesi).

A földrajzneveket általában a ma használt alakjukban szerepeltetjük. A *franciaország*, *fehér tenger*, *fekete tenger*, *Karpatok*, *Kassai*, *lengyelország*, *magyarország*, *Nagy-Kőrös*, *oroszhon*, *oroszország* szavak helyett modern szóformákat írtunk.

Nem jelöltük külön variánsként, de mai helyesírással írtuk az alapszövegben az *ép, épen, melly, olly, ollyan, roszt*, valamint a *-kép, -képen* végű szavakat.

Ugyancsak modernizáltuk az alapszövegben a következő alakban előforduló idegen szavakat:

academiai, alcoven, alhambra, ambitio, amen, apprehendál, araeopag, arteria, babyloni, balista, casino, catastroph, cholera, chrisis, chatechismus, classicus, classis, collega, compass, conferentia, confirmál, confusio, convictus, cordon, corifeus, coriphaeus, Cornelia, cura, Czernagora, daemon, degradal, delphin, deliberatum, deputatio, dictál, dictio, dikczio, diktatori, doctor, emantipatio, emblema, episod, europai, evangeliom, exesutor, facies Hypocratica, fatum, februar, fris, furia, Galliczia, geneologia, generalis, harmonica, hellen, Hercules, herculesi, incarnatus, inspiratio, juratus, kuriosum, labyrinth, laicus, laistrom, magicus, marahan, martius, melencholikus, melodia, missionarius, mladipan, myrtusz, mystikus, operenczia, orcáni, Pannonia, pannoniai, ordonnance, organisál, ostracismus, panszláv, Passus, patens, pathosz, persa, perse, phantasia, phantasticus, philosophi, phlegma, praedicatum, prédikáció, proklamaczki, proclamatio, prófétzia, programm, provinczia, rector, salon, sarmata, satyra, Slavonia, schytha, symbolum, szyttya, Themistokles, toaszt, tragicomicus, tragoedia, vacatio, vexe, viszmuth.

Lap: Sor:

- 5 6 szárnyra kelt (NK: szárnyára kelt)
 7 sor után a kötetkiadásokban a választójel elmaradt.
 9 ormára ülve (1863; 1882; NK: ormán ülve)
 14 éjjel látó nagy szemeit (Ék: nagy éjjellátó szemeit — K: <nagy éjjellátó> éjjellátó nagy szemeit)
 15 aluvónak, *hogy* készüljön (Ék: aluvónak: készüljön K: aluvónak: *hogy* készüljön)
 17 hangon, minőn soha nem (K: hangon <milyene> minőn soha nem)
 18 kísértetre (K: kíséretre — elírás —)
 19 ablakokon beleskelődik? (Ék: ablakokon beles? — NK: ablakon beleskelődik?)
 20 öntudatlan *állat*-lelkét? (Ék: öntudatlan lelkét?)
 22 *hogy valakinek* sírja lesz szüksége? (Ék: *hogy sírja* lesz szükség?)
 23 éjjelenként (PN; 1856; NK: éjjelenként)
 ágyak, bútorok (K: ágyok, bútorok)
 6 : 5 mindent *fürkésző* emberi (Ék: mindenre *törekvő* emberi — K: minden<re *törekvő*>t *fürkésző* emberi)
 6 tán van az emberben is egy alvó ösztön, mely (Ék: tán egy *alvó ösztön van az emberben is, mely* K: tán <egy alvó

Lap: Sor:

- öszton van az emberben is) van az emberben is egy alvó ösztön, mely)
- 6 : 7 fölébred (NK: felébred)
- 8 múltakat elfelejtí (NK: multakat elfelejteti)
- 12 észrevenni, melyeknek külseje mutatja, hogy bennök senki (Ék: észrevenni, mellyekben senki K: észrevenni, mellyek-<ben>nek külseje mutatja, hogy bennök senki)
- 16 olykor hőkö (Ék: olykor hőkö K: olykor hő<k>(k)öl) fűben elfészkel (Ék: fűbe elfészkel)
- 20 aszú (Ék; PN; 1856; 1863; 1882; NK: asszú — K: as<s(zú)
- 21 Ablakaiból (K: Ablakai<k>ból)
- 22 a bógács és tövis. (Ék: a giliczetövis — K: a <gilicze> bógács és tövis — PN, 1856, 1863: a bógács és tövis)
- 24 virággal. (K: virággal. <hely>)
- 25 másik épület a helység (Ék: másik a helység)
- 26 Ledült (1882; NK: Ledült) el egykor (NK: egykor el)
- 27 miken az (Ék: miben az — K: mi<k>en az)
- 28 jázminsövény (Ék; PN; 1856: jazmin-sövény)
- 31 egykor sarkaiból (K: egykor <az utcától> sarkaiból) röstelték (Ék; K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: röstelték)
- 32 helyre tenni (NK: helyére tenni)
- 7 3 mint szinte (NK: mint szintén) vörös márvány kőpad is a tornác alatt. (Ék: vörösmárvány kő-pad is.)
- 5 lehult (K; PN; 1856: lehult)
- 6 téglarakás (K: téglarakás)
- 7 be van meszelve; (Ék: be van fehérre meszelve)
- 9 bemeszelték; (K: bemesz<é>elték)
- 10 esztendőnként (PN; 1856; 1863; 1882; NK: esztendőnkint)
- 11 rájuk sem néz (PN; 1856; 1863; 1882; NK: rájuk sem néz) egyenként, sárga (PN; 1856; 1863; 1882; NK: egyenkint, sárga)
- 13 viskó a túlsó falu végén, (1883; NK: viskó a falu tulsó végén)
- 16 üveg, fonott (K: üveg, fon<t>ott)
- 17 mint a bársony (NK: mint bársony)
- 19 huszonöt év (Ék: tizenhét év K: <tizenhét> huszonöt év — 1863; 1882; NK: harminczkét év) lakik senki. E három ház eseményei iszonyú varázscsomóval vannak összekötte. Azon kised viskóban (Ék: lakik senki. Csupán ez utóbbinak padlásán mondják: hogy költ egy fekete

Lap: Sor:

csuvik ; gyakran hallani visító szavát szélvésznek előbestéjén, a mint a ház ormára kiül, s úgy jajgat, úgy sikoltoz, mintha fájna neki valami.

E három ház eseményei iszonyú varázs csomóval voltak összekötve.

Ha megéritek az augusztusi napokat, emlékezzetek rá, hogy akkor épen tizenhét éve annak, midőn Magyarország felett épen azon felhők torladoztak, mellyek most.

Zendülés és nyomor.

Az első tanításon nem okultatok.

Adja Isten, hogy legyen időtök hasznát venni a szörnyű tanításnak, mit számotokra sors másodszer tart.

Emlékezzetek rá, hogy ezelőtt tizenhét évvel minő sötét tragoediák hagyták nyomaikat a földön, melly ha embert nem szült volna, maig sem teremne egyebet virágnál.

Azon kiseded viskóban —

A K-t — mielőtt a kihagyásokat jelezte volna — a következőképpen javította át Jókai: lakik senki. <puszta ereszeik alatt> Csupán ez utóbbinak padlásán mondják, hogy költ <egy fekete> <a> csuvik . . . csomóval <voltak> vannak összekötve... — PN; 1856; 1863; 1882; NK: lakik senki. Azon kiseded viskóban)

- 7 : 23 élt ezelőtt huszonöt évvel (Ék: élt akkor — K: élt <akkor> ezelőtt huszonöt évvel — 1863; 1882; NK: élt ezelőtt harminczkét évvel)
- 27 mondták (PN; 1856: mondák NK: mondják)
- 28 Némelyek szerint (Ék; K: Némellyek szerint)
akkor *rendült meg*. (Ék: akkor *ficzanult ki* — K: akkor <ficzamult ki> *rendült meg*.)
- 30 ment nőül. (Ék: ment férjhez. K: ment <férjhez> nőül.)
- 33 *sajátszerű befolyást* (Ék: *igen nagy befolyást* K: <igen nagy> *sajátszerű befolyást*)
- 34 a *babonahivő népre* (Ék: a népre.)
- 8 : 1 félelmes, *ihletszerű lelkesülés* (Ék: félelmes *inspirációs* *szzerű lelkesülés* K: félelmes <inspiratio> *ihletszerű lelkesülés* PN; 1856; 1863; 1882; NK: félelmetes *ihletszerű lelkesülés*)
- 2 olykor *küszöbét* (Ék; K: *ollykor küszöbét*)
- 4 ilyenkor az *utczákon végigment*, (Ék: *ilyenkor a falun végig ment* K: *ilyenkor a <falun> z utczákon végig ment*)
- 6 vele szembejövők (NK: vele szembejövő emberek)

Lap: Sor:

- 8 : 8 óráját, s volt rá eset, hogy beteljesült az. (Ék: óráját, s rendszeren beteljesült. K: óráját s <rendszen> s volt rá eset, hogy beteljesült az.)
- 10 *hogy ki* (K: *hogy* — elírás — PN; 1856; 1863; 1882; NK: *ki*) megmondá, hogy *ki fia*i, s gyakran úgy esett, (Ék: megmondá: hogy *ki volt apjuk?* s gyakran úgy esett K: megmondá: hogy *ki <volt apjuk> fia*i? s gyakran úgy esett NK: megmondá, hogy *ki fia*i s úgy esett)
- 19 nyilalások (Ék; K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: nyilalások)
- 22 ilyenkor hitte (Ék;k : K ; ilyenkor hitte:
- 23 elbolygott, (NK ; elbolyongott)
- 24 iszonyúan (PN; 1856; 1863; 1882; NK: iszonyún)
- 25 tábortjáró pókok (Ék: *iszonyú* tábortjáró pókok K: <iszonyú> tábortjáró pókok)
- istencsudái — PN; 1856; 1863; 1882; NK: istencsodái)
- házakba — (Ék: házakka — sh. —)
- 33 mindjárt megszabadult (Ék; K; 1856: mingyárt megszabadult)
- 9 10 repkedtek estenként, (PN; 1856; 1863; 1882; NK: repkedtek estenkint)
- 11 magukat veretni (PN; 1956; 1863; 1882; NK: magokat veretni)
- 14 minden. *Az állatok sictek egymással kibékülni ; csodálatos volt, mint szünt meg üldözni egyik állat a másikat. A fák* (PN; 1856; 1863; 1882; NK: minden. A fák)
- 19 legkevésbé az ember. (Ék; K: legkevésbé az ember)
- 20 Ez időben, (Ék: Ez időkbén)
- 21 egy tébolyodott (PN; 1856; 1863; 1882; NK: egy meg-tébolyodott)
- 23 igazság pecsétét (NK: az igaz pecsétét)
- 25 annyiféle (K: annyi felé — elírás —)
- 26 hordák magukban. (PN; 1856; 1863; 1882; NK: hordák magokban)
- 28 látszott fokozódni; (K: latszott fokozódni — elírás —)
- 30 melléjük ült, (PN; 1856; 1863; 1882; NK: melléjük ült)
- átölelte fejüket, (PN; 1856; 1863; 1882; NK: átölelte fejöket)
- 31 nyöszörgve kért (NK: nyöszörögve kért)
- 33 azt mondta: (NK: ezt mondta)
- 10 : 1 izent fennjáró (Ék; K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: izent fennjáró)

Lap : Sor:

- 10 : 4 — Készíttess egy keresztet (Ék; K; PN; 1856: — Készíttess egy keresztet)
5 legsűrűbben (PN; 1856: legsűrűbben)
6 kiáltá be: (K; PN; 1856: kiátá be — elírás, ill. sh. —)
7 — Készíttess két (K; Ék; PN; 1856: — Készíttess két)
11 nép kétségbeesés (Ék: nép a kétségbeesés)
13 ekkor a bölcsek, az írástudók, kik (Ék: ekkor a haza atyjai, kik — K: ekkor a <haza atyjai> a bölcsek, az írástudók, kik)
16 hogy a népet (Ék: hogy népüket — K: hogy a nép<üket>et) megnyugtassák (PN; 1856: megnyugtassék — sh. —) megnyugtassák aggodalmi közt, (Ék: megnyugtassák, *véd-szert nyújtának kezébe a veszély ellen, felvilágosítsák aggodalmaik közt* — K: megnyugtassák aggodalmi<k> közt)
17 irgalmába? (1863; 1882; NK: irgalmában?)
19 *rakásra fognak halni.* (1882; NK: rakásra fognak halni)
11 : 1, 2 Milyen lehet (Ék; K: Milyen lehet)
6 Láthatja-e őt (Ék: Látja-e őt K: Lathatja-e őt — elírás —) Látta-e (K: L{a}atta-e)
8 *talán szeretett,* (1863; 1882; NK: talán szeretett)
11 főket s vértelen (NK: főket és vértelen)
12 *bűnök büntetését* (1863; 1882; NK: bűnök büntetését)
13 eléje menjen, (Ék: elébe menjen — K: eléje menjen)
14 mindig halált *adott, kegyelmet soha,* mely mindig (Ék: mindig halált, *soha kegyelmet nem adott,* mely mindig — K: mindig halált adott <soha kegyelmet> kegyelmet soha <nem adott>, mely mindig)
19 Körüle magas (Ék: Körül magas) ákászfák (1882; NK: ákáczfák)
23 Egy-egy fekete holló, *az, mely a háztetőre szállott.* (Ék: Egy egy éjfelete holló *szállt ollyankor a tetőre.* — K: Egy-egy <éj>fekete holló <szállt ollyankor> az, mely a ház tetőre szállott.)
12 2 benne gazdájukat. (PN; 1856; 1863; 1882; NK: benne gazdájokat.)
4 szokatlanul világos (NK: szokatlan világos)
5 visszfény (K; Ék; PN; 1856; NK: viszfény)
8 rendes *szürke* öltönye (Ék: rendes *fekete* öltönye K: rendes <fekete> szürke öltönye)
9 olykor (Ék; K: ollykor)
10 azok is végtelen (1863; 1882; NK: azok *igen* végtelen) jőnének (NK: jönnének)

Lap: Sor:

- 12 : 13 rajzolás magukat (PN; 1856; 1863; 1882; NK: rajzolás magokat)
- 18 mindenfelől, (Ék: mindenfelé)
jókedvű porleányok (Ék: kedélyes porleányok K: <kedélyes> jókedvű porleányok)
- 25 szájuk elé, (PN; 1856; 1863; 1882; NK: szájok elé)
- 26 mernek lélegzeni, (Ék; K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: mernek lélekzeni)
- 27 négyszögű föld, (NK: négyszögű föld)
- 28 jókora sírok előre megásva. (NK: jókor előre a sírok megásva.)
- 31 ajtaján (Ék: ajtóján)
- 34 szaglászva (NK: szaglálva)
dugta ki orrát (K: dugta ki <az> orrát)
- 13 4 szűkség kicsuknod (NK: szükséges kicsuknod)
- 6 magam la. (PN; 1856; 1863; 1882: magad la — sh. —)
- 12 csudája (PN; 1856; 1863; 1882; NK: csodája)
- 13 öltözött, zömök alak a legdurvább (Ék: öltözött egyéniség a legdurvább — K: öltözött <egyéniesség> zömök <csod>alak a legdurvább)
- 17 szösös (PN; 1856; 1863; 1882; NK: szőrös)
- 18 viselt, — a jövevényt látva megkapta (Ék: viselt; — megkapta)
- 19 a borjú nagyságú, vihogó ebet (Ék: a vihogó borjunagysága K: a <vihogó borjunagysága> a borjunagyságú vihogó ebet)
- 20 s hanyatt (1863; 1882; NK: hanyatt)
- 26 bújva, fejében széles karimás kalappal. (Ék: búva, fejében széles karimás kalap.)
- 29 menőnek sarkába (K: menőnek <fordulva társához> sarkába)
- 32 észrevetetni. (NK: észrevetetni)
- 33 — Itthon a (NK: — Itthon van a)
- 14 : 8 künn maradt (NK: könn maradt — sh. —)
- 9 magas, (Ék: magos)
- 11 nyugalom, tengerszínű szemekben hideg egykedvűség (Ék: nyugalom, szemekben hideg tengerszínű egykedvűség — K: <szemekben hideg tengerszínű> tengerszínű szemekben hideg egykedvűség)
- 18 által lehangolva, (Ék: által mind lehangolva K: által <mind> lehangolva)
mind a szájába (1863; 1882; NK: mind szájába)
- 25 szőlőlugas, (Ék; K: szöllőlugas)
- 28 ribiszkebokrok, (Ék: ribesbokrok K: rib<es>iszke bokrok)

Lap: Sor:

- 14 : 31 Mily fájdalmas (Ék; K: Mily fájdalmas)
- 15 : 2 lobogó kötelet; (Ék: irtózatos kötelet K: <irtózatos> lobogó kötelet NK: lelógó kötelet)
- 3 sápadt, (K; PN; 1856; 1863; 1882: sáppadt)
- 5 belülről egy erős, (Ék: belülről erős)
- 8 tetemes mozzanatot. (Ék: tetemes impulsust K: tetemes <impulsust> mozzanatot.)
- 19 Az a kötél, (K: Az a köt(e)él)
- 21 kéményből alálóg ... (Ék; K; PN; 1856: kéményből alálógg)
- 22 tanui lehetek (Ék: tanui voltak K: tanui voltak lehetek)
- 23 egyszerű céljuk (PN; 1856; 1863; 1882; NK: egyszerű céljok)
- 25 Talán vér? (Ék: Talán a vér)
- 29 megegye ... (Ék: megegyen. K: megegye(n).)
- 16 1 dagadó (P; 1856: tagadó — sh. —)
- 2 ajka felett (NK: ajka fölött)
- 3 kiálta erős, (NK: kiáltá erős)
- 4 Mindjárt. Ott (Ék; K; PN; 1856: mingyárt. Ott)
- 5 és rakta (PN; 1856; 1863; 1882; NK: s rakta)
- 9 s elkezde (Ék: s miután egy félig elfojtott csókot lehet hallani elkezde K: s <miután egy félig elfojtott csókot lehet hallani> elkezde)
- 12 legnagyobb erőtetéssel (NK: legnagyobb erőltetéssel)
- 13 bírta erős, dörgő (Ék: bírta irtózatos, dörgő K: bírta <irtózatos> erős, dörgő)
- 15 megszoktassuk (1882; NK: megszoktatjuk)
- 24 akármelyik tót diák (Ék; K: akármelyik tót diák)
- 26 mély, zúgó hangon zendültek át az ének szavai (Ék: mély, zúgó, bassus hangon ez ének szavai hangzottak át K: mély <buzgó> zúgó, <bassus> hangon <e> az ének szavai <hangzottak> zendültek át)
- 29 bűneink sokasága K: bűneink sok(a)sága PN; 1856; 1863; 1882; NK: bűneink sokasága)
- 17 : 7 lassanként ismét (PN; 1856; 1863; 1882; NK: lassankint ismét)
- visszasüllyedt (PN; 1856; 1863; 1882; NK: visszasüllyedt)
- 8, 10 elébbi (NK: előbbi)
- 10 mennytisza (PN; 1856: menytisza)
- férőhangon; mennytisza gyermeki hang kezde énekelni, búbájosan csengve, mint az üvegharmónika hangja: (Ék: férőhangon; — csengve mint az üvegharmonica hangja, kezde

Lap: Sor:

- el énekelni bájos, mennyiszta gyermeki hang* : K: férfi hangon;
<csengve, mint az üvegharmonica hangja, kezdé el énekelni
<bájos> mennyiszta gyermeki hang:> <bájos> mennyiszta
gyermeki hang kezdé el énekelni, <bűbájosan> csengve,
mint az üveg harmonica hangja)
- 17 : 14 átalja (NK: átalja)
19 szebben a mennyországban, (NK: szebben a menyországban)
25 akarna bosszantani, (Ék; K; PN; 1856; 1863; 1882; NK:
akarna boszantani.)
29 kegyességit (1863; 1882: kegyességét NK: kegyességet)
30 ha akármelyik nevetni (Ék; K: ha akármelyik nevetni)
31 milyen szép lehet (Ék; K: milyen szép lehet)
33 prédikál, (K: pr(e)édikál)
- 18 1 medvebocs! (Ék: medvetinó! K: medve<tinó>bocs!)
6 kezd rá. (Ék; K: PN; 1856: kezd rá.)
8 érthetetlenül fogja (1882; NK: érthetetlenül fogja)
11 bocsánatát hirdetik (K: bocsánatát <engedik> hirdetik)
12 nehéz könnycsepp (Ék; K; PN; 1856; 1863; 1882; NK:
nehéz könnycsepp)
s végigfolyott (1863; 1882; NK: s végig folyt)
14 hóhérnő (NK: hóhérné)
16 ez embertelen (NK: az embertelen)
17 visszhangzó) (Ék; K; PN; 1856; 1863; 1882 vissz-
hangzó)
20 fent? (K; PN; 1856: fenn)
22 kifutó forró (K; kifutó<ott> forró PN; 1856; 1863; 1882;
NK: kifutott forró)
- 19 2 halálmadárt? (1863; 1882; NK: halálmadárt?)
3 Hisz anyám az, (1863; 1882; NK: Hisz anyám az)
3 sor után a PN-ben az NK-ban, választójel van; a K-ban
egy sor üresen maradt
4 bakó (PN; 1856: hakó — sh. —)
5 pedig künn (NK: pedig künn)
7 Künn elállt a szél, (Ék: Künn állt a levegő, K: Künn elállt
a levegő a szél)
9 Ilyenkor a legkisebb (Ék; K: Ilyenkor a legkisebb)
14 papirosra akadnak (K: papirosra <r>a<g>kadnak)
15 írna valaki (K: írna<á>a valaki)
18 mélységes fekete. (Ék; mélységesen fekete K: mélységes<en>
fekete)
20 Lehet-e ilyen (Ék; K: Lehet-e ilyen)

Lap: Sor:

- 19 : 21 helyen alunni? (NK: helyen aludni)
23 belsejére lopózik, (NK: belsejére lopódzik)
26 lemászik a hágcson (Ék: lemászik a létrán K: lemászik a létrán hágcson)
28 megrázza nyakán (NK: megrázza a nyakán)
31 mozdulatát ügyelve (K: mozdulatát figyelve K: mozdulatát {fi} ügyelve)
32 mintha alunnék, (NK: mintha aludnék)
20 : 1 az utolsó nesz (NK: az utolsó nesz)
emez (PN; 1856; 1863; imez 1882; NK: im ez)
2 felkereste azon (NK: fölkereste azon)
7 Szigorún (Ék: Szigorúan)
9 végiben, (1863; 1882; NK: végében)
10 ablakban néhány (PN; 1856; 1863; 1882; NK: ablakban néhány)
11 elviselt könyv, (K: elviselt <kép> könyv)
az ágy felett (NK: az ágy fölött)
14 borulva. Egy (Ék: borulva. *Megható jelenet!* Egy K: borulva. <Megható jelenet!> Egy)
24 buzgó hívő (Ék: *fanaticus* hívő K: <fanaticus> buzgó hívő)
29 ujjaival hajába (NK: ujjaival a hajába)
31 Az árvalányhajú (NK: Az árvalányhajú)
32 kezével olykor (Ék; K: kezével ollykor)
21 : 1 Az isten meghallgatja (K: az <i>Isten meghallgatja PN; 1856; 1863; 1882; NK: Az Isten meghallgatja)
8 ki nekem (NK: ki nékem)
9 semmit nem vétett (1863; 1882; NK: *soha sem* vétett)
milyen szomorúak (Ék; K: milyen szomorúak)
10 jön-e az a fehér (NK: jön a fehér)
11 csókolták (PN; 1856: csósolták — sh. —)
12 olyan szép (Ék; K: olyan szép)
13 kellett őket ölnöm. (1863; 1882; NK: kellett ölnöm.)
14 parancsolá. (Ék: parancsolá. *De Isten nem parancsolá.* K: parancsolá. <De Isten nem parancsolá!>
15 mennydörgő (NK: menydörgő)
szavával: „*Ki merte az én műveimet elrontani? Ki merte a*
18 *halált osztani* (PN; 1856; 1863; 1882; NK: szavával: *ki merte a halált osztani*)
19 hideg alakok (Ék; K: hideg lelkek)
25 mennybéli (PN; 1856: mennybéli 1863; 1882; NK: menyei)

Lap: Sor:

- 21 : 27 *iszonyú kínlódással fetrengve hanyatt fordul* (Ék: *iszonyu convulsiotul rángatva hanyatt fordul* K: *iszonyu <convulsiotól> <rángatva> kínlódással fetrengve*)
- 28 *meglátszék arca.* (NK: *meglátszék az arcza.*)
Vihardúlta, kemény (Ék: *Dúlt, vihartépte kemény* — K: <Dúlt> *vihar(tépte) dúlta kemény*)
- 29 *sok év* (Ék: *sok évek* — K: *sok év<ek>*)
- 30 *csomó megöszült,* (Ék: *csomó egészen megöszült*)
- 32 *A kislyán leszállt* (PN; 1856; 1863; 1882; NK: *A kis leány leszállt*)
- 22 3 *odabútt* (NK: *odabújt*)
s suttogva, (PN; 1856; 1863; 1882; NK: *és suttogva*)
- 5 *melléből a lélegzet.* (Ék; K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: *melléből a lélegzet*)
- 8 *olyan fiatal* (Ék; K: *olylan fiatal*)
- 12, 15 *hiába* (Ék; K; 1856: *hijjába*)
- 12 *az istent* (NK: *Istent*)
- 19 *elém a halálos székre,* (Ék: *elébem a véres székre* — K: *elé<be>m a <véres> halálos székre*)
- 28 *Kössen fel* (1863; 1882; NK: *Kössön fel*)
- 29 *hagyja elfelednem.* (PN; 1856: *haggya elfeledném* — sh. —)
- 31 *Eredj alunni,* (NK: *Eredj aludni*)
- 23 : 5, 9 *alunni* (NK: *aludni*)
- 6 *hozzá felemeli.* (NK: *hozzá fölemeli.*)
- 11 *felemelé durva* (NK: *fölemelé durva*)
- 12 *Feltekinte, s ajkai* (NK: *Föltekinte, s ajkai*)
- 13 *könyei megeredtek.* (NK: *könyei megeredtek*)
Azután felemelkedék. (NK: *Azután fölemelkedék*)
- 15 *ruhástul végigdőlt* (NK: *ruhástól végig dőlt*)
- 16 *horkolása* (1863; 1882; NK: *horkolás*)
- 17 *Olykor álmában* (Ék; K: *Olykor álmában*)
- 26 *imádkozó ajkkal* (Ék: *imádkozó ajkal* 1863; 1882; NK: *imádkozó ajakkal*)
aludt el; az őriző angyal (Ék: *alult el; az angyal*)
- 27 *hófehér* (K: <a> *hófehér*)
- 32 *Az éj csendében* (NK: *Az éj csendjében*)
- 33 *visszhangjaul* (K: *viszhangjaul* PN; 1856; 1863; 1882; NK: *visszhangjául*)
- 34 *a hóhérnő erőteljes* (NK: *a hóhérné erőteljes*)
- 24 : 2 *alulról jönne.* (NK: *alulról jönne.*)
- 6, 9 *hóhérnő* (NK: *hóhérné*)

Lap: Sor:

- 24 6 és szeretője. (NK: és a szeretője.)
9 gyakran felemelkedék. (NK: gyakran fölemelkedék)
vele! — kiáltá. (PN; 1856; 1863; 1882; NK: vele! — kiáltá.)
12 aluszik ilyenkor (Ék; K: aluszik ilyenkor)
22 Maguk az okosabbak, (PN; 1856; 1863; 1882; NK: Magok az okosabbak)
23 közül mindig (PN; 1856; 1863; 1882; NK: közül mindig)
24 amelyik legképtelenebb (Ék; K: a mellyik legképtelenebb)
legképtelenebb; mondtam, hogy készen (Ék: legképtelenebb;
mindenütt a császár nevében beszéltem hozzájuk, mondtam:
hogy engem a császár küldött őket tudósítani, hogy készen —
K: legképtelenebb; <mindenütt a császár nevében beszéltem hozzájuk,>
mondtam: hogy <engem a császár küldött őket tudósítani> hogy készen)
29 merjen jőni. (NK: merjen jönni.)
34 kolerai halottak (*choleras* halottak)
25 1 a többi holtakra (Ék: a holtakra)
2 mint a próféciát (NK: mint a prófétáit)
10 sejt ez a fiú (NK: sejt a fiú)
15 szökésre; nagy (NK: szökésre, mert nagy)
rá, mert már (NK: rá; már)
22 céloom van vele. (PN; 1856; 1863: céloom nem volt. — 1882;
NK: céloom volt.)
23 elviszik (PN; 1856; 1860: elviazik — sh.
a hadbíró kimondja majd rá (Ék: az auditorok kimondják majd
rá — K: a<z auditorok> hadbíró kimondj(ák)a majd rá
— PN; 1856; 1863; 1882; NK: a hadbíró kimondja rá)
26 mesterség ily (Ék; K: mesterség ily)
30 kezdve a lázadás. (Ék; K: kezdve a lázadás)
26 1 olyankor az ember (Ék; K: olyankor az ember)
az eszével, (PN; 1856: az eszévelt — sh. —)
2 saját neveink (PN; 1856: saját neveink — sh. —)
a lázadásból, (Ék: a lázadásból)
3 őt ott fogják találni. (NK: őt fogják ott találni.)
6 lázadás nem (Ék; K: lázadás nem)
8 bosszút állani (Ék; K: bosszút állani — 1856; 1863; 1882;
NK: bosszút állani)
nép elire (PN; 1856; 1863; 1882; NK: nép élére.)
9 fekete esetek fognak (NK: fekete hírek fognak)
12 kitörésével (PN; 1856; 1863; 1882; NK: kitörésével)
13 Iván, hadd (Ék: Iván, *jer* hadd — K: Iván, <jer> hadd)

Lap: Sor:

- 26 14 Az ifjú minden ízében reszketve kelt föl (Ék: *Minden ízeiben reszketve kelt föl az ifjú.* — K: <Minden ízeiben reszketve kelt fel az ifju> — Az ifjú minden íz(ei)ében reszketve kelt föl NK: Az ifjú minden ízében reszketve kelt fel)
16 eszmétlenül (PN; 1856; 1863; 1882; NK: *eszméletlenül*)
19 a szabadságérzet (NK: a szabadságvágy)
25 udvaron a nagy (1863; 1882; NK: udvaron nagy)
26 Olykor (Ék; K; Olykor)
- 27 11 tennie (PN; 1856; 1863; 1882; NK: tenni)
15 észrevette a komondor (Ék: *meglátta* a komondor — K: <meglátta> észrevette a komondor)
19 dörgött közbe (Ék: döрге közbe — K: dörg(e)ött közbe) feriadó hang (Ék: *felriadott* hang — K: *felriad{ott}ó* hang)
- 28 2 mindíg (Ék: *mindég*)
5 urokat (PN; 1856; 1863; 1882; NK: *urukat*)
8 szokott estenként (PN; 1856; 1863; 1882; NK: szokott estenként)
üldögelni, (1863; 1882; NK: *üldögelni*)
14 kapaszkodnak fel, (1863; 1882; NK: *kapaszkodtak* fel)
20 leányának, az (Ék; K; PN; 1856: leányának *fia*, az)
21 Leonórának a kislia, (1863; 1882; NK: Leonórának kis fia)
22 Lázás kalandok közt (Ék: *Egy* lázas kalandok köz — sh. — K: <Egy l> Lázás kalandok közt)
23 Zihanyihoz, (Ék: Tihanyihoz K: <T>Zihanyihoz)
24 egy fi (NK: egy fiú)
- 29 2 egymással; (Ék: egymás közt K: egymás <közt>sal)
9 s ilyenkor szüntelen (Ék; K: s ilyenkor szüntelen)
13 rosszabbul lett, (Ék: rosszabbul *lón* K: rosszabbul l<ón>ett)
14 reggeltől reggelig (Ék; PN; 1856: reggelig-reggelig)
15 kiinn úgy (NK: *kinn* úgy)
16 ablakokhoz (1863; 1882; NK: ablakhoz)
19 énekelne (Ék: énekelt *volna* K: énekelt <volna> ne)
21 sír odakint (1882; NK: sír oda kinn)
24 senki (Ék: *snnki* — sh. —)
28 — Aludjál kedves (K: — Alugyál kedves)
32 járt virágot szedni. (Ék: járt *galambfészket* szedni. K: járt <galambfészket> virágot szedni.)
33 Miért nem (Ék: *mért* nem)
sietnek, mindjárt (K: sietnek, mingyárt)
34 belefutad! Ah (NK: belefutad! ah)

Lap: Sor:

- 30 2 könnyes szemekkel (NK: könnyes szemekkel)
takargatá a beteg (Ék: takargata a beteg)
4 — *Ha!* — Nem (1882; NK: — *Ha!* — *nem*)
7 Künn rázta (NK: Kinn rázta)
15 lehetne az. (Ék: lehetne ez. K: lehetne {e} az.)
31 sivöltő (PN; 1856; 1863; 1882; NK: süvöltő)
33 öreg fölugrott (NK: öreg felugrott)
mint kin (K: mint kin{n})
- 31 1 lőjön agyon, (NK: lőjjön agyon)
9 őrjöngő (Ék: ürjöngő K: {ü}őrjöngő)
ordítá rá (NK: ordita rá)
18 hágy elevenen (Ék: hagyj elevenen K: h{a}ágy{j} elevenen
PN; 1856; 1863; 1882; NK: hagy elevenen)
22 s az olyan kövér, (Ék; K: s az olyan kövér)
23 hajaszála (K: hajaszála)
28 Nem hagysz (K: {n}Nem hagysz)
32 száradnak ki egyenként (NK: száradnak ki egyenkint)
34 *Odakint* (Ék: O d a k i n n 1882; NK: Odakinn)
4 mertek előjöni. (NK: mertek előjönni)
14 Zihanyiné, (Ék: Tihanyiné K: {T}Zihanyiné)
15 művelt külseje (NK: művelt külseje)
17 a vén *javasasszony*nál (Ék: a vén *látóasszony*nál K: a vén
{látó}javasasszonynál)
19 szavakra taníttatá (K; PN; 1856: szavakra tanítatá)
21 vénasszony (NK: vénasszonynak)
25 maguk után (K: mag{o}uk után PN; 1856; 1863: magok
után)
30 Zihanyiné — l. 32 : 14
32 Mindenemet odaadom (Ék: Mindenemet odadom)
- 32 4 balzsamban (NK: balzsamba)
7 halálnál több? (Ék: halál után? K: halál {után}nál
több?)
19 milyen arca (Ék; K: milyen arcza)
23 Künn játszott (NK: Kinn játszott)
24 nárdusfű (NK: nádusfű)
26 A *lyány hamarabb* (PN; 1856; 1863; 1882; NK: A *lány*
hamarabb)
27 elkezde *vele* civakodni (NK: elkezde czivakodni)
34 tekintte (PN; 1856; 1863; 1882; NK: tekinteti)
- 34 2 visszalopózék (NK: visszalopódzék)
5 testet (NK: esttet — sh. —)

Lap: Sor:

- 34 : 7 sorban a „Még ekkor volt” kezd. mondatot a K-ban először piros ceruzával törölték, majd szaggatott aláhúzással jelezték, hogy „marad”.
- 9 meg mamának (1863; 1882; NK: meg a mamának)
- 16 ilyesmit csak (Ék; K: ilyesmit csak)
- 21 hogy *majd* azt hiszik, (NK: hogy azt hiszik)
hogy én (NK: én)
- 23 cipő, s a (Ék: czipő, a K: czipő s a)
- 24 Éjente sokszor (NK: Éjenkint sokszor)
- 33 akarod küszködését (Ék; K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: akarod küzködését)
- 35 1 mond*d* neki (Ék; K: mond neki)
kis Emma (Ék: Emma)
- 36 3 De *e* sötétségben (De *a* sötétségben)
4 szeméről, (NK: szeméből)
mennydörgött (Ék; K; NK: menydörgött)
- 6 volna *alumni* (NK: volna *aludni*)
ilyenkor? (Ék; K: ilyenkor?)
- 8 *a* harangszót, (NK: harangszót)
hitbuzgó népek (Ék: *babonás* népek Ék: {babonás} **hitbuzgó** népek)
- 20 arcvonásai (Ék: *arcza* vonásai K: *arcz*{a}vonásai)
- 22 kifejezésiben (1882; NK: kifejezéseiben)
- 37 2 egyenként szakadnak (PN; 1856; 1863; 1882; NK: egyenként szakadnak)
- 5 emebből (PN; 1856: imebből)
- 7 és *az* unokákban (NK: és unokákban)
- 8 Beoltják vérük (PN; 1856; 1863; 1882; NK: Beoltják vérök)
- 18 tébolyodottul! (Ék: tébolyodott. K: tébolyodottul.)
- 24 *Vagy* amilyen (Ék; K: *vagy* a millyen)
- 33 utósója eljön. (NK: *utolsója* eljön)
- 34 néhány szoba (PN; 1856; 1863; 1882; NK: néhány szoba)
- 38 3 ilyenkor hívni, (Ék; K: ilyenkor hívni)
a mennydörgéstől (NK: a mennydörgéstől)
- 14 lélegzete kevés (Ék; K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: lélekzete kevés)
- 15 vajon be vannak-e (Ék; K: *valljon* be vannak-e PN; 1856; 1863; 1882; NK: vajjon be vannak-e)
- 23 Milyen (Ék; K: Millyen [kétszer])
- 25 *Meg*-megjelent kísértethalvány arca (Ék: *Látni* leheté kísértethalvány *arczát* — K: {Látni leheté **Meg** — **megjelent** kísértet-

Lap: Sor:

- halvány arcz{át}a PN; 1856; 1863; 1882; NK: Megjelent kísértet-halvány arcza)
- 38 : 27 már magát? (NK: magát?)
29 vetett *magára*, (Ék: vetett *mellére* K: vetett {*mellére*} *magára*
30 elfulladt szóval (Ék; K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: elfuladt szóval)
32 Mint a szíven (Ék; PN: 1856; 1863: *Minő* a szíven)
oly hangon kiálta (Ék: *úgy* kiálta K: {*olly* hangon} *ugy* kiálta)
- 39 1 ordítá (1863; 1882; NK: ordítá)
2 búvös (Nk: *a* búvös)
4 *a csengettyűzinór felé*, (Ék; K: csengettyűzinór felé PN; 1856; 1863: csengettyűzinór felé 1882; NK: csengettyűzinór felé)
6 csengettyű szólt, (Ék; K; PN; 1856; 1863: csengettyű szólt 1882; NK: csengettyű szólt)
7 *a villám* (Ék: *a száraz* villám K: *a* {száraz} villám)
9 *a csengettyű sodronyán*; *a csengettyű érce* olvadtan (Ék: *a csengettyű sodronyán a csengettyű nyelve* olvadtan K: *a csengettyű sodronyán a csengettyű {nyelve}*, *ércze* olvadtan — PN; 1856; 1863; 1882; NK: *a csengettyű ércze* olvadtan)
10 csengettyűzinór (Ék; K; 1882; NK: csengettyűzinór PN; 1856; 1863: csengettyűzinór)
13 jövének egyenként, (PN; 1856; 1863; 1882; NK: jövének egyenkint)
17 feledte (Ék: feledve K: feled{v}te)
21 Vijjogva, (Ék: Vijongva)
29 Mint erőködött csak (NK: Mint erőködött csak)
- 40 2 éjszaka után. (1856: éjszak a után — sh. —)
9 ilyenkor nyitva (Ék; K: ilyenkor nyitva)
hadd jőjön (NK: hadd jőjön)
10 *a* halottat (NK: halottat)
12 halálok után (PN; 1856; 1863; 1882; NK: haláluk után)
13 szemfedőjüket rózsákkal (PN; 1856; 1863; 1882; NK: szemfedőjüket rózsákkal)
17 szájuk elé, (PN; 1856; 1863; 1882; NK: szájok elé)
- 41 1 lopni *jőne* (NK: lopni *jönne*)
6 nyüsgött (PN; 1856; 1863; 1882; NK: nyüzsgött)
7 feltette rá (NK: föltette rá)
8 lelógó kezét, (Ék; K: lelógó kezét)
11 jövevénynek, (K: {n}jövevény)

Lap: Sor:

- 41 : 14 ahol útjában (NK: hol útjában)
16 sírás erőltetné. (PN; 1856: sírás erőltetné)
19 *mondani?* (1882; NK: *mondani?*)
21 hiába — szólt (Ék; PN; 1956: *hijába*, szólt)
24 hullott a könny, (Ék; PN; 1856; 1863; 1882; NK: hullott a könny)
27 *hinni saját* szemeknek, (1863; 1882; NK: *hinni szemeknek*)
42 4 holt (1882; NK: *halt*)
15 futna (PN; 1856: *futna* — sh. —)
23 a közepén állt (Ék; K: a közepén PN; 1856; 1863; 1882; NK: a közepén)
27 aranyzott (NK: *aranyozott*)
34 szóttalanul, könnytelenül. (Ék; K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: szóttalanul, könnytelenül)
43 1 *fájdalmakat* ad, (1882; NK: *fájdalmat* ad)
könyvet is ad (K: kö{n}nyet is ad)
7 ránézett (Ék: *reá* nézett K: r{e}á nézett)
8 *még* éltében (Ék: éltében K: **még** éltében)
10 emlékezni rá. (Ék: emlékezni *reá*. K: emlékezni r{e}á.)
11 halottad, (K: hal{l}o:ta)
28 akarok felfedezni (NK: akarok fölfedezni)
32 lassan felemelkedett, (NK: lassan fölemelkedett)
44 3 *mielőtt* (Ék: *mielőt* — sh. —)
7 felemelte azt (NK: fölemelte azt)
13 háta megett (NK: háta mögött)
15 fusson ótalomért (NK: fusson o:talomért)
18 mindig (Ék: *mindég*)
felemelt öklében (NK: fölemelt öklében)
20 gallérját. (NK: *a* gallérját)
25 önfenntartás ösztöne. (Ék; K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: önfenntartás ösztöne)
30 kezében *a* zsoldárt, (NK: kezében zsoldárt)
32 — *Ah* — ordíta (NK: *Ah*, ordíta)
45 8 szána**l**omból (NK: szána**o**zásból)
13 le a (PN; 1856; le a *a* — sh. —)
14 katonák *felvették* (NK: katonák fölvették)
16 nézett utánuk. (PN; 1856; 1863; 1882; NK: nézett utánok.)
20 könny (Ék; K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: könny [kétszer])
46 : 1 volt a kántor, (Ék: volt a *pá*pista kántor K: volt a {pá

ista

 kántor)
2 a rektor, (Ék: a *lutheranus rector* K: a {lutheranus} rector)

Lap: Sor:

- 46 4 virtusát, (Ék: virtussát)
sohasem tudá, (1863; 1882; NK: soha nem tudá)
- 18 pecsétmaradványi, s (1882; NK: pecsétmaradványai, s)
- 47: 1 A szegletekben (PN; 1856; 1863; 1882; NK: A szegletben)
lelógó (Ék: K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: lelógó)
- 2 pókhálók (K: pókhál{1}ók)
- 3 ilyen szép volt (NK: Ily szép volt)
- 6 alumni mentek (NK: aludni mentek)
- 7 kukorítani (1882; NK: kukorékolni)
- 8 a kocsmából. (NK: a korcsmából)
- 11 meghallva (K: meghal{1}va)
- 12 jó korán (1882; NK: korán)
- 20 felfeküdt a padlásra, (NK: fölfeküdt a padlásra)
- 22 naponként magára (NK: naponként magára)
- 25 a hajából; (NK: hajából)
- 48 3 egyenként (NK: egyenkint)
- előszólongatva (1882; NK: előszólítgatva)
- 9 tanulják fennhangon, (Ék; K; PN; 1856; 1863; 1882; NK:
tanulják fennhangon)
- 13 hazamenésben, megfelelő rúgás és öklelőzés és ruhaszagatás
közben. (Ék: hazamenésben s lón rúgás és öklelőzés és ruha-
szakgatás. K: hazamenésben; {s lón} megfelelő rúgás és
öklelőzés és ruhaszakgatás közben. NK: hazamenésben
megfelelő rúgás és öklelőzés ruhaszagatás közben.)
- 15 Vasárnaponként rendszeren (NK: Vasárnaponként rendszeren)
- 16 mennek labdázni (Ék; K: mennek lapdázni)
lutrános (NK: lutranus)
- 17 botokat magukkal, (PN; 1856; 1863; 1882; NK: botokat
magokkal)
- 21 áztatott (Ék: ártatott — sh. —)
- 25 magukat viselni, (PN; 1856; 1863; 1882; NK: magokat
viselni)
és aludtak (Ék; K: és aludtak)
keresztyéni módon. (NK: keresztyéni módon.)
- 27 látszott rajtuk (PN; 1856; 1863; 1882; NK: látszott
rajtok)
- 32 a kocsmából, (NK: a korcsmából)
- 34 tudománya (1863; 1882; NK: a tudomány)
- 49: 2 meg tudott vedelni (1863; 1882; NK: tudott vedelni)
hajtókában (1863; 1882; NK: hajtókába)
legtöbbször (1863; 1882; NK: a legtöbbször)

Lap: Sor:

- 49 : 5 a lovát (1863; 1882; NK: lovát)
együl (1863; 1882; NK: egytől)
- 6 életbölcösséget. (Ék; K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: élet-
bölcösséget)
- 7 ekképpen (K; PN; 1856; 1863; NK: eképen)
- 8 az ő helységében. (Ék: az ő városában — K: az ő <városában>
helységében)
- 10 pánszláv. (Ék: *krumplimádó pánszláv* K: {krumplimádó}
pánszláv)
- 12 értette; (PN; 1856: értettel — sh. —) féltudós az emberi nem
legveszedelmesebb osztályából. (PN; 1856: osztályából. — sh. —)
- 15 azt értem (1863; 1882; NK: értem)
- 17 fi-e (K: {fie} fi-e NK: fiú-e)
- 18 volt a szőlőkben (Ék; K: volt a szőlőkben)
- 20 tőlök megtudni, (NK: tőlük megtudni)
nyelvet (1863; 1882; NK; nyelven)
- 23 Esküdött mennyre-földre, (K; NK: Esküdött mennyre-földre)
- 27 rántásra felserkent (NK: rántásra fölserkent)
- 28 feleségit, (1863; 1882: NK: feleségét)
- 31 A kántor (Ék: A *katona* K: A {katona} **kántor**)
érzé (Ék: érezé)
ez idegen (Ék: az idegen K: {az} **ez** idegen — 1882; NK;
ez idegen)
- 32 csak vagy háromszáz (PN; 1856: 1863; 1882; NK: csak há-
romszáz)
- 50 12 ismert sem embert, sem állatot. (Ék: ismert *sem istent*, sem
embert K; ismert {sem istent}, sem embert, **sem állatot**)
- 14 elibe, (1863; 1882; NK: elébe)
- 28 könnyeit törülte (Ék; K; PN; 1856; 1863: 1882; NK: könnyeit
törülte)
- 34 Így szépségesen (K: {Illy} Így szépségesen)
- 51 3 ő érzékenyen (1863; 1882; NK: érzékenyen)
- 5 foghatva (NK: foghatta)
- 9 torkaszakadtából, (Ék: torkaszakadtig K: torkaszakadt{ig}
ából)
- 10 következik, (PN; 1856; 1863; 1882; NK: következék)
- 18 olvasott fel előttük. (PN; 1856; 1863; 1882: olvasott fel
előttök.)
- 25 olykor kétszer (Ék; K: ollykor kétszer)
- 26 némely dolgot, (Ék; K: némelly dolgot)
- 27 szeméhez kapja (K: szeméhez kap{t}{j}a)

Lap: Sor:

- 51 : 29 „*Kedves sógor uram! (Ezeket olvasá a rektor a levélből.)* Sürgetve (1863; 1882; NK: „Sürgetve)
32 *ez országot* (1863; 1882; NK: *az országot*)
34 *parasztok között. (Ék: parasztek, legkivált a tótok között. K: parasztek {legkivált a tótok} között)*
- 52 : 4 *a házi* (1882; NK: *házi*)
10 *ott rohad*t (NK: *ott rohad*t)
17 *eszibe* (1863; 1882; NK: *eszükbe*)
21 *ismertek életökben,* (NK: *ismertek életükben*)
23 *húszszor-annyi* (Ék: *huzszor annyi*)
24 *ott, hova azt* (NK: *ott, hová azt*)
27 *némely atyánkfiai* (Ék; K: *némelly atyánkfiai*)
29 *istenben* (1863; *Istenbeni* — 1882; NK: *Istenbeli*)
33 *legelőbb* (1882; NK: *legelőbb*)
- 53 : 2 *szükség azonban* (1863; 1882; NK: *szükséges azonban*)
3 *kevésíteni.* (PN; 1856; 1863; 1882; NK: *kevesíteni*)
6 *kiváltképpen* (1863; 1882; NK: *kivált*)
melyekről (NK: *melyekből*)
13 *tőlük foglalta* (PN; 1856; 1863; 1882; NK: *tőlők foglalta*)
16 *hintesse széjjel* (Ék; K: *hintesse szélylyel* PN; 1856; 1863: *hintesse szélyel*)
22 *bejöni* (NK: *bejönni*)
27 *Ligety Ambrus,* (Ék; K: *Liget i Ambrus,* NK: *Liget i Ambrus*)
32 *félelmetes* (NK: *félelmetes*)
- 54 : 5 *sem kértük* (Ék: *se kértük*)
13 *jó termés,* (K: *jó teremtés — elírás —*)
mint (1863; 1882; NK: *mit*)
16 *Függeszéték* (PN; 1856: *Függetesszék* — sh. — Ék; K; 1863; 1882; NK: *Függeszszéték*)
18 *csudákat,* (PN; 1856; 1863; 1882; NK: *csodákat*)
21 *nemrég* (Ék: *nem rég múltva* K: *nem rég {mulva}*)
23 *vetik föl magukat,* (PN; 1856; 1863; 1882; NK: *vetik föl magokat*)
- 55 : 5 *visszafizessük* (1882; NK: *visszafizetjük*)
ordíta (1863; 1882; NK: *ordítá*)
10 *mikor leszakasztják.* (K: *mikor lekasztják — elírás —*)
11 *csermelésiből* (1863; 1882; NK: *csermelyeséből*)
13 *S aztán* (NK: *S azután*)
21 *talán* (NK: *talán*)
23 *szolgalegényig* (NK: *szegénylegényig*)

Lap: Scr:

- 56 : 5 *peckelte* (Ék: *fetzkelte* – sh. K: {f}eczkelte)
6 *hűlő tárgyára* (NK: *tárgyára*)
13 *Néhány szót* (PN; 1856; 1863; 1882; NK: *Néhány szót*)
32 *rivalt* (NK: *rivalt*)
- 57 : 19 *mint akármelyikünk*, (Ék; K: *mint akármelyikünk*)
25 *Mondd, hogy tőlem* (K: *Mond, hogy tőlem*)
33 *s keresztbe* (K: {a} s keresztbe)
- 34, 58 : 1 sor a K-ban tévedésből kétszer szerepel; az egyiket valaki piros ceruzával áthúzta
- 58 : 5 *rá emlékezel*; (NK: *rám emlékezel*)
33 *fogát és szemem* (Ék: *fogait és a szemem*)
- 59 : 5 *az erőlködés* (NK: *az erőlködés*)
6 *lélegzetűvé. (Ék; K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: lélekzetűvé)*
9 *elmérgedt hang*, (Ék: *elmérgedt torok* K: *elmérgedt {torok} hang*)
10 *nehány perc* (PN; 1856; 1863; 1882; NK: *néhány perc*)
15 *elhallgattak odabenn*, (Ék; K; PN; NK: *elhallgattak oda ben.*)
16 *suttogák* (NK: *suttogták*)
19 *sötétben rejthelyéből*, (NK: *sötétben rejtekhelyéből*)
23 *Mikor feleszmélt*, (NK: *Mikor föleszmélt*)
nehány bizalmas (PN; 1856; 1863; 1882; NK: *néhány bizalmas*)
24 *hogyan miket látott*; (Ék: *hogyan mit álmodott* K: *hogyan miket {álmodott} látott*)
28 *bort, hogy három* (Ék: *bort, három* K: *bort, {hogy} három* PN; 1856; 1863; 1882; NK: *bort, hogy még három*)
30 *lehessen* (1863; 1882; NK: *legyen*)
33 *mindig* (Ék: *mindég*)
- 60 : 7 *köszöntéseket szoknak* (K: *köszön<getni>téseket szoknak*)
8 *Számos* (K: *Szám<talan>os*)
megye kinevezi (K: *megye <gyűlés> kinevezi*)
9 *díszpolgárául*, (K: *díszpolgára<nak>raul* NK: *díszpolgárául*)
13 *földhöz*, (PN; 1856: *földhez*)
ótalma rá, (PN; 1856: *ótalma rá*)
15 *bizalommal vannak hozzá*, (K: *bizal<masan szeretik>ommal vannak hozzá*)
16 *irgalmasan bánik* (K: *irgalmasan bán<o>ik*)
18 *katonáit*, (NK: *a katonáit*)
s saját (PN; 1856; 1863; NK; *és saját*)
maga mász (PN; 1856; 1863; 1882; NK: *maga mászik*)

Lap: Sor:

- 60 : 23 „és tallért osztogat” kezd. s az 61. lap 26. sorában levő „sem lehet nagyobb” kezd. rész hiányzik a K-ból.
- 61 : 4 labdájokat (PN; 1856: lapdájokat)
hadd játszanak. (PN; 1856; 1863; 1882; NK: hadd játszanak)
11 első (PN; 1856: eljő — sh. —)
13 e jó, (1882; NK: a jó)
23 eljön (1863; 1882; NK: eljön)
26 elmégy te (1863; 1882; NK: elmégy te)
27 vállodtul (NK: válladtól)
úgy, hogy (PN; 1856; egy hogy — sh. —)
hogy megjavulsz tőle”. (K: hogy <kiegyenesülsz?> megjavulsz tőle)
32 lettek belőlük, (PN; 1856; 1863; 1882; NK: lettek belőlök)
- 62 : 1 szokott dicsekedni; (K: szokott <beszélni> dicsekedni)
5 kérdezgette tőlük, (PN; 1856; 1863; 1882; NK: kérdezgette tőlök)
12 szokott felmenteni; (NK: szokott fölmenteni)
14 akárki más, ha a szíve szakadt is meg a nagyságos mamának, (K: akárki <fia> más, ha <szereti> a szíve szakadt is meg a nagyságos mam<a>ának)
16 „Az úrfiak sohsem” kezd. s az 56. lap 7. sorában levő „nem tūr; amelyik” kezd. rész hiányzik a K-ból.
17 sohsem (NK: sohasem)
19 könnyezve mondák (PN; 1856; 1863; 1882; NK: könnyezve mondák)
24 gombolkozva, (NK: gombolózva)
- 63 10 valamit megtudtak (K: <megtudtak valamit> valamit megtudtak)
12 egyrangú hibának (NK: egyenrangú hibának)
14 renddel (K: rendel)
18 legműveltebb, (NK: legműveltebb)
21 Erre a névre (PN; 1856: Erre névre)
volt rájönni. (NK: volt rájönni)
23 a fő szinte kicsinynek (K: a fő <kisebb mint minőt> szinte kicsinynek)
24 termethez, rövidre (K: termethez <egyenszabású lenne> rövidre)
28 ez (PN; 1856; 1863; NK: az)
29 együlegyig (NK: egytől-egyig)
látzik (NK: látszék)

Lap: Sor:

- 63 : 31 hideg érceteket, (PN; 1856; 1863; 1882; NK: hideg arc-
tekintet)
32 ajknak (PN; 1856; 1863; NK: ajaknak)
34 vonásnak gyanítatni, (K: vonásnak gyanítatni)
64 : 3 megtsisztelő elnevezést (K: megtsisztelő <kifejezést> elnevezést)
békés időkből (NK: békés időktől)
7 egész (NK: egészen)
10 hozta még a (NK: hozta meg a)
11 Később azután, (1856: később ezután)
hol dicsőítették (K: ho<gy>l dicsőítették)
13 mert a kötekedéssel (K: mert a <hód...> kötekedéssel)
14 hízelkedéssel (K: hizel<g>kedéssel)
18 granátos (PN; 1856; 1863; 1882; NK: gránátos)
21 tanúbizonyosággal, (1882; NK: tanúbizonyosággal)
23 Kabátja (K: <Ruhája> Kabátja)
25 volna a boltból; (PN; 1856; 1863; 1882; NK: volna a bolt-
ból)
a melle közepén ott ragyog díszesen az a nagy rézérem,
mire hajdanán olyan büszkéek voltak a vén hadastyánok
(ez a rész Jókai utólagos beszúrásaként került a K-ba.)
26 mire (NK: a mire)
28 moccanik meg (1863; 1882; NK: moczczan meg)
30 csak a szemei (PN; 1856; 1863; 1882; NK: csak szemei)
33 tömpe leány, (K: tömpe <falujá> leány)
34 ragyogó orcával, (PN; 1856; 1863; 1882; NK: ragyogó
arczával)
jön-megy a (NK: jő-megy a)
65 : 3 én kendtül. (PN; 1856; 1863; 1882; NK: én kendtől)
4 mér (1863; 1882; NK: miért)
6 — A volna szép (PN; 1856; 1863; 1882; NK: — Az volna
szép)
viszonz a hadfi (NK: viszonzá a hadfi)
8 mért jött (PN; 1856; 1863; 1882; NK: miért jött)
12 beküldenéd (1863; 1882; NK: beküldené)
18 kérdezed másról? (PN; 1856; 1863; 1882; NK: kérdezed
mástól)
20 Mért nem teszi (PN; 1856; 1863; 1882; NK: Miért nem
teszi)
21 volt a szép (K: volt<a> a szép)
23 bosszantani kezdé (K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: boszan-
tani kezdé)

Lap: Sor:

- 65 : 24 együgyű indítvány. (K: együgyű<ség> indítvány)
26 a fejét (PN; 1856; 1863; NK; fejét)
27 ha vajjon (K: ha valyon PN; 1856; 1863; 1882; NK: ha vajjon)
33 tepertős pogácsákat, (K: tepertős pogányokat — elírás —) *ugatárnak* (1882; NK: *ugatárnak*)
- 66 8 süll ez el? (1882; NK: süll az el?)
13 félni. (K: félni. <Az>)
20 mért küldte (1882; NK: miért küldte)
23 Azér küldte, (PN; 1856; 1863; 1882; NK: Azért küldte)
25 nézni ugyé? (PN; 1856; 1863; 1882; NK: nézni ugy-e)
- 67 : 5 ez egyszerre (NK: az egyszerre)
13 No az derék (NK: No ez derék)
15 kegyelmed (1863; 1882; NK: kelmed)
24 vajjon mit (K: valyon mit (PN; 1856; 1863; 1882; NK: vajjon mit)
27 neki, aki vétett; (K: neki, ha a ki vétett)
- 68 5 kis, finom (PN; 1856; 1863; NK: finom)
11 és igéri (NK: s igéri)
18 Ha a gazdáját (NK: Ha gazdáját)
27 „véle tűrök, véle szenvedek”. (PN; 1856: „vele tűrök vele szenvedek”. 1863; 1882; NK: vele tűrök, vele szenvedek”.)
28 szobalyány (PN; 1856; 1863; 1882: szobaleány NK: szobalány)
29 ön bosszankodnék, (K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: ön bosszankodnék)
30 szabad bosszankodnia. (K: szabad <peres> bosszankodnia. PN; 1856; 1863; 1882; NK: szabad bosszankodnia.)
bosszankodnia. (K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: bosszankodnia.)
32 Az asszonyka kibontá (K: Az asszonyka <kifejté> kibontá)
- 69 2 én önmagamat (PN; 1856; 1863; 1882; NK: én enmagamat)
embernek tartsam. (K: ember tartsam — elírás —)
6 mint akármelyik iskolás (K: mint <valami> akármelyik iskolás)
11 *Herkules* (1882; NK: Hercules)
12 *Omphale* (1882; NK: Omphale)
17 mikor megkötik az (K: mikor megkö<tetni>ik az)
vékony fonálkával (NK: vékony fonalkával)

Lap: Sor:

- 69 : 20 törték a fejüket a gőzhajón, a nő-emancipáción, a négerék felszabadításán, (K: <kitalálják> törték a fejüket a gőzhajó<t>n, a nő-emancipatio<t>n, a négerék felszabadítását — elírás — PN; 1856; 1863; 1882; NK: törték fejőket a gőzhajón, a nő-emancipáción, a négerék felszabadításán)
- 27 Mindjárt (K; PN; 1856: Mingyárt)
öntül, ha szépen (NK: öntől, ha szépen)
- 33 olyan ártatlan (K: olyan ártatlan <kit>)
- 70 : 1 aki látja (K: a ki <szeretni> látja)
2 labdázna (PN; 1856; 1863; NK: lapdázna)
8 lesznek emiatt. (K: lesznek <bele> e miatt)
9 volna, annak (K: volna, <ha> annak)
12 több volt (K: több <...> volt)
16 fonáltekercs (NK: fonaltekercs)
17 *Aközött még az élet és a halál van . . .* (1863; 1882; NK: *A között még az élet és a halál van . . .*)
19 *félbenszakadt* (NK: félbeszakadt)
20 arca öntudatlan (K: arcza <...> öntudatlan)
22 hogy a fonál (NK: hogy a fonal)
26 *selyme* (1882; NK: selyme)
27 Ez magasabb jele (K: Ez <gyöngédebb> magasabb jele)
28 *selyemszálra köti* (1882; NK: selyemszálra köti)
33 *„Hol volt, hol nem volt”*. (1882; NK: *„hol volt, hol nem volt.”*)
34 *Volt egyszer egy leány, aki mindig halni készült.* (1882; NK: *Volt egyszer egy leány, aki mindig halni készült.*)
halni készült. (K: halni <akart> készült.)
- 71 : 11 hogy kesztyűje (K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: hogy kesztyűje)
24 Azt a lánykát (NK: Azt a lánykát)
26 *pici kis leány*, (NK: *piczi leány*)
30 — Azt mondták, (K: <...> Azt mondták)
miszerint Hétfalusy (K: *miszerint <a leány> Hétfalusy*)
31 *a leány atyja*, (PN; 1856; 1863; 1882; NK: *a leány atyja*)
- 72 : 5 *Elfeledtem őket* (1882; NK: *Elfeledtem őket*)
9 *attul tartok* (NK: *attól tartok*)
10 *ez a fonál*, (NK: *ez a fonal*)
14 *elég jó; arra, hogy* (K: *elég <rossz> jó; arra hogy*)
19 *neki azokkal a kis kezecskékkel*, (K: *neki azokkal a kis <kezzeivel> kezecskével*)
20 *simogató velük* (PN; 1856; 1863; 1882; NK: *simogató velők*)
21 *hát, hallgatja* (K: *hát, <me> hallgatja*)

Lap: Sor:

- 73 : 4 szokott találkozni (K: szokott <összejönni> találkozni)
7 holdsugárom (PN; 1856; 1863; NK: holdsugárom)
18 Aztán (NK: Azután)
23 léptem fel, (K: léptem <elő> fel)
25 vendégek széjjel (K: vendégek széjjel PN; 1856; 1863:
vendégek széjjel 1882; NK: vendégek széjjel)
26 nyereszkedőnek, s sokáig (PN; 1856; 1863; 1882; NK:
nyereszkedőnek és sokáig)
30 mert jönni, (NK: mert jönni)
menyasszonya elől (PN; 1856; 1863; 1882; NK: meny-
asszonyom elől)
31 megszököm (K: megszökik. — elírás —)
33 rokonai (NK: rokonai)
- 74 : 1 estőrségtől a nyílt (NK: testőrségtől nyílt)
10 — Tehát az is (PN; 1856; 1863; 1882; NK: — Tehát ez is)
18 Minő jelenetek (K: <Hétfalus> Minő jelenetek)
19 azt jól tudom, hogy (K: azt <mindenki tudja> <jól tudom>,
hogy)
27 hogy a házasság (K: hogy <áldás volt> a házasság)
28 két gyermekük (PN; 1856; 1863; 1882; NK: két gyermekök)
33 virrasztott, (PN; 1856; 1863; 1882; NK: virasztott)
- 75 : 4 a csapások (PN; 1856; 1863; 1882; NK: e csapások)
16 összetörött volna. (K: összetörött volna. bennök)
17 megszökött. (K: megszökött <s ha jól tudom már har>)
22 nagyon össze (K: nagyon <összel> össze)
31 — Akkor már (K: <Az> Akkor már)
- 76 : 2 szökevény fiát, (K: szökevény<t> fiát)
6 jelentve lenne? (K: jelentve <vo> lenne)
11 és elsápadt (PN; 1856; 1863; 1882; NK: és elsápadt)
fogják általadni. (NK: fogják átadni)
kell rá ítéletet (PN; 1856; 1863; 1882; NK: kell ítéletet)
12 mondanom! (PN; 1856; 1863; 1882; NK: mondanom rá!)
13 irtózott ettől (PN; 1856; 1863; 1882; NK: irtózott attól)
15 monda (1863; 1882; NK: mondá)
25 utósó ivadékát, (1882; NK: utolsó ivadékát)
28 példás bosszút (K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: példás bosszút)
- 77 : 2 akit tisztelői (K: a kit tisztel<et>ői)
14 szíve, lelke (K: szíve<be>, lelke)
18 s sarkon (PN; 1856; 1863; 1882; NK: és sarkon)
24 sokáig küzdött, lélekfárasztó (K: sokáig <gondolkozott>
küzdött nehéz, lélekfárasztó<tt>)

Lap: Sor:

- 78 : 1 van itthon? (K: van <ittho> itthon?)
2 köpönyegbe (K: 1882; NK: köpönyegbe)
4 és asszonyok (1863; 1882; NK: és az asszonyok)
odakünn sötét (NK: odakünn sötét)
14 szinte *félve* kérdezé (PN; 1856; 1863; 1882; NK: szinte
kérdezé)
18 tűzhely mellé. (K: tűzhely mell{ett}é (Vö. 71 : 19.)
24 várhattam odakünn (NK: várhattam odakünn)
79 : 3 Előbb adjon (NK: Előbb adjon)
5 érezte (NK: érzé)
8 tűzhely mellé (K: tűzhely mell<ett>é)
lekeríté nyakából (NK: lekeríté nyakából)
10 férfi mintegy megigézve teljesíté parancsait. (K: férfi <nem
tudott neki ellene mondani, önkénytelen> mintegy megigézve
teljesíté parancsait.)
gyöngédnek tetszett, (K: gyöngédnek <látszott> tetszett)
12 fehéreknek látszottak, (K: fehérek <voltak> nek látszottak)
16 az ismeretlent. (K: az <idegent> ismeretlent)
19 monda neki: (NK: monda neki)
25 város végire (NK: város végére)
31 ismeri *maga* a (1863; 1882; NK: ismeri a)
80 : 7 Mielőtt lefekünnék, (NK: Mielőtt lefeküdnék)
21 már. Pedig (K: már? . . . Pedig)
24 s azt az idegen (1863; 1882; NK: s az idegen)
31 húsos tenyerét (K: húsos tenyer<ei>ét)
hogy *a* (NK: hogy)
81 : 15 gazdának, (PN; 1856; 1863; 1882; NK: gazdánának)
19 az anyi (K: az anyi)
dolgot *ad*. (K: dolgot *ád*.)
21 – Miért ne? (NK: – Miért nem?)
22 akarmi más. (PN; 1856; 1863; 1882; NK: akarmi más.)
25 tőle *a* (NK: tőle)
mesterségit, (1882; NK: mesterségét)
82 : 6 egy legényüknél. Úgy (K: egy legényüknél. <Ez a> Úgy
PN; 1856; 1863; 1882; NK: egy legényöknél. Ugy)
7 Azt restellem. (K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: Azt restelem)
8 újra jó lábra (K: újra jó <hír> lábra)
13 mialatt a tűzből (K: mialatt <kisded pipájába egy> a tűzből)
14 tenyerébe felkapta, (K: tenyerébe {n} <meg> felkapta)
19 megutálta (K: megu<n>tálta)
31 mindjárt (K; PN; 1856: mingyárt [kétszer])

Lap: Sor:

- 82 : 33 jó ehhez az (K; PN; 1856: jó ehez a)
- 83 : 2 akik a verebek (PN; 1856; 1863; 1882; NK: a ki verebek)
4 azokbul lehetne (NK: azokból lehetne)
6 sort a PN-ben és az 1856-os kiadásban tévesen a 7. sor után
tördelték; az NK-ban pedig a 11. sorként szerepel.
8 is az volt, (K: is az<t> volt)
11 Lengyelországba, (PN; 1856: Lengyelországban)
12 észre a beszédemen, (NK: észre beszédemen)
30 hajuk szálai (PN; 1856; 1863; 1882; NK: hajok szálai)
32 párbajra (PN; 1856: párbajra — sh. —)
- 84 : 2 az várhatott (K: az <...> várhatott)
16 Az nem is állhatta (PN; 1856; 1863; 1882; NK: Nem is
állhatta)
26 hozzájuk férhetett, (PN; 1856; 1863; 1882; NK: hozzájuk
férhetett)
30 monda (1863; 1882; NK: mondá)
31 Majd mindjárt (K: Majd mingyárt)
- 85 : 9 ismeretlen, bátor (K: ismeretlen, <éles> bátor)
nő szemeibe (K: nő <arczához> szemeibe)
19 szólítá őt meg az (PN; 1856; 1863; 1882; NK: szólítja
meg őt az)
27 gyöngéden megsimogatá (NK: gyöngéden megsimogatta)
lyánka fejecskéjét (NK: leányka fejecskéjét)
28 kislyánykám, semmit (PN; 1856; 1863; 1882; NK: kis-
leánykám, semmit)
félj! Hogy (K: félj! <Kinek> Hogy)
- 86 : 4 mondd meg az (K: mond meg az)
5 mindjárt akar (K; PN; 1856: mingyárt akar)
6 le ne feküdjék. (K; PN; 1856: le ne fekügyék)
8 s sietett apja (PN; 1856; 1863; 1882; NK: és sietett apja)
16 az ajtón. (K: az ajtón)
25 lyánkája kezét, (NK: leánykája kezét)
27 oly lassan (1882; NK: olyan lassan)
31 fiam (1882; NK: fiam)
32 kezét. (PN; 1856; 1863; 1882; NK: kezét)
- 87 : 2 Nem mert (K: Nem mer<sz> <t>)
4 e jó urat (1863; 1882; NK: a jó urat)
10 kezeit, állt mellette (K: kezeit, <nézett az idegenre> állt
mellette.)
16 nékik (PN; 1856; 1863; 1882; NK: nekik)
17 ájtatos (K; PN; 1856; 1863: ajtatos -- elírás — sh. —)

Lap: Sor:

- 87 : 18 „égi vigasztalásról”. (K: „<lelki> égi vigasztalásról”.)
felkeressük (PN; 1856; 1863; NK: fölkeressük)
19 a társadalom (K: a társalom – elírás –)
20 menyeyi vigasztalást (NK: menyeyi vigasztalást)
24 okaikkal és orvoslataikkal (K: okai<v>kkal és orvoslatai<v>k-
kal)
25 lakói között (NK: lakói közt)
32 szavaknál a férfi (K: szavaknál < . . .> a férfi)
88 : 3 másik kevésbé. (NK: másik kevésbbé)
5 férközni. (PN; 1856; 1863; NK: férkezni.)
9 ugyanaz a féreg (K: ugyanaz<t> a féreg)
10 másik megőszül, (K: másik megő<r>szül)
23 a kísértés alatt. (K: a kísértés {miatt} alatt.)
24 térdére (NK: térdre)
ereszkedék (K: ereszkedék)
26 – Mik vagyunk (NK: – Mi vagyunk)
világépítő (K: világ<hata?> építő)
28 kedvesebb a megtért (K: <kedvesebb> a megtért)
29 volt minden, amit bírtunk, és (K: volt <az> minden, a mit
bírtunk és PN; 1856; 1863; 1882; NK: volt minden, a mit
bírnunk)
30 Porrá lesz (K: Por<rá> lesz)
89 : 2 azoknak egyikét, (K: azok<at>nak egyikét)
7 nehéz tudását (NK: nehéz tusáját)
8 remeg az enyémben, (PN; 1856; 1863; 1882; NK: remeg az
enyímben)
9 arcát kezeiben. (PN; 1856; 1863; 1882; NK: arcát kezében)
17 keresztté vágó (K: kereszté vágó)
19 ezt így (PN; 1856; 1863; 1882; NK: azt így)
26 fővezérüket levágták (PN; 1856; 1863; 1882; NK: fővezérö-
ket levágták)
és ellopák. (NK: és ellopták)
27 büntetéstől féltükben (PN; 1856; 1863; 1882; NK: büntetés-
től féltökben)
29 megvizsgálák (NK: megvizsgálták)
34 volt ez ráküldve. (PN; 1856; 1863; 1882; NK: volt az
ráküldve)
90 : 2 voltak mind a ketten (PN; 1856; 1863; 1882; NK: voltak
mindketten)
3 őrizte őt meg (PN: 1856; 1863: őrizé őt meg 1882; NK:
őrizé meg)

Lap: Sor:

- 90 : 7 felelhet, ki (K: felelhet, <m>ki)
9 még *csak* azt (NK: még azt)
12 könnyes szemekkel (K: könye<d>s szemekkel PN; 1856:
könyed szemekkel 1863; 1882; NK: könnyes szemekkel)
fel a magosba, (PN; 1856; 1863; 1882; NK: fel a magosba)
13 halkan kezdé el rebegni: (K: halkan **kezdé el** rebeg{é}ni)
17 kis halavány (NK: kis halvány)
25 most a *lyánkához* (NK: most a *leánykához*)
27 szólj odaki a (K: szól<ítsd>j odak<ü>int a)
29 ázzék *kinn* (K: ázzék k<ünn>in<n> PN; 1856; 1863; NK:
ázzék *kint*)
33 s *azt* kótenyébe (NK: s ezt kótenyébe)
91 : 4 idő *múlva* az (K: idő *múlva*<...> az)
lépott, kinyitá (NK: lépett s kinyitá)
6 félig *magához* (K: <félig> *magához*)
9 *Künn* éjszaka (PN; 1856; 1863; 1882; NK: *Kinn* éjszaka)
14 *deres* (NK: *de* hajam)
21 mindig *kínzóbb* (K: mindig <neheze> *kínzóbb*)
25 nem volt *szobámban*, (K: nem volt <körülem> *szobám-*
ban)
27 ismerőim, *hogy* (NK: ismerőseim, *hogy*)
32 — *Látott* ön talán (K: „*Lát*<ttal> talán)
odakin? *Ez az* (K: *odakin?* *Ez az*)
33 *hogy ez* *lelkemnek* (NK: *hogy a* *lelkemnek*)
92 : 4 *szereznek* neki (K: *szé* . . . *reznék* neki)
6 *mívelt*, *okos* (NK: *művelt*, *okos*)
7 *felderült e* *reményektől*. (PN; 1856; 1863; 1882; NK: *fel-*
derült a *reményektől*)
8 *ivást*. (K: *ivást*. <most . . .>)
9 a jó *remény még* (K: a jó <emlék> *remény még*)
16 *meghajolt az e* *súlyos* (NK: *meghajolt ezen a* *súlyos*)
22 *A világbul* (PN; 1856; 1863; 1882; NK: *A világból*)
23 *e bajomat*, (NK: *a bajomat*)
25 *halkal* (NK: *halkan*)
26 *attul* *tartva* (PN; 1856; 1863; 1882; NK: *attól* *tartva*)
27 *töri az ajtómat*; (PN; 1856; 1863; 1882; NK: *töri az ajtót*)
28 *némaságban*, (K: *ném*<á>*aságban*)
93 : 1 *A* *kötetekben* *csak kétszer szerepel az „Én istenem!” fel-*
kiáltás.
2 *könyeim* *csorognak*. (K: *kö*<n>*nyeim* *csorogtak*. PN; 1856;
1863; 1882; NK: *könyeim* *csorogtak*.)

Lap: Sor:

- 93 : 4 könny e szavaknál (PN; 1856; 1863; 1882; NK: köny e szavaknál)
 12 mélységéből (PN; 1856; 1863; NK: mélységéből)
 17 most a csalogató (NK: most csalogató)
 fülemben. (NK: fülemben.)
 22 *felőlem* volt (1863; 1882; NK: *általam* volt)
 25 a mécs (K: a <halvány> mécs)
 26 több pár hónaposnál. (K: több <egy> pár hónaposnál)
 Finom pólába (NK: Finom pólyába)
 29 Mint azok a kis festett angyalok, akiknek csak a fejük van
 (K: Mint<ha> azok a egy kis festett angyal<ok> <lett volna
 ott> a ki<k>nek csak a fejük)
 30 csak a fejük (PN; 1856; 1863; 1882; NK: csak a fejök)
 kinn az égből. (K: kin az égből. NK: künn az égből.)
 94 5 Mit mívelnek (K: Mit <va> mívelnek)
 8 félve tekingettek (PN; 1856; 1863; 1882; NK: félve tekint-
 gettek)
 tudtam, mi (K: tudtam, <hogy> mi)
 11 elveszett csörgettyűjét, (K; PN; 1856; 1863; 1882; NK:
 elveszett csörgettyűjét)
 14 láng, a vén (K: láng, <e> a vén)
 nagy kalánnal (NK: nagy kanállal)
 fölözte. Azonközben (K: fölözte. <Végre> Azonközben)
 18 ketten. Én (K: ketten. <Mintha> Én
 19 volna közójük! (PN; 1856; 1863; 1882; NK; volna közójök.)
 21 tetted azt a (K: tetted <. .> azt a)
 23 „Hová tetted azt (K: „Hová tette<m>d azt)
 24 bolond, szerencsétlenné (K: bolond, <nem tudo> szerencsét-
 lenné)
 30 mentem; bezártam (PN; 1856; 1863; 1882; NK: mentem s
 bezártam)
 31 boszorka fenyegetett, (K: boszorka <m> fenyegetett)
 33 kenyérmorzásból (K: kenyérmorzás<val>ból)
 95 : 2 kötött lepedőbül, (NK: kötött lepedőből)
 3 *hogyan* alszik (NK: *hog* alszik)
 4 kis záros (K: kis <fali> záros)
 5 szavak után, (K: szavak <után> után)
 kötelekeiből (K; PN; 1856: kötelekeiből — elírás — — sh. —)
 11 nefelejcsekkel (K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: nefelejtsék-
 kel)
 16 semmit (NK: semmi)

Lap: Sor:

- 95 : 22 végzik életüket. (PN; 1856; 1863; 1882; NK: végzik életöket.)
26 Míg nagyon (PN; 1856; 1863; Még nagyon)
én virrasztottam (K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: én virasz-
tottam)
ágyánál, ha aludt; (K: ágyánál, <míg> ha <el> aludt)
27 vigyáz, míg én (K: vigyáz, <ha> míg én)
28 jön, el nem (K: jő, el nem)
29 ha elhalok (NK: ha meghalok)
32 monda (1863; 1882; NK: monda)
néki; (PN; 1856; 1863; 1882; NK: neki)
33 volt e leánynak; (PN; 1856; 1863; 1882; NK: volt a leánynak)
34 néki adni, (PN; 1856; 1863; 1882; NK: neki adni.)
96 : 1 Kamienszka (PN; 1856; Hamienszka — sh. —)
Bármikor fog (K: <E cím alatt> Bármikor fog)
5 érthetlen (NK: érthetetlen)
7 pohár borlevest (K: pohár <gőzölgő...> borleves)
hozva a konyháról. (PN; 1856; 1863; 1882; NK: hozva a
konyháról.)
10 bizony felmelegszik (PN; 1856; 1863; 1882; NK: bizony
fölemelegszik)
14 fölélénkíte. (K: fölélénkít(é)e.)
16 Látszik, hogy (K: Látsz<ott?>ik, hogy)
27 az ebeknek (NK: az ebnek)
31 maig sem tudom, (K: M maig sem tudom)
azt, hogy (PN; 1856: azt, hegy — sh. —)
hová lett. (NK: hova lett?)
97 : 6 hálaul (1882; NK: hálálul)
13 egy könnye (K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: egy könye)
25 Az idegen (K: Az i<f>degen)
magát kikísértetni; (PN; 1856; 1863; 1882; NK: magát
kikisérti)
27 istálló (PN; 1856; 1863: istáló)
29 rájuk nézett (PN; 1856; 1863; 1882; NK: rájuk nézett)
33 „Ne jöjjön addig szememre álom.” (K: „<Szeretem és> ne
jöjjön addig szememre álom.” PN; 1856; 1863: „ne
jőjjön addig szememre álom”. 1882; NK:
„ne jöjjön addig szememre álom.”)
98 : 1 Az ifjú (K: <Benyitott> Az ifjú)
szobája felé. (K: szobáj<ába>a felé.)
2 menyecskével. (K: menyecské<jé>vel)
4 ráhagyva (K: <...> ráhagyva)

Lap: Sor:

- 98 : 7 *mintha aludnék.* (NK: *mintha aludnék.*)
11 *mindjárt megtudod;* (K; PN; 1856: *mingyárt megtudod*)
13 *engedelmeskedéssel.* (1863; 1882; NK: *engedelmességgel*)
14 *többet, hanem* (K: *többet, <hogy> hanem*)
15 *lódult tőle* (K: *<...> lódult tőle*)
17 *mint a kigyó,* (K: *mint a <párducz> kigyó*)
18 *a fejét* (NK: *fejét*)
míg a bal kezével (NK: *míg balkezével*)
26 *gazember!* (K: *gazember! <a ki> egy*)
28 *első ijedségből* (NK: *első ijedtségéből*)
30 *de nem* (K: *de <csak azért, hogy k> nem*)
34 *vigyelek el Dukláig.* (K: *vigyelek e<...>l <L> Dukláig.*)
99 : 10 *ember mért* (PN; 1856; 1863; 1882; NK: *ember miért*)
14 *Mondd ki!* (K: *Mond ki!*)
18 *arról akadtak* (K: *arról akadtak*)
20 *ez ember* (NK: *az az ember*)
25 *a fickó fejét* (K: *a f<...>iczkó fejét*)
26 *azután lelökte* (PN; 1856; 1863; NK: *azután*)
31 *Az idegen parancsolt* (K: *<Az> idegen <magához> parancsolt*)
100 : 6 *gyorsan a lovamat.* (NK: *gyorsan lovamat*)
9 *paripát felnyergelni,* (NK: *paripát fölnyergelni*)
10 *titkosrendőr alá.* (K: *titkos rendőr <altiszt> alá*)
22 *menyei, kegyes* (NK: *menyei kegyes*)
23 *így sóhajt:* (K: *<ezt> így sóhajt(á)a 1863; 1882; NK: így sóhajtá)*
25 *dörmögé:* (PN; 1856; 1863; 1882: *dörmöge*)
26 *pokolbeli* (1882; NK: *pokoli*)
27 *s aztán* (1863; 1882; NK: *s azután*)
azzal felvette (NK: *azzal fölvette*)
28 *komondornak,* (PN; 1856: *kemondornak — sh. —*)
29 *fogát; ráfogta* (K: *fogát: <hogy mi> ráfogta*)
nem akar ugatni... (K: nem akar ugat<ott>ni)
30 *mindig* (1863: *mindég*)
mindig állandó a gyász. (1882; NK: *mindig tart a gyász.*)
31 *kilátogat a fővárosbul. Egyik* (K: *kilátogat <csészáján> a fővárosbul. Egyik* NK: *kilátogat a fővárosból. Egyik*)
32 *ugyan fennjár,* (PN; 1856; 1863; 1882; NK: *ugyan fenjár*)
33 *de olyan mint* (K: *<D> de olyan mint* PN; 1856: 1863; 1882; NK: *olyan mint*)
101 : *naponként odateszi* (PN; 1856; 1863; 1882; NK: *naponkint odateszi*)

Lap: Sor:

- 101 : 6 boronyákról, (1882; NK: boronyákról)
szörpönyekről; rendel (K: szörpönyekről; <s más becsületes>
rendel)
7 rendel fürdőket, (PN; 1856; 1863; 1882; NK: rendel fürdő-
ket)
11 megfőzeté a fürdőket (PN; 1856; 1863; 1882; NK: meg-
főzeté a fürdőket)
14 kabátba öltözve, (K: kabátba<...> öltözve)
15 kétfelül (NK: kétfelől)
16 elébbi alakját; (NK: előbbi alakját)
20 áll előttünk. (K: áll<t> előttük)
102 : 13 hogy elmondá (K: hogy <azt> el mondá)
15 megütközve nézett (meg<lepetve>ütközve nézett)
ezt (PN; 1856; 1863; NK: azt)
17 doktor (K: <terd> doktor)
19 Moszjő. (1863; 1882; NK: Monszjő)
21 magnetizőr? (NK: magnetizor?)
22, 24 Moszjő (1863; 1882; NK: Monszjő)
23 mon cher (K; PN; 1856: mon chér)
toute (K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: tout)
25 médecine, (K; PN; 1856: medecine)
27 alulról felfelé, (NK: alulról fölfelé)
felyülről lefelé (PN; 1856; 1863: feülről lefelé 1882; NK:
föülről lefelé)
34 nyugalomnak lehet (K; nyugalomn<...>nak lehet)
103 : 8 hogy lélegzik. (K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: hogy lélekezik)
9 monda (1863; 1882; NK: mondá)
12 végighúzogató (1863; 1882; NK: végig huzogatta)
19 mosolyának így. (NK: mosolyognak így.)
22 óra alatt (1863; 1882; NK: óra mulva)
26 mindkettőjüket nagy (PN; 1856; 1863; 1882; NK: mind-
kettőjüket nagy)
29 A kór öreg (1863; 1882; NK: A kóros öreget)
31 s fejét tenyerébe (K: s <ké...> fejét tenyerébe)
104 : 12 támadnak, éppen (K: támadnak; <ép> éppen)
e fájdalomban (PN; 1856; 1863; 1882; NK: a fájdalomban)
13 Csak néhány (PN; 1856; 1863; 1882; NK: Csak néhány)
24 megtudni, ki (K: megtudni, <m> ki)
25 szívét (1882; NK: szívet)
27 utakat keres. (K: utakat keres<nek>.)
33 hallhatón (NK: hallhatóan)

Lap: Sor:

- 104 34 Ami olyan (K: A <milyen>mi olyan)
- 105 : 1 agg erőködve (NK: agg erőlködve)
2 ágyában felemelkedni (NK: ágyában fölemelkedni)
2 sorban levő zárójel a PN-ben, az 1856-os, 1863-as, 1882-es kiadásban az 1. sor titok szava után áll.
4 kór (PN; 1856; 1863; NK; kóros)
többet üt (K: többet <ve> üt)
7 ha ez meg (K: ha <ö> ez meg)
ujjaival kezemet (NK: ujjaival a kezemet)
- 15 E gyógyszer (K: E <cs> gyógyszer)
22 volna az apa, (K: volna <H> az apa)
23 de ekkor már (K: de <most> ekkor már)
hajlandó (PN; 1856: bajlandó — sh. —)
24 azután (NK aztán)
27 — Csit!, (PN; 1856; 1863 — Csit)
- 31 gyermekét megölte, (1882; NK: gyermekét megölte)
33 hideg veríték. (K: hideg ver<ej><i>)<i>ték (PN; 1856; 1863; 1882; NK: hideg verejték)
- 106 : 7 szaggatott húzások (K: szakgatott <vonások> húzások PN; 1856; 1863; 1882; NK: szakgatott húzások)
8 csodákat mívelnek. (NK: csodákat művelnek)
13 és a nagyapát, (NK: és nagyapát)
14 maguktól (PN; 1856; 1863; 1882; NK: magoktól)
önként; és most (NK: önként; és most)
25 halálaért (NK: haláláért)
26 én visszaadom tinektek; (1882; NK: én visszaadom tinektek:)
29 felemelkedék ágyában, (NK: fölemelkedék ágyában)
32 nefelejtessel (K: nefelejtssel PN; 1856; 1863; 1882; NK: nefelejtssel)
33 hímezett (NK: hímzett)
- 107 : 1 főkötőcske kedves viselőjét, (K: főkötőcske <tulajdonosát> kedves viselőjét)
2 tinéktek, (PN; 1856; 1863; 1882; NK: tinektek)
imé (PN; 1856; 1863; NK: ime)
4 megmaradt, felnőtt oly széppé oly szelíddé, aminők az angyalok, akik a földre leszállnak. (K: megmaradt, felnőtt oly szép<en>pé, oly szelíd<en>dé a<hog>minők az angyalok, akik a földre <az angyalok> leszállnak.)
5 megszólalt (1882; NK: megszólalt)
10 — Eliz! (1882; NK: „Eliz!)
12 sor után a K-ban egy kiolvashatatlan, áthúzott sor található.

Lap: Sor:

- 107 : 13 roskatag, ősz (K: roskatag <boldog> ősz)
18 is olyan szép. (K: is <ilyen> olyan szép)
20 szemei, (K: szeme . . . i)
21 finom ajka (K: <keskeny> finom ajka)
32 van. Fogadott (PN; 1856: van. a Fogadott — sh. —)
- 108 : 3 Önnnek van (K: <Majd ha> Önnnek van)
4 talán a vesztőhely (K: talán a <vértpad> vesztőhely)
szélín (1882; NK: szélén)
10 Én ne lássam (K: Én <S N> ne lássam)
14 leányomat, (PN; 1856: leányomut — sh. —)
engemet oda, (PN; 1856; 1863; 1882; NK: engem oda)
16 vele. Szabja ön (PN; 1856; 1863: vele, hallja ön 1882; NK:
vele; követeljen ön)
bármí díját (PN; 1856; 1863; 1882; NK: bármí díjat)
e szolgálatának, (1882; NK: e szolgálatáért)
21 önök visszahozzák (K: ön<..>ök visszahozzák)
akit elüldöztek (K: a kit <on> elüldöztek)
22 kívánságaim (PN; 1856; 1863: kivánságaim — sh. —)
maradok mellettük. (PN; 1856; 1863; 1882; NK:
maradok mellettök)
23 nem tudnánk (PN; 1856; 1863; 1882; NK: nem tudnók)
28 monda vejének: (PN; 1856; 1863; 1882; NK: mondá
vejének)
- 109 : 7 engemet (PN; 1856; 1863; 1882; NK: engem)
gyűlölni, és (K: gyűlölni <..> és)
és ez a szó (PN; 1856; 1863; 1882; NK: és az a szó)
12 elkeserültté őt, (K: elkeserülté őt)
18 őt felemeljem. (NK: őt fölemeljem)
Önnnek sorstul (NK: Önnnek sorstól)
23 könny is. (K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: könny is.)
24 s sietett (N; 1856; 1863; NK: és sietett)
30 az ifjú kezeit (PN; 1856; 1863; 1882; NK: az ifju kezét)
- 110 : 4 előtte, monda: (PN; 1856; 1863; 1882; NK: előtte, mondá:)
6 beszélhetünk (K: beszél<j>hetünk)
9 Azért, ha valaki (PN; 1856; 1863: Miért, ha valaki 1882,
NK: Miért? Ha valaki)
jön, (PN; 1856; 1863; NK: jó,
10 mindjárt, hogy (K: mingyárt, hogy)
11 kedves kolléga uram. (1882; NK: kedves collega uram)
14 a betegnek erősítő (K: a betegnek <i> erősítő)
az nem rontja (K: az t nem rontja)

Lap: Sor:

- 110 19 látta az imént (K: látta <az ifju> az imént)
20 beteget (K: <ifj> beteget)
kedéllyel (K: kedéllyel)
21 arccal (K: arczal)
lehelletével (K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: lehelletével)
27 Azt feleli, (K: Azt <mond> feleli)
még öröme^{te}bb (K: még <inkább> öröme^{te}bb)
29 ezt a furcsa (PN; 1856; 1863; 1882; NK: azt a furcsa)
111 4 de az ügyben, amelyért jöttem (K: de <a miért> az ügyben
a mely <ben>ért jöttem)
11 e kérelem? (NK: a kérelem?)
12 akinek golyója (NK: a kinek a golyója)
18 testvére (K: testvér<j>e)
26 íme leveleket (NK: im leveleket)
112 : 3 szükségről, mely (K: szükségről, mely<lyel>)
4 a fegyelem szigorú kezelését (K: a fegyelem szigorú keze-
lésé<ben tartozunk>t)
9 érzéssel megáldott (K: érzéssel <elle ...> megáldott)
10 lényt, (K: l<á>ényt)
ahhoz akarok (K: PN; 1856; 1863; 1882: ahhoz akarok)
14 buzdítóan inte rá (K: buzdítóan <tekinte> inte rá NK:
buzdítón inte rá)
16 ketten vannak. (1882; NK: ketten vannak)
25 de ezt hagytam (PN; 1856; 1863; 1882; NK: de azt hagytam)
31 mindjárt az első (K; PN; 1856: mingyárt az első)
33 Olvassa fennhangon (K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: Olvassa
fennhangon)
113 7 – Uram, (K: <R> Uram)
ez embert (PN; 1856; 1863: az embert)
9 fogom azt. (1882; NK: fogom.)
12 megragadta annak (K: meg<kapta><ragadta> annak – NK:
megragadá annak)
23 roskadással (K: reskadással)
alakzatba, melyben (K: alakzatba, <midő> melyben)
25 szempillái (K: szem<f>pillái)
26 könnyező szemeit, (PN; 1865; 1863; 1882; NK: könnyező
szemeit)
28 lelankadt fejét, (PN; 1856; 1863; 1882; NK: lelankult fejét)
29 Kornéliáéval találkoztak, (PN; 1856; 1863; 1882; NK:
Kornéliáéival találkoztak)
31 lihegve monda (PN; 1856; 1863; 1882; NK: lihegve monda)

Lap: Sor:

- 114 : 2 még fenntarták (K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: meg fen-
tarták)
a kétséget. (K: a kétség<...>get.)
4 s susogva (PN; 1856; 1863; NK: és susogva)
6 sor után a K-ban a PN-ban, az 1856-os, 1863-as és 1882-es
kiadásban a következő mondat áll: (*Vége az első kötetnek*)
115 1 egy hatalmas úr (K: egy <rettenetes> hatalmas úr)
itt mialattunk, (1882; NK: *itt mi alattunk*,)
kinek életét még (K: kinek <hatalm>életét még)
7 békével hágy (PN; 1856; 1863; 1882; NK: békével hagy)
8 ejteni magán, (K: ejteni magá<t>n,)
12 mi idefenn (K: mi <...> fenn)
19 hogy táplálj (K: hogy <...> táplálj)
20 ember felszíneden, (K: ember <rajtad> felszíneden)
116 3 csapásait. (PN: 1856: csapásais. — sh. —)
viseli érettük (PN; 1856; 1863; 1882; NK: viseli érettök)
haragszik rájuk, (PN; 1856; 1863; 1882; NK: haragszik
rájuk
4 nevel, és nem (PN; 1856: nevelét nem — sh. —)
vár háládatosságot. (PN; 1856; 1863; 1882; NK: vár hála-
datosságot)
5 Csak eped, csak emésztődik (1863; 1882; NK: Csak eped,
csak eped, csak emésztődik)
11 A halál új (K: <a> A halál új)
13 előle kőfalak (K: előle <a szó> kőfalak)
14 eltakarni a lélegzetet; (K: PN; 1856; 1863; 1882; NK:
eltakarni a léleketet)
17 megrettenni tőle (K: meg<ijedni>rettenni tőle)
22 bizonyossággal, (1863; 1882; NK: bizonyossággal)
29 felkötötte (PN; 1856; 1863; felöltötte)
31 flottájukhoz. (PN; 1856: flottájokhoz. 1863; 1882; NK:
flottájához.)
32 tarsolyokban (NK: társolyokban)
117 2 dinnyét, (PN; 1856: dinyét)
enni *ne* merjünk. (1863; 1882; NK: enni merjünk)
8 termete (*most is éppen olyan*) mindig (NK: termete *volt*
mindig
11 fél a véstül. (K: fél tőle a véstül. PN; 1856; 1863; 1882;
NK: fél a véstől.)
16 róluk beszél, (PN; 1856; 1863; 1882; NK: rólok beszél.)
20 mikor beszéltek, (K: <olya> mikor beszéltek)

Lap: Sor:

- 117 : 21 s senki (1882; NK: és senki)
23 vittek el (1882; NK: vittek el)
24 közülünk senkit, (PN; 1856; 1863; 1882; NK: közülünk senkit)
25 De a hit (K: de <...> a hit)
27 e benyomásra (PN; 1856; 1863; 1882; NK: a benyomásra)
29 Hájh, (PN; 1856; 1863; 1882: Hejh,)
könnyekkel hímezni (K; 1882; NK; könnyekkel hímezni)
33 maguk az értesítők (PN; 1856; 1863; 1882: magok az értesítők)
- 118 : 3 népiskolások (1856: népiskolások — sh. —)
6 maguk sem voltak felyül (K: maguk <incsenek> sem voltak
7 felyül — PN; 1856: magok sem voltak felül — NK: maguk sem voltak felül)
legtermészetesebb tüneményben (K: legtermészetesebb<en>)
8 tüneményben — PN; 1856: legtermészetesb tüneményben
13 lebbenccsé (PN; 1856; 1863; leblencscsé)
zsírozott hivatalos (NK: zsinórozott hivatalos)
14 hogy ő ezt azért (PN; 1856; 1863; 1882; NK: hogy ő azt azért)
18 Ihol van (PN; 1856: Hol van)
28 idei dinyében, (K: idei dinyében)
30 akar, egy szemet (K: akar, min <egy> szemet)
- 119 : 12 — Veszedelmes (K: <Hogyha mégis> Veszedelmes)
időben a fürdés (PN; 1856; 1863; 1882; NK: időben a fürdés)
s mindenféle mosdás (PN; 1856: mindenféle s mosdás 1863; 1882; NK: mindenféle mosdás)
13 könnyen elromlik (K: könnyen elromlik)
14 mert ez által (PN; 1856; 1863; 1882; NK: mert azáltal)
15 mindenesetre (K: minden eset<ben>re)
20 könnyen (K: könnyen)
behozhatja (PN; 1856: lehozhatja — sh. —)
21 kulláncs, (PN; 1856; 1863; 1882; NK: kullancs)
22 hogy senki (PN; 1856: hugy senki — sh. —)
23 be ne bocsáttassék; (K; PN; 1856; 1863: be ne bocsátassék)
25 ő maga pedig (PN; 1856; 1863; 1882; NK: ő pedig)
26 s minden (NK: és minden)
pénzt hamuval (K: pénzt hamuval)
32 vismuthum. (1882; NK: wismuthum)
- 120 : 9 piskolthumhoz, (1882; NK: piskolthumhoz)

Lap: Sor:

- 120: 12 *ád kölcsön* (PN; 1856; 1863; 1882; NK: *ad kölcsön*)
13 *ha az nem* (1882; NK: *ha ez nem*)
14 *egy evőkanállal*, (K: *egy <é> evő kanállal*)
15 *amíg csak a morbus* (1863; 1882; NK: *a míg a morbus*)
16 *pedig ezt* (PN; 1856: *pedig azt*)
17 *Kassán a patikában* (K: *Kassán <az apot> a patikában*)
18 *nem akarják* (K: *nem akarjá<tok>k*)
19 *feltartani a két ujját*, (K: *feltartani <az> a két <ijj> ujját*)
20 *melynek nyúlfül* (K: *melynek nyúlfül — elírás —*)
21 *akar szólalni*. (K: *akar szólalni*)
22 — *Rektoram*: (1863; 1882; NK: — *Rekturam*:)
23 *léniával*. (1882; NK: *léniával*)
24 *Felelj meg* (K: *<Mond> Felelej meg*)
121: 2 *Kidülledtek* (1856; 1863; 1882; NK: *Kidüledtek*)
3 — *A nixnusz olyan* (NK: *A nixnusz olyan*)
4 *tinéktek*, (PN; 1856; 1863; 1882; NK: *tinektek*)
5 *ezt odahaza* (PN; 1856; 1863; 1882; NK: *azt odahaza*)
6 *előtt szinte*, (1882; NK: *előtt szintén*)
7 *csinált e* (K: *csinált <az in> e*)
8 *nagyot lőtt* (K: *nagyot<t> lőtt*)
122: 4 *esteli* (1863; 1882; NK: *estéli*)
5 *törte magát* (K: *törte<t> magát*)
6 *megtépászni*, (PN; 1856; 1863; 1882; NK: *megtépázni*)
7 *nem jó az embereknek* (K: *nem jó <sok> az embereknek*)
8 *örege, asszonyai* (K: *örege, <vénei> asszonyai*)
9 *a szentegyházban* (K: *a<z> szent egyházban*)
10 *hozzátéve, hogy* (K: *<elmondván> hozzátéve, hogy*)
11 *rendeleteiben való* (PN; 1856; 1863; 1882; NK: *rendeletében való*)
12 *keresztényi öntudat*. (1882; NK: *keresztényi öntudat*)
13 *a hóna alatt*; (NK: *hóna alatt*)
14 *kivető*. (1882; NK: *kivető*)
123: 2 *mint ez gyakran* (K: *<a> mint ez gyakran*)
3 *kiálta rá* (K: *kiálta ra — elírás. —*)
4 *megfenyegeté* (PN; 1856: *megfenyegeti*)
5 *kísérni* (1882; NK: *kikísérni*)
6 *pálinkásboltba, ahol* (K: *pálinkás boltba, <hogy> a hol*)
124: 1 *Bodza Tamás* (K: *<... Sutka Mihály?> Bodza Tamás*)
2 *Themistocles* (1863; 1882, NK: *Themistokles*)
3 *hajdani közvitézük* (PN; 1856; 1863; 1882; NK: *hajdani közvitézők*)

Lap: Sor:

- 124: 12 könyv nélkül *jeles* tudósunk ** (K: könyv nélkül <derék>
jeles tudósunk ** — PN; 1856: könyv nélkül tudósunk **
NK: könyv nélkül ** tudósunk)
- 14 ki van mutatva, (K: <hogy> ki van mutatva)
- 15 egy hatalmas (K: egy <f> hatalmas)
- 16 fajból veszik (K: <h?> fajba veszik)
- 17 oroszok, lengyelek (K: oroszok <...> lengyelek)
- 19 el vannak halmozva (K: el <vol?> vannak halmozva PN;
1856; 1863; 1882; NK: el valának halmozva)
- 21 értekezlet fennakadást (K: értekezlet <meg> fennakadást)
- 22 Bodza Tamás mindezt (K: <Sutka Mihály> Bodza Tamás
mind ezt)
- 125: 1 volt kimutatva, (K: <lón> volt kimutatva)
- 10 marhaterjesztők és (PN; 1856: marhaterjesztők és — sh. —)
- 12 Bodza (K: <Sutka Mihály> Bodza)
- 16 gyanították, (K, PN; 1856: gyaníták)
- 20 azon kis (K: azon kis <k...>)
- 23 míg valamennyi (K: míg <egy na> valamennyi)
- 24 csillagos várak (K: csillago<k>s várak)
- 26 óráig el tudott (K: óráig el <szokott> tudott)
üldögelni) (1882 ; (NK: üldögelni)
- 29 vizei mentében, (PN; 1856; 1863: vizei mentiben)
s megpróbálta (K: s<...> megpróbálta)
- 32 hatalmas összefogó láncot (K: hatalmas <egyesítő> összefogó
láncot)
- 34 mind egybekapcsolja. (K: mind <egyesítse> egybekapcsolja.)
- 126 2 említék, miképp valami (K: említék <hogy> mikép valami)
- 4 Bodza Tamás úrnak (K; PN; 1856: Sutka Mihály úrnak)
- 7 többé-kevésbé (PN; 1856; 1863: többé kevésbé 1882; NK:
többé-kevésbé)
- 8 ott, hol egy (K: ott ho<gy>l egy)
néhány hegyláncon (PN; 1856; 1863; 1882; NK: néhány
hegy lánczon)
- 11 gyűlölettel szítta (K: gyűlölette<t>l szítta)
- 16 jámborok nem voltak, (PN; 1856; 1863; 1882; NK: jám-
borak nem voltak)
- 18 tanáraik felől. (K: tanáraik <re> felől)
- 19 magányleckékre (NK: magánleccskékre)
s felülmúlták (NK: s fölülúlták)
- 23 hallgatóság közül (PN; 1856: hallgatóság közül)
- 29 viselték magukat (PN; 1856; 1863: viselték magokat)

Lap: Sor:

- 126: 29 civódásoknál; (1863; 1882; NK: *czivakodásoknál*)
30 nemzetiségüket (PN; 1856; 1863: *nemzetiségüket*)
33 vidékéből (PN; 1856; 1863; 1882: *vidékiből* NK: *vidékeiből*)
34 töltötte be (PN: *töltötte be* — sh. —)
- 127: 1 fényes jövevények (PN; 1856: *férjes jövevények* — sh. —)
2 estenként (1863; 1882; NK: *esténként*)
8 és nagy címeket (K: és <országgyűlések> nagy cím(é)eket)
mikhez azt nagy (K: mikhez <...> azt <...> nagy)
10 és akinek (NK: a kinek)
eleje kínálkozik, (K: eleje <jutott> kínálkozik)
14 mostohaságát, (NK: *mostahaságát*)
19 A koronkenti (K: A <napon> koronkenti PN; 1856; 1863;
1882; NK: A koronkinti)
27 Mintha nem (K: Mintha <...> nem)
ellehetne a világ (PN; 1856; 1863; 1882; NK: *lehetne el* a világ)
29 tanítják, nem (K: tanítják, <ezt sem> nem)
30 földműves természetes (K: földműves <pr> természetes)
- 128 1 a kelepeléstől hallani (NK: *kelepléstől hallani*)
2 javíttatá ki; (K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: *javitatá ki*)
elnézte, *hogy* a mester (1863; 1882; NK: *elnézte a mester*)
8 Bodza Tamás mind (K: <Sutka Mihály> Bodza Tamás mind)
felrótta mappája (K: *felrótta <rakta> mappája*)
10 *veres* (NK; *vörös*)
12 *mintha sokallná* (K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: *mintha sokallná*)
17 *vasgyűrűt, melynek* (K: *vasgyűrűt, <ezzel> melynek*)
20 vállat *vonított*, (1882; NK: *vállat vont*)
hogy egy (K: *hogy <még> egy*)
29 A folytatás megkezdése előtt a K-ban a következő, csillaggal jelzett szöveg olvasható Jókai kezefrásával: „Sajtóhiba: a csütörtöki számban a tárczacikk második hasábján második sorban „ov” helyett „6v” szót kérünk olvastatni. Ugyanott 14 sorban marhaterjesztők helyett marhatenyésztőkről van szó. Ugyanott 4 hasábon 3 sorban nem férjes, hanem fényes jövevények értendők.”
- Az itt említett szavak az NK-ban a 115. (a 12., ill. 23. sorban) és a 117. lapon (16. sorban) — a JKK-ban pedig a 124. (23.) ill. a 125. (10. sorban) és a 127. lapon (1. sorban) találhatóak.
- 31 emberek, akiknek (K: emberek, a kik<e...>nek)
32 központalan (NK: *központatlan*)

Lap: Sor:

- 129 1 melynek reszkető, (K: melynek <ha> reszkető)
2 jelen meg, (NK: jelenik meg)
5 királyról *s a hős Mén Marótról*, nem (NK: királyról, nem)
6 elmosódott lelkéből (NK: elmosódott lelkében)
8 hajótörést szenvede (PN; 1856; 1863; 1882; NK: hajótörést
szenvedett)
eszméje az orosz (K: eszméje <Még elég> az orosz)
9 esete után; (NK: este után)
10 nyelv felett (NK: nyelv fölött)
12 rokonszenvek minő (K: rokonszenv minő — elírás —)
18 magyarhoni szláv nép (K: magyarhoni szláv nép<ek>)
19 műveltségi (NK: műveltségi)
22 értetlen, ábrándos (PN; 1856; 1863; 1882; NK: éretlen,
ábrándos)
genealógiákkal, (NK: genealógiákkal)
olcsó nagyravágyással (K: <nagy> olcsó nagyravágyással)
23 vezetni a műveltség, (NK: vezetni a műveltség)
26 nem restelli (K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: nem resteli)
29 igazi várakat (K: igazi <v> Várakat)
népük számára; (PN; 1856; 1863; 1882; NK: népok számára)
kártyavár, légvár, (K: kártyavár, <f...> légvár)
130 9 ember levén, (NK: ember levén)
26, 131 : 3 fennhangon (NK: fenhangon)
131 2 házrul házra, (NK: házról házra)
4 az emberi (NK: emberi)
a műveletlen, tompa (NK: a műveletlen, tompa)
7 akik legtöbbet (K: a kik legtöbbet<k>t)
9 bosszú utáni (K; NK: bosszú utáni PN; 1856: bosszu-utáni
1863; 1882: bosszu utáni)
de egy veres vonal húzódik végig az egész (K: de <mint>
egy veres vonal <végig vonul mind ezek között> húzódik
végig <mind ez> az egész
NK: de egy vörös vonal húzódik végig az egész)
12 akire minden emberi (K: <ezt> a kire <olyan örömet> minden
emberi)
14 kinn sétált (NK: künn sétált)
17 olvasgatott. Horác könyve (K: olvasgatott. <...nem sok
gondja van a könyvvel, a mint> Horác könyve)
20 emberi lantverő (K: emberi lant<-verő>)
21 más egyebet, (NK: más egyebet)
22, 23 szinte (NK: szintén)

Lap: Sor:

- 131 : 23 *írásdíg* (PN; 1856: *írásaig*)
26 az út mentében, (PN; 1856; 1863: az *ut* mentiben 1882, NK: az út mentiben)
29 *bibendum!* (NK: *bidendum*)
- 132 : 4 Későre szabadulhattam. (K: Későre <jo> szabadulhattam)
7 kérdé a legény (PN; 1856; 1863; 1882; NK: kérdi a legény)
10 Amiről a nép (K: A mi<t>ről a nép)
18 hogy kin (K: hogy *kinn* — elírás —)
álljanak bosszút. (K; PN; 1856; 1863: álljanak bosszút?
1882; NK: álljanak bosszut?)
21 A városban (K: A <faluban> városban)
24 lejön közējük (PN; 1856: lejön közējők)
29 indítsák (NK: indítsak)
- 133 : 3 észrevetetnék. (1882; NK: észrevetetnék)
5 faluba más (K: faluba <mel> más)
7 nevén (NK: néven)
9 Bodza meg fogja (K: Bodza <M>meg fogja)
12 előtt gyűjtsd (K: előtt <állónagy> gyűjtsd)
29 Az olvasó (1863; 1882; NK: A *t.* olvasó)
mikenél fogva (1882; NK: minél fogva)
31 *valódi* (1882; NK: valódi)
33 szaggathatna föl. (K: *szak*<k>gathatna föl. PN; 1856: *szak*-
gathatna föl.)
20 Ó is úgy (PN; NK: Ó is úgy — sh. —)
28 afféle (K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: a féle)
- 134 : 7 bosszút követte (K; 1882; NK: bosszút követte PN; 1856;
1863: bosszut követte)
11 helyre került, (K: hely<en>re került)
19 megbosszulja. (K; PN; 1856; 1882; NK: megbosszulja)
21 belső szobáit (K: belső szbá<já>it)
22 látni (K: <szere> látni)
25 Nem ilyen (K: <n> Nem ilyen)
- 135 : 6 legény~~nyel~~ berontani (K: legényel berontani)
16 már és (PN; 1856: *már* és — sh. —)
18 — Az kell (1882; NK: — Azt kell)
28 szót szádon: (NK: szót *a* szádon)
sikertülni?" Iván, (K: sikertülni?" <Iszonyú siker lesz!>
Iván)
31 *zavarult*an (1882: *zavarod*tan NK: *zavarod*ottan)
- 136 : 14 *monda* (1863; 1882; NK: *mondá*)
17 akarva elismertetni (K: akarva <tanusí> elismertetni)

Lap: Sor:

- 136: 19 még az arcát (NK: még arczát)
sem vonta (NK: se vonta)
24 hasamba nyíllalt (K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: hasamba
nyílt)
27 ez irtóztató. (NK: az irtóztató)
29 eltorzult arccal. (K: eltorzult arczal)
32 lélegzett fel (K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: lélekzett fel)
33 — Már elmúlt. (K: — <Igaz, hogy> Már elmúlt.)
137 1 és igyál (K: és most igyál)
6 sincsen rajta. (1863; 1882; NK: sincs rajta.)
10 beleláttni (1882; NK: belátni)
12 és felhőkre? (1863; 1882; NK: s felhőkre?)
14 viszonya ez (NK: viszonzá ez)
15 Jó éjszakát (K: Jó éj<t>szakát)
21 fel-feltekingetve (1882; NK: fel-feltekingetve)
22 pillantva maga (K: pillantva <...> maga)
24 fény, az a (K: fény, <m?> az a)
138: 4 tábornokéhoz (NK: tábornokhoz)
12 nyomról nyomra (NK: nyomról nyomra)
18 miket Mária egy óra (PN; 1856: miket ??? egy óra) 1863;
1882; NK: miket egy óra)
23 kit fogadó apjától (PN: 1856; 1863; 1882; NK: kit fogadott
apjától)
24 Az itteni, támadó (PN; 1856; 1863; 1882; NK: Az itten
támadó)
139: 4 tábornok szívét, (PN; 1856: tábornoknak szívét)
10 s sietett (NK: és sietett)
15 látszott az a (1863; 1882; NK: látszott a)
17 nap felől (NK: nap elől)
21 szomorú volt (K: szomorú<ság> volt)
23 vidám (1863; 1882; NK: vidámabb)
prücskök cirpelése (PN; 1856; 1863; 1882; NK: fücskök
czirpelése)
25 azon is el volt (NK: azon el is volt)
31 dűlőutak (1863; 1882; NK: dűllő-utak)
140: 2 tekingetett körül. (PN; 1856: 1862: tekingetett körül)
6 zöld lombok helyett; (K: zöld lomb<jai>ok helyett)
10 nehezen ült (K: neh<éz...>ezen ült)
11 a tájon, (1863; 1882; NK: e tájon)
23 hamarább lehetett (NK: hamarabb lehetett)
24 Mária úgy képzelé, (K: Mária úgy <hallá> képzelé)

Lap: Sor:

- 140 : 30 Nehány perc (K: Néhány percz)
32 rétegeből, (NK: rétegeiből)
- 141 : 2 142 : 15, 23, 144 10, 17 néhány (PN: 1856; 1863; 1882:
NK: néhány)
3 szakállós zsidó (1863; 1882; NK: szakállas zsidó)
4 szálanként tépdesve; (PN: 1856; 1863; 1882; NK: szálankint
tépdesve)
6 hogy az ártatlan (PN; 1856; 1863; 1882; NK: hogy ártatlan)
9 felháborulva (1882; NK: felháborodva)
29 szószóló suhanc (K: PN; 1856; 1863; szószólló suhancz)
33 Mária undorodva (K: Mária undor<it>odva)
- 142 : 3 tömeg közül. (PN; 1856; 1863; 1882; NK: tömeg közül)
5 Hétfalusy urakat fogják kötni! (1882; NK: Hétfalusi urakat
fogják kötni!)
9 visszaadák (1863; 1882; NK: visszadták)
10 gombos felével (K: gombos fe<j>lével)
11 hogy az arccal (NK: hogy arczczal)
13 a tömeg közül; (PN 1856; 1863; 1882; NK: a tömeg közül)
egy utána (K: <...> egy utána)
25 s egyre lassabban léptet. (K; s <elkezd> egyre lassabban lép-
tet<ni>.)
26 szekértorlaszon, (K: szekértorlaszo<k>n)
32 előlük megszabadulni. (NK: előlük megszabadulni.)
33 lehet az? (PN; 1856; 1863; 1882; NK: lehet ez?)
34 polgárisult (NK: polgáriasult)
- 143 : 10 a sötétben, (K: <e> a sötétben)
12 ablakából látszott (K: ablakából <jöhetett elő> látszott)
14 annak a (NK: annak)
17 erre látták (PN: 1856: erre láták)
19 gyöngeség (1863; 1882; NK: gyengesség)
20 néhányszor (PN; 1856; 1863; 1882; NK: néhányszor)
24 nyeregkápából; (NK: nyeregkápából)
25 csappantyúik (1882; NK: csapantyúik)
27 nem vehette, (K: nem ve<tt>hette)
- 144 : 1 körös-körül, s egy (K: köröskörül s <...> s egy)
7 pisztolyait fordítá (NK: pisztolyát fordítá)
12 Meg kelle tudnia, (NK: Meg kell tudnia)
15 Tamás lámpával (K: Tamás <egy> lámpával)
17 parasztleány az ajtó (K: parasztleány <messze> az ajtó)
20 fölé (NK: fölött)
27 hogy kik (PN; 1856; 1863; 1882; NK: hogy ti kik)

Lap: Sor:

- 145 2 harcolunk az egy testvériségért (K: harcolunk az <egy igaz ügyért> egy testvériségért)
21 Kreml kapui (K: Kreml kapu<j>i)
22 szinte orosz NK: szintén orosz)
27 Muravjovot (K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: Muravieffet)
28 mely majdan ura (NK: mely hajdan ura)
- 146 2 hová lett? (NK: hova lett?)
8 Mária szótlán (K: Mária <...> szótlán)
14 sem siratom, (1882; NK: nem siratom)
20 szerettek maguknak (PN; 1856; 1863; szerettek magoknak) a klasszikus korból (K: <a> classicus korból)
25, 28 rettenetlen (PN: 1856: rettenhetlen 1863; 1882; NK: retten/thetlen)
27 higgadt, kérlelhetlen (K: higgadt, <kegyetlen és> kérlelhetlen)
32 a jelt? (NK: a jel? — sh. —)
- 147 2 vészangyal házrul házra (NK: vészangyal házról-házra)
3 viz mindenüve. (PN; 1856; 1863; 1882; NK: viz mindenüvé.)
4 A kétségbeesés fölbont (K: A kétségbeesés fölbont — elírás —)
14 ember, aki (1863; 1882; NK: ember, ki)
34 Csernagóra (K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: Czernagóra)
- 148 1 zavarodtan (NK: zavarodottan)
4 más helyen (NK: másik helyen)
9 förmedt rá Mária (PN; 1856; 1863; riad föl rá Mária 1882; NK: riad föl Mária)
13 csak lengyel (1863; 1882; NK: csak a lengyel)
14 közelében? (NK: közelben)
20 saját maga (K: saját mag<á>a)
26 testvéreit, (K: tes<...>tvéreit)
fetrengni a porban, (NK: fetrengeni a porban)
29 Minden faluból (K: <...> Minden faluból)
33 alá nevedet: (NK: alá neved:)
- 149 : 1 Bodza Tamás (NK: Bodza <t> Tamás)
4 volhyniai quaestor. (K: q volhyniai quaestor)
7 most küldd el (K: most küld el)
18 rájuk rovatni. (PN; 1856; 1863; 1882; NK: rájok rovatni)
22 küldd el gyors futár által Rozsnyóra (K: küld el gyors futár által <Lőcsére> Rozsnyóra)
30 egyetértés tekintetéből (K: egyetértésre <nézve> tekintet-<r>ól)

Lap: Sor:

- 149 : 32 *késedelmezés.* (1882; NK: késedelmezés.)
Romulus tervét (K: Romulus <...> tervét)
- 150 2 *kirontással* (1863; 1882; NK: *kirohanással*)
3 az összes katonaság (K: az <utolsó> összes katonaság)
4 más. Ebből értheted, (K: más. <Ha nagyon siettek> Ebből értheted)
- 12 *aggodalmasan tekingetett* (NK: *aggodalmasan tekintgetett*)
18 *sikolta* (1863; 1882; NK: *sikoltá*)
19 *s kezét Bodza* (K: *s <karj> kezét Bodza*)
21 *nyerhetnünk.* (NK: *nyeretnünk*)
28 *szertette volna* (K: *sze ... rette volny*)
vajon kinek (K: *valyon kinek PN*; 1856; 1863; 1882; NK: *vajjon kinek*)
- 34 *ami ott történhetett,* (K: *a mi<nek> ott történ<nie lehe>hetett*)
- 151 : 4 *közéleben?* (NK: *közelben?* —)
6 *vojt* (PN; 1856: *vott* — sh. —)
7 *küldhessenek széjjel.* (K: *küldhessenek széjlyel PN*; 1856; 1863: *küldhessenek széjlyel* 1882; NK: *küldhessenek széjlyel*)
8 *Láthatod, hogy* (K: *Lát<n>hatod, hogy*)
17 *követsz el.* (: *követsz e<z>l.*)
25 *kellett a kísérő,* (PN; 1856; 1863; 1882; NK: *kellett e kísérő*)
27 *a folyosón* (K: *a <s>folyosón*)
32 *amit egy útban* (1863; 1882; NK: *a mit útban*)
- 152 1 *közéjük lépve* (PN; 1856; 1863; 1882; NK: *közéjük lépve*)
2 *közöttetek* (NK: *köztetek*)
5 *bizonyíta, hogy* (PN; 1856; 1863; 1882; NK: *bizonyítá, hogy*)
6 *maguk előtt,* (PN; 1856: *magok előtt*)
10 *s a legfőbb* (1863; 1882; NK: *és a legfőbb*)
16 *kiválasztá közülök* (PN; 1856; 1863; 1882; NK: *kiválasztá közülök*)
17 *éppen olyan* (NK: *olyan*)
felyül borzas, (PN; 1856; 1863: *felül borzas* 1882; NK: *felül borzas,*)
18 *alul torzon,* (PN; 1856; 1863; 1882; NK: *alól torzon*)
23 *Mária könyyeden* (K: *Mária könyyeden*)
24 *de tartós,* csontos (NK: *de csontos*)
27 *örizet* (PN; 1856: *örizet* — sh. —)
28 *essék bennük.* (PN; 1856; 1863; 1882; NK: *essék bennök.*)
29 *maguk is keresni* (PN; 1856: *magok is keresni*)
a halált. Nekünk. (K: *a halált. <...> Nekünk*)

Lap: Sor:

- 152: 30 leend rájuk, (PN: 1856; 1863; 1882; NK: leend rájok)
31 Azért életükre (PN; 1856; 1863; 1882; NK: Azért életökre)
- 153: 1 kellett kivezetni (K: kellett <ut> kivezetni)
3 csapatok borzalmas (csapatok <orom> borzalmas)
4 örömrivalgás (K: örömrivalgás)
9 távoztak, (K: tá<b?>voztak)
láng kevésbé (PN; 1856; 1863; 1882; NK: láng kevésbbé)
19 elmondá, hogy (K: elmondá <kísérője>, hogy)
mi járatban (K: mi jár<á>atban)
23 üdvözlé e nagylelkű (PN; 1856; 1863: üdvözlé a nagylelkű
1882; NK: üdvözlé a nagylelkű)
27 lassankint megviradt (PN; 1856: lassankint megviradt)
28 lehelete (K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: lehelléte)
29 látszottak előttük (PN; 1856; 1863; 1882; NK: látszottak
előttök)
a székváros (K: a <f>székváros)
30 hátramaradoz (PN; 1856: hátramaradott)
33 Fárad a lovam (NK: Fáradt a lovam)
- 154: 6 le akar esni (K: le akar <le...> esni.)
8 szöszmötült (1863; 1882; NK: szöszmötölt)
11 – Ülj fel hamar! (PN; 1856; 1863; 1882; NK: – Ülj
hamar fel.)
27 – Tudsz olvasni? (K: „<Hát?> Tudsz olvasni?)
32 derék bajtársnak, (K: derék <bá> bajtársnak)
33 s szépen (1882; NK: és szépen)
- 156: 1 Zudár Péter (PN; 1856; 1863; 1882; NK: Zudár)
5 e szót (NK: a szót)
9 csillapítá őt a lányka, (NK: csillapítá őt a lányka)
17 feküdjél le, (K; PN; 1856; fekügyél le)
18 merek alunni. (NK: merek aludni)
24 azután elcsendesült, s (K: azután el hallgatott csendesült s)
- 157: 2 fel-felriadt (1863; 1882; NK: felriadt)
horkantva álmában, (K: horkantva <ágyában> álmában)
7 járók–kelők (NK: járókelők)
10 Erzsi te! (K: – <Elizke> Erzsi te!)
11 rebegé a lányka. (NK: rebegé a lányka)
felvevé öltönyeit (PN; 1856; 1863; 1882; NK: felvevé öltö-
nyét)
14 kinyitva (NK: kinyitá)
16 töprengett (1863; 1882; NK: töprengedett)
Majd mély (K: Majd mély <...>)

Lap: Sor:

- 157: 19 Majd *veszett* (K: Majd <fe> *veszett*)
- 158: 1 *ajtónál* *termett*; (K: *ajtónál* (<m>*termett*)
9 *kilincset* *tartá*, (K: *kilincs*(é)*et* *tartá*)
15 *gúnyos* *süvöltése* (1863; 1882; NK: *gúnyos* *üvöltése*)
19 *szövetkezve?* (K: *szövetkez*(*...*)*ve?*)
20 *hangzik* (1863; 1882; NK: *hangzék*)
22 *közétek* *lő*, (PN; 1856: *kötétek* *ő* — sh. —)
24 *volna* *ő* *közéjük*, (PN; 1856; 1863; 1882; NK: *volna* *ő*
közéjük)
30 *kiálta* (1863; 1882; NK: *kiáltá*)
- 159: 3 *égjen* *meg* *a* *maga* (PN; 1856; 1863; 1882; NK: *égjen* *a* *maga*)
5 *bírt* *szikrát* *kapadni* (K: *bírt* <a> *szikrá*(*ra*)*t* *kapadni*)
6 *tűzszerzámot* *kezei* (K: *tűzszerzámot* <maga> *kezei*)
közüi; *maga* (PN; 1856; 1863; 1882; NK: *közül*; *maga*)
7 *lóbálva* (K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: *lóbbálva*)
8 *lángra* *szította* *azt*, (K: *láng* <...>*ra* *szította* *azt* NK: *lángra*
szította)
9 *rőzsék* (K; PN; 1856: *rőzsék* — *elírás* — — sh. —)
10 *viharban*. (K: <...> *viharban* PN; 1856: *viharban* — sh. —)
12 *szekéren* (1882; NK: *szekeren*)
voltak *fogva*. (K: *voltak* <v>*fogva*)
14 *elhalmozák* (K: *elhalmozák* <zs>)
15 *s* *egyenként* (PN; 1856; 1863; 1882; NK: *s* *egyenként*)
17 *csapásokkal* (PN; 1856: *esapásokkal* — sh. —)
18 *fel* *ostromlói*: (PN; 1856; 1863; 1882; NK: *fel* *az* *ostrom-*
lók:)
24 *egymást* *ölelték* (K: *egymát* *ölelték* — *elírás* —)
25 *mint* *a* *láng* (PN; 1856; 1863: *mintha* *láng* 1882; NK:
mintha *a* *láng*)
zsarátnak (NK: *zsarátnok*)
30 *ami* *alatta* (K: *a* *mi*(*t*) *alatta*)
- 160: 4 *az* *igazi* *apádra* (1882; NK: *az* *igazi* *apádra*)
8 *szertezilált* *hajjal*; (K: *szerte*(*...*)*zilált* *hajjal*)
11 *denevérei* (PN; 1856: *denevérén* — sh. —)
13 *hátulsó* (1882; NK: *tulsó*)
szobáiba *futott*, (K: *szobá*(*...*)*iba* *fut*(*va*)*ott*)
17 *nádkévékkel*, (K: *nádkévékkél* — *elírás* —)
18 *ablaküvegeken* *keresztül*. (PN; 1856; 1863: *ablaküvegeken*
keresztül 1882; NK: *ablaküvegen* *keresztül*)
25 *lassankint* *izzóvá* (PN; 1856; 1863; 1882; NK: *lassanként*
izzóvá)

Lap: Sor:

- 160 : 27 lángtenger sugárait (PN; 1856; 1863; 1882; NK: lángtenger sugarait)
28 veresre festett (NK: vörösre festett)
31 verembe hult (PN; 1856; 1863: verembe hult)
33 sor 2. szavától a következő sor végéig terjedő rész a K-ból ki van vágva.
- 161 : 4 adott annak, ki (K: adott <neki> annak, ki)
5 alatta döngő (K: alatta <meg>döngő)
9 úgy visszhangzik (K: úgy visszhangzik PN; 1856: úgy visszhangzik)
18 nehogy beszakítsa (K: nehogy <l>beszakítsa)
20 foglalvány közül, (PN; 1856; 1863; 1882; NK: foglalvány közül)
24 vad táncdanát, (K: vad táncz<t>danát)
27 Tovább ásott (K: Tovább á<...>sott)
31 szemű tűzi szörnyek (K: szemű tűzi ször<nyek>nek 1863; 1882: NK; szemű tűzszörnyek)
32 a padmalyról, kék (K: a <tetőrül> padmalyról, kék)
- 162 : 2 riasztott rájuk (PN; 1856; 1863; 1882; NK: riasztott rájok)
öregapjuk, (PN; 1856; 1863; 1882: öreg apjuk NK: az öreg apjuk)
3 szalufát (1863; 1882; NK: szarufát)
5 parázssá lett (K: parázssá <vált> lett)
6 mint megfogott (K: mint <éles hangú> megfogott)
a szorongatott (K: a <megszorult> szorongatott)
ijedezve kiabált (K: ij<esztgetve>edezve kiabált)
8 Táncolnak odakinn, (NK: Tánczolnak odakünn)
10 résen át (PN; 1856; 1863; részen át)
11 sorban levő „elő a pince” szavakkal kezd. rész a következő sorban levő „s teleszitta” szavakkal záródó rész a K-ból ki van vágva.
12 mellét ez (K: mell<ét>ett ez)
14 A rés éppen (PN; 1856; 1863: A rész éppen)
termetével keresztülcsúszhasson rajta. (K: termetével <alá> keresztül csúszhasson a pinczébe rajta. PN; 1856; 1863: termetével keresztül csúszhassék rajta. 1882; NK: termetével keresztül csúszhassék rajta.)
20 lejjebb, lejjebb (K; PN; 1856; 1863; 1882; NK; lejjebb, lejjebb)
22 madarkák. (1863; 1882; NK: madárkák)
29 valami jutott eszébe. (NK: jutott valami eszébe)

Lap: Sor:

- 162: 30 résből, (PN; 1856; 1863; részből)
- 163: 2 lehetett nyitni. (K: lehet<...>ett nyitni.)
s csendesen (NK: csendesen)
- 3 kétfelé nyitá (K: <ki> kétfelé nyitá)
- 10 egy boszúálló (K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: egy boszúálló)
démon, kört (K: daemon, <két> kört)
- 17 lerántotta a párnát, (K: lerántotta a <dunnát> párnát)
- 21 elvakult szemeire (K: elvakult szemei<nek>re)
- 25 A pince ászokain kisebb-nagyobb (K: A pincze <...>
ászokain <ures> kisebb nagyobb)
- 26 tele serrel, (NK: tele sörrel)
- 27 tört rés (PN; 1856; 1863: tört rész)
- 29, 34 seres hordó (NK: sörös hordó)
- 31 Azzal felállt (K: <Akkor> Azzal felállt)
- 33 setét volt (NK: sötét volt)
- 164: 2 friss serrel; (PN; 1856; 1863: fris serrel NK: fris sörrel)
- 7 sikerült neki (PN: 1856: sikerült néki)
- 10 éneklé buzgó szívvel (K: éneklé <bozgó> buzgó szívvel)
- 12 tiéd (PN; 1856: 1863: 1882: NK: tied)
- 165: 5 nem is igen (1863: 1882: NK: nem igen)
- 6 akiknek hírül vitte, hogy (K: a kiknek <ment jelenteni>
hírül vitte, hogy)
- 7 ma? mikor (K: ma<ga>? mikor)
- 8 a rektor számára? (K: a rektor<nak> számára?)
- 9 akiknek hivatalosan (K: a kiknek <...> hivatalosan)
forspontra menni? (K: forspont<j>ra menni?)
- 13 ád az uraság (PN; 1856: 1863: 1882: NK: ad az uraság)
- 14 ahova híven (NK: a hová híven)
- 15 holmije? (1882; NK; holmija)
- 18 akinek kínálni (K: a kinek <csak> kínálni)
volt. Belevágott (K: volt. <V...> Belevágott)
- 24 azután ismét (K: azután <megint> ismét)
- 166: 7 néhány neki (PN; 1856; 1863: néhány neki)
- 8 változtatással; (K: változts<...>tatással — elírás —)
- 9 olyan szerszámét, mely (K: olyan <eszköz> szerszám<on>ét,
mely)
- 12 kastély pitvarába (K: kastély <ud> pitvarába)
- 13 üldögélt (1882; NK: üldögélt)
lábadozó (K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: lábadozó)
- 22 látja a furcsa (PN; 1856; 1863; 1882; NK: látja e
furcsa)

Lap: Sor:

- 166: 23 mosolygó orcával (PN; 1856; 1863; 1882: NK: mosolygó
arczával)
29 csókolta (1863; 1882; NK: csókolá)
van odakinn (NK: van odakünn)
30 Ezek a parasztok (K: Ezek a... parasztok)
- 167: 4 Sámsihoz; (PN; 1856: Sámsihez)
7 Hamza esküdtek, (K; PN; 1856; Hamza eskötek)
13 Úgy-é? Ugye (NK: ugy-e? ugy-e)
25 esküdt jelenlétében, (K; PN; 1856: esküft jelenlétében)
- 168 1 a kentek italát (PN; 1856; 1863; 1882; NK: a kentek italát)
2 tőle semmi (K; KP; 1856: tőlem semmi — elírás — sh. —)
8 mondani a bőrharagnak, (K: mondani <mint> a bőrharagnak)
11 szókat, aki (K: szókat <csak> a ki)
12 figyelmezní tud rá (PN; 1856; 1863; 1882: figyelmezní
tudná)
emlékezéshez! (1882; NK: emlékezéshez)
16 doktor úr holmieit (K: doktor úr holmie<j>it PN; 1856;
1863: doktor úr holmijét 1882; NK: doktor úr holmiját)
- 18, 20 169: 4 katulyát (1882; NK: skatulyát)
19 e nagyravágyás (1882; NK: a nagyravágyás)
25 — Majd folszedem, (NK: — Majd felszedem)
29 visszatenné a tiszta (NK: visszatenni a tiszta)
33 birkamétely ellen (PN: 1856; 1863; 1882; NK: birkaveszély
ellen)
- 169 2 a kentek fejének. (PN; 1856; 1863; 1882; NK: a kentek
fejének.)
7 megnyálazta a mutatóujja (K: megnyálazta <egy kicsinyt>
a mutatóujja)
8 hegyét, s belemártotta (K: hegyét s belemártotta)
9 mindenfelé; (K: mindenf<é>elé)
14 faluvégi kocsmá (1882; NK: faluvégi kocsmá)
16 elébb járt, (NK: előbb járt)
17 benyitott a kocsmába (1882; NK: benyitott a kocsmába)
21 kívánok, kedves (K: kíváno<m><k> kedves)
22 kegyelmed (1863; 1882; NK: kelmed)
26 jó helyen (K: jó <l> helyen)
31 könyökkel *tehenkedve* az (PN; 1856; 1863; 1882; NK;
könyök *nehezkedve*)
33 a kocsmaszobában, (1882; NK: a kocsmaszobában)
34 fogta. (PN; 1856: fogva — sh. —)

Lap: Sor:

- 170 : 2 végünk, te (K: végünk? <vagy> te)
te vén (K: < .> te vén)
5 addig tekingetett (PN; 1856; 1882; NK: addig tekingetett)
11 nagy *tele* láda (PN; 1856; 1863; 1882; NK: nagy láda;
13 azt a hintórul. (K: azt a <k>hintórul. PN; 1856; 1863; 1882;
NK: azt a hintóról.)
14 kidőlt belőle (PN; 1856; 1863; 1882; NK: kidőlt belőle
valami fehér por. (PN; 1856: valami fejez por.)
16 nagyon, és szörnyen (1863; 1882; NK: nagyon szörnyen)
18 a kezemből (1863; 1882; NK: kezemből)
22 mindjárt megparancsolta (K: mingyárt megparancsolta)
23 kidőlt port (1882; NK: kidőlt port)
24 mert mindjárt (K: mert mingyárt)
34 behengergetett (1863; 1882; NK: behengerített)
- 171 : 6 győzelmi öröme (K: győzelmi <hangja> öröme)
amikor (1863; 1882: mikor)
7 legkevesbé várt volna (K: legkevesbé várt<a> volna PN;
1856; 1863; 1882; NK: legkevesbbé várt volna)
13 mesékkel jössz (K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: mesékkel
jössz)
19 megállj! *Vasra* (K: megállj! <beküldelek> *vasra*)
- 172 : 2 Hisz ezt tudja (PN; 1856; 1863; 1882; NK: Hisz azt tudja),
3 ember. A gyógyszer (K: ember. <Az oro> A gyógyszer)
13 s agyoncsapnák (K: . . . s agyoncsapnák)
15 megégetni, mit (K: megégetni, <mint?> mit)
17 egymáshoz, sopánkodva (K: egymás<nak?><hoz>, sopánkod-
18 va) hogy ő nem (K: hogy <hiszen?> ő nem)
19 amit ő mondott; (1882; NK: amit mondott)
28 lassanként (PN; 1856; 1863; 1882; NK: lassankint)
33 annyit (NK: annyira)
- 173 : 1 reggelig, komám! (K: reggelig <fiam> komám)
Esküttek! Kísérjék (K: Esküttek! Kísérjék<tek>k PN; 1856:
Esküttek! Kísérjék)
2 kentek odáig (NK: kedtek odáig)
21 szobor magatartásával, onnan vezényelt (K: szobor <magya>
magatartásával, onnan <parancsokat?> vezényelt)
27 kerekedhet (PN; 1856; 1863; 1882; NK: kerekedhetik)
- 174 : 3 is elkészíték már, (K: is <meg> el készíték már)
16 hozzá a vén őrmester; (K: hozzá <az alatt?> a vén őrmester)
még a viharszj (még <az . . .> a viharszj)
17 egy keze (K: egy<ik> keze)

Lap: Sor:

- 175 : 14 néhány szót (PN; 1856; 1863; 1882; NK: néhány szót)
29 vágja utamat (K: vágja <m> utamat)
34 halálomat. NK: halá-omat —sh.—)
- 176 : 6 lelkem megkönnyebbül. (NK: Lelkem megkönnyebbül)
13 Énhozzám (1882; NK: Én hozzám)
18 tekintte fel. (NK: tekintte föl.)
19 — Nem emlékezem ilyen (K; — Nem tudom, hogy emlékezem ilyen PN; 1856; 1863; 1882; NK: — Nem emlékszem ilyen)
20 vállat vonított. (NK: vállat vont.)
27 másoknak könnyeket (K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: másoknak könnyeket)
- 175 : 24 borzalmas munka (K: borzalmas <..> munka)
25 fel van kavarodva, (K: fel<l> van kavarodva,)
29 áldozatul kell (1863; 1882; NK: kell)
31 Ezen titkos forrongók (K: Ezen titk<..>os forrongók PN; 1856; 1863; 1882; NK: Ezen titkon forrongók)
33 vele Galíciában, (K: vele <Lengyelországban> Galicziában)
34 ő jelentett fel. (K: ő <adott> jelentett fel)
- 178 : 12 Ez vette észre (NK: Ez észre vette)
13 ragadá meg (PN; 1856: ragada meg — sh. —)
erőszakosan kiálta: (NK: erőszakosan kiáltá:)
19 létezhet; (NK: létezhetik;)
28 és a katonák ellen (PN; 1856; 1863; 1882; NK: és katonák ellen)
30 előlük bezárni, (PN; 1856; 1863; 1882; NK: előlük bezárni)
31 hogy leginkább (K: hogy <most> leginkább)
- 179 : 6 hangzűr közül. (PN; 1856; 1863; 1882; NK: hangzűr közül)
9 a hosszadalmas (NK: hosszadalmas)
határozár fenntartására (K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: határozár fentartására)
12 kapa-kaszaforgató (PN; 1856; 1863; 1882; NK: kapa- s kaszaforgató)
17 őrhelyet (1863; 1882; NK: őrhelyt)
21 A többire (K: A <p> többire)
28 Míg végzé (PN; 1856; 1863; 1882; NK: Még végzé)
33 századosára, s sietett (PN; 1856; 1863; 1882; NK: századosára és sietett)
- 180 : 6 egy halvány hölgy (NK: egy halvány hölgy)
8 szolgálattelvő nők (K: szolgálatt<..>evő nők)
17 mint a gyöngycsepp (1863; 1882; NK: mint gyöngycsepp)

Lap: Sor:

- 180 : 19 kezével *oly* erősen (NK: kezével erősen)
24 — Iszonyúan szenved (K: — <A> Iszonyúan szenved)
ön előtt mutatni. (K: ön<nek> előtt mutatni)
26 leheletén (K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: lehelletén)
28 vállat vonított. (NK: vállat vont)
34 lehet, hogy egy új életre (K: lehet hogy egy <jövendő> új
életre PN; 1856; 1863; 1882: újéletre NK: új életre)
- 181 2 az az önkénytelen (PN; 1856; 1863; 1882; NK: amaz ön-
kénytelen)
3 térdelt (NK: térdepelt)
6 felfelé emelve. (NK: fölfelé emelve.)
24 a koporsó szélén (PN; 1856; 1863; 1882; NK: a koporsó
szélén)
29 annak halálos (NK: annak a halálos)
34 komolyan monda (PN; 1856; 1863; 1882; NK: komolyan
mondá)
- 182 2 raboknak hasonló (K: r<á>aboknak hasonló)
15, 188: 13 monda neki (PN; 1856; 1863; 1882; NK: mondá
neki)
26 más afféle; (K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: más aféle)
lett volna (PN; 1856: pet volna — sh. —)
27 mint a polyvát! (PN; 1856: mint a olyvát — sh. —)
- 183 cím Olaj (K: <A> Olaj)
2 kalapokat. Itt (NK: kalapokat. <Az> Itt)
3 álltak ugyan ki a (PN: 1856; 1863; 1882; NK: állatak ki a)
15 bocsátá lábhoz (NK: bocsátá lábához)
fegyvereit, hallatszott (PN; 1856: 1863; 1882; NK: fegyve-
rét, hallatszott)
- 184 : 5 közül egyszerre (PN; 1856; 1863; 1882; NK: közül egyszerre)
7 letevődött. (K: let<é>evődött)
10 nem árulnák is (K: nem <bizonyltanák> árulnák is)
11 balzsamozva (K: balzsamo<l>va)
16 a fejével (K: a feje<n?>vel)
21 sem a várostul, (PN; 1856; 1863; 1882; NK: sem a várostól)
25 volna a szándéka, (NK: volna szándéka)
mentül hamarabb (NK: mentől hamarabb)
26 Megköszörüli azután a (PN; 1856; 1863; 1882; NK: Meg-
köszörüli a)
28 úgy levén, (NK: úgy lévén)
29 akképpen (K; PN; 1856; 1863; NK: aképen)
- 185 2 ekképpen (K; PN; 1856; 1863; NK; NK; eképen)

Lap: Sor:

- 185 6 patikariusok készítsenek (PN; 1856; 1863; 1882; NK: patikárosok készítsenek)
8 között tartatódjanak. (K: között tartatódj<á>anak)
9 így levén, (NK: így lévén)
10 secularis népség (NK: secularis népség)
17 egész alázattal (NK: egészen alázattal)
19 Ez ékes és (PN; 1856; 1863; 1882; NK: Ez elmés és)
21 néhány pillanat (PN; 1856; 1863; 1882; NK: néhány pillanatot)
31 azért nyitott (K: azért <állott> nyitott)
- 186: 9 hó kebelre, (NK: hó keblére)
11 hazafinak Numa (K: hazafinak <...> Numa)
17 első moccanásra (K: első <moczcz.> moczczanásra) ez embereket. (PN; 1856; 1863; 1882; NK: az embereket)
27 három közben álló ember háta (K: <három közbenálló ember> <a> háta)
33 fennhangon (NK: fenhangon)
- 187: 2 kenyér és (K: keny<erek>ér és)
11 s odalépett (NK: odalépett)
18 netalántán tulajdonképpen (K: netalántán <...> tulajdonképe<tt>n<n>) mégis haneha (NK: mégis hanemha) tulajdonképpen (K: <volt?> tulajdonképe<tt?>n)
20 kényteleníttetni (K; PN; 1856: kénytelenítetni)
23 szerencésítsem, (1863; 1882; NK: szerencséltessem.)
27 ezt mitőlünk (K: PN; 1856; NK: ez mi tőlünk — elírás — sh. —)
30 városunkért, a tekintetes (K: városunkért <és> a tekintetes)
- 188 7 azután (K: az <...> után)
8 széjjeloszlott (K: széjlyeloszlott PN; 1856: széjlyeloszlott)
13 ujjával szétpiszkálva (K: ujjával <meg> szét piszkálva)
27 csomója (K; csomój<át>a)
28 kezembe jutott. (K: kezembe {jutott}.)
30 legfélelmesebb rajongóknak. (PN; 1856; 1863; 1882; NK: legfélelmetesebb rajongóknak)
34 a bosszúállás, (K; PN; 1856: bosszuállás)
- 189 1, 3, 10 néhány (PN; 1856; 1863; 1882; NK: néhány)
5 Az elítélt szava igaz volt. (1882; NK: Az elítélt szava igaz volt.)
7 lehetlenné tegyék (NK: lehetlenné tegyék)

Lap: Sor:

- 189: 9 csöngetett. (1863; 1882; NK: csengetett.)
14 megégetéstől (NK: megégestől)
a volkán szádát (PN; 1856; 1863: a volkán száját 1882; NK:
a vulkán száját)
17 nem tehető. (K: nem <lesz> tehető)
24 hagyta elvételni (PN; 1856; 1863; 1882; NK: hagyta le-
vétetni)
26 esik könnyekre (K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: esik kö-
nyekre)
31 Én ez ítéletet (PN; 1856; 1863; 1882; NK: Én az ítéletet)
32 bízom az igazságos isten kezeire. (K: <letésem> bízom az
igazságos Isten kezeire)
34 fementem önt (NK: fölmentem önt)
190: 11 családját megy (K: családját megy)
12 családját oltalmazni (PN; 1856: családját ótalmazni)
18 és könnyeit hagyta (K; NK: és könnyeit hagyta PN; 1856;
1863; 1882: és könnyeit hagyta)
23 mintha könnyes (PN; 1856; 1863; 1882; NK: mintha könnyes)
191: 1 rendelkezék szinte (NK: rendelkezék szintén)
14 A paripákat azalatt (PN; 1856; 1863: A paripákat ez alatt
1882; NK: A paripákat ez alatt)
19 őszinteséggel monda (PN; 1856; 1863; 1882; NK: őszinte-
séggel mondá)
33 is ki van fejezve a (K: is <meg> ki van fejezve a)
192: 4 Mit mond (K: — <Hogyan> Mit mond)
193: 1 csendesen (1882; NK: csendesen)
6 előtornácokba (NK: előcsarnokba)
7 hátára halvány (K: hátára <sápadt> halvány)
16 Némelyiknek veres (NK: Némelyiknek vörös)
szegélye a (PN; 1856; 1863; NK; szegélye)
17 gyulladás (PN; 1856; 1863; 1882; NK: gyuladás)
21 foly a kastélyban alvók (K: foly <még> a kastélyban <meglak>
alvók)
194: 1 s egyéb (K: <s eg> s egyéb)
6 titkosan bemásznak (K: <...> titkosan bemász<t>nak)
7 álmában lepik (K: álmában <fog> lepik)
8 gúnyosan mosolygva (NK: gúnyosan mosolyogva)
18 ezt biztosítani (PN; 1856; 1863; 1882; NK: azt biztosítani)
25 — Ismernek, (K: — <Zudárné gúnyosan> Ismernek)
31 beledőfte volna az (K: beledőf<i>te volna az)
195: 3 e kendőbe (K: e kendőben — elírás —)

Lap: Sor:

- 195 : 3, 198 : 27 néhány (PN; 1856; 1863; 1882; NK: néhány)
oda tudnád-e ezt adni (K: odatudnád e ezt adni PN; 1856;
1863; 1882; NK: oda tudnád-e adni)
13 ugye a nagyságos (K: <ilye> ugy-e a nagyságos)
17 viláért (1882; NK: a viláért.)
18 hajdút. Látják (K: hajdu<kat>t. Látják)
24 kotródott. (K: kotródott. <Nem telt bele öt perc, már
vissza is jött, jelentve, hogy az ebek mind felfalták a nekik hányt
konczot. Óh igen szívesen vették. — Akkor mehetünk:
szólt>))
27 Vigyorgott most (PN; 1856; 1863; 1882; NK: Ó vigyorgott
most)
29 hozzá, azt (K: hozzá <e>azt)
196 13 felemelte azt (NK; fölemelte azt)
14 annak bizonyosságul, (PN; 1856; 1863; 1882; NK: annak
bizonyosságul)
15 sokszoros cibálás (K: sokszoros... czibálás PN; 1856; 1863;
1882; NK: sokszoros kiabálás)
16 kezei közül. (PN; 1856: kezei között.)
17 a fickónak! (PN; 1856; 1863; NK: e ficzkónak!)
20 hogy győzte az törülni (NK: alig győzte azt törülni)
21 a kabátja (NK: kabátja)
33 villant meg (1882; NK: villan meg)
197 12 Hová mentek (PN; 1856; 1863; 1882; NK: Hova mentek)
14 Rajta, rajta. (K: Rajta, rajt<á>a)
18 útkokban (NK: útkokba)
24 A kastélyban (K: A<z egész> kastélyban)
26 féltében (K: fél<v>tében)
29 legbátrabbak közül: (PN; 1856; 1863; 1882; NK: leg-
bátrabbak között)
30 titkos összejöveteket, (NK: titkos összejöveteleket)
198 : 8 ódivatú delfinek (K: ódivatú <melyik> delfinek)
15 lesz, elébb felhúzgálja (K: lesz; <egyenként> elébb felhúz-
gálja)
aztán egyesült (PN; 1856; 1863; 1882; NK; azután egyesült)
19 a csatorna (K: a <kerítés> csatorna)
20 a kötél (K: a <sza>kötél)
21 lebegő (K: le{v}begő)
22 szörny, csak súgva (K: szörny <De> csak súgva)
25 lógott (K; PN; 1856: lóggott)
27 segített (1863; 1882; NK: segítve)

Lap: Sor:

- 198 : 31 szólt (K: <sutto> szólt)
- 199 : 1 fel a kötelet (K: fel<fele> a kötelet)
9 helyett (K: helyett az elfolyott)
10 bosszúsága (K; 1882; NK: bosszúsága 1856; 1863: boszusága)
13 másik (NK: a másik)
16 lerántá (PN; 1856: leránta — sh. —)
19 két kezével (K: két kezé<ben>vel)
20 fenntartotta magát (PN; 1856; 1863; 1882; NK: fentartotta magát)
26 elvette eszét. (NK: elvette az eszét)
27 ordíta (NK: ordítá)
30 árul el a gyáva. (K: árul e a — elírás —)
32 Bodza. (NK: Bonza — sh. —)
- 200 : 7 Mekipiros. Az isten irgalmára kérlek! (K: Mekipiros. **Az Isten irgalmára kérlek!**)
10 ujjongott (K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: ujjongott)
11 a szédítő magasban, (K: a <szédelgő> szédítő magasban)
23 martalékja (1863; 1882; NK: martaléka)
- 201 : 1 horogvasban (1863; 1882; NK: horogban)
4 Még csak meg sem mozdultak utána, mint a jó alvók, akik ott alusznak el, ahova fejüket letették. (A K-ban ez a rész fekete ceruzás betoldás)
6 „Hamama!” (PN; 1856; 1863; 1882; NK: hamamát.”
7 értett alatta? (K: értett<ek> alatta?)
9 két mozdulatlan tetem (K: két <alaktalan> mozdulatlan tetem)
10 rajtuk, (PN; 1856; 1863; 1882; NK: rajtok)
mint az a föld (NK: mint a föld)
19 ismét néhány (K: ismét <kialudt> néhány)
20 néhány pillanat (PN; 1856; 1863; 1882; NK: néhány pillanat)
33 közepett félig (PN; 1856; 1863; 1882; NK: közepett félig)
34 történt kifelé, (K: történt kife<j>lé)
- 202 : 25 azt az egypár (PN; 1856; 1863; 1882; NK; azt a pár) rúgást, amit (K: rúgást, <tőle> a mit)
- 203 : 3 le arról (1863; 1882; NK: le róla)
4 kezei elől össze voltak (K: kezei <hátul meg> elől össze voltak)
7 lányka (NK: lányka)
9 egy félig (K: egy <...> félig)
18 elbújásra; (PN; 1856; 1863; 1882; NK: elbuvásra)
21 kezei (NK: keze)
25 Azután (PN; 1856: Azntán — sh. —)

Lap: Sor:

- 203 : 25 kiálta fel (NK: kiáltá fel)
27 E kérdésére nem (PN; 1856; 1863; 1882; NK: E kérdésre nem)
- 204 : 1 kiálta a néember (NK: kiáltá a néember)
3 telkemre (PN; 1856; 1863; NK: telkemen)
4 ez a kő, (K: ez a(z) kő)
9 redőnyök közül; (PN; 1856; 1863; 1882; NK: redőnyök közül)
13 hová célozz. (PN; 1856; 1863; 1882; NK: hová célzasz.)
14 a gyermek kezeiből, (NK: a gyermek kezéből)
17 e vékony (PN; 1856; 1863; 1882; NK: a vékony)
18 teremtést kár volna (K: teremtés kár volna — elírás —)
24 ördöghöz (1863; 1882; NK: ördöghez)
- 205 : 6 ez a mese? (1882; NK: az a mese)
7 nyögés (PN; 1856: uyögés — sh. —)
13 kívül hálálkodik, (K: kívül <könyörög> hálálkodik)
16 tartott kezeiben. (PN; 1856; 1863; 1882; NK: tartott kezében)
26 élit oly gondosan (PN; 1856; 1863; 1882; NK: élit oly gondosan)
28 kulcsot? (1882; NK: kulcsot?)
- 206 : 5 tesznek, ahol (K: tesznek, <hogy> a hol)
8 beszállinkóztak (1882; NK: beszállingóztak)
a nő nem fél, (K: a nő<t> nem fél)
9 néhányan a ház (PN; 1856; 1863; 1882; NK: néhányan a ház)
13 most fennhangon. (K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: most fennhangon)
- 207 : 4 ez az ének. (NK: az ének)
12 van a gondoskodásra (NK: van gondoskodásra)
22 kiálta (1863; 1882; NK: kiáltá)
hozzájuk; (PN; 1856; 1863; 1882; NK: hozzájuk)
23 földieim. (K: földie<k>im PN; 1856: földeim — sh. —)
25 mi mért (PN; 1856; 1863; NK: mi miért)
28 e büszke (PN; 1856; 1863; NK: a büszke)
30 kiveté, (K: <. . .> kiveté)
- 208 : 8 hóhér (NK: hófehér — sh. —)
9 néki? (PN; 1856; 1863; 1882; NK: neki)
16 Hétfalusy (K: Hétfal<vy>usy)
17 közüünk (PN; 1856; 1863; 1882; NK: közölünk)
20 terjeszték (1863; 1882; NK: terjesztették)

Lap: Sor:

- 208 : 28 kiálta esengő (PN; 1856; 1863: kiálta csengő 1882; NK: kiáltá esengő)
34 vértől aláfutott (K: vértől <el>aláfutott)
- 209 : 1 öltönyére hosszú (K: öltönyére <egy> hosszú)
4 maga előtt, (K: magát előtt — elírás —)
6 monda ostromlóihoz: (PN; 1856; 1863; 1882; NK: monda ostromlóihoz)
13 s odaveté (1863; 1882; NK: odaveté)
lábaihoz (1863; 1882; NK: lábához)
15 lőjön, (1882; NK: lőjjön)
20 lázadók tömegéből (K; PN; 1856: lázadók tömegéből)
24 néhányan (PN; 1856; 1863; 1882; NK: néhányan)
33 Azt tudom. (K: <De> Azt tudom)
- 210 : 2 cinkosai közül (PN; 1856; 1863; 1882; NK: czinkosai közül)
8 Viseljen rájuk (PN; 1856; 1863; 1882; NK: Viseljen rájuk)
11 elmondá az „isten (NK: elmondá: „Isten)
úgy segéljen”-t (PN; 1856; 1863; 1882; NK: úgy segéljen”)
14 ki szépen (K: <kinek> ki szépen)
15 kilője (1882; NK: kilőjje)
28 háta elviselt (K: háta <t> elviselt)
- 211 : 9 pengeted (K: pengete<g>d)
13 a bennszorult fogolynak (PN; 1856; 1863: bennszorult fogolynak 1882; NK: beszorult fogolynak)
kelle gondolkoznia. (PN; 1856; 1863; 1882; NK: kell gondolkoznia)
19 ütenyekben (K: üte<m>nyekben)
egyenként felpattanva. (PN; 1856; 1863; 1882; NK: egyenként felpattanva.)
23 érchúrokat (K: ércz húro<g>kat)
szaggatnának. (K: szakgatnának)
24 A pince vasajtaja (PN; 1856; 1863; 1882; NK: A pince vasajtója)
25 künn parázssá vált (K: künn <elaludt> parázssá vált)
30 örömeben, (K: öröméb<é>en)
31 gondoltak ki magukban. (PN; 1856; 1863: gondoltak ki magokban)
- 212 : 12 füstölgő zsarátnakon, (PN; 1856; 1863: füstölgő zsarátnokon 1882; NK: füstölgő zsarátnokon)
14 A K-ban Jókai kezeírásával a következő — vsz. a szedő által piros ceruzával áthúzott — rész olvasható: „Igazítás. Lapjaink 511 számában a második lapon 3 hasábban felyüről

Lap: Sor:

- 43 sorban, Jókai cikkében ,rendőrség' helyett ,rendezőség-<nek>'nek kell állani.”
- 212 15 mint az eszeveszett, (1863; 1882; NK: mint eszeveszett)
17 tüskés fejű (K: tüské<k>s fejű)
21 mondhatá rá, (1863; 1882; NK: mondhatná rá)
32 érte bosszút. (K; 1882; NK: érte bosszút? PN; 1856; 1863:
érte bosszút?)
- 213 5 bíróhoz, a paphoz (NK: bíróhoz)
15 a mennyországból (NK: menyországból)
16 rezgő hangjának (NK: rezgő hangjával)
17 visszhangot adva (K: PN; 1856; 1863: viszhangot adva)
29 látta, sövényeken, (K: látta, <kerítéseken> sövényeken)
- 214 6 gyönyört dd (PN; 1856; 1863; 1882; NK: gyönyört ad)
13 mely újra (K: mely <mindig> újra)
17 akadt rájuk. (PN; 1856; 1863; 1882; NK: akadt rájuk.)
26 adtam gabonát, (NK: adatam a gabonát)
kitelelték (K: kitelelté<d>l)
27 csöndes (1882; NK: csendes)
31 csak könyörögni (K: csak <. . .> könyörögni)
- 215 14 Lássak könnyet (K; PN: 1856; 1863; 1882; NK: Lássak
könnyet)
24 hörgé elfullasztó (K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: hörgé
elfulasztó)
dühvel. (NK: dühhel.)
- 216 3 az ősz (K: az <nagy> ősz)
8 vállalai közül. (PN; 1856; 1863; 1882; NK: vállalai közül.)
10 szörnyű ítélete (1863; 1882; NK: rettentő ítélete)
- 217: 12 félelmes PN; 1856; 1863; NK: félelmetes)
14 egy ideig (K: egy <perczig> ideig)
23 ordíta (PN; 1856; 1863; 1882; NK: ordítá)
felkapva a (K: <s elgázolta> felkap<t>va a)
- 218 1 sem láttak (K: sem láttak <tőle>)
12 százan meg százan halált (NK: százan halált)
13 szitkozódva, átkozódva s panaszoják (NK: szitkozódva, s
panaszolják)
őt utolérni, (K: őt <fel> utolérni)
18 dühvel (NK: dühhel)
19 mért nem (PN; 1856; 1863; 1882; NK: miért nem)
20 mert (NK: mer)
32 és amidőn (K: és <esze által> a midőn)
34 és ez az ész (NK: az ész)

Lap: Scr:

- 219 7 A nép cserepeket (NK; A nép cserepet)
veder áll (K: veder <fog> áll)
- 17 hajdú barátságos (K: hajdu <szíves> barátságos)
- 220 5 vismuth-porokkal (PN; 1856: vismuth-porokkal — sh. —)
odahelyezteté (NK: odahelyezte)
- 11 korbáccsal. (K: korbáccsal. <Hol>)
- 17 csudálkozva (PN; 1856; 1863; 1882; NK: csodálkozva)
- 20 fülkéjébe, (1863; 1882; NK: fülkéjében)
- 22 hallgatást, (1863; 1882; NK: hallgatózást)
- 24 rémültében (1882; NK: réműletében)
- 25 voncolták ki (1882; NK: vonszolták ki)
- 27 elrejtett üldözött (K: elrejtett <...> üldözött)
- 221 1 esett, ígérte (K: esett, <elmondja> ígérte)
- 5 úr — viszona (K: úr, <szólt heve> viszona)
- 6 teljes életében, (PN; 1856; 1863; 1882; NK: teljes életemben)
- 7 ön nyugton (K: ön <el> nyugton)
- 8 idekinn (NK: ide künn)
- soha nem (1882: soha sem)
- 9 lélegzetét (PN; 1856; 1863; 1882; NK: lélekeztét)
- 10 szembe szállni (1863; 1882; NK: szembe szállani)
- 16 is kitörni, (1863; 1882; NK: is kitörétni)
- egybe, s kész, (K: egybe, <...> s kész)
- 18 akivel (NK: kivel)
- 27 a levegőben, a földben (NK: a levegőben)
- 32 mindjárt (K; PN; 1856; 1863: mingyárt)
- 222 7 e fehér (1882; NK: a fehér)
- 9 visszhangra talált. (K; PN; 1856: viszhangra talált.)
- 12 szabad észrevetetnie. (PN; 1856; 1863; 1882; NK: szabad észrevétetnie.)
- 13, 27 felyülről (PN; 1856; 1863; 1882; NK: felülről)
- 22 hogy zöldül az arca (NK: kogy zöldül arcza — sh. —)
- 24 sápad! (1863; 1882; NK: sáppadt)
- 223 1 ijedség, (1882; NK: ijedtség)
- 3 védelem. (1863; 1882; NK: védelme)
- 4 kinzóján (K: kinzója <arczán>án 1863; 1882; NK: kinzója arczán)
- 8 néhány percig (NK: néhány perczig)
- 9 állt előttük (PN; 1856; 1863; 1882; NK: állt előttök)
- elváltozott arccal K: elváltozott arczal)
- 224 3 vezénylete (K: <parancsn> vezénylete)
- 5 Imre (K: <Nem> Imre)

Lap: Sor:

- 224 : 12 az út üres (NK: az út *igen* üres)
16 vérfoltok, mikbe (K: vérfoltok nyoma, mikbe)
- 225 : 3 ezt az ártatlant (PN; 1856; 1863; 1882; NK: azt az ártatlant)
megszabadíthatuk (1882; NK: megszabadíthatjuk)
6 akit Zudár (K: a kit Zudár<né>)
7 titokban *fel*nevelt, (K: titokban elnevelt — *elírás* — NK:
titokban *föl*nevelt)
8 a híd alatt, (K: a <paták> híd alatt)
12 futott, az egészen (K: fut<va>ott <azt> az egészen)
16 és megcsókolta (1863; 1882; NK: s megcsókolta)
19 hordágyat készítetett, (K: hordágyat készítetett PN; 1856:
hordágyat készítetett)
27 elfulladt (PN; 1856; 1863; 1882; NK: elfuladt)
30 marasztani (NK: marasztalni)
33 nő, bajban (K: nő, <harczban> bajban)
- 226 : 4 minden rendszernek. (PN; 1856: v_amindenszernek — sh. —
9 néhány óra (PN; 1856; 1863; 1882; NK: néhány óra)
a roppant helységet (K: a <fal> roppant helységet)
10 vette fel. (PN; 1856; 1863; 1882; NK: verte fel)
25 *nem volt* emberi (K: nem emberi — *elírás* — PN; 1856; 1863;
1882; NK: *nincs* emberi)
28 sírt is ásson, (K: Sírt is áss<a>on)
arra ugyan (K: a<zt>rra ugyan)
- 227 : 10 kiálta, végső (NK: kiáltá végső)
felemelkedve helyéből (NK: fölemelkedve helyéből)
12 sikolta az ifjú (K: <k>sikolta az ifjú PN; 1856; 1863: sikolta
az ifju 1882; NK: sikoltá az ifjú)
16 átölelte őt (K: átölel<v>te őt)
24 kezdte *azt* a (NK: kezdte a)
27 nyakszirton (NK: nyakszirten)
28 elfeledt (NK: elfeledett)
29 kiálta (1863; 1882; NK: kiáltá)
- 228 : 3 távollról káromkodni. (NK: távollról káromkodni)
4 hogy a nemes (K: hogy a <... Isz?> nemes)
5 maguk után (PN; 1856; 1863: magok után)
7 Szerencsére (K: <Néhány> Szerencsére)
lázadók közül; (PN; 1856; 1863: lázadók közül)
8 ott keresni (PN; 1856; 1863; 1882; NK: ott *mit*
keresni)
9 széthasgatva, (1882; NK: széthasogatva)
11 *édes* (1882; NK: édes)

Lap: Sor:

- 228 : 12 szörderekaljra lefekteté, (K: szörderek alljra lefekteté, PN; 1856; 1863; 1882: szörderekaljra lefekteté, NK: szöderék-aljra lefekteté,
felhasogatott (1882; NK: felhasogatott)
19 felmászhattott (NK: felmászott)
21 vassal bélelt (K: <...> vassal bélelt)
ajtajával. (K: ajtajával. <...>)
23 fenntarthassák a nép (K; PN; 1856; 1863; 1882: fentarthassák
a nép)
24, 27 néhány (PN; 1856; 1863; 1882; NK: néhány)
25 ütések csattogtak (K: ütések <hangzottak> csattogtak)
26 fenyegetőzés rivallt (PN; 1856; 1863: fenyegetőzés rivall
1882; NK: fenyegetőzés rivalt)
27 nép felemelte (NK: nép fölemelte)
30 kegyetlen bosszúra. (K; PN; 1856; 1863; 1882; NK: kegyet-
len bosszúra.)
34 tépve széjjel (K; PN; 1856; 1863: tépve szélllyel 1882; NK:
tépve szélylyel)
kötölékül. (1882; NK: kötélékül)
229 1 a hátulsó (K: <az> a hátulsó)
2 diadalmas üvöltésük (PN; 1856; 1863; 1882; NK: diadalmas
üvöltésök)
visszhangzott a boltozatok (K; PN: 1856; 1863; 1882; NK:
viszhangzott a boltozatok)
10 vádolni ott, (1882; NK: vádolni ott)
14 a reszkető kezét. (K: a <reszket> reszkető kezét)
25 életet nyertünk. (PN; 1856; 1863; 1882; NK: életet nyerünk.)
33 atyám, (K: <atyád> atyám)
230 1 Hétfalusy (K: Hétfal<vy>usy)
2 indulattól (PN; 1856: indulattal — sh. —)
7 véröröm üvöltésével (NK: véröröm üvöltéssel)
9 helyükből (1863; 1882; NK: helyeiből)
12 történyük (PN; 1856; 1863; 1882; NK: történyök)
19 félni sem (1863; 1882; NK: félni nem)
20 kézhez, s (K: kézhez <hanyatt?> s)
22 fáj (PN; 1856; 1863; Nk: fájít)
27 az ablakot, (K: az <ajta> ablakot)
31 tovább fenntartani. (K; 1856; PN; 1863; 1882; NK: tovább
fentartani)
231 1 Néhány pillanatig (PN; 1856; 1863; 1882; NK: Néhány
pillanatig)

Lap: Sor:

- 231 : 1 dühödten erőködtek (NK: dühödten erő/ködtek)
4 ablak felül (PN; 1856; 1863; NK: ablak felől)
10 ajtó felül (PN; 1856; 1863; 1882; NK: ajtó felől)
14 kiáltta Mária, (NK: kiáltá Mária)
15 lehetett a riadó (K: lehetett a kö<zelgő>riadó — elírás —)
dobpörgést (K: do<p>bpörgést)
17 a kapuk elé (NK: a kapu elé)
23 mennyi egy (K: <mely> mennyi egy)
29 Hanák, s mellére (NK: Hanák mellére)
30 s mellére (1863; 1882; NK: mellére)
33 pedig vezér (K: pedig <a> vezér)
irtóztatón (NK; irtóztatóan)
- 233 7 ülve (K: <1...?> ülve)
8 keresztülvágniok (K: keresztül vágni<ok>)
magokat (NK: magukat)
gyülevész (K: gyülvész)
19 fenntartá (PN; 1856; 1863; 1882; NK: fentartá)
20 begyógyultak (1863; 1882; NK: kigyógyultak)
23 érzett (K: <jól>érezett)
24 boldogságában (K: boldogság<...>ban)
gyönyörködheték, (1863; 1882; NK: gyönyörködhetik)
25 kedves jó lányának. (1882; NK: kedves jó lányának.)
29 együtt, s elhagyta (NK: együtt, elhagyta)
30 e tájat, (K: e táját — elírás —)
32 szomorú hivatalát. (K: szomorú <mesterségét> hivatalát)
- 234 6 A hétfalvi (K: A hétfal<us>vi)
7 magányos (K: magányos <elégett> 1863; 1882; NK: magányos)
13 odáig estenként, (PN; 1856; 1863; 1882: estenkint NK:
esténkint)
17 Hétfalusy, (K: Hétfal<vy>usy)
mondtam ugyé; (NK: mondtam ugy-e)
18 Milyen kevés (NK: Mily kevés)
25 Ami por, (K: A <p?>mi<t?> por)
26 az megtért (K: az... megtért)
29 Erdők vadait (NK: Erdő vadait)
- 231 12 legszokottabbak közé (Ék: legszokottabbak közé)
- 239 6 Jókai. (Ék: J ó k a i Mór.)
Az 1856-os kiadás tartalomjegyzékéből kimaradt *A bőrharang*,
Az Úr szólott, s *Az előre megásott sírok* c. fejezet címfelvétele
és jelzete.

TÁRGYI ÉS NYELVI MAGYARÁZATOK

Lap: Sór:

- 5 : 1 Az 1831-es eseményeket Balásházy János „szomorú történetek”-nek (3., 111.), Eugène Sue „szomorú napok”-nak (235.), Eötvös József pedig „szomorú idők”-nek nevezi (37.). A *Hétköznapokban* a kecskeméti tűzvész idejét nevezi *Jókai* „szomorú napok”-nak. (JKK 115.)
- 2 Romantikus felkiáltás (Jaj annak, aki született!) közben mutatja be Jókai az 1791-es nagy felhőszakadást *A nyomorék naplója* c. elbeszélésben is. (*Vadon virágai*. 12.)
- 6 : 11 a kapu bálványa — a kapu oszlopa
- 7 : 14 kankalikos kútágas — olyan kútágas, amely kankalékkal (gémme) működik; gémeskút; (vö. *Vadon virágai*. 41. — *Népvilág*. 51. — *Csataképek*. 215.)
- 16 csapó föld — márga; agyagból és mészből álló, fehér vagy sárgás színű, tapasztásra használt, termékeny talaj
- 18 Az elhagyott ház környezetének festői leírása gyakran előfordul Jókai fiatalkori műveiben. (L. *Hétköznapok*. JKK 166. *Vadon virágai*. 170.)
- 22 csuvik — kuvik, kisebbfajta bagoly
- 9 5 Sok szempontból rokona a halálmadárnak a babona szerint természetfeletti erővel rendelkező, titokzatos jós, *Marcze Zára*. De míg a halálmadárnak teljesíteni kellett követeléseit, addig „jaj volt annak”, ki *Marcze Zára* tanácsait megfogadta. (*Vadon virágai*. 6–7.)
A *Marcze Zára* c. elbeszélésben olyan népi babonáról emlékezik meg Jókai, mely a természeti csapások — közte a „dögmirigy” — okát a címadó vénlánynak tulajdonítja. (*Vadon virágai*. 6.)
- 6 A kolerajárványhoz hasonló országos elemi csapást dolgoz fel Jókai a *Kárpáthy Zoltánban* (a pesti árvizet), *A régi jó*

Lap: Sor:

táblabírákban (a felvidéki éhínséget) és a *Szerellem bolondjaiban* (a pusztító szárazságot).

A csodás természeti jelenségek rendkívüli napok eljövetelét hirdetik *A világ vége* c. elbeszélésben. (*Népvilág*. 118.) Csodás égi jelek jelzik a véres történelmi napok közeledtét a *Török világ Magyarországon* c. regényben. (2. k. 63–65.) A felvidéki éhínség idején is „isten csapásai” látogatták az országot. (*A régi jó táblabírák*. 2–3. vö.: *Népvilág*. 110.)

- 10 : 10 A halálmadár rémképe *A kőszívű ember fiai* c. regényben halálhírt hozó zsandár alakjában jelenik meg a Baradlay család előtt. (2. k. 253.)
- 11 15 A hóhér és lakásának bemutatása Jókainál is úgy kezdődik, mint Victor Hugo idézett regényében. Mindkét helyen elhagyott vidéken lakik a hóhér, s két vándor zörget lakása ajtaján.
- 12 : 23 *Zárvonallal* — a különböző területek lakóinak érintkezését ellenőrző s így 1831-ben a járvány terjedését akadályozó katonai kordon
A két szarvú emberben bemutatja Jókai, hogy Brassóban is kordonnal (zárvonallal) örködtek a „mirigy” terjedése ellen. (*Török világ Magyarországon*. 2. k. 253.)
- 13 3 Balásházy művében Mekipiroch a felkelés egyik vezéréként szerepel (89.). Vértesi Arnold 1878-ban Mekipirosról mintázta *A hülye fiú* c. regényének központi alakját.
- 23 *A Szomorú napokban* női ruhába öltözött férfi, Hugo regényében pedig egy visszataszító külsejű női szörny nyit ajtót.
- 27 Mekipiros és *A párizsi Notre-Dame*-ban szereplő Quasimodo külseje egyaránt torz, visszataszító, mindkettő gyengeelméjű monstrum, kik közelebb állnak az állathoz, mint az emberhez. Quasimodo Jókainál már a *Hétköznapokban* is szerepet kap. (JKK 17.)
- 14 14 *rostély* — itt: a fa fenntartására szolgáló rostélyszerű farács
29 A sárga rózsza itt szerepel először Jókai munkásságában. Később egyik legjobb regényének szolgál címül.
- 34 *A Szomorú napokban* rend és tisztaság uralkodik a bakó konyhájában és kertjében; Hugo szereplői kíznőeszközök közé kerülnek.
- 15 : 29 Hugó részletesen bemutatja a kíznőeszközöket, Jókai csak kíznőeszköznek képzelteti olvasóival az „ártatlan” konyhai felszerelést.

Lap: Sor:

- 16 : 25 *Luca napja* — dec. 13; ekkor folyik az ún. lucázás, mely abból áll, hogy fiatal diákok énekelnek a gazda udvarán, s az apró-jóságok bő szaporaságát kívánják; ekkor faragják a Luca-széket is
- 34 Az itt szereplő ének a régebbi református énekeskönyvben a 196. dicséret, az új énekeskönyvben a 208. ének. Beöthy Zsolt írja, hogy jól ismerte a „tekintetes asszony”-t, Jókai édesanyját, ki nemcsak elbeszélni szeretett, hanem hosszasan énekelt zsoltárokat is. (Beöthy Zsolt Munkái. Bp. [1922.] 200.) Kovács Dezsőnél *A mesemondó anyja* c. cikkében említi, hogy a családi házban „lefekvés előtt zsoltárt énekeltek” Jókaiék. (Pásztortűz 1935. febr. 28. 4. sz. 92.) Sem a Victor Hugo, sem a Jókai ábrázolta hóhér nem kegyetlen; a *Szomorú napok* töredelmes bűnbánó bakójával szemben az *Izlandi Han*-ban kedélyes, komikus hóhér szerepel. (Vö. *Szép Mihály*)
- 17 11 *üvegharmonika* — a romantika dörzsöléses (frikciós) hangszere, melynek üvegbúrait pedállal hajtott vízszintes tengelyre erősítették; az 1830-as évek táján a harmónium szorította ki
- 18 18 *dicséret* — a zsoltár mellett a református templomi éneklés másik eleme; a közölt sorok a régi énekeskönyv 86. dicséretéből valók; ma a 248. ének hozza az új változatot
- 31 *kéngyertya* — kénés gyufa, melyet 1815-ben találtak fel, a kénsvába mártva gyulladt meg; ezt használták, míg az Irinyi által feltalált, dörzsölésre gyulladó, foszforos gyújtó az 1830–1840-es években el nem terjedt.
- 22 : 28 Hasonló gyilkosságról emlékezik meg Jókai 1847. nov. 7-én az *Ék Külföldi társasélet* c. rovatában *Törvényes gyilkosság* címszó alatt: „Néhány év előtt egy fiatal embert (neve Boyington) gyilkossági vád miatt Alabama városában fölakasztottak. A bűnvádlott az utolsó percig makacsul tagadta a tettet, de minden körülmény ellene bizonyított. Elítélték. A gyilkosság egy csapszékben vitetett véghez. E kocsma csaplárosa e napokban halálos ágyán gyógyul meg; hogy a gyilkos ő volt és Boyington ártatlanul végeztetett ki.” (612.)
- 23 9 Victor Hugo hóhéra is jóra tanítja gyermekét; megtiltja neki, hogy a madarat kínozza.
- 24 : 34 Az 1831-es kolerát említi Jókai a *Sonkolyi Gergely* c. novellájában is. (*Vadon virágai*. 39 : 2.) A „fekete halál, a legirtózatosabb dögvész” rémképe megjelenik a *Török világ Magyarországon*. (I. k. 95.) és *A fekete vér*

Lap: Sor:

- (6.) c. regényében is. *A rézpataki lelkész* c. novellájában is feleleveníti Jókai a koleraveszélyt. (*Népvilág.* 261–63.)
1866-ban a vicclapjában már két anekdotában tréfálkozik a kolera következményeivel. (*A cholera hatása.* Üstökös 1866. szept. 15. 37. sz. 295. Vö. K. [Kakas Márton = Jókai Mór]: *Miből lesz a cholera?* Üstökös 1872. dec. 7. 50. sz. 596–97. *Nem jó félni.* Üstökös 1873. márc. 22. 137.)
- 25 : 7 *vismuth-por* — bizmutból készített gyógyszer
30 Ez az ellentét az apa és a fiú között Bárdy Imrét (*Csataképek*) és a Baradlay-fivérekét (*A kőszívlú ember fiai*) juttatja eszünkbe, akik konzervatív apjukkal kerülnek szembe. (Vö. Sőtér István: *Romantika és realizmus.* Bp. 1956. 428.)
Hétfalusy és fiának a viszonya bizonyos mértékig hasonlít a *Hétköznapi*okban szereplő Dömsödi Góliáth Péter és fiának kapcsolatához. (JKK 57–64.)
- 27 4 *másfél ölnyi* — kb. 271 cm
29 12 *nyavalya* — nehézkór, eskór; eszméletlenséggel járó görcsös roham régi elnevezése
18 *kútostor* — a kútgém egyik végéről lecsüngő egyenes rúd, melynek alsó végére vödör van erősítve
19 *ágas* — a gémeskút része; a kávatól néhány lépésnyire álló kétágú függőleges fa, melynek ágai között a kútgém mozog
30 *hagymázos* — tífuszos
- 31 2 *A Hétköznapi*okban szereplő Dömsödi Góliáth Péter föl is lőtt az égbe dühében. (JKK 183.)
- 33 6 *A Carinus* c. elbeszélésben Glyceria, egy örült nő jósolja meg közvetlenül a halála előtt Róma pusztulását, s szór átkot a rómaiakra. (*Novellák* 67–69.)
*A Kárpáthy Zoltán*ban a lázbeteg Evelin mondja ki az úri házban az addig titokban tartott gondolatokat. (447–48. Vö. *Hétköznapi*. JKK 196.)
- 21 *A Hétköznapi*okban a Koplaló csárda söpredéke medítál azon, hogy a kútba dobja az aludni nem akaró gyermeket. (JKK 158.)
- 24 *nárdusfű* — illatos keleti növény
- 35 3 *A büntárs* c. novellában szereplő Makár már négyéves korában alattomos, bosszúálló, megátkozott szörny; ötéves korában pedig valóságos gonosztevő. (*Vadon virágai.* 159–61.)
A „gyermek gonosztévő” ellenpárja *Kárpáthy Zoltán*, ki már gyermekkorában az „elnyomott igazság tolmácsa, bajnoka”. (*Kárpáthy Zoltán.* 107.)

Lap: Sor:

- A fekete vérben is szerepel egy megrögzött gyermek, ki játszótársát nyomorékká teszi, s felnőtt korában az idegen elnyomás hű kiszolgálója lesz. (29.)*
- 39 : 7 *A Kárpáthy Zoltán c. regényben Kőcserepy Vilma megrendítő halálakor is tombolt a zivatar. (456.)*
- 33 *A Hétfalusy és Victor Hugo Izlandi Han c. regényében szereplő d’Ahlenfeld család jelleme és sorsa sokban hasonlít. Hugo regényében is kegyetlenül bűnhődik bűnei miatt a familia. Mindkét regényben tönkremegy a főrangú család; tagjai részint elpusztulnak, részint „megtörnek a rájuk zúduló csapások alatt”.
Az anyát lelki küzdelmei, bűnbánata, szenvedései d’Ahlenfeldnéhoz teszik hasonlónak.*
- 40 : 18 *A kőszívű ember fiai c. regényében is kifejti Jókai, hogy temetékör a szegény és gazdag ember fájdalma egyforma. (I. k. 12–13.)*
- 44 29 *vesztőing — a kivégzés helyén (vesztőhelyen) használt ing*
- 46 4 *A korabeli irodalomban a kántor gyakran komikus, részeges figura. (Vö. Doboczi Pál: Népies alakok az irodalomban a népies irány előtt. Bp. 1912. 31.)
A két részeg c. anekdotában a kántorról és a bíróról mesél el egy rövid történetet Jókai. (A magyar nép adomái. 273.)
A Népvilág c. kötet bevezetőjében közvetlen élményei közé sorolja a „próbált torkú kántorok tarka eseteit”. (2.)
A részeges kántorhoz hasonlít A kőszívű ember fiaiban szereplő Koppants Mátyás kántor. (I. k. 146.)*
- 15 *asinus — szamár
szvinya (sviňa) — disznó*
- 48 3 *egzekutor — végrehajtó, hóhér*
- 4 *médium (medium) — közép, közeg, közvetítő*
- 9 *Hübner, Johann (1668–1731) — földrajzkönyveiről és biblia magyarázatairól híres német író, kinek műveiben mindenre van magyarázat.
Jókai az Én és a zsidók c. visszaemlékezésében ír Hübner primitív munkájáról: „Aztán, amit az iskolában tanultam egy nagy vastag könyvből, aminek Hübner volt a neve, az sem igen volt arravaló, hogy a zsidók iránt való előszeretettel serkentgesse bennem. Hogy engedik czekeket az embereket szabadon járnai, akik az én Idvezítőmet olyan kegyetlenül megölték?” (Életemből. I. k. 295.)*

Lap: Sor:

- 49 : 9 *inkarnátus* – megrögzött, megcsontosodott
mladipán, mladypán – fiatalúr
19 *megverte magát* – leitta magát, berúgott
50 : 5 *bakhát* – szőlőtőkék között felhányt föld, mellyel télen a
tőkéket befödik
9 *szakállas farkas* – magyar és ónémet mondai rém (Wer-
wolf) – farkas-ember; olyan ember, aki farkasalakot tud
ölteni
kaputos ember – felöltős, úri öltözködésű ember

51 : 23 *myops* – rövidlátó

- 24 Jókai a margón megjelöli azt a részt, ahol Balásházy beszámol
arról, hogy „két leveleket is elfogtak a parasztok, mellyek
közül egyikét a Sókuti plébánus írta Hunyor József ügyvéd
urnak, mellyben orvos szereket kért a görcsmirigy ellen;
másikat pedig Hunyor József urnak atya küldé Homonnáról
házi körülményéről tudósítván abban fiát. – Ezen leveleknek
olvasását egy Mankovics nevű öreg molnárra bízták, ki
ugyan járt valaha iskolába, de olvasni már elfelejtett, s azon
nyelvet, mellyen a levelek írva valának, nem is értette;
mind ezek mellett is ő magát tettevén, hogy érti mi legyen
foglatajok, azt mondotta a figyelmező pór-népnek, hogy azon
levelekben tulajdon az vagyon fel írva, a mit Skrovely vallott,
[ti. a mérgezésről], s midőn a nevezetes uraknak, kiket
mérég-étetőknak hittek, neveit a papiroson nézvén mondaná
a fő szolgabíró neve nem juta eszébe, s elfelejtvén magát,
kérdzte 'hogy hívják a szolgabíró?' mellyre felevén a
hallgatók közül egy, hogy Reviczkynek, erre azt mondá a
gonosz, csak ugyan úgy hívják, itt is úgy van feljegyezve.
Ezen dolog szörnyű lángra gyúlasztotta a pór-népet, s meg-
határozzák, hogy a nevezett urakat rendre ki ölik, s legelsőben
is a helységben mulató méltóságos Klobusiczky József ő nagy-
sága kastélyára fognak rohanni. Ezt délutáni két óraker
végre is hajtották.” (63–64.) Balásházy a későbbiekben is
megemlíti, hogy „lázaszt könnyen ébreszthető kérő levelek”
terjesztették a felkelést. (101.)

A lázítás egyes motívumait Victor Hugo regényéből vette
át Jókai. Az *Izlandi Han*-ban d'Ahlenfeld Musdoemon segít-
ségével fellázítja az elégedetlenkedő bányászokat Schumacker
nevében. Victor Hugónál Ordener egy sötét éjjel eltévedve
akarátán kívül kerül gyűlésező lázadók közé. Bujtogatójuk
beszéde nagyon hasonlít az itt közölt levélhez.

- 52: 6 *jus gladii* — földesúri pallosjog a hűbéri rendszerben; a földesúr halálos ítéletet is hozhatott ennek alapján.
- 12 Petőfi *A nagyapa* c. elbeszélésében is deszkát lopnak koporsóra.
- 13 *iglice* — iglic (ononis spinosa), piros virágú, tövises növény
- 31 Jókai megjelölte Balásházy munkájában azt a helyet, mely arról emlékezik meg, hogy a „köznép . . . a földes uraknak a pestis veszélye ellen alatvalóik iránt gyakorlott kegyességöket balra magyarázták, s azokkal élni kevésbé akartak. Híreszteltetett az is, hogy az orvosoknak, és sidóknak minden méreggel elvesztett emberért öt- s tíz forintokból álló díj fizettetne a Megyék törvényhatóságai által.” (8.)
A régi jó táblalbrákban is bemutatja Jókai, hogy a földbirtokos Tarnóczy Irén milyen jótékonysági akciókkal enyhítette a tömegnyomort. (53).
- 53 12 *majorsági föld* — a feudalizmusban a földesúr saját tulajdona
- 15 Balásházy beszámol arról, hogy egy kassai orvos erőszakkal adott be egyeseknek a kolera megelőzésére bizmutporokat, s ezek közül néhányan meghaltak.
- 16 Az előre ásott sírokról, melyekbe titokban temetik a halottakat, Balásházy is, Eötvös is megemlékezik. (19.)
- 23 *Sénakérib* — Szin-Akhê-Eriba (franciásan Sennachêrib) asszír király (703—681)
- 54 7 Balásházy említi, hogy miként Zemplén megyében, úgy Szepes területén is a kormány óvintézkedései „és több földesurak által gyakorlott kegyes jótétemények balra magyaráztattak a pórnép által”. (102.)
- 20 *Mád* — Zemplén megyei nagyközség; egyike Hegyalja legjobb bortermő vidékeinek
- 55 11 *csermel* — csormolya; a gabona között tenyésző barnás gyomnövény, mely a lisztet megkékíti
- 14 *cupákos* — mócsingos, nehezen rágható
- 56 11 Quasimodót büntetésből kínozzák, Mekipirost azért, hogy árulásra kényszerítsék. Abban megegyeznek, hogy mindkét szerencsétlen hősiessen viselkedik.
- 59 23 Balásházy könyvében Jókai megjelölte azt a részt, mely azzal foglalkozik, hogy a parasztok egy Skrovely nevű embert Sókuton — miután láncsal gerendára kötötték, s tövissel megverték — kényszerítették a „csak kinjában költött vallomásra”. (14.)
- 33 *bagó* — kezdő diák; itt: talán bagoly vagy banya helyett

- 60 1 Vértessy tábornok alakját a terebesi eseményekben szereplő Ábrahám főhadnagyról mintázta Jókai. (Balásházy i. m. 48.) Sok vonatkozásban rokona *A bolygó zsidó*ban szereplő Simon tábornagnak. Vértessy tábornok előfutára egyrészt Jókai hős katonatisztjeinek (Baradlay Richárd), másrészt a sokoldalú kiválóságoknak (Berend Iván).
A vas emberhez hasonló *A janicsárok végnapjaiban* szereplő Kara Makán, a tehetséges hadvezér, aki amit kezével „megfog, az vassal van megfogva”. (JKK 333 : 4.)
A kőszívű ember fiai c. regényben Salamon zsidó Baradlay Richárdot nevezi „vas-ember”-nek. (112.)
A Bach-korszak „vas embere” csak külsőre hasonlít Vértessy tábornokhoz, egyébként hitvány zsarnok. (*A fekete vér.* 38.)
- 62 8 szabados — a legalacsonyabb rangú altiszt a katonaságnál, ma: őrzető
- 29 négy lat — kb. 7 dkg
- 64 10 predikátum — nemesi előnév
- 16 A vas ember ordonánca sok szempontból hasonlít Baradlay Richárd Pál huszárjához. (*A kőszívű ember fiai*)
- 23 viharcsatló — állszíj
- 65 25 bandzsalog — bambán merengve járkál, oldalog
- 33 ugatár — ugató állat, kutya (nyelvújítási képzés)
- 68 13 Itt a napóleoni háborúkra, esetleg az 1809-es, franciák elleni nemesi felkelésre céloz Jókai.
- 69 12 *Omphale* — lídiai (kisázsiai) királynő a görög mitológiában; a bűnbeesett Herkulest (Héraklész), Hermész isten *Omphale* szolgálatába állította, hogy a királynő szabja ki rá vezeklésének módját; *Omphale* asszonyi munkára fogta Herkulest, ki három évig végezte a „lealacsonyító” szolgálatot.
Zsigmond Ferenc szerint „az ifjú Jókai vizsgál akkor, midőn Vértessy tábornok, ez a csupa katona nem talál Hercules és *Omphale* históriájánál ismeretesebb és közelebb fekvő témát”. (*Jókai mesemondása.* It 1914. 357—58.)
- 71 12 Eliz öltözködése és „vesztét érző” mulatozása a *Politikai divatokban* szereplő Szerafin viselkedésére emlékeztet. (JKK 441.)
- 74 7 *A kőszívű ember fiai* c. regényben Plankenhorst Alphonsine és Palvitz Ottó házasságon kívül született gyermekének a titkát is Vértessyhez hasonló, egyenes jellemű katonatiszt: Baradlay Richárd őrzi nemes szívre valló becsületességgel, jóllehet ellenfelei igazán érdemtelenek rá.

Lap: Sor:

- 79 : 27 *révészmaster* — Kharón, ki az ógörög mitológiában a megholtak lelkeit az alvilág folyóján szállította keresztül
- 83 : 25 *Lemberg* — város (Lvov) a Szovjetunió területén; a regény idején Galícia fővárosa volt
- 26 *halháj pálcika* — fekete halcsont; a cethalak állkapcsából készült
- 84 : 17 *vegza* — bosszantás, zaklatás, gyötetés
- 87 : 13 A biblia szerint az apostolokat megszállta a „Szentlélek”, és úgy minden nyelven tudták hirdetni az isten igéit.
- 34 Kamienszka Máriához, a „lengyel nőhöz” igen közel áll az *Izlandi Han* Ordener nevű szereplője. Ordener férfi, de Kamienszka igen sok veszélyes helyzetben „férfiként” viselkedik, s még a tábormok sem veszi észre rajta, hogy nem katona. Mindketten a hős szerepét játsszák, izgalmas rejtélyek felfedezésére vállalkoznak, s hidegvérrel oldanak meg egész sereg zűrzavaros kérdést. Lényegében még módszerük is hasonló: bátran, szinte meggondolatlanul vágnak neki minden veszélynek, s szerencséjüknek köszönhetik, hogy élve és győztesen kerülnek ki a bonyolult kalandokból. (Vö. a *Politikai divatok*-ban szereplő Lávay Bélánéval. JKK 239.)
- 88 12 Petőfi *A hóhér kötele* c. regényében szerepelteti Hiripi Gáspárt, ki ihatott amennyit akart, s nem tudott részeg lenni soha. A *Politikai divatokban* Pusztafi hasonló nagyívó. (JKK. 450.)
- 97 33 Az új református énekeskönyv 509. éneke.
- 98 34 *Dukla* — város az egykori Galícia és a történelmi Magyarország határán
- 101 3 Sarkantyús Lőrinc orvos nagyon hasonlít a Balásházy által bemutatott Hunyorhoz, aki „álhatossága s karaktere, mellyek szerint kinoztatása alkalmával sem magát sem másokat vádoló hamis vallomásra nem vétethetett, nemcsak csudálkozást, de köztiszteletet érdemel”. (79.)
recipe — recept, orvosi gyógyszerelőírás
boronyak — borogatások
szörpönyek — szörpök, kanalas orvosságok
- 7 *lövet* — beöntés, klistér
hólyaghúzó — kőrisbogárból és különböző egyéb szerekből készült tapasz, mely az emberi testen nagy hólyagokat húz (Vö. Vámosy István: *Jókai Mór és az orvostudomány*. Híradó (Pozsony) 1925. márc. 1. 49. sz. 4.)
- 31 A *Lélekidomár* c. regény címadó hőse is „Franciaországból jön, és delejzel gyógyít”.

Lap: Sor:

- 102 : 18 *Napoleon 1804 és 1815 között volt francia császár.*
19 *Vuz-ét-ön medeszen? Moszjő. (Vous êtes [un] médecin, Monsieur?) — Orvos ön? Uram.*
20 *Oui, monsieur collègue (helyesen: mon collègue.) — Igen, kolléga úr.*
21 *Vuz-ét ön-magnetizőr? (Vous êtes un magnétiseur?) — Ön delejező?*
23 *Oui, mon cher bonhomme. — Igen, kedves jóemberem.*
24 *Szet-ün-sarlatáni, moszjő! (C'est une charlatanerie, monsieur.) — Ez szélhámosság, uram!*
25 *Comme toute la médecine, monsieur. — Mint az egész orvostudomány, uram.*
110 : 5 *Moszjő, vuz ét ön ánsántőr! (Monsieur, vous êtes un enchanteur!) — Uram, ön valóságos varázsló!*
113 : 24 *Niobé — Amphion király kővé meredt neje, ki azért jutott erre a sorsra, mert hét fiával és hét lányával, a Niobidákkal büszkélkedve Leto istennőnél különbnek mondta gyermekeit; az istennő gyermekei, Apollón és Artemisz iszonyúan megbosszulták anyjuk lekicsinylését, s egy kivétellel lenyilagták a Niobidákat.*
116 : 9 *A föld megbetegedésének motívumát alkalmazza Jókai 1848-ban egy királyellenes cikkében. (Variatiók e thema fölött: a király beteg. Ék 1848. szept. 17. 378. — HhM 6. k. 235–36.)*
10 *parasyt aphís — élősködő levéltetű, mely a különböző növényeken gubacsos eltorzulást okoz; hamutetű*
21 *Az itt bemutatott iskolai események Jókai pozsonyi diákkori emlékeiből táplálkoznak. Az 1870-ben Kertbeny Károlyhoz írt önéletrajzi levele is arról tanúskodik, hogy élénken éltek benne azok a hatások, melyek Pozsonyban cseregyerekként érték. (Jókai Mór: Élcem regénye. Egy elkallódott Jókai-önéletrajz. Miskolci Napló 1925. febr. 18. 39. sz. 5. Vö. Ö.: Jókai Mór pozsonyi tanulóévei. Híradó (Pozsony) 1925. febr. 18. 39. sz. 2. Szeredai-Gruber Károly: Jókai Mór és Pozsony. Uo. 3.)*
32 *A kőszívű ember fiai c. regényben Rideghváry Bence is „kámfort viselt zacskóban a mellén” a kolera ellen. (2. k. 186. Vö. Mi hir Budán? Ék 1847. nov. 14. 20. sz. 639–40.)*
117 : 19 *Ez a motívum szerepel a Hétköznapiok c. regény zárófejezetében (JKK 282.) és A rézpataki lelkész c. novellában. (Nép-*

Lap: Sor:

- világ* 261.) Egész családok kipusztulásáról s az állandó harangzúgásról emlékezik meg Horváth Mihály is. (i. m. 261. — Vö.: Wirkner Lajos: *Élményeim. Néhány lap 1825-től 1852-ig terjedő nyilvános pályám naplójegyzeteiből.* Pozsony 1879. 58–59. — Pap Gábor: *Nyelvünk újjászületési korszaka.* Szépirodalmi Közlöny 1857. dec. 16. 22. sz. 51.)
- 118 31 *szkíta* — szittyá
- 119 13 1848-ban egy Charivari-fricskával gúnyolja azokat, akik szeszessitallal védekeznek a kolera ellen: „Táblalabiró B-y a cholérától féltében úgy leissza magát, hogy Pálffy Albertnek kezét csókol az utcán.” (Ék 1848. júl. 2. I. sz. 22.)
A kőszlvi ember fiai c. regényben Rideghváry Bence pálinka helyett finom arakot iszik a kolera ellen. (I. k. 186.)
- 32 *vismuthum* — bizmut
- 33 *neutrius* — semleges nemű
secundae — a latin nyelvtan második főnévragozási táblázata szerint ragozandó, általában az *us* és *um* végű szók tartoznak ide
- 34 *Wismuthen* — helyesen Wismut(h); bizmut
- 120 : 22 *jó szesszel* — jó lélekkel, jókedvűen
- 27 *asine* — te számár
- 121 10 *Bene, praestanter ; eminentissime* — Jól van, jelesen, igen kitűnően
- 11 *faeminini* (generis) — nőnemű
secundae — a második deklinációhoz tartozó
- 28 *krumplifojtás* — krumplitöltény
- 33 *nekivasalkodtak* — nekiveselkedtek, nagy erővel hozzáálltak
- 122 12 *vivat vacatio* — éljen a szünet
- 31 *kivető* — kivetni való, halálra van ítélve
- 124 2 *Themistocles* — athéni államférfi és hadvezér (i. e. 527–446), aki 480 szeptemberében a szalamiszi öbölben legyőzte a nagy perzsa hajóhadat
- 8 *VII. Ferdinánd* — Jókai itt nyilvánvalóan a II. Ferdinánd nevű (1452–1516) spanyol királyra utal, ki a mórok ellen viselt, több évszázadon át tartó háborút 1492-ben Granada elfoglalásával befejezte
- 9 *Alhambra* — egykori mór fejedelmi vár Granada közelében; a spanyolországi arab művészet remekeinek egyike; ekörül laktak legtovább a mórok Spanyolországban
- 10 *Bertezéna* — legendás fejedelem Ázsiában az i. e. VI. században; előfordul Jókai *Dalma* c. színművében és *A varchoniták* c. elbeszélésében is. (*Színművek.* I. k. 277–333.)

Lap: Sor:

- 124 : 11 *góg* (geoug) — Ugyanerről a tatár népről van szó *A varchoniták* (21. k.) c. elbeszélésében
- 12 *tudós* — lehet, hogy Štúrra gondolt Jókai (l. 116 : 26)
- 23 *sv* — olvasása: szü. (2. személyű személyes névmás)
- 24 *ti szi* — te vagy
- 125 15 A Bodza Tamás által készített térkép motívuma szerepel az 1848-ban keletkezett elbeszélésében is. (*Hol leszünk két év múlva. Virradóra.* 362–65.) Jókai a későbbiekben is nagy kedvvel karikírozza a különböző groteszk ötletek szülte, európai térképeket. 1866-ban egy titkos kézjeggyel (K. M. [Kakas Márton]) ellátott cikkében (*Európa legeslegújabb térképe.* Üstökös 1866. nov. 10. 354.) bizarr humorral ajánl egy új Európa-térképet. Három év múlva versbe szedett groteszk Európa-térképet mutat be az Üstökösben. (K-s M-n [Kakas Márton]: *Európa jövődő térképe.* 1870. szept. 24. 39. sz. 446.) Az *Európa földrajza* c. aláíratlan humoreszkben különös térképet rajzolva, gúnyolódva fejt ki, hogy milyen országhatárkiigazítások után lesz a cár az egész világ ura. (Üstökös 1877. máj. 20. 20. sz. 236.)
- Európa delnői alakjáról 1848–49-ben két szatírárt ír Jókai (Ék 1848. szept. 24. 378–79. — Esti Lapok 1849. jún. 11. 27. — ItK 1957. 432–33.)
- 19 *grad* — vár, gyakran előfordul a szláv népek városneveiben
- 30 *Hernád és Poprád* — a Magas-Tátra vidékén eredő folyók
- 33 *Fehér-tenger* — a Szovjetunió és Finnország északi partjának tengeröble
- 126 10 Bodza Tamás karikatúrisztikus rajzát esetleg Ludeovit Štúrról (1815–1856) mintázta Jókai. *Bodza* Tamás a fiatal Štúr igen görbe tükörben. Štúr Győrben és Pozsonyban járt iskolába, 1845-ben a pozsonyi líceumban tanított mint a szláv nyelv tanára, de politikai okok miatt elbocsátották; 1845-ben szlovák nyelvű napilapot indított szépirodalmi melléklettel; megalapította a szlovák irodalmi nyelvnek; 1848-ban szembenállt a szabadságharccal. (L. Arató Endre i. m. 253.)
- 26 *leppegő szózat* — szótagot megnyomva kiejtett, vontatott beszéd
- 127 : 3 *alumnista* — tápintézeti növendék, ki mérsékelt áron vagy díjmentesen ellátásban és középiskolai oktatásban részesül
- jusculum* — lé, leves
- 33 *deputatum-gabona* — természetbeni járandóság
- rostaalj* — a rostán áthulló hitvány, szemetes gabona
- 128 : 18 *U. S. S.* — l. a 145. lap 12. sorához írt jegyzetet

Lap: Sor:

- 129 : 5 *Szviatopolszk* — Szvatopluk
6 *Ziska* (Žiška) — (1360—1424) Husz János kivégzése után a hűbéri rend ellen támadó husziták vezére lett, 13 nagyobb csatában győzött
- 7 *Giskra* (Jiskra) — (Brandeisi) — a XV. században a felvidék i husziták fővezére volt, majd Mátyás király szolgálatába lépett, mint legendás hírű hadvezér
zsebrák — cseh eredetű szó, annyit jelent, mint szegény, koldus; így nevezték a XV. században a hűbéri rend ellen felkelt cseh harcosokat
- 9 *Muravieff* (Muravjov) (1796—1826) — a dekabrista mozgalom egyik vezére
- 130 14 *quádok* — germán nép; a Felső-Duna mellett Morvaország, majd Gallia területén laktak
- 30 Balásházy János szerint is elterjedt az a pletyka, hogy „a szerfelett megszorodott köznépet a vagyonosabbak méreggel való megvesztegetés által akarják megrikítani”. (5.)
- 131 13 Balásházy János a következőket állapítja meg a lázadás okaként: „Minden tisztí nyomozások azt bizonyítják, hogy ezen lázadás a köznép míveletlenségéből és ostobaságából eredt, mellyhez párosodott az erkölcstelenség, s az abból következő gonoszságok. Némellyek maig is azt hiszik, hogy ez valamely titkos polgári érdekű összeesküvés következtetje lett volna, mellynek eredetire jutni nem lehetett; ezt különösen onnan következtetvén, hogy több helyeken lázító cédulákat is szórtak el, sőt állíttatik, hogy Debrecenbe is küldetett illy értelmű cédula a póstán.” (98.)
- 18 *Horác* — Quintus Horatius Flaccus (i. e. 65—8)
- 30 *Horatius verse* — *Ódák*. I. k. 37. 1—2. sor. Fordítása:
Hajrá, igyunk, fel a táncra, barátim,
Lábunk dobogjon, most lakomázhatunk!” (*Horatius összes lírai költeményei és az Ars Poetica*. Erdődy János műfordításai. Bibliotheca [1946.] 57.)
- 133 1 *Tribo* — Jókai által gyártott helységnév; lehet, hogy Terebes (Třebišov), felvidéki község, mely a Zemplén megyei felkelés központja volt (Vö. Ballagi Géza: *A nemzeti államalkotás kora 1815—1847*. Bp. 1897. 238. Tilkovszky Lóránt: *Az 1831. évi parasztfelkelés*. Bp. 1955. 70.)
- 134 : 33 *Libussa* (Libuša) — hősnő a Cosmas prágai krónikástól fennmaradt ócseh legendában, mely szerint Prágát egy cseh dinasztia alapította.

Lap: Sor:

- A kőszívű ember fiai* c. regényben Tallérossy Zebulon egyik lányát hívják Libussá-nak. (I. k. 134 : 9.)
- 135 8 *nyitrott fejű* — nem paraszt, úr
- 137 : 29 Horatius költeményének egyik részlete. (Ódák. I. k. 4. 13—14. sor.) Fordítása a következő:
„Kis kalyibát s a király várát ugyanúgy eléri majd a Sáppadt halál . . .”
(Horatius i. m. 32.)
- 138 1 Kamienszka Máriaat valószínűleg Kamienski Mátyásról (1734—1821), a híres lengyel operaszerző nevéből nevezte el Jókai. Hősiessége, bátorsága a szeretett férfi megmentéséért a *Politikai divatok* Lávaynéjának tetteire emlékeztet. (JKK 196.)
- 141 9 Balásházy is beszámol arról, hogy a zsidó kocsmárosokat útve vallatják, mert mérgeverőknek tartják őket a lázadók. (34.)
- 10 Kamienszkához hasonló *A janicsárok végnapjaiban* szereplő Milieva nevű hősnő, ki Abdul Medzsid hercegnek öltözve bátran lép a halállal fenyegetőző lázadók közé. (JKK 330.)
- 28 Balásházy könyvének tanúsága szerint Gercsely nevű faluban is „mérgezett pálinkát” ittak a felkelők. (49.)
- 142 16 Balásházynál katonák vágatnak szekérral a felfegyverzett parasztok közé. (94.)
- 143 : 23 *nyeregkápa* — nyeregfej, a nyereg elejének magasabb része, melyre rendszeren szíjjal ráakasztanak valamit
- 24 *gyutacs* — itt: robbanószerrel megtöltött tolócska, melyet a régi kézfegyverek gyújtólyukára szoktak erősíteni
csappantyú — itt: a múlt században használt puska robbanó anyaggal megtöltött elsütő szerkezete
- 145 3 *jeges tengertől a meleg tengerig* — az Északi-Jeges-tengertől a Földközi-tengerig
- 4 *sárkány* — a pisztoly elsütő szerkezetének ütőszegfejben végződő része, mely a ravasz elhúzása után előrecsapódik, és felrobbantja a löszert
- 12 *Ud Szlovenszke Sztridnoszti* — költött, nyelvileg téves elnevezés vsz. ehelyett: Člen slovenskej premeny — a Szlovák Változás Tagja; ilyen szervezetet nem ismer a történetírás
- 19 Pánszláv izgatók szerepelnek *A kőszívű ember fiai* c. regényben is. (2. k. 7.) Jókai szerint az olaszországi forradalmi mozgalmakban is főúri fondorlatok robbantják ki és irányítják az „improvizált népcsoportot”. (*Egy az Isten*. I. k. 171.)
- 21 *az örök város* — Moszkva

Lap: Sor:

- 145 : 24 *ud* — tag
25 *Romulus* Róma város mondabeli alapítóinak egyike; i. e. 753--716 között Róma királya volt
27 *új Róma* új világközpont, új világfőváros
- 146 : 19 *Fabius Cunctator* — Quintus Fabius Maximus Verricosus Cunctator, római konzul és diktátor az i. e. III. sz.-ban; Hannibál ellen gerillaharcot folytatott, minden csatát óvatosan került, s ezért kapta a késedelmező (cunctator) jelzőt
22 *Numa Pompilius* az ókori Róma mondabeli második királya az i. e. VIII—VII. században
- 147 : 30 *Jerikó* — az ókori Palesztina legvirulóbb városainak egyike a Jordán folyótól nyugatra; az Ószövetség szerint a város falai Józsué kúrtszavára omlottak le. (vö.: *A fekete vér.* 133.)
34 *Csernagora* — Cnagora, Montenegró
- 149 : 4 *Volhynia* Galíciától északkeletre a Bug, a Dnyeper folyók és a Pripet mocsarak között fekvő régi szláv terület (vö.: *A kőszláv ember fiai.* 1. k. 32. l. 12. sor)
9 *Szlavónia* Horvát-Szlavonország; a múlt századi magyar állam déli részén feküdt
18 Balásházy munkájában szerepel, hogy a céhekre sarcot vetettek ki, s a szabók kétezer nadrágot, a csizmadiák négyezer csizmát voltak kötelesek előállítani.
- 153 : 26 *kurér* — futár
32 *bratyi* (brate, bracie) brati, barát
- 158 : 30 *kanóc* salétromos kenderből készített kőctekercs, amellyel a kezdetleges szerkezetű puskákat gyutacs helyett el-sütötték
- 159 : 16 Balásházy írja le, hogy a lázadók rágyújtották az épületet a butkai főszolgabíróra, kinek sikerült kimenekülnie, s hú emberei kik csak azért kerültek a lázadók közé, hogy segítsenek megmentették életét. (54—55.)
A Sue regényében szereplő Ciboule nevű fúria vezeti Zudárnéhoz hasonlóan a „lázadó csőcseléket”.
- 162 : 3 *szalufa* (szarufa) háztetőre Λ alakban felállított fagerenda, a rá erősített lécezés hordozza a cserepeket
31 *három lábnyi* kb. 95 cm
- 165 : cím A bőrharanghoz hasonló sokszínű egyéniség a *Török világ Magyarországon* c. regényben szereplő Szénási magister. (1. k. 15—16.)
13 *utolsó vigasz* — utolsó kenet
forspont — előfogát, fogatos robot

Lap: Sor:

- 166 : 4 *szárazmalom* — malom, melynek kerekét nem víz, hanem befogott állatok hajtják
- 169 : 22 Balásházy könyvében a sókúti események leírásánál is szerepel egy Hamza nevű lázadó jobbágy.
- 170 : 8 Balásházy szerint Szepes megyében is előfordult, hogy egy hajdú elejtette a klórmeszet tartalmazó ládát, s a földre hullt porból az „előítéletes parasztok” közé vitt a kocsmába. Ennek az lett a hatása, hogy a szomszéd falvak is fellázadtak. (103.)
- 173 : 21 *capitoliumi szobor* — az ókori Rómában készült híres császár-szobrok egyike
- 175 : 21 Hétfalusy hadbírótság elé állítása rokon Baradlay Jenőével. Sem a *Szomorú napokban*, sem *A kőszívű ember fiaiban* szereplő fiatal nem védte magát, s mindketten „nemes emberhez méltó” nyugalommal fogadták a halálos ítéletet, ill. a halált. (2. k. 226—30. sz.)
- 178 : 29 Ballagi Géza arról ír, hogy a különböző falvakat járó izgatók demagógiával lázították a csendes, de műveletlen népet. (237.) Különböző történeti följegyzésekből az derül ki, hogy még Széchenyi műveivel is igyekeztek magyarázni a felkelés jogosságát. (Széchenyi i. m. 202. — Ballagi Géza: 238.)
- 179 : 6 Széchenyi István már 1831. aug. 26-án arról számolt be Wesselényi Miklóshoz írt egyik levelében, hogy a lázadás leveréséhez „Se pénz, se egyetértés, se engedelmesség”. (*Gróf Széchenyi István levelei*. 1889. 1. k. 193.) Balásházy is megemlíti, hogy gyáván menekülnek a szuronyok elől a felkelők. (38—98.) Eötvös pedig arról emlékezik meg, hogy „az első rendes katonaság megjelenésére a lázadók elszéledtek”. (38.)
- 13 *vetélő* a takácsok által használt csónak alakú kis faszerszám
- 180 : 5 *alkoven* — hálófülke, alkóv
- 183 : 10 *nationalgarde* — nemzetőrség
- 184 : 12 *kármentő* — itt: bőr- vagy csontdarab, melyet a cipészek a fejbőr fölé tartanak, midőn a felvarrott talpat körülmetélik
- 30 *comitiva* — kísérfő irat
- comitatus* — megye
- 31 *impostoratus* — huncut, csaló társaság
- compossessoratus* — közbirtokosság, közbirtokos nemesség
- Az „imposztor — compossessor” szójáték *A serföző c.* elbeszélésben is előfordul. (*Vadon virágai*. 213.) Általában

Lap: Sor:

- az egész beszéd rosszul használt latin szavaktól (pl. *qualicita*s e. h. *quantitas*) hemzseg.
- 184 : 32 *causa* — ok
34 *qualicita*s — minőség
- 187 : 25 *praestanter* — kiváltképpen, különösen, jelesül
34 *A kedves atyafiakban* a fűzfaköltő Sós Kálmán szenvelgő szónoklatát, zavaros hasonlatait gúnyolja Jókai hasonló stilisztikai eszközökkel. (*Népvilág.* 42.) A terjengős szónoklat mesteri karikatúráját olvashatjuk a *Török világ Magyarországon* c. regényben, amikor Bethlen Farkas dikciójuk a török szultán előtt. (2. k. 23–25.)
- 193 : 1 *A fejezet kezdő szakasza* rokon az Ék-ban megjelent s jelen kiadásban a *Függelékben* közölt *Előszóval*.
24 *szarmata* — itt: a Szarmata sikság lakói
- 197 : 25 *epemirigy* — kolera, görcsös betegség
- 198 : 6 *halászólm* — hálonehezék
13 *anima vilis* — jelentéktelen, silány teremtmény
- 200 : 1 *négy ölnyi* — kb. 735 cm.
34 Mekipiros bosszúja Ivánon hasonlít *A párizsi Notre-Dame* azon hosszúra nyújtott jelenetéhez, amikor Quasimodo a templom tetejéről lelöki Frollót. (vö. Habibrah, a gonosz törpe halálával; *Bug Jargal* 54. fejezet.)
- 202 : 16 *sicut examen apum* — mint a méhraj
- 205 : 6 *A biblia szerint Dániel próféta* három barátját, akik nem akartak Nabukodonozor arany bálványának áldozni, a király tüzes kemencébe vettette, de onnan épen kerültek ki.
- 208 : 10 *A kőszívű ember fiai* c. regényben Plankenhurst Alphonsine dobja el magától Palvitz Ottó házasságon kívül született gyermekét. Az apa ott is egy főköttő segítségével keresi nyomorba taszított fiát. (2. k. 63.)
- 210 : 29 Balásházy szerint Szepes megyében egy elfogott földesúrra, kire halál várt, hű embere ráfeküdt, hogy megmentse. (105.) Eötvös József regényében Ormosy földesurat Miska nevű jobbágya élete árán mentette meg. (36.) *A kőszívű ember fiai* c. regényben Pál huszár veti magát az urára az isaszegi csatában, s Baradlay Richárd életét akarja megmenteni; közben a lovak halálra gázolják a hűséges szolgát. (2. k. 56–57.)
- 211 : 8 E néhány sor *A helység kalapácsának* stlusparódiáját utánozza.
18 *szélkelep* — a szélmalom szárnya, mely mozgás közben kelepelő hangot ad

Lap: Sor:

- 212 : 8 *zavár* — egyszerű, billentyűs fazár a régi falusi szobák vagy kamrák ajtaján; kallantyú
- 214 : 27 Hanák nevű alakját a Balásháznál szereplő Hamza Lajos nevű jobbágyról mintázta Jókai. Hamzát is földesura váltotta ki a katonaságtól, ki midőn a felkelés közben erre emlékeztette, nekiugrott „urának”, s ezt mondta: „én most nem vagyok Hamza, hanem Kuruc”. (84.)
A Bárdy család c. novellájában — melyben a nemesi család megrohanása Hétfalusyék megtámadásával rokon — ábrázolja Jókai azt a jelenetet, amikor az öreg Bárdy Simon fordul egyik jobbágyához:
„— Fiam Lupuj, mit akartok itten? Bántottunk mi titeket valaha? Emlékszel-e rá, mennyi jót tettem veled? Feleségedet kigyógyítottam a nagy betegségből, tégedet a katonaságból kiváltottalak; mikor marhád eldöglött, nem adtam-e helyette két szép tinót? Nem ismersz-e engem fiam, Lupuj?
— Nem vagyok én most fiam Lupuj, hanem kuruc! — kiálta az oláh, s a kezében volt nehéz kalapáccsal fejére csapott a könyörgő öregnek.” (*Csataképek*. 120.)
- 215 6 Jókai gyakran mutatja be nagy jelenetekben, hogy az igazi „nemes” emberek úrrá tudnak lenni a testi és lelki kínszenvedéseiken, különösen az osztályukon kívül esők előtt. *A Kárpáthy Zoltán* c. regényében Szentirmay Rudolf és Kárpáthy Zoltán megrendítő fájdalomukban is vidám arcot mutatnak a „cselédek, a házhoz tartozók” előtt. (JKK 135.) *A köszívű ember fiaiban* a Baradlay-család a zsandár jelenlétében el tudja rejteni a legkisebb fiú halálhírére és levelére érzett fájdalmát. (2. k. 237.)
- 219 : 9 *osztrakizmus* — az államra nézve veszélyes személyeknek száműzése agyagcserepekkel történő titkos szavazás által az ókori Görögországban
A Bárdy családban a lázadók cserépszavazással akarják eldönteni, hogy az elfogott lány kié legyen. (*Csataképek*. 130.)
- 14 *csajhos nép* — sőpredék, csőcselék
- 31 *areopag* — az ókori Athénben a legfelső törvényszék
- 222 : 2 Balásházy munkájában szereplő Hunyor több vonatkozásban hasonlít Sarkantyús doktorhoz. Mindkettő erős jellemű, kínzások közben sem vallanak, hiába fenyegetik, nem ásnak sírt maguknak, s végül mindkettővel itatnak a gyógyszerből, hogy így bizonyítsák be, hogy az nem mérég. (70–79.)

Lap: Sor:

- Sue regényében D'Aigriny páttert kényszerítik arra, hogy a zöld folyadékból igyék, csak akkor menekülhet meg a mérgekeverés vádjá alól. (2. k. 234–240.) Sue lapalji jegyzetének tanúsága szerint ezt a jelenetet szintén az életből vette: „Ez történelmi tény, egy embert halálra kínoztak, mert egy üveg ammóniakoldatot találtak nála. Mivel nem volt hajlandó meginni, a csöcselék abban a meggyőződésben, hogy az üvegben mérge volt, széttépte a szerencsétlent.” (2. k. 240.)
- 223 4 *facies hypocratica* — hypocratesi ábrázat; a haldokló ember elváltozott ábrázata, melyet Hippocrates, az ókor leghíresebb orvosa (i. e. 460–377) *Prognosticon* c. művében megkapó élethűséggel ír le
- 226 : 12 A családtagok egymás iránti elhidegülése a kolerajárvány idején a *Hétköznapiok* c. regényben is előfordul. (JKK 282.)
- 16 A koleras megbetegedéssel kapcsolatos tömeghangulatról hasonló formában számol be Sue is. (2. k. 211.)
- 32 A Balásházy által leírt sókúti események során Reviczky főbíró Széphalmyhoz hasonlóan gyáván viselkedik. Mindkettő könyörög a lázadóknak, megrettennek a harctól, s mindketten halállal lakolnak. (81., 84.)
- 227 : 26 *szotyák* — szegény szlovák
- Balásházy szerint „Szoták tótoknak neveztetnek a Zempléni, Sárosi, Szepesi és Gömöri tót lakosok körül belől a Sajó vizéig. Ezen nevezetet ama Sláv szavaktól vették: „czo” is „tag”, melyeket a nevezett tótok így mondják: Szo-ták. A Szotákok különböznek az Oroszoktól, kik nagyobbára a Gallicziai határszéleken laknak, nemcsak beszédjük módjára, hanem elmebeli tulajdonokra, és testalkatásokra nézve is. Nem hasonlítanak a Lengyelekhez sem, sem a Liptói, Árvai s a t. derék alkatú tótokhoz. Némelyek a Hussiták maradványinak gondolják lenni. Vallásokra nézve többnyire Catholicusok és Lutheránusok.“ [111–12.] Vö. *Hétköznapiok*. JKK 58. — *Népvilág*. 151. — *Régi jó táblabírák*. 11. — *A király orra* c. anekdotában Mátyás királyt nevezi a kapuőr szotyáknak. (*A magyar nép adomái*. 12.)
- 33 Ezt a motívumot az 1848 elcéljén megjelent rövid közleménye alapján dolgozta a regényébe Jókai: „KÜLFÖLDI LAPOKból olvassuk, hogy Cegléden egy ember feleségét kényszeríté: hogy magának sírt ásson, azután agyonütötte s bele temeté az önkeze ásta sírba; csak sokat tudnak ezek a külföldiek találni, a mit magunk sem tudunk, szüntelen azt mesélik,

Lap: Sor:

hogy nálunk hemzseg a világ rablókkal és vad állatokkal; arról pedig szót sem tesznek, Trieszttől két órajársnyira sem lehet menni katonai fegyveres erő kísérete nélkül.”
(*Külföldi társasélet. Ék* 1848. jan. 16. 3. sz. 96.)

- 230 : 22 Balásházy a lázadás okai között említi az alkohol szörnyű hatását. (110–11.)
- 231 5 Hétfalusy Imréék és katonáik kemény harca rendkívül hasonlít a Balásházy által leírt terebélyesi eseményekhez, ahol Vacant félszázada menti meg a lefogottakat. A merész támadás mindkét helyen csitítólag hat a lázadókra. (58.)
- 27 *Balásházy* a Jókai által megjelölt lapon mozgalmas képekben számol be arról, hogy hogyan védik a házat a katonaság megérkezéséig. (30.) A támadás leírása hasonlít Sue regényének azon részére, amikor a D'Aigrinyt üldöző tömeg a székesegyházat ostromolja. (2. k. 245.)
Balásházy szerint Smégen és Odrin nevű helységekből is a katonák vetettek véget a lázadásnak. (106.)
- 232 9 A *Csataképek*ben is azt ábrázolja Jókai, hogy viadalban tíz paraszttal ér fel egy nemes. (125. Vö. *Hétköznapok* JKK 162. *Novellák* 100.)
- 234 : 9 A *Hétköznapok*ban szereplő elhagyott házba sem mertek új lakók költözni. (JKK 175.)
- 236: cím Az *Előszó* 1848-ban az *Ék*-ban (ápr. 30. 19. sz. 549–51.) és 1912-ben Jókai hátrahagyott művei közt jelent meg (HhM 6. k. 25–29.) a következő címen: *Szomorú idők. Előszó* illy című regényhez.

A KÉPMELLÉKLETEKRŐL

- I. A *Szomorú napok* első kiadásának borítóklapja (1856)
- II. Részlet a *Szomorú napokból* (Megj. Életképek 1848. júl. 2.)
- III. Részlet a *Szomorú napokból* (Megj. Pesti Napló 1856. máj. 24.)
- IV. A regény német nyelvű kiadásának címlapja (1875)

NÉVMUTATÓ

- Alapy Gyula 274
 Andics Erzsébet 265
 Arany János 258
 Arató Endre 358
- Bain, R. Nisbet 250, 271
 Balásházy János 252, 260–61,
 264, 267, 270, 347–48, 352–
 55, 359–66
 Ballagi Géza 359, 362
 Beöthy Zsolt 349
 Bernstein Béla 274
 Bethlen Farkas 363
 Bidermann, Hermann Ignaz 261
 Boyington 349
 Bródy, Sigmund 249
- Czakó Zsigmond 252
- Császár Elemér 273, 276
 Császár Ferenc 270
- Demeter Tibor 249–50
 Dézsi Lajos 274
 Diósy Márton 269
 Doboczi Pál 351
 Dumas, Alexandre père 273
- Edvi Illés Pál 265
 Elek Oszkár 274
- Emich Gusztáv 248
 Emília I. Szegfi Mórné
 Engels, Friedrich 262
 Eötvös József 252, 260, 262, 268,
 347, 353, 362–63
 Eötvös Károly 272
 Erdélyi Pál 276
 Erdődy János 359
 Ernyey József 267
- Fabius Cunctator 361
 II. Ferdinánd 357
 Ferenczi Zoltán 249
 Frankenburg Adolf 261
- Gaál János 252, 257
 Gáspár Imre 271
 Giskra I. Jiskra
 Gulyás József 273
- Gyulai Pál 271
- Habsburg, István 253
 Hamza Lajos 364
 Hannibál 361
 Hartleben Konrád Adolf 251
 Heckenast Gusztáv 248, 251, 252
 Hegedüs Sándorné Jókay Jolán
 245, 253
 Hermann, K. A. 250

- Hoffmann, E. T. A. 273
 Hora, Vasile Nicola (Horia) 258
 Horatius, Quintus, Flaccus 359–60
 Horváth Mihály 261, 357
 Hugo, Victor 266, 274–76, 348–49, 351–52
 Hunyady Mátyás 365
 Hunyor József (Jósef) 352
 Husz János 359
 Hübner, Johann 351
 Hyppocrates 365
- Janke, Otto 249
 Jiskra 267, 359
 Jókainé Laborfalvi Róza 253, 255
 Jókayné Paulay Mária 251–53, 265–66
 Jósika Miklós 252
- Károlyi István 252
 Kelemenfy László 252
 Keleti Gábor 264
 Kéki Lajos 272
 Kemény Zsigmond 252, 270
 Kertbeny Károly 356
 Kiss József 269
 Klobusiczky József (Jósef) 352
 Kloska, Ion (Cloşca) 258
 Kmetti 263
 Kollár, Ján 263
 Kossuth Lajos 255
 Kovács Dezső 349
 Kovács Endre 258
 Kutsma András 260
- Laborfalvi Róza I. Jókainé Laborfalvy Róza
- Mankovics 352
 Marczali Henrik 261
 Marx, Karl 262
 Matusz János 273
- Mazurkiewicz, Alicja 277
 Mészöly Gedeon 258
 Mikszáth Kálmán 244, 252, 254–55, 271
 Murawieff (Muravjov) 274, 359
 Muzsnai Ágnes 275
- Nacsády József 258, 277
 Nagy Miklós 252
 Nagy Sándor 276
 Napoleon, Louis Bonaparte (Napóleon) 356
 Névy László 271
 Normann, Hans 260–61
 Numa Pompilius 361
- Pais Dezső 252
 Pálffy (Pálffi) Albert 258, 357
 Pap Gábor 357
 Petőfi Sándor 245, 252–55, 258, 260, 269, 277, 353, 355
 Petrózai Trattner J. M. 252
 Pintér Jenő 274
 Pitaval, François Gayot de 270
- Révai József 262
 Révész György 277
 Reviczky 352, 365
- Schröer Tóbiás Godofredus 276–77
 Schuschny Henrik 272
 Senakérib 353
 Skrovely 352–53
 Ślaski, Jan 249–50
 Sötér István 350
 Stúr, L'udovít (Štúr) 263, 358
 Sue, Eugène 256–57, 259, 264, 266, 272, 347, 361, 365
- Szabó László 252, 271
 Szaniawska, Karolina 249

- Széchenyi István 362
Szegfi Mórné Kanya Emília 271
Szekeres László 256, 259
Szeredai-Gruber Károly 356
Sziklay László 263
Szinyei Ferenc 253—57, 274, 276
- Tarnóczy Irén 353
Themistocles (Themistokles) 281,
357
Tilkovszky Loránt 260, 262, 359
Tóth Dezső 263
- Vahot Imre 269
Váliné Jókay Eszter 265, 266
- Vámossy István 355
Ványi Ferenc 274
Vasvári Pál 258
Vértesi Arnold 268, 348
Vértesi Jenő 271
özv. Vörös Károlyné 274
Vörösmarty Mihály 255
- Wesselényi Miklós 362
Wirkner Lajos 357
- Žiška, Jan 359
Zsigmond Ferenc 252—54, 256—
57, 272—73, 276, 354
Zsoldos János 272

TARTALOM

I. A halálmadár .	5
II. A hóhér családja	11
III. Gyermekgonosztévő	28
IV. Isten látogatásai	36
V. A nem szeretett fiú	40
VI. Két famózus népnevelő	46
VII. A vas ember	60
VIII. A lengyel nő	78
IX. A mirigy	115
X. A korifeus	124
XI. Az első szikra	138
XII. A tűz között	156
XIII. A bőrharang	165
XIV. A halálítélet	174
XV. Olaj a tengerre .	183
XVI. Jó, hogy az éj fekete	193
XVII. Az Úr szólott .	217
XVIII. Az előre megásott sírok	224
Függelék	
Előszó	237
Jegyzetek	
Rövidítések	244
Kézirat, kiadások, fordítások	245
Keletkezése, forrásai	251
Irodalom .	269
Szövegváltozatok	278
Tárgyi és nyelvi magyarázatok	347
A képmellékletekről	367
Névmutató	368

A kiadásért felel:
az Akadémiai Kiadó igazgatója

✱

A szerkesztésért felelős:
PÁSZTOR JÓZSEF

Műszaki szerkesztő
VIDOSA LÁSZLÓ

A kötéstervező
KECSKEMÉTI ANNA
munkája

✱

A kézirat beérkezett: 1963. I. 25.

Példányszám: 6200

Terjedelem: 18,6 (A/5) fv + 4 oldal melléklet

✱

63.56563 Akadémiai Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Bernát György

